ЕЛЕНСКИ СБОРНИК

Книга втора

ПРЕИЗДАВАНЕТО НА „ЕЛЕНСКИ СБОРНИК“
СЕ ОСЪЩЕСТВЯВА ПО ПОВОД 85-ГОДИШНИНАТА
ОТ ПЪРВОТО МУ ОТПЕЧАТВАНЕ.

ФИНАНСИРАНО Е ИЗЦЯЛО ОТ „РОТАРИ КЛУБ“ –
ЕЛЕНА, В РАМКИТЕ НА ИНИЦИАТИВАТА „ДА
СЪХРАНИМ ИСТОРИЯТА НА ЕЛЕНА“.

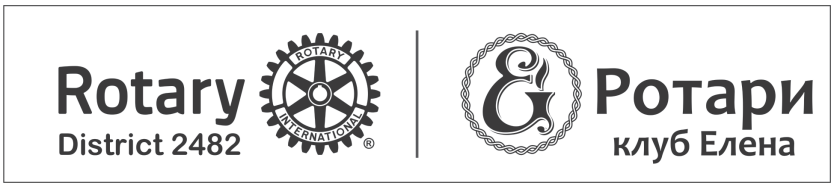

Еленски сборник

ОБЩЕСТВЕНО-ИСТОРИЧЕСКИ, КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ И ЖИВОТОПИСНИ ОЧЕРКИ

Книга втора

Фототипно издание

София, 2016

ISBN 978-954-523-151-3

ЕЛЕНСКИ СБОРНИКЪ

ОБЩЕСТВЕНО-ИСТОРИЧЕСКИ, КУЛТУРНО-ПРОСВѢТНИ И ЖИВОТОПИСНИ ОЧЕРКИ

Съ 47 снимки въ текста

КНИГА II

ИЗДАВА ЕЛЕНОКОТО ПРОСВѢТИТЕЛНО ДРУЖЕСТВО
ВЪ СОФИЯ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ"
1938

ВТОРА КНИГА ОТЪ ЕЛЕНСКИ СБОРНИКЪ СЕ РЕДАКТИРА ОТЪ Д-РЪ НИКОЛА БОБЧЕВЪ, ПОДПОМОГНАТЪ ОТЪ ИВ. НЕДЕВЪ. ХАРТИЯТА ЗА ОТПЕЧАТВАНЕТО Ѝ СЕ ОТПУСТНА ДАРОМЪ ОТЪ г. КРУМЪ РАДИВОЕВЪ.

Народна библиотека „Васил Коларовъ" София
К 2074 951
49 с
Ч. 3 1

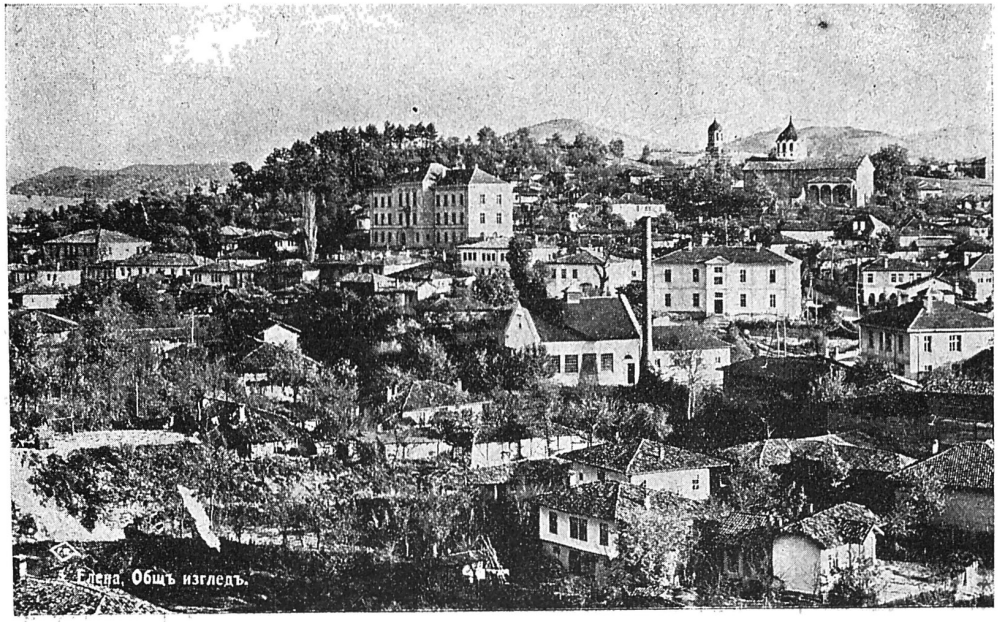

Изгледъ на гр. Елена

Встъпителни думи

Еленското просвѣтително дружество въ София, като следва начертания планъ отпреди години — за изучаване забележителното въ културно и просвѣтно отношение минало на града Елена и околията, поднася на читателитѣ втория томъ на Еленски сборникъ.

Неговитѣ страници ся започватъ съ извънредно ценния трудъ на проф. С. С. Бобчевъ — „Еленско презъ време на турското владичество". Тази научна студия е плодъ на всички възможни проучвания и изнася сѫществуващитѣ данни изъ проявитѣ на общия животъ въ Еленска околия презъ времената на османското владичество.

Това ценно историческо изложение започва съ основаването заселването и названието на Елена, — населението, неговиятъ етнически съставъ, неговитѣ занятия и поминъкъ заедно съ категоризирането на сѫщото, сѫ предметъ на особено внимание. Управлението на централната турска държавна власть, съ нейнитѣ органи въ Елена, заедно съ системата на данъчното управление и събирането на данъцитѣ, а така сѫщо пра ордздаването и сѫдилищата сѫ просторно изследвани, съ голѣма вещина и компетентность, съ каквито щедро разполага авторътъ.

Елена, като просвѣтно огнище въ миналото, е друга статия на г. проф. С. С. Бобчевъ, въ която, заедно съ други приноси, кратко се очертава дейностьта на Еленското училище отпреди около 100 години, като се споменуватъ учителитѣ, а така сѫщо и възпитанницитѣ на „даскалоливницата".

На перото на г. проф. С. С. Бобчевъ принадлежи и интересната еленска битова картина „Подъ родната стрѣха — Хаджи Теодоръ и неговиятъ бележитъ внукъ Теодоръ Ив. Теодоровъ" — биографични чърти и спомени за личноститѣ на тѣзи двама именити еленчани, представители на две различни характерни поколѣния

На страницитѣ на Сборника ще срещнете отдѣла „Еленски ликове". Този отдѣлъ се възглавява отъ статията „Иларионъ Ловчански — Митрополитъ Кюстендилски" отъ Д-ръ Никола Бобчевъ. Това е единъ животописенъ очеркъ на изѣзлия отъ самитѣ недра на народа иерархъ на Бълг. църква, нашъ съгражданинъ отъ махала Горни Чукани. Биографичнатъ бележки и преценкитѣ за личностьта и дейностьта на този български иерархъ, първоизбранъ Български екзархъ,

сж подадени отъ д-ръ Н. Бобчевъ съ нужната въ случая пълнота и грижливость. Следватъ ликоветѣ на Никифоръ п. Константиновъ, Даскалъ Илия х. Стефановъ Бобчевъ Теодоръ Теодоровъ, Майоръ Константинъ Никифоровъ — първиятъ българинъ воененъ министъръ, Петъръ В. Горбановъ. инж. Петко Николовъ, архит. Юрданъ Милановъ, Петко Ю. Тодоровъ, Иванъ Кириловъ — и поменъ за двамата благодетели на родния ни градъ, Д-ръ Хр. Момчиловъ и Стоянъ Гуневъ.

Образитѣ на тѣзи еленчани сж познати не само на съгражданитѣ ни, но и на цѣлото българско общество. Тѣхната дейность, развивана подъ действието на духътъ, възприетъ въ Елена, е била посветена „на ползу роду болгарскому". Голѣми и дарозити държавници, усърдни и неуморни просвѣтни дѣйци, самотвърженн съзидатели на родната войска, познати административни дѣйци, прочути техници, инжинери и архитекти, съ особени дарования писатели и поети — такива сж дейцитѣ, ликоветѣ на които сж обрисувани въ този Сборникъ. Такава хубава огърлица отъ имена на видни представители на човѣшкита мисъль и воля въ найчитѣ най-разнообразни проявления, е рѣдкость за едно населено мѣсто.

Сжждения за мѣсто и дейци сж дадени въ отдѣла „Нееленчани за Елена", въ който Петко Росенъ, С. Даневъ и др. сж изложили твърде интересни впечатления отъ посещение на родния ни градъ. Статията на г. Д. Цончевъ, директоръ на Пловдивската Нар. библиотека и Музей, за старинната църква Преображение Господне въ с. Горни Марянъ, както и тая за градската кула — „сахакя" (часовника)—отъ Панайотъ С. Кършовски, застжпватъ щастливо отдѣла археология въ нашия Сборникъ, къмъ който отдѣлъ се отнасятъ и краткитѣ бележки за еленската църква Успение Пресветыя Богородицы. Стопанскиятъ битъ на Еленска околия въ близкото минало се изразява преди всичко въ градинарството. Статията на Юрданъ Т. Брѣшковъ за градинарството въ Еленско дава изобилни данни за неговия животъ Горското стопанство въ Еленска околия е разгледано отъ г. Грозю Из. Грозевъ, специялистъ лесовѣдъ и дългогодишенъ служитель въ околията. Като добъръ техникъ, той изнася ценни данни за възможноститѣ въ тази область Тѣзи възможности, обаче, сж твърде сжществено спѣвани отъ липсата на желѣзопжтни съобщения. Не е забравено и еленското занаятчийство, за двама видни представители на което сж дадени интересни и поучителни сведения. Статията за в. „Еленска защита" е заслужена дань на признателность къмъ заслугитѣ на редактора му, г. Пан. Кършовски.

Най-сетне страницитѣ на Сборника се украсяватъ отъ прелестнитѣ детски и юношески спомени на нашия

маститъ Първи председатель, проф. С. С. Бобчевъ, и отъ ценното разглеждане на книгата „История на църквата Успение на Пресв. Богородица въ гр. Елена", напрагено отъ ген. М. Никифоровъ.

Вториятъ томъ на Еленски Сборникъ разкрива историческото минало на родния ни градъ въ всички области на живота — духовенъ и материяленъ. Той съдържа извънредно ценни, поучителни и насърдчителни за всички ни податки. Появяването на втория томъ на Еленски сборникъ се дължи преди всичко на неуморния трудъ на нашия Първи председатель, проф. С. С. Бобчевъ, чиято ценна статия за социялната история на родния ни край Елена съставя ядрото на Сборника и му придава общия печатъ. Редактирането на Сборника се извърши отъ д-ръ Никола Бобчевъ, който пожертвува твърде много време и трудъ за подреждането и прегледването на помъстенитъ работи, както и за тъй уморителната коректура на печатнитъ набори. Той бъше ценно подпомаганъ, особено въ техническата работа по печатането и илюстрирането, отъ касиера на Дружеството, г. Иванъ Недевъ.

Всичката хартия по отпечатването на този томъ е подарана отъ нашия отличенъ съгражданинъ, г. Крумъ Радивоевъ. Разноскитъ по печата сж на Еленското Просвътително дружество въ София, приходитъ на което се набиратъ предимно отъ забавления, ржководени отъ г-жа Стефана Дончева, председателка на Дамския комитетъ, съ съдействието на Младежката група, председателствувана отъ г. Ив. Генчевъ.

На всички, взели участие въ създаването, редактирането и отпечатването на тази II книга на Еленски сборникъ изказвамъ отъ името на всички еленчани най-сърдечна благодарность и дълбока признателность.

Нека Еленски сборникъ се чете отъ всички ни и нека той стане не само важна, но и любима книга въ библиотеката на всъки еленчанинъ, отъ страницитъ на която той може да черпи сведения, въодушевение и надежда за пжтя въ живота и въ служенето предъ олтаря на Родината.

София, 30 октомврий 1937

Иванъ Хрѣлопановъ,
Председатель на Еленското
Просвѣтително дружество

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

1. *Встъпителни думи.*—Отъ председателя на Еленското просвѣтително дружеството Иванъ Хрѣлопановъ V
2. *Професоръ Ст. С. Бобчевъ*, първи председатель на Еленското просв. дружество въ София. — Отъ редакцията VII
3. *Еленско презъ време на турското владичество.* — Отъ прф. С. Бобчевъ . . . . . 1—107
4. *Елена като просвѣтно огнище въ миналото.*—Отъ С. С. Бобчевъ Ст. Островърховъ, Юрданъ Т. Брѣшковъ, † Марко Дичевъ и Б. Даскаловъ 108
5. *Еленски старини*: Църквата Успение Пресвятыя Богородицы въ Елена и „Преображение Господне" въ с. Марянъ. — Отъ Юрданъ Т. Брѣшковъ, П. С. Кършовски и Дим. Цончевъ 125
6. *За градинарството въ Еленско и въ Еленска община.* — Отъ Юрд, Т. Брѣшковъ 133
7. *Горитѣ и горското стопанство въ Еленска околия.*— Отъ Гр. Ив. Грозевъ 164
8. *Едно описание на гр. Елена отъ 1893 г.* 172
9. *Градската кула-часовникъ въ гр. Елена*—Отъ П. С. Кършовски 182
10. *Неелснчани за Елена* — Отъ П. Росенъ, С. Доневъ и А. Д. 185
11. *Градъ Елена следъ влизането въ него на Сюлейманъ-пашовата орда—22. XI. 1877 г.*— Отъ единъ доп. на в. Таймсъ 199
12. *Еленски ликове*:
    - Иларионъ Ловчански—Митрополитъ Кюстендилски. — Отъ Д-рь Н. Бобчевъ 205
    - Подъ родната стрѣха (Хаджи Тодоръ и неговиятъ бележитъ внукъ Т. Ив. Теодоровъ—Отъ Ст. С. Бобчевъ 229
    - Теодоръ Теодоровъ като политически деецъ и народенъ водачъ. — Отъ Цвѣтко П. Бобошевски . . 239
    - Моятъ учитель Никифоръ п Константиновъ (Спомени и бележки). — Отъ С. С. Бобчевъ 244
    - Моятъ чичо — Даскалъ Илия х. Стефановъ Бобчевъ (Спомени). — Отъ С. С. Бобчевъ 249
    - Майоръ Константинъ Никифоровъ. — Отъ † Рачо Славейковъ 257
    - Петъръ В. Горбановъ. — Отъ † М. Дичевъ 296
    - Инж. Петко Николовъ. — Отъ Хр. Добревъ . . . 270
    - Архитектъ Юрданъ Милановъ. — Отъ д-рь Н. Бобчевъ 275
    - Петко Ю. Тодоровъ. — Отъ редакцията . . 283
    - Иванъ Кириловъ (Спомени). — Отъ Иванъ Карановски 290
13. *Двама благодетели на родния си градъ.* — Д-ръ Хр. Момчиловъ и Стоянъ Стойковъ Гуневъ 303
14. *Вестникъ „Еленска Защита".* — Отъ Ст. Ю. Николовъ . 311
15. *Около вишнята и край огъня* (Детски спомени). — отъ С. С. Бобчевъ 319
16. *Двама лични еленски занаятчии* — Дѣдо Стефанъ Стояновъ и Костадинъ П. Палиевъ. — Отъ В. х. Стефчевъ и М. З-ва 327
17. *Отзиви за „Кратка история на църквата Усп. на Пресвета Богородица".* — Отъ М. Никифоровъ 332
18. *Даскалъ Никифоръ* — ревизоръ на селскитѣ училища и църкви въ Търн. епархия (документъ) 242
19. *Еленското Просвѣтително оружество въ София.*—Отъ Ив. Недевъ 343
20. *Бележки и добавки къмъ статиитъ* 349

Проф. Стефанъ Савовъ Бобчевъ

Въ редицата голѣми имена на ратницитѣ за нашето духовно и политическо свѣстяване, освобождение и културно

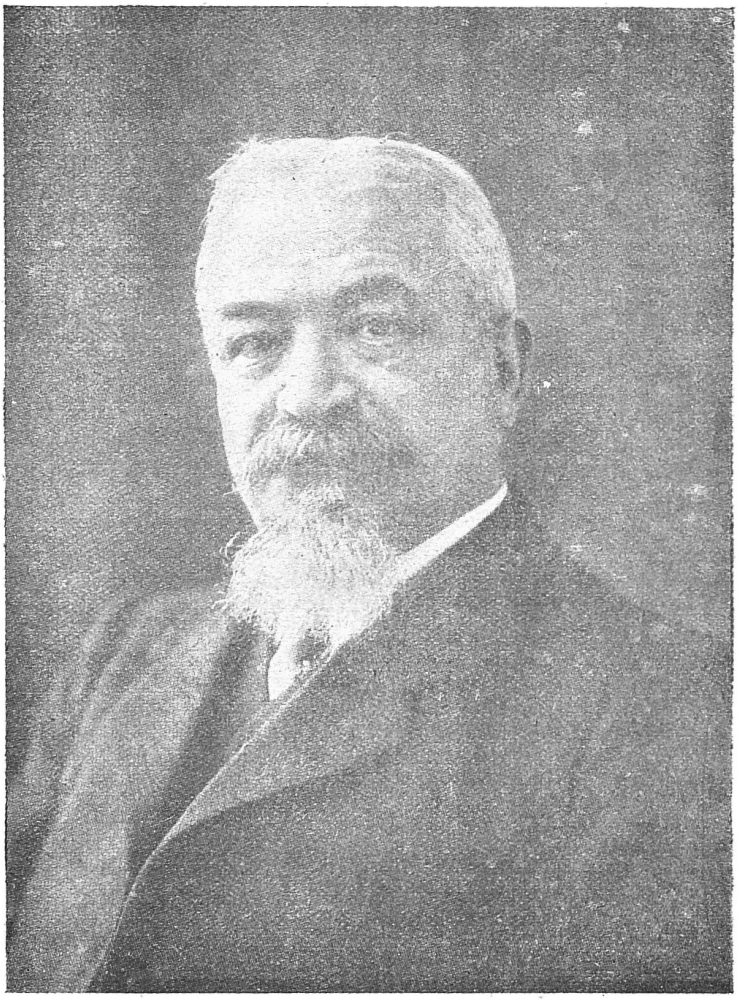

Проф. Стефанъ Савовъ Бобчевъ

издигане, проф. Стефанъ С. Бобчевъ заема едно отъ първитѣ мѣста. Той е роденъ въ гр. Елена на 20 януарий (2 февр.) 1853 Родигелитѣ му — Сава х. Стефановъ Бобчевъ и Койка Юрд. Момчиловъ сж отъ познати еленски родове. Баща му — скроменъ общественикъ, доброволенъ пѣвецъ въ църквата Рожд. Пресв. Богородицы и дълги години частенъ учитель по псалтикия. Той се е трудилъ и около малкото стопанство, което владѣели съвмѣстно, по наследство, съ брата си Илия. Майка му е била една отъ малкото грамотни жени по онова време и се е отличавала съ значителна интелигентность и необикновено трудолюбие. Съ неуморенъ трудъ тя чувствително е спомагала за посрѣщане кжщнитѣ нужди на челядьта. Първоначално образование и часть срѣдньо Стефанъ получилъ въ родния си градъ. Учители сж му били въ взаимното училище: чичо му Илия („даскалъ Илия"), даскалъ Койчо, Стоянъ п. Андреевъ Робовски, Миланъ Тодоровъ Радивоевъ и съвсемъ малко — Юрд. Браделъ и и Петко В. Горбановъ. Въ класното училище, въ което продължилъ учението си до 15-годишната си възрасть, той е ималъ за учитель, освенъ даскаль Стояна, Ннкифора п. Константиновъ, къмъ когото е запазилъ благоговейна почить. Едва 15-годишенъ, Ст. Бобчевъ заминава за Цариградъ (1868г.), гдето постжпва въ гимназиалнитѣ класове на Императорската отоманска Медицинска школа, а следъ това въ медицинския факултетъ при сжщата школа, който не можалъ да довърши, понеже една година преди да добие титлата „докторъ по медицината", бива принуденъ да емигрира въ Русия (Одеса, май 1876 г.) поради преследване отъ турската полиция за неговитѣ патриотични писания, които не харесвали на турската власть. Защото Стефанъ Бобчевъ започва да се подвизава на книжевно-публицистичното и обществено поприще още бидейки студентъ въ турската медицинска школа въ Цариграда, като сътрудничи въ издаванитѣ тукъ български вестници — Право, Напредъкъ, Вѣкъ и Македония; 21-годишенъ, той е вече съредакторъ, заедно съ Драгана Цанковъ, на сп. „Читалище" (1874 г.), а наскоро следъ това става самостоенъ редакторъ на седмичника „День", основанъ и издаванъ отъ П. П. Карапетрова (1875—1876). По това време Ст. Бобчевъ е авторъ-прѣзодачъ и на нѣколко книги, които на времето сж се четѣли съ най-жизъ интересъ и голѣма охота. Тѣхъ и до сега съ признание споменуватъ много отъ нашитѣ живи читатели отъ онова време. Между тѣхъ нека споменемъ по-значителнитѣ: „Съкратена Османска история" (1871), „Животътъ на Франклина", „Ключътъ на науката", „Пжтуването около свѣта", все отъ 1874 г.

Все по това време той е деенъ членъ на българскитѣ тукъ културни учреждения — на Читалище и на излжчената отъ него Македонска дружина, — на печатар-

ското дружество „Промишление“ и на „Благотворителното братство“. Въ началото на 1873 г. той дори бива избранъ за председатель на Македонската дружина, която е имала за задача да поддържа и надзирава добрия вървежъ на тогавашнитѣ български училища въ Македония. Въ качеството си на председатель на тая Дружина и подъ закрилата на своята турска военна униформа — като студентъ въ военно-медицинската школа — Бобчевъ на свои лични разноски, придруженъ отъ своя другарь по учение Иванъ Стойковъ, селенче отъ Еленскитѣ колиби Мѫжлеци, направилъ обиколка въ Македония, за да посети и присѫтствува на изпита на подпомаганитѣ отъ Македонската дружина училища. Това е негли първата (негласна) инспекция на бълг. училища въ Македония. Впечатленията си отъ тая знаменателна и високопоучителна обиколка въ Македония Бобчевъ е предалъ въ редица дописки, печатани въ в. „Право“. Тѣ и сега се четатъ съ живъ интересъ и поука.

Бащата на С. С. Бобчевъ

Въ 1876, вече политически емигрантъ въ Одеса, Бобчевъ бива изпратенъ въ лагера на ген. Черняевъ въ Сърбия, която тогава воюваше съ Турция, като представитель на Българското Одеско настоятелство, а следъ това се установява въ Букурещъ. Тукъ той основава и редактира революционния вестникъ „Стара Планина“. Въ 1877 г., заедно съ освободителнитѣ войски, Стефанъ Бобчевъ дохожда въ Търново, гдето заедно съ П Р. Славейковъ бива назначенъ отъ началника на Гражданското управление, князъ Вл. А. Черкаски, чиновникъ за особени поржчки при това управление, а покъсно заминава за Москва и постѫпва тукъ въ универси-

тета на Юридическия факултетъ, който завършва за 3 години въ 1880 г. Учението на Бобчевъ въ Москва е имало решително влияние върху неговия обществен мирогледъ и върху посоката на по-сетнешната му тъй плодовита публицистическа, научно-книжовна и обществено-политическа дейность. Като студентъ въ Московския университетъ, Бобчевъ продължава своята публицистическа дейность, почната още въ Цариградъ. Той пише по българскитѣ и въобще по балканскитѣ работи въ сп. Русскій вѣстникъ и въ в. Московскія вѣдомости, редактирани отъ голѣмия и влиятеленъ руски публицистъ М. Н Катковъ, — въ Русскій міръ, списванъ отъ чутовния ген. Черняевъ, голѣмъ славянофилъ, известенъ борецъ за свободата на южнитѣ славяни, — въ Современныя извѣстія, редактирани отъ видния руски журналистъ Гиляровъ – Платоновъ (1878—1880).

Следъ като завършва университетското си образование въ 1880 г. Бобчевъ се завръща веднага въ България, гдето той развива необикновено плодовита, широка и богата дейность, като сждебенъ деятель, адвокатъ, публицистъ и книжовникъ, събирачъ и изследователь на българското обичайно право, редакторъ на две списания (Юридически прегледъ и Българска сбирка), политикъ и общественъ деятель въ най-широкъ смисълъ на думата, председатель на редица културни и обществени сдружения и учреждения, университетски професоръ и пр. и пр.

Най-първо Бобчевъ се установява въ главния градъ на автономната область Източна Румелия — Пловдивъ, гдето го поканватъ да заеме поста на първи председатель на тамошния Окржженъ сждъ. Въ 1881 г. той се задомява, като се оженва за своята съгражданка, Екатерина Ив. Теодорова, която става негова всепреданна другарка, спжтница и помощница въ трудовия му, премеждливъ и често — твърде тревоженъ животъ.

Въ Пловдивъ се започва вториятъ периодъ отъ обществено-служебната, публицистична и книжовно-научна дейность на С. С. Бобчевъ. Въ 1883 г. той е вече членъ на Върховното сждилище въ тоя градъ, следъ това избранъ за председатель на Върховното Административно сждилище, въ което си качество става за първи пжть и народенъ представитель въ Областното събрание, а на 1884 г. бива назначенъ за директоръ (министъръ) на правосждието въ Източна Румелия. Поради политическитѣ събития, настанали вследствие на преврата и контра-преврата отъ августъ 1886, той се вижда принуденъ да напустне България, и отива най-първо въ Цариградъ, а отъ тамъ — въ Русия. Тукъ Бобчевъ се занимава изключително съ публицистика, като участвува въ маса руски вестници и списания и обработва и нарежда материялитѣ за важния си и основоположенъ научень трудъ—Сборникъ на българ-

скитѣ юридически обичаи", който обръща внимание на руския ученъ свѣтъ. Въ 1889 г. Бобчевъ се завръща въ Пловдивъ, когато положението става по-нормално. Въ Пловдивъ той се отдава на усилена дейность: адвокатствува, избира се за народенъ представитель, редактира, заедно съ Михаилъ Маджарова, спис. „Юридически прегледъ" (1892) и „Българска сбирка" (1893), а сѫщо и единъ политически вестникъ, като се е занималъ и съ научна работа.

С. С. Бобчевъ съ родителитѣ си (Букурещъ, 1876)

Въ 1899 г. Стефанъ Бобчевъ се преселва въ София, гдето започва единъ новъ периодъ отъ неговата обществена, книжевна и главно—научна дейность. За разностранната му усилена дейность въ столицата на България може да се сѫди до нѣкѫде по това, че той, освенъ гдето адвокатствува, редактира две списания, председателствува и ржководи нѣколко дружества, но и заема катедрата по История на българското и славянско право въ юридическия факултетъ на Университета, на която катедра той е и основатель и създатель.

Неуморимъ въ областьта на науката, публицистиката и книжевностьта, горещо преданъ на обществения животъ и имащъ близко до сърдцето си интереситѣ на България, проф.

С. С. Бобчевъ се явява и единъ отъ възторженитѣ привърженици на идеята за славянско културно единение и тѣсно политическо сближение. Още презъ 1903 г. той бива избранъ за председатель на Славянското дружество въ България, какъвто е и до сега. На неговитѣ връзки и усилия, както и на неговото всепознато въ славянскитѣ страни име, се дължи и станалиятъ въ 1910 г. Всеславянски съборъ въ София, — една грандиозна манифестация на славянската взаимность, на който съборъ присѫтствуваха представители отъ всички славянски страни, и който се председателствуваше отъ него.

Презъ 1911 г. проф. Бобчевъ е министъръ на Народното Просвѣщение въ кабинета на Гешовъ — Даневъ, а въ 1912 г., т. е. въ едно сѫдбоносно за България време — пълномощенъ министъръ въ столицата на Русия. Презъ това време той полага всички усилия въ частнитѣ си и служебни доклади да се избѣгне една война съ Сърбия (16 юний 1913!) — и изобщо една политика враждебна на Съглашението. Презъ 1913 Бобчевъ се връща въ България, заема професорската си длъжность и продължава своитѣ многобройни и разностранни занятия Въ 1920 г. проф. Бобчевъ, заедно съ киевския професоръ П. М. Богоевски, подхваща инициятивата за основаване въ София на Свободния университетъ, като бива избранъ и всѣки уставоположенъ срокъ преизбиранъ за неговъ директоръ, какъвто бѣше до мин. година, когато се оттегли отъ рѫководителството на тази вече възмѫжала негова рожба. За всепризнатитѣ му заслуги, като директоръ и основатель на Своб. университетъ, той бива прогласенъ отъ Академическия съветъ на тоя университетъ за Почетенъ Заслужилъ директоръ съ право да участвува въ управлението на университета, като членъ на Академическия съветъ.

*

Неизброими сѫ книжевно-научнитѣ съчинения и публицистични писания на проф. С, С. Бобчевъ. За времето до 1921 г., когато се празднува обществено 70-годишнината отъ рождението му и 50-годишнината на научно-книжевната му, публицистична и обществена дейность, тѣ сѫ изброени въ юбллейния сборникъ Възхвала, издаденъ въ негова честь (София, 1921). Тукъ на цѣли 111 стр сѫ означени найнапредъ 37 книги, оригинални и преводни (стр. 141 до 145), а следъ това сѫ изредени 3212 бройки статии въ вестници и списания.—отъ които 193 (статии) писани до Освобождението, а останалитѣ — следъ Освобождението. Отъ тогава и до днесъ проф, С. С. Бобчевъ неспирно е работилъ и сега не спира да работи. Последниятъ периодъ отъ многостранната му дейность се отличава съ преобладание на научни трудове*) печатани било като отдѣлни книги, било въ изда-

*) За времето до 1928 г. тѣ отчасти сѫ отбелязани въ Алманаха на държ. университетъ.

нията на Академията на наукитѣ, на държавния университетъ и на свободния. Особено заслужватъ да се споменатъ неговитѣ сборници Български юридически обичаи и основноположнитѣ му трудове по бълг. обичайно право. Този отдѣлъ отъ българското народоведение е почти изключително негова творба. Публицистичнитѣ му писания презъ това време сж печатани главно въ „Славянски Гласъ", въ сп. „Научень Прегледъ", издавано отъ Своб. у-тъ, и въ в. „Миръ".

За оценка на научно-книжевната дейность на нашия именитъ съгражданинъ, заслужва да се отбележи, че той още отъ 1884 г. е членъ на Бълг. Академия на наукитѣ, тогава Българско книж. дружество, и че отъ 1921 г. до тая 1937 г. той бѣше несмѣненъ председатель на Обществено-философския клонъ на Академията, Той е дописенъ членъ на Югославянската (Загребската) Академия на наукитѣ и изкуствата, на Чешката Академия на наукитѣ и изкуствата, на полското Научно дружество въ Лвовъ, на Славянския институтъ въ Прага и на други още научни учреждения въ чужбина. Въ 1933 г. по време на общославянския правнишки съборъ въ Братислава, който проф. Бобчевъ председателствуваше въ качеството си на подпредседатель, той, при особено тържествена обстановка, биде прогласенъ за почетенъ докторъ по правото отъ Братиславския университетъ ..

*

Отъ 1926 г. проф. С. С. Бобчевъ, почетенъ гражданинъ на нашия роденъ градъ до миналата година бѣше председатель на Еленското Просвѣтително д-во въ София. При

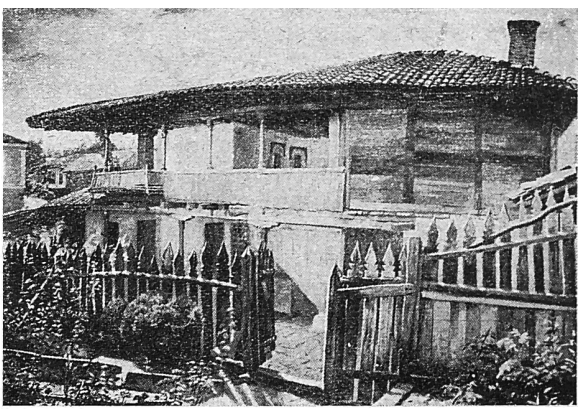

Родната кжща на С. С. Бобчевъ.

всичката си заетость съ усилена научно-книжевна работа и обремененость съ всѣкакъвъ видъ обществени и служебни задължения, той не се отказа да бжде цѣли 10 години пред-

седатель на нашето дружество, на което и сега се брои за Първи председатель. Въ признание на заслугитѣ на г. Бобчева, като нашъ председатель, Дружеството ни го поздрави, по случай 80-годишнината отъ рождението му, въ особено тържествено събрание, съ следния адресъ:

Високоуважаемий Г-нъ Стефанъ С. Бобчевъ,

Еленското Просвѣтително—благотворително дружество въ София, на което Вие сте председатель почти отъ основаването му до днесъ, има приятния дългъ да Ви поднесе сърдчни привѣти и благопожелания по случай навършване на осемдесеть — годишнината Ви.

Ний, всички членове на Дружеството ни, сме Ви дълбоко признателни и благодарни за мждрото му и плодоносно ржководене.

Вий сте стожеръ, около който всички се обединяваме, — Вашиятъ умъ и огроменъ опитъ ни подчинява и насочва къмъ дейность.

Вашето чутовно трудолюбие и ревность къмъ работа дава добри резултати. Благодарение на Васъ, дружеството ни вирѣе и успѣва; то дава плодове. Единъ отъ тия плодове е „Еленскиятъ сборникъ", чийто I-ви томъ излѣзе отъ печатъ и вториятъ е готовъ.

Ние сме обзети отъ удивление както къмъ Вашитѣ високообществени, книжовни и научни трудове, така и отъ съзнанието за величието на всичко сторено отъ Васъ, като българинъ.

Рѣдки сж случаитѣ у насъ, па и другаде, да се чествува осемдесеть-годишнина на хора, работили и живѣли за блага-то на родината си. То е едно рѣдко щастие. И толкова по-знаменително, гдето условията за честно творчество и служба на народни идеали — сж тъй трудни.

Въ Вашата книжовна дейность, почната презъ 1871 година съ първата Ви статия „Сегашниятъ нашъ езикъ", печатана въ в. „Македония" на дѣдо Славейковъ, и до днесъ, въ продължение на 62 години, Вие дадохте много научни трудове по българското обичайно право, по историята на българското право, каноническото право и неизброими статии въ български и чужди всстници, — създадохте ценното списание „Юридически Прегледъ" презъ 1893 година, издавано и до сега, и месечното списание за книжнина, исторически и общостеени знания „Българска Сбирка", излизало съ образцова редовность отъ 1894 година до 1915 година, които вкупомъ събрани съставлятатъ една ценна библиотека.

Вие бѣхте борецъ и участникъ въ църковното и политическо възраждане, както и участникъ въ Освободителната война. Следъ това въ Източна Румелия и Свободна Бълга-

рия: министъръ, народенъ представитель, дипломатическ пратеникъ, професоръ, общественикъ и ратникъ за единение на славянскитѣ народи, въ чиято область нѣмате равенъ. Презъ това време Вие бѣхте два пжти бѣжанецъ, изгнайникъ и страдалецъ за идеитѣ си

Ваше лично дѣло е Свободния университетъ, едно епохално дѣло за бедната ни страна, единъ паметникъ, който може да се въздигне отъ човѣкъ, обичащъ народа си и милѣещъ за неговата просвѣта — паметникъ, създаденъ съ упоренъ трудъ и любовь къмъ просвѣтата.

Спомняйки си всичко това, душата ни е преизпълнена съ възторгъ и благоговение предъ осемдесеть — годишният неуморенъ труженикъ, предъ Васъ, непостигнатото въплощение на трудолюбие и мисъль, предъ Васъ—мощенъ маякъ, издигнатъ край бурно море, за да не губятъ пжть онѣзи, заживѣли съ Вашитѣ надежди.

И ценейки Вашитѣ заслуги и Вашитѣ завѣти, ние, Ваши съграждани и почитатели, като Ви приветствуваме съ скжпата за насъ Ваша осемдесеть-годишнина: и като засвидетелствуваме най-топли и сърдечни благопожелания — пожелаваме Вамъ и на Вашата съпжтница, многоуважаемата Ви съпруга, здраве и дълголетие.

Бждете все тъй бодъръ и прозорливъ презъ тия тежки дни на Родината ни!

Всевишниятъ да ви дарува крепки сили, да станете столѣтникъ за доброто на Отечеството, за благото и щастието на българското племе и за радость на всички

ЖИВѢЙТЕ НА МНОГАЯ ЛѢТА!

София, 2-й Февруарий 1933 г.

Подпредседатель: *М. Никифоровъ.*

Подпредседатель: *Ив. Хрѣлопановъ.*

Секретарь: *Хр. Добревъ*

Касиеръ: *Ив. Недевъ*

Съветници:
Генер. лейт. *Ал. Кисовъ*, *П. Иванова*

Редакционенъ комитетъ: *Д-ръ Н. Бобчевъ*
Ив. Кириловъ

За Дем кия комитетъ: *Стефана Дончева.*

ЕЛЕНСКО ПРЕЗЪ ВРЕМЕ НА ТУРСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО

(ИСТОРИКО-ПРАВНИ И КУЛТУРНИ БЕЛЕЖКИ)

ОТЪ ПРОФ. С. С. БОБЧЕВЪ

ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

Въ този мой трудъ главнитѣ източници, отъ които съмъ се ползувалъ, сѫ следнитѣ:

На първо мѣсто моитѣ Записки и Бележникъ за Елена и Еленско, които съмъ държалъ — едни още когато бѣхъ още ученикъ въ родния си градъ — (1866—1868 год), други, които съмъ записвалъ подробно отъ лица сведущи, като хаджи Христо Михайловски, Иванъ хаджи Тодоровъ, чичо ми Илия Бобчевъ, отецъ Тодоръ Калинкинъ, Миланъ Радивоевъ, Петъръ Недевъ, майка ми Койка Юрд. Момчилова, баба Цончовица и др. Тѣзи Записки и Бележки съставляватъ единъ голѣмъ томъ, подвързанъ съ азбученъ показалецъ, къмъ който съмъ се обръщалъ въ всѣки случай, когато ми е потрѣбвало.

Други достовѣрни източници сѫ податкитѣ и сведенията събрани въ Елена — едни отъ мене лично, други отъ г. Г. Г. Губидѣлниковъ, трети отъ Иванъ попъ Димитровъ отъ Беброво за Бебровско и Константинъ. Тѣзи данни и сведения, много ценни, сѫ печатани въ моитѣ Сборници на българскитѣ юридически обичаи, часть I, томъ I — Семейно право, Пловдивъ, 1887 год.; томъ II — Вещи, наследство, обязателства Часть II, томъ III — Държавно право, София, 1915 год. Тѣзи сведения въ Сборницитѣ ми сѫ печатани най-напредъ, като приложения къмъ редактирания и издавания отъ мене десетки години „Юридически прегледъ".

Сѫщо съмъ използувалъ и нѣкои отъ сведенията и податкитѣ за Елена, печатани въ други две мои научни работи: I. Българско сѫдебно обичайно право. Студия и материяли. Издава Българската академия на наукитѣ въ „Сборникъ за народни умотворения и народописъ", кн. XXXIII, София, 1917, стр. 147. II. Българско наказателно обичайно право. Студия и материяли. Издание на Българската академия на наукитѣ, 1927 год., стр. 316.

С. С. Бобчевъ — Приносъ къмъ историята на българското възраждане. Попъ Андрея Робовски, кн. XXI отъ Сборникъ за нар. умотворения, 1905.

С. С. Бобчевъ — Канунъ-наме отъ 1857 г. за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ въ сп. на БАН кн. XXIX.

Тази студия се печата и въ тая книга на Еленски сборникъ

Сѫщиятъ — Участието на българитѣ въ завѣрата — гръцкото освободително движение 1821 (въ „Наученъ прегледъ" изд. на Свободния университетъ, София год. II кн. II).

Проф. М. Арнаудовъ — Фолклоръ отъ Елена, въ СНУ кн. XXVII, изд. БАН, София, 1923.

Б. Цоневъ, проф. — Книжовни старини отъ Елена. Годишникъ на Соф. университетъ историко-филолог. факултетъ, кн. XIX, 7, 1923.

Пан. С. Кършовски — Изъ миналото на гр. Елена (две томчета), печатани въ гр. Елена.

Сѫщиятъ — Календарче „Самуилецъ", издавано въ Елена отъ 1924 г. насамъ.

Въ издавания отъ г. Панайотъ С. Кършовски вестникъ „Еленска защита" се срѣщатъ често ценни материали за Елена и Еленско.

Отъ литературата съмъ използувалъ и може да се използува това, що следва:

Йорданъ п. Георгиевъ — Градъ Е ена, Период. сп. на Книж, д-во, кн. 65, София, 1904 год.

Миланъ Радивоевъ — Време и животъ на Търновския митрополитъ Илар. Макариополски. София, 1912,стр. 654.

Отъ сжщия. Биография на Ив. Н. Момчиловъ съ кратъкъ очеркъ на просвѣтителната му дейность. София 1912.

Иларионъ Макариополски, митрополитъ Търновски. 1812—1875. Биография, спомени и статии за 50-годишнината отъ смърьта му, подъ редакцията на проф. М. Арнаудовъ. Издава комитетъ Иларионъ Макариополски. София. Печ. „Художникъ", лексик. форматъ, стр. 364 + 231.

М. Радивоевъ — Попъ Андрея Робовски. Биографски очеркъ и характеристика. Писано въ 1914 год., а обнародвано следъ смъртьта на автора въ Сб. БАН кн. IX, клонъ Историко-филологиченъ, 7. София, 1920 стр. 43.

Проф. А. Иширковъ — Градъ Елена. Поселищно-географски чертици. Печатани въ първата книга на този „Еленски сборникъ".

Марко Дичевъ — Градиво за историята на гр. Елена, печатано въ първа книга на Еленски сборникъ. София 1931.

К. Иречекъ — Княжество България. Пжтувания. Пловдивъ, 1889 г. стр. 891.

П. Карапетровъ — Сбирка отъ статии. Изд. книж. „Дѣтска градина". Срѣдецъ (София), 1898, стр. 391.

П. Кисимовъ — Исторически работи. Моитѣ спомени, ч. I, печ. „Единство" Пловдивъ, 1898 г. стр. 124; II и III части — София.

Тѣзи обективни и съ голѣма ревность събирани и печатани „Исторически работи" се появиха най-напредъ въ моята „Българска сбирка", месечно книжовно и обществено списание, издавано повече отъ двайсеть години.

П. Карапетровъ — Материяли за описание на града Панагюрище. Срѣдецъ, книгоизд. „Либералний клубъ", 1893. стр. 140.

Юбилеенъ сборникъ на с. Константинъ по случай 50 годишнината отъ основанието му. 1878/1879—1928/929 г. (съставилъ) С. Хр. Петевъ. Издава чит. д-во „Благодѣтель". Търново, 1929, на стр. 798.

Произходъ и история на селищата, съставляващи Илаковъ-ртската община, Еленска околия — Отъ Ст. Ю. Островърховъ. Елена. Печатница П. С. Кършовски 1931, джеб. форматъ, стр. 176

Освенъ това, ималъ съмъ предъ видъ сборницитѣ: „Сливенъ", три тома, отъ С. Табаковъ, „Казанлъкъ", „Копривщица", „Калоферъ" (Н. Начовъ) и др.

Еленско презъ време на турското владичество

(Историко-правни и културни бележки)

I. Основание, заселване и название на Елена

Положително не може да се говори нито за времето, нито за условията, при които е основана Елена. Сѫщо — и за названието. Достовѣрни исторически данни за това липсватъ.

Иречекъ загатва, че е възможно, чорбаджиитѣ въ Елена да произхождатъ отъ малкитѣ старобългарски, а именно търновски боляри. Отъ това поменаване нѣкои вадятъ заключение, че Елена трѣбва да е основана веднага следъ падането на Търновското царство и че Горни и Долни Болерци не сѫ нищо друго освенъ колонисти боляри дошли отъ Търново.[1]) Това предположение не може да се обоснове исторически. То си остава като предположение и предание.

Има други разказъ, че градецътъ Елена е основанъ порано отъ падането на Търново, а именно въ Царь-Асеново време, отъ съпругата му царица Елена. Това предава Раковски[2]), като посочва думитѣ на Младенъ войвода, родомъ отъ Елена: „Света царица го съзидала и именемъ своемъ го назовала".

Друго предание разказва, че старата черква св. Никола нѣкога била осветена въ деня на св. царь Константинъ и царица Елена и затова нарекли селището съ днешното му име.

Пакъ предание: градътъ добилъ името си отъ названието на горския еленъ (рогачъ). Въ гористата околность на Елена имало много елѣни, които сѫ слазяли на водопой въ малката еленска рекичка, съставена отъ околнитѣ долчета. Прочее, елѣнътъ далъ своето название на селището.

Сѫщо така е само едно предположение мнението, изказано отъ П. Р. Славейковъ, че названието си Елена дължи

---

[1]) Иречекъ. Исторія болгаръ. Одеско издание; — Никола Станевъ (България подъ иго, 1393—1878) потвърдява предположението на Иречекъ по предание. Той казва, че дѣдитѣ на Горни Болерци дошли отъ Търново, заселили се тукъ, построили си здрави кѫщи, единъ кладенецъ и едно кладенче. Съ преселницитѣ дошли единъ свещеникъ и двама калугери. Следъ време тѣ се преселили въ Елена и другаде.

[2]) Горски пѫтникъ, стр. 93.

на дървото ела. Таквизъ ели, наистина ще е имало твърде много въ мѣстностьта, гдето е сега селището. Елата е била сечена, за да служи за постройка на първитѣ хижи (колибки) или кѫщи, каквито се посочватъ и до день днешенъ. Особено таквизъ е имало около махалата Еловска, както се нарича и сега една отъ главнитѣ улици — махали въ Елена.

Най-разпространенъ и подчертаванъ е разказътъ, облѣченъ въ красива романтична форма за това, че Елена е заселена оть близкитѣ роднини на злочеститѣ младоженци, изклани тука отъ разбойническа чета. Момъкътъ Самуилъ билъ отъ Твърдица, момата отъ Капиново. Твърдишкитѣ сватове повели момата отъ Капиново презъ непроходимитѣ пѫтеки на днешно Еленско, отивайки презъ балкана за село Твърдица, което е на другата страна на Стара-планина. Трагичното събитие извикало участието на роднинитѣ отъ една и друга страна, които сѫ решили да дойдатъ тукъ за да поменаватъ покойнитѣ и да преливатъ тѣхнитѣ гробове. И до сега посочватъ гроба на Самуила накрай градеца по пѫтя къмъ Твърдица. И до сега на това мѣсто, наричано Самуилецъ, стои забита плоча съ изображение на кръстъ и на четири ангела, а при изображението е написано Вознесение Христово ⱁ ѡ ι 1810. На Самуилецъ се събираха въ годинитѣ на турското владичество и по-късно гражданитѣ, особено отъ Кисьовската махала, като най-близка, за да ознаменуватъ на Възнесение паметьта на Самуила. Елена била паднала на мѣстото при политѣ на Кършова-баиръ, близо до Конашкия мостъ

Марко Дичевъ въ „Градиво за историята на градъ Елена" приема тълкуването на Иречека и като съпоставя нѣкои исторически данни за основаването на Елена намѣрва невѣрно казването, че Елена е основана отъ жители преселени отъ Златица 1443 г. въ време на войнитѣ на краль Владислава III Варненчикъ и Трансилванския войвода Янъ Хуниядъ. Тогазъ златичани, които били посрещнали християнскитѣ войски като освободители, за да се спасятъ отъ турци и еничари, избѣгали въ еленския и котленски Балканъ. Обаче Дичевъ твърди, че това заселване на Златичани е станало педесеть години следъ основаването на Елена, което той пресмѣта да е станало около 1393., дата на падането на Търново. За доказателство на златишкото преселване се сочи, между друго, носията на еленчани и колибаритѣ сравнена съ златишко-пирдопската носия — потури, салтамарка, антерия, поясъ, черъ калпакъ и обуща и „опинци съ бѣли навуща". Златичани заварили тука вече построената черква св. Никола и нѣкои малки кѫщички около нея. Стопанитѣ на тѣзи кѫщички — колибари, които идвали тука по праздницитѣ да се черкуватъ, следъ заселването на златичани, се пренесли тукъ на постоянно мѣстожителство.

Авторътъ вади отъ туй заключение, че Елена е изникнала следъ падането на Търново, 1393, както твърди Иречекъ, а златичани идватъ сведъ 50 години (1443). Прочее, не могатъ злттичани да се сматрятъ за основатели на Елена[1]).

М. Дичевъ изнася, че въ Еленско има предание, какво дѣдитѣ имъ сѫ дошли отъ шоплука. Между друго той привежда и характерното различие въ говора на колибаритѣ отъ Еленско и на селянитѣ отъ Бебрево, Костель, Стара рѣка, Кипилово, Златица, Златарица, Миндя. Въ последнитѣ села населението изговаря окончанието на глаголитѣ отъ второ спрежение твърдо: варвѫ, спѫ, търпѫ, мислѫ, докато въ Еленско казватъ: вървѭ, спѭ, търпѭ, мислѭ. Еленчанинътъ смегчава въ края на думитѣ не само съгласнитѣ д, т, л, м, а и всички съгласни, особено на сѫществителнитѣ имена отъ мѫжки родъ: калпакь куминь, сапунь и въ много случаи измѣнятъ т въ к: овцекя, козикя, кокошкикя, бакю, текю вм. овцетѣ, козитѣ, кокошкитѣ, батю, тетю (татю), а звукътъ д, мѣнятъ на г: гядо вмѣсто дядо[2]).

Всички тѣзи предположения и легендарни разкази, както за названието на Елена, тъй и за заселването ѝ, си оставатъ само предположения и легенди. Това което може да се приеме за положително е, че Елена не е сѫществувала по-рано отъ появяването на турцитѣ и завоеванието на България. Тя е селище отъ по-късенъ произходъ. И най-вѣроятно е овчари, дошли нѣкѫде отъ западна България, които навѣрно сѫ прекарвали презъ балканскитѣ устия своята жива стока за къмъ Тракия — презъ Твърдишкия балканъ или Стара рѣка, и сѫ отивали къмъ Одринъ и Цариградъ, тукъ сѫ намѣрили за удобно да направятъ една спирка за почивка и, като намѣрили, че е удобно мѣстото за паша въ тѣзи дѣвствени поляни между планината, спрѣли се нѣкои отъ тѣхъ и за постоянно живѣене въ разни мѣстности на туй предпланинско живописно землище. По този начинъ сѫ се основали първитѣ полугари — кошари за овце — разхвърляни на разни мѣста около сегашното градче Елена.

Навѣрно най-напредъ на мѣстото, гдето е сега Елена, се е построила нѣкаква сградица – черкова — мѣстностьта „Кръстъ“ напомня за това. Около тази сградица, която е привличала жителитѣ на околнитѣ полугари на светъ день — праздникъ — да се черкуватъ, е възникналъ сборъ, панаиръ — мъничъкъ търгъ (пазаръ), съ стока нѣкои необходими предмети въ живота. Купцитѣ, които сѫ донасяли тука временно тази стока, по-късно сѫ си построили сѫщо така малки колиби (хижи) за подслонъ и защита. Тъй почнато заселването се развивало и засилвало постепенно; елен-

[1]) Градиво, 25 и след.
[2]) Ibidem 27.

ското селище порасло и продължавало да има най-близки и непосрѣдни общувания съ скотовъдческитѣ и полугарски малки колиби. По този начинъ се създаватъ и еленскитѣ поголѣми колиби, нѣкои много близко, нѣкои по-далече, отъ централното селище Елена. По този начинъ се явява и картината на първобитното Еленско или Еленска околия, която постепенно се разширява отъ нови заселвания, както срѣдището Елена се разширява отъ постоянни заселвания, идващи главно отъ малкитѣ колибарски селища.

И така, много еленски челяди сѫ заселени тука или отъ околнитѣ колиби, или отсетне отъ по-далечни мѣста, каквито сѫ били Капиново, Трѣвна, Габрово, Котелъ и пр.

Божиятъ храмъ – малката черквица въ главното еленско селище — а такава е имало винаги въ единъ или въ другъ видъ — този Божи храмъ е билъ притегателниятъ центъръ, който събиралъ на сборъ околнитѣ малки селища. Черковната, така да се каже, задружность е свързвала въ едно цѣло, като въ една задруга, населението отъ околнитѣ колиби. Тѣ съставили една голѣма черковна и поселищна община съ центъръ Елена. Години наредъ колибитѣ се черкували въ Елена и само въ най-ново време тѣ се освобождаватъ отъ тази черковна и сборна зависимость, като почватъ да си строятъ сами черковни храмове — нѣщо, което е ставало отъ края на полозината на мин. столѣтие. Доказателства за това има въ ферманитѣ, изисквани и добивани отъ малкитѣ и голѣми Еленски колиби, за да си построятъ сами черковни храмове.

II. Еленска земя (територия)

Градецътъ Елена, сега околийски градъ, доколкото се помни, е билъ винаги презъ време на турското владичество, срѣдище на околия, ако и да се е наричалъ Елена кариеси. Тя е влизала първоначално въ Никополската область, Неболи или Нигеболи ливасѫ, Търновски вакѫфъ. Това се вижда по единъ изриченъ начинъ отъ Ходутнамето на Елена, Капиново и Златица отъ 1841 г. Това Ходутнаме се печата тука въ края, като прибавка къмъ този трудъ.

Никополска область се разбира Никополъ при Търново. Известно време, Видинъ е станалъ ливалѫкъ, область н; главенъ управитель — паша (войвода). Въ това време Елена е била въ окрѫга и подъ управлението на Търново, а Търново е било въ зависимость отъ Видинъ.

Самиятъ градецъ Елена се намѣрва на 36 клм. юго-източно отъ Търново. Разположенъ е въ една долина подъ южнитѣ поли на едно високо, находяще се на северъ, Чуканско бърдо, гдето се намѣрватъ колибитѣ или селцата Горни и Долни Чукани. Еленската долина изгледва успоредна

съ Стара-планина. На северо-западъ отъ Клитчаровото бърдо и въ неговитѣ южни поли сѫ разположени Горни Болерци и Долни Геновци; на западъ е Гергьовъ рътъ, отъ гдето минава шосето за Търново; на юго-западъ е Янакевъ рътъ и Самуилецъ, презъ които минава шосето за Твърдица (южна България). на югъ е Калето — конусообразна плоскость, задъ която се вижда Шейтанската усойна, Малката Чукара, по-далечъ, — Острецъ, Елаковъ, произнасяно Илаковъ рътъ и Симаново. Между Острецъ и Елаковъ рътъ въ далечината се зарва върха на Твърдишкия балканъ, гордата — Чумерна.

Презъ самата Елена минаватъ 4 рѣкички, които дѣлятъ градеца на 4 главни махали: 1. Еловска — по Попова рѣка; 2. Кметска — надлъжъ Еленската рѣка, на лѣво отъ нея; 3. Михалювска, разположена срещу Кметската, по теченнието на Еленска рѣка. Кметската е на лѣвия брѣгъ, Михалювската на дѣсния; 4. Кисьовска — разположена по теченнието на Балювска рѣка. Кисьовската махла се нарича още и „Горенъ край", както названието „Доленъ край" се дава на продължението на Михалювската махала, на истокъ къмъ Голѣмата рѣка, по пѫтя за Марянъ, респ. Беброво.

Еленската рѣка е малка. Въ нея се вливатъ рѣкичкитѣ Балюва, Казашка и Сълбишка Еленската рѣка се събира съ Иванкова рѣка при с. Разпоповци, гдето се нарича Разпоповска, или „Голѣмата рѣка", която пъкъ нататъкъ тече къмъ Златарица, носи названието Златаришка рѣка. Тя се влива, най-после, въ Янтра.

Въ еленска територия, или въ Еленско, отъ незапомнени времена сѫ разположени така наречените Еленски колиби, познати въ турско време подъ името „махали". Въ своя широкъ топракъ[1]) Еленско се е простирало до землищата Златаришко, Бебровско, Фидовско (Фида-бей, сега — село Мариино), Капиновско и Миндевско. Тъй като Еленско не е имало достатъчно земи за обработване, жителитѣ отъ града и отъ колибитѣ сѫ купували имущества въ топрака на току-що поменатитѣ села и тѣ сѫ имали тамъ лозя, ниви, ливади и пр. Лозята на еленчани въ топрака на Фидовско, Миндя и Кара-урманъ сѫ влазани, като паракендета[2]) Еленчани сѫ построявали тамъ свои колиби, нѣкои отъ които съ доста солидни кѫщи, въ които сѫ прекарвали презъ време на виноберма, (гроздоберъ), ко пань, вързване и пр.

Отъ Елена къмъ Търново се отива по пѫтя презъ тъй наречения Горенъ боазъ (устие, проломъ, дефилé). Този

---

[1]) Топракъ, турска дума, има двояко значение: 1. Землище, имотъ отъ доходни земи, ниви и др. и 2. Земя, пръсть.

[2]) Паракенде, мн. ч. паракендета се казва за недв. имотъ въ землището на друга, отдалечена община. Напр. имотитѣ на еленчани въ Миндя сѫ паракенде.

пѫть е станалъ коларски въ по-късно време. Други пѫть води отъ Елена къмъ Златарица и Горна-Орѣховица презъ Долния боазъ, който пѫть сега е по-добре уреденъ отъ Горнобоазкия, водещъ за Търново. Благодарение на автомобилното съобщение, отъ Горно-Орѣховица до Елена презъ Лѣсковецъ — Миндя, или Златарица, и Долния боазъ се стига за часъ — часъ и половина.

Освенъ тѣзи пѫтища отъ Елена презъ Стара-планина има нѣколко пѫтища и пѫтеки, отъ които най-важенъ е Твърдишкиятъ пѫть — води за Нова-Загора; сѫщо Хаинбоазкиятъ; Демиркапийскиятъ води за Сливенъ и Котленскиятъ — за Котелъ.

Самата Елена се намира на 300 метра в. Околностьта е надарена съ богата дива растителность. Най-високиятъ върхъ на югъ е Чумерна на 1535 м.

Отдавна още е билъ привързанъ къмъ Еленско Тузлукътъ, както е и сега, заедно съ Беброво и новото селище Константинъ, основано току следъ Освободителната война и наречено на името на руския гвард. офицеръ полк., по-сетне ген., Константинъ А. Рудановски. Беброво, обаче, като важенъ географски и стратегически пунктъ на пѫтя отъ Търново за Стара-рѣка и Сливенъ, винаги е било въ привилегировант административно положение. Въ Худутнамето на Елена за Беброво се казва, че е „дервентъ". Може да се предполага, че жителитѣ му сѫ били надарени съ нѣкакви привилегии, като дервентчии, т. е. стражници, или пазачи, на клисурата, която води отъ Беброво презъ Ставрекъ[1]), Стара рѣка за Котелъ и Сливенъ.

Елена, като срѣдище на околнитѣ селища — селца, колиби и махали, винаги е живѣла единъ общъ и солидаренъ съ тѣхъ животъ. Тѣ сѫ влизали въ нейния териториленъ съставъ, въ нейния топракъ (земя или територия), както това става явно отъ поменатото вече Худутнаме.

Тѣзи колиби сѫ основали, създали и развивали Елена и никакъ не — Елена колибитѣ. Колкото да е парадоксъ, но исторически, етнографски, географски и др. данни идатъ да ни увѣрятъ, че колибитѣ не сѫ се откѫсвали отъ Елена и сѫ съставяли нейната територия, нейната земя; Елена е зачената отъ тѣхъ и се е развивала много бавно и много слабо. Много отъ еленскитѣ колиби въ продължение на вѣкове сѫ изпращали въ Елена на заселване своитѣ първи хора, които сѫ ставали еленски граждани, безъ да се откѫснатъ най-напредъ отъ своитѣ първоначални изходни селища. И до сега се посочватъ челяди на еленчани, които сѫ дошли въ Елена отъ Дрѣньта, Тодювци, Руховци, Багалювци, попъ Бобчевци и пр. и пр.

---

[1]) Произнася се и Стеврекъ.

Както се каза по-горе, еленското землище скоро се е оказало съвсемъ тѣсно и неудовлетворяващe поминъчнитѣ и културни нужди на Елена и на привързанитѣ къмъ нея колиби Това еленско население е вършило проникване въ околнитѣ топраци (землища) като е подирило въ тѣхъ, каза се по-горе, земи за разработване, лозя и пр.

Следъ Освобождението въ Еленска околия сѫ влазяли следнитѣ групи села или колиби, обозначавани като общини: 1. Бебровска селска, 2. Блъсковска селска, 3. Буйновска, 4. Доспатлийска, 5. Драгийска, 6. Дрѣнтска, 7. Еленска градска, 8. Златаришка селска, 9. Капиновска, 10. Кипиловска, 11, Константинска. 12. Костелска, 13. Лазарска (колиби Лазарци), 14. Марянска, 15. Мийковска, 16. Миндювска (с. Миндя), 17. Палишка (колиби Палици), 18. Разпоповска, 19. Руховска, 20. Синджирлийска, 21. Срѣдньо-колибарска селска, 22. Старорѣшка селска, 23. Ставрешка, 24. Тодювска, 25. Турколийска, 26. Чаталъ-дерелийска, 27. Шилковска и 28. Яковска селска.

Съставътъ на тѣзи общини въ разни времена се е измѣнявалъ, защото отъ тѣхъ сѫ се отнемали и премѣствали въ друга обшина нѣкои отъ колибитѣ или мѣстноститѣ, които имъ сѫ принадлежали.

Въ особено приложение въ края се печата подробна статистика на тѣзи общини, съставляващи еленската околия, а сѫщо така сѫ включени и бележки, както за жителитѣ, тъй сѫщо за сградитѣ и за нѣкои измѣнения въ разни времена.

III. Население

А. Най-раннитѣ жители на Елена и околнитѣ колиби

Въ най-ранно време населението на Еленско е било съвсемъ малочисленно, разхвърляно въ разни колиби околовръстъ на близки и далечни пространства отъ днешния градецъ. И това население се е занимавало, на първо мѣсто и предимно, съ скотовъдство и земледѣлие. Нуждата, както навсѣкѫде, е извикала и появяването на занаятчии, като класъ, за който дума ще бѫде по-сетне.

Черковната сградица и сборътъ (търгъ, пазаръ), който е ставалъ по случай на нѣкой праздникъ, скоро привлѣкли нѣкои отъ околното население и ги подбудили да си издигнатъ на първо време малки хижи а по-късно и по-голѣми, така че хората отъ полигаритѣ — колибаритѣ, съставяли ядката на първото население въ Елена. То се развивало постепенно, съ приижданe и заселване на нови жители отъ разни мѣста: споредъ нѣкои, както се помена, отъ Златица, Търново, Трѣвна, Габрово и пр.

Споредъ Салнамето (календарь) отъ 1290 г. (1873), печатано въ Русчукъ, въ време на управлението на Мидхатъ паша, като дунавски валия, ние срѣщаме следнитѣ данни за еленското население.

Елена. Кѫщи 360, нофузи: българи 934, виргия 21023 гроша, Харачъ 20159, ошуръ 13420, добитъкъ всичко 678, отъ които 19 свине, 29 магарета, кози хичъ, 274 овце, коне: кобили 27, бинеци (коне за яздене) 2, волове: сагмалъ 192 а впрегатни 32; биволъ: сагмалъ 7, впрегатни 76 глави. А въ Еленска околия мюдюръ (мюдюрлукъ) въ туй време сѫ влазяли, между други общинитѣ: Марянъ на 7 часа южно отъ Търново; кѫщи 360, нофузи 934, виргия 8610, харачъ 6059, ошуръ 12707, добитъкъ 745; Мийковци и пр.

А ето що пише за Елена въ 1835 г. архим. Неофитъ Хилендарски въ своята география, печатана въ Крагуевацъ:

„Елена, село велико съ две черкви и славиноболгарско добропорядъчно училище — грънчерски фабрики, между бърдищата мѣсторазположение, презъ което тече и рѣка. На тия висшеречени села (Габрово, Дрѣново, Елена и Трѣвна) главно мѣстни производъ (максулъ) е коприната и вситѣ сѫ все болгари родомъ жителитѣ — иматъ околни и само български села, именуеми колиби, които употрѣбяватъ скотопитателства и нѣколко търговини".

Б. Етнически съставъ на населението

Въ Елена и въ околнитѣ колиби живѣятъ изключително българи. Никога тукъ не е имало заселени на постоянно жителство турци. Единственията турчинъ е билъ субашътъ, който вѣроятно, доколкото поне се помни въ действителность, не е идвалъ съ харема си, а самъ. Около субаша е имало нѣколко сеймени (стражари), обикновено бошнаци или помаци. Въ по-късно време при субаша се командирова единъ кятипинъ — писарь, който въ мое време бѣше назначаванъ и за учитель на турски езикъ за желающитѣ.

Никакъвъ гъркъ, евреинъ или арменецъ не се е заселвалъ въ Елена.

Малобройнитѣ цигани — двадесетина кѫщи — сѫ православни. Тѣ говорятъ чистъ български езикъ, пѣятъ български старонародни пѣсни, занимаватъ се съ ковачество, налбантлъкъ, касапство, кирханджилъкъ (тухларство), чалгаджилъкъ (отъ чалгаджия, свирачъ, свирджия), свирятъ по свадбитѣ и на други веселби (инструменти: цигулка, кларне, сантуръ, тамбура, тѫпанъ). Тѣ сѫ веселъ, миренъ и полезенъ елементъ, както впрочемъ подобни православни български цигани живѣятъ и работятъ въ много малки и го-

лѣми градчета въ България — Самоковъ,[1]) Копривщица, Трѣвна, Свищовъ, Сливенъ, Казанлъкъ и др.

Между българи и цигани въ старо време не е било възможно да стане сродяване: нито циганинътъ е могълъ да вземе българка, нито българинътъ е смѣялъ да се ожени за циганка. Обаче между тѣзи два елемента винаги е имало едно добро живуване. Въ последно време не е изключено и сродяването между българи и цигани.[2])

За ново време ние имаме следнитѣ числа за населението на градеца.

Споредъ официалнитѣ преброявания на населението въ градеца Елена получаватъ се следнитѣ данни:

год. пребр.	число население	българи	турци	цигани
1880	3302	3167	112	—
1887	3005	2950	39	—
1892	2771	2497	7	260
1900	3137	30 2	24	34
1905	3151	3069	4	68
1910	2785	2666	7	94
1920	2662	2655	2	—
1926	2725	—	—	—

Отъ тази статистика излазя първо, че населението въ Елена е расло, напротивъ, че то повече или по-малко е намалявало. Известно време малкото войска, която е квартирувала тамъ, е влияела много върху броя на населението презъ известно време.

Не отговаря на действителностьта показаното въ статистиката неравномѣрно по години число турци. Казахме, че турци въ Елена не е имало. Посочването на турци въ статистиката вѣроятно е по едно недоразумение. Такива сж посочени нѣкои случайно намѣрили се тукъ Тузлучане, дошли въ 1880 и 1887 год., както, впрочемъ, и малкия брой турци, посочени въ другитѣ години.

Проф. Иширковъ въ своята статия „Градъ Елена. Поселищно-географски чертици“ (кн. I на Еленски сборникъ), справедливо разсжждава, че ако за 1880 г. е даденъ го-

---

[1]) Въ Самоковъ има около 200 д. цигани, мохамедани, около 150 християни. Както узнавамъ по едно разпитване, еднитѣ и другитѣ обитаватъ една махала, живѣятъ въ съгласие, помежду си приказватъ по цигански, а обикновено сега вече приказватъ по български. Мюсюлманитѣ не се женятъ за християни. Отъ известно време българи зематъ циганки.

[2]) Интересни бележки за циганитѣ се срѣщатъ у Иречекъ, Княжество България. Ч. I. Българ. държава на стр. 105 и след. Споредъ неговитѣ издирвания циганитѣ на Балкана сж дошли отъ Индия въ 14 стол. и напразно нѣкои свързватъ тѣхното произхождение съ Египетъ, при все че названието имъ гюпци, кжпти, гипти и др. е послужило за това предположение.

лѣмъ брой за турци — 112 души — тогазъ не сѫ отбелязани циганитѣ и, напротивъ, когато е показанъ голѣмъ брой цигани — 260 души за 1892 год., забелязани сѫ само 7 турци. Така човѣкъ би помислилъ, че въ Елена е имало цигани мохамедани, които сѫ били броени веднажъ за турци, другъ пѫть за цигани. Подобно нѣщо, обаче, не отговаря никакъ на действителностьта. Нито турци, нито цигани мохамедани е имало въ Елена.

Старата еленска носия лека-полека изчезва и особено у женитѣ се замѣнява съ гражданско, така да се рече, облѣкло.

Преди Освобождението въ Елена идваха много турци отъ Тузлука, населенъ съ турци, на пазаря, на който тѣ си пазаруваха всички домашни потрѣби, дрехи и пр., а тѣ продаваха особено плодове, храни и пр. Тузлукътъ е важно и интересно краище отъ Еленско.

Къмъ Тузлука се приписва Златарица, най-голѣмото село въ сегашна Еленска околия, което показва бързо разрастване на населението: отъ 2298 въ 1880 год. то е станало 5116 — въ 1926 г.

Къмъ Тузлука спадатъ сѫщо селата Константинъ, бивше Ахметли, Стара-рѣка, Костелъ, Кесарево и Кипилово. Турцитѣ сѫ вече изселени отъ тѣзи села и сега тѣ сѫ само български. Константинъ — 1427 жители, Стара-рѣка — 1071, Кипилово — 1730. Тузлукътъ се простира на изтокъ далечъ до Котелъ и Османъ-пазарско.

Тузлукътъ, вижда се, е билъ нѣкога чисто българска мѣстность съ многобройни монастири и черкви. При завоеванията на България турцитѣ счели за необходимо да потурчатъ Тузлука по национални, политически и стратегически съображения, както направили и съ Дели-ормана. Тѣ преселили въ тази мѣстность турци отъ Анадола, обстоятелство, което се доказва и отъ самия езикъ на тузлучани и дели-орманци.

Названието Тозлукъ или Тузлукъ е послужило за много догадки: П. Кисимовъ се старае да докаже, че то иде отъ тукъ (соль), понеже тука имало солни рудници, които впрочемъ той напраздно дори, безъ да ги намѣри[1]); други мислятъ, че Тозлука иде отъ т о з ъ (прахъ, пепель), понеже следъ завоеванието тази мѣстность била обърната на прахъ и пепель.

В. З а н а я т и и с о ц и а л е н ъ с ъ с т а в ъ н а н а с е л е н и е т о

Населението въ Еленско е състояло, разгледвано по занаяти, отъ: скотовъдци, земледѣлци, лозари, занаятчии (грън-

[1]) П. Кисимовъ. Исторически работи. Ч. II. 32.

чари, казанджии, бояджии, обущари, терзии, градинари, бакали).

Земедѣлие. Най-многочислени сѫ били земледѣлцитѣ, включително лозари. Всѣки еленчанинъ отъ града и околиитѣ е ималъ нѣкои и другъ кѫсъ ниви за обработване, което е доставяло голѣма часть отъ необходимото за препитание; всѣки почти, не само еленчанинъ отъ града, но и отъ колибитѣ, е ималъ и нѣкои кѫсъ лозе въ Миндя, Златаришко, Кара-орманъ и въ Фидовскитѣ лозя (при с. Фидабей, сега Марийно). Такива лозя и редомъ съ тѣхъ нѣкои и други ниви съ били паракендета въ поменатитѣ землища: Фидозско, Миндьовско, Капиновско и Кара-орманъ. Поради тази причина еленчани, притежатели на лозя, сѫ строили и поддържали колиби (кѫщици, много пѫти на два ката и добре уредени) за престояване тамъ, когато ходѣли да обработватъ лозята и нивитѣ си: да копаятъ, заравятъ и по гроздоберъ, — наричанъ тука виноберина. Нека се помене тука пѫтьомъ, че виноберината въ Елена се е извършвала обикновено следъ Кръстовдень и е служила за едно весело преминаване на всички при седѣнки, забавления, хорá, гощавки, тлъки и пр.

Грънчарството въ Елена е било известно време въ цвѣтущо състояние. По-горе видѣхме, че за него говори и отецъ Неофитъ Хилендарски въ своята География отъ 1835 г.

Еленскитѣ грънчари били голѣми майстори по своята добра работа и по глянеца (лустрото), що придавали на грънцитѣ си и по калъпъ — конкурирали даже прочутитѣ шанакъ-калелийски. Тѣ доставяли грънци не само въ цѣлата околия, но въ цѣлия окрѫгъ Търновски и иззънъ него. На пазаря въ Горна-Орѣховица идвали отъ много мѣста да дирятъ и купуватъ еленски грънци.

Градинарството отъ памти вѣка е било едно отъ любимитѣ и доходни занятия на еленчани отъ града и околията.

Градинари на тайфи (чети), подъ рѫководството на единъ по-състоятеленъ главатарь, сѫ отивали „на бахчи“ въ Румъния, Сърбия, Бесарабия, Маджарско, Русия, стигали сѫ дори чакъ до Кавказъ. Следъ Свѣтовната война тѣ се наредиха и въ Чехословашко, гдето възбудиха конкурентската завистъ на мѣстнитѣ градинари.

Въ тѣзи чужди земи сѫ образували участъци градинарски, работили, сѣяли и садили разни зарзавати и зеленчуци, продавали ги и въ края на сезона, следъ Димитровдень, тѣ се връщали въ Елена съ доста значителни печалби, които, впрочемъ, зависѣли отъ годината. Бахчованлъкътъ — градинарството, впрочемъ, не е било само еленски занаятъ и поминъкъ. Такива градинарски тайфи (сдружения) сѫ ходики печалби въ казанитѣ страни, а и до сега ходятъ и отъ

другитѣ околни на Елена села, като Лѣсковецъ, Златарица а така сѫщо отъ Трѣвна, Дрѣново и пр.

Бубарство (копринарство). Много важно занятие и благоприятно за поминъка на еленчани е било отъ най-старо време бубарството или копринарството. То е било развито доста много, особено презъ времето следъ Кримската война. Копринарството въ най-старо време обърнало внимание и на турското правителство: търновскитѣ паши, воеводи, аени намѣрили за износно да наложатъ ржка върху производството на пашкулитѣ и обърнали копринено производство въ нѣщо, като фискална привилегия или регалия. Тѣ уредили силна контрола върху така наречените „долапи" (казани), въ които сѫ варѣли пашкулитѣ — въ Елена казватъ мамулитѣ — и при които сѫ точили коприната. Нарочни бумбашири (пратеници) идвали отъ Търново, като представители на властьта, надзиравали работата, всѣка вечерь прибирали изработената коприна, запечатвали долапитѣ, да не би презъ нощьта скришомъ да се изработи нѣщо и такъвъ строгъ контролъ се продължавалъ, докато се завърши точенето на коприната.

Турското правителство плащало една съвсемъ нищожна цена за ока пашкули (около 25 гроша тогавашни пари), които едва покривали разноскитѣ и денгубията на стопанитѣ на бубохраненето. Една стара жена въ Елена, баба Цончовица ми казваше: „земаха я, синко, коприната ужъ за царщината, че пакъ кой знае какво правѣха съ нея. Кой знае, дали царщината виждаше нѣкаква файда отъ тѣзи инджетисвания (притѣснения), които ни се правѣха при отглеждането на бубитѣ, работенето и изкарването на коприната".

Еленчани, които всѣкога сѫ били будни и пазѣли интереситѣ си, намѣрили за най-добре и по този случай, както въ много други, да изпроводятъ особени пратеници въ Цариградъ, за да се оплачатъ. Такива пратеници сѫ били въ 1835 и 1838 год. хаджи Цончо попъ Пѣевъ и хаджи Стефанъ Бобчоолу. Благодарение на тѣхнитѣ настоятелни ходатайства въ Цариградъ, тази регалия била отмѣнена съ султанско Ираде, но при условие да се плаща известенъ десетъкъ, опредѣленъ и събиранъ, както билъ събиранъ и десетъкътъ или ошура (ондалъкъ), на разнитѣ земни произведения.

Следъ Кримската война френци и италиянци дошли и се настанили въ Елена въ време на отгледването на бубитѣ. Тѣ откупували пашкулитѣ съ цель да точатъ коприна въ Елена или да ги препращатъ извънъ България. Тъй като около това време другаде бубеното семе било повредено и болно, тѣзи търговци — гости на Елена, приготовлявали и семе бубено, съ което търгували на много износни условия.

Еленчани — търговци — се опитали да правятъ конкуренция на италиянци и французи. Тѣ приготвяли нѣколко години пашкули (мамули) и семе и при тежкитѣ условия на превозъ и въобще на търговия съ чужбина, тѣ отивали въ Италия и южна Франция и понѣкога спечелвали, но много, веднажъ-дважъ, тѣ не сполучвали, вследствие на което скоро трѣбвало да напуснатъ този опитъ на печалба[1]).

Лозарството въ Елена, като клонъ отъ земледѣлието, не е било никога развито, за да може отъ неговото производство да става износъ. Въ самата Елена и въ близкитѣ околности, лозя не е имало и тогава не сѫ успѣвали да посадятъ такива, както въ последно време въ Елена вече сѫ успѣли да засадятъ сполучливо и отгледатъ доста добри лозя. Еленскитѣ лозя, т. е. лозята на жителитѣ отъ града и отъ околията — колибитѣ сѫ били вънъ отъ еленския топракъ въ: Миндя, Кара-орманъ, Капиново, Фидовско, гдето еленчани сѫ имали свои колиби.

Разпространена въ Елена — и значителна е била — домашната индустрия: тъкане пояси, шаеци, губерчета, черги и пр. Произведенията на тази домашна индустрия въ турско време въ Елена и Еленско сѫ били доста усъвършенствувани и търговци отъ много мѣста, дори отъ Босна, сѫ идвали да закупуватъ тѣзи произведения особено пояси. Това занятие е давало удовлетворителна придобивка на кѫщитѣ, които се занимавали съ него. Имало е кѫщи, които сѫ се отличавали с производството на губерчета и килими и то съ известни изящни, художествени дори, рисунки, каквито въ онова време сѫ се тачели и сѫ служели за реноме и реклама на това производство на еленчанкитѣ.

Бояджийство. И то е било едно, макаръ ограничено, поминъчно занятие. Въ всѣки случай то е удовлетворявало мѣстнитѣ нужди на центъра и околията, като се има предъ видъ, че много шаеци е трѣбвало да бѫдатъ боядисани въ желанъ нѣкой цвѣтъ. Сѫщо така е било и съ прежди, пояси и др. тъкани. Бояджиитѣ сѫ имали своитѣ своеобразни фабрики (бояджийски кюпове и каци) до самия дюгенъ, въ който тѣ сѫ приемали донесенитѣ прежди, пояси, платове и пр. Тѣ сѫ държели смѣтка по рабоши, като сѫ давали на стопанина на произведението щенето отъ майката-рабошъ и по рабоша сѫ умѣели, първо, да намѣрятъ веднага даденото за боядисване и, второ — да опредѣлятъ какво трѣбва да плати мющерията.

Казанджийство. Както бояджийството, тъй сѫщо и казанджийството (бакърджийството) не е било много развито, но все пакъ то е задоволявало нуждитѣ на центъра и

[1]) Такива млади търговци сѫ били Кирчо Петковъ, Илия хаджи Стефановъ Бобчевъ (даскалъ Илия), Тодоръ Михайловски и др.

околията. Еленскитѣ казанджии сж изработвали голѣми и малки котли (казани) — таквизъ за преваряване на джибри въ ракия, изработвали сж тенджери, сахани, менци (медници — бакрачета) и пр.

Ковачи. Ковачи и налбанти сж били предимно циганитѣ, които отъ малки сж чиракували при бащитѣ си или сж усъвършенствували занаята въ последствие, за който, впрочемъ, сж имали конкуренти въ лицето на нѣкои добре реномирани занаятчии отъ българитѣ.

Месари (касапи) въ Елена сж били сжщо така предимно циганитѣ, тъй като тѣ сж се занимавали най-често съ покупка и продажба — чрезъ посрѣдничество, джамбазлъкъ, на едъръ и дребенъ добитъкъ.

Освенъ тѣзи занаяти въ Елена сж сжществували още, въ слабо и първобитно състояние, свещарство (мумджилъкъ), сапунджилъкъ и коюмджилъкъ (златарство).

Не трѣбва да се пропуска между занаятитѣ да се помене за живописството, каквото е сжществувало въ Елена, въ много ранно време. Въ нѣкои лѣтописни бележки се говори за иконописци — болерски калугери, Давидъ и Яковъ. Тѣ работили въ Елена около 1810—1814 г. Споредъ нѣкои данни тѣ ще сж дошли въ Елена отъ Зографския монастиръ. Иконописътъ на малката черкова св. Никола, който и досега обръща внимание съ своята художественость и техника, се смѣта да е тѣхна работа. Тѣхни икони е имало и въ черковата Успѣние на Пресветия Богородици. Тѣхенъ чиракъ билъ хаджи Иванчо отъ Елена, при когото се е училъ Юрданъ Миховъ и др. Хаджи Иванчо е живописецътъ на черковата св. Никола въ Търново. Той се поминалъ въ Силистра, гдето билъ отишелъ да работи въ тамошна една черкова. Той е оставилъ единъ тефтеръ съ рисунки, доста сполучливи, който се намираше у учителя и любителя на иконописството, Миланъ Тодоровъ Радивоевъ, познатъ и като книжовникъ. Въ началото на тефтера има надписъ, който гласи: „Като излязохъ отъ майстора по Гергьовдень на сене 1826".

Въ Елена идвали при тамошнитѣ болерски живописци и при хаджи Иванча да учатъ иконописството отъ търновскитѣ села. Такъвъ единъ е билъ попъ Стефанъ отъ Трѣвна, много време архиерейски намѣстникъ въ Добричъ, ученикъ при хаджи Иванчо попъ Райковъ.

Търговия. Въ Елена и Еленско търговията е била слабо развита. Въ всѣки случай тукъ е имало дюгени (бакалници), въ които сж се продавали необходими нѣща, колониялни стоки, платове, американи, читове, басми, язми, захарь, соль, солена риба и др. Таквизи дюгени въ време на турското владичество е имало въ еленскитѣ махали по 1—2,

а отъ по-сетне се развили. Въ най-ново време тѣзи еленски дюгени западатъ, защото въ всички почти по-голѣми селски общини и колиби се появяватъ заможни селяни, които покрай своето селско стопанство намѣрвали сж за възможно да отворятъ бакалпици или кръчми, въ които въ едно кюше сж били поставяни най-необходимитѣ за селската кжща предмети за купуване. Тази конкуренция на колибарскитѣ бакали и кръчмари е била толкозъ повече удобна и сполучлива, че тѣ не се стѣснявали да взематъ вмѣсто пари известни селски земедѣлски произведения, съ които спекулирали и добивали голѣми печалби.

За улеснение на населението отъ околията въ Елена отъ много години е имало три голѣми сборове — панаири: на Димитровъ-день, на Ивановъ-день и на Иримя (св. Йеремия, 1 май ст. ст.). Двата първи сборове сж ставали въ Елена, а третиятъ — на Иримя — е ставалъ въ Неювската кория до колиби Ноевци, съвсемъ близо до Елена. Тия сборове и до сега ставатъ.

Тука, въ Неювската кория отстояща на 2—3 клм. отъ града, сж идвали отъ Търново, отъ Горна-Орѣховица и другаде търговци, които настанявали своитѣ сергии, покрити съ черги, рогозки или шумарлакъ. На тѣзи сергии сж излагали, та и до сега излагатъ манифактурни, галантерийни, дърводѣлски, грънчарски, колониялни и други стоки. Импровизирватъ се въ сжщото време кръчми и гостилнички. Колятъ се предимно агнета и се варятъ въ голѣми казани или се пекатъ на шишъ. Населението отъ града и главно отъ околнитѣ колиби се стича тукъ — едни за увеселение, други за срещи, а мнозина за да си купятъ нѣщо. Насядали подъ сѣнчеститѣ дървета, тѣ се гощаватъ въ това време, когато на нѣколко мѣста тъпанъ, гайда, кларне и гадулка (цигулка) гърмятъ и образуватъ около себе си младежки хора, въ които взематъ участие познати и непознати, моми и момци.

На този сборъ, много пжти извънредно многолюденъ, се явявали мѣстнитѣ стареи и субаша, който идвалъ тукъ наедно съ семейнитѣ отъ града, за да запази реда и тишината.

* * *

Въ социално отношение въ Елена и Еленско не се помни да е имало нѣкакви особни различия между населението, нѣкакви обществени категории, съсловия, които да сж дѣлѣли жителитѣ на класове. Както се каза по-горе, населението се е различавало помежду си само по своитѣ занятия и имотность.

Не може да не се упомене тукъ и да не се отбележи положението на чорбаджийския институтъ въ Елена и Еленско. Ние се спираме върху този институтъ толкозъ повече

като се знае, че той е билъ прицѣлна точка на нѣкои млади и стари бързописци, които, било по лично умонастроение, било по партизански съображения, сѫ представяли и сега представятъ, въ извънредно невѣрна свѣтлина чорбаджийството.

Г. Чорбаджиитѣ въобще.

Въ нашенско навсѣкѫде, гдето селата или паланкитѣ сѫ населени съ чисто български жители, чува се много разпространеното название чорбаджии, съ по-особни значения. Това били първенци около мѣстния турски началникъ — субашъ. Чорбаджиитѣ носятъ отъ незапомнени времена това название, дадено тѣмъ отъ самитѣ турци. Това сѫ предни хора или, както ги наричатъ първенци, стареи, старейшини, въ мѣстото, гдето тѣ живѣятъ и гдето тѣ сѫ се отличили преди всичко съ своитѣ дарби, съ своя умъ, съ своята предвидливость, съ своята пестеливость, на която сѫ дължели на първо мѣсто и своето по-добро имотно състояние своето забогатяване, следователно — своето болярство въ смисъль на богатство. Тѣ били болѣри, защото били преди всичко богати съ влияние и съ умъ, а подиръ това и имотно доста богати. Такива чорбаджии е имало презъ всичкото време на турското владичество въ Търново, София, Самоковъ, Видинъ, Свищовъ, Пловдивъ, Казанлъкъ, Калоферъ, Копривщица и пр.

Навсѣкѫде тѣзи първенци-стареи сѫ се издигнали преди всичко съ своитѣ дарби, лични качества, неуморно и неотслабно трудолюбие. Наистина, много пѫти тѣ сѫ били честити и да наследятъ нѣщо отъ бащи и дѣди, а рѣдко и миразъ отъ женска страна. Но сѫществено тѣхно богатство е било плодъ на тѣхнитѣ рѫце, на потьта, съ която на чело тѣ сѫ печелѣли и пестѣли.

Нѣма нищо общо между тия първенци-стареи и болѣри съ болѣрското съсловие въ стара България, за които ни разправятъ нашитѣ исторически паметници — хрисовулитѣ, т. е. голѣми и малки болѣри, като служебни категории въ българска земя[1]). Турската дума „чорбаджи“ и „чорбаджия“, която е била натрапена на първенци-българи, първоначално е означавала лице, което е занимавало службата поваръ (готвачъ) въ еничерския оджакъ. Тамъ главната храна е била чорба. Готвачътъ на тази чорба е билъ чорбаджия, а тѣхнитѣ началници — чорбаджи-баши[2]) (главатарь на

[1]) Вж. нашата „История на старобългарското право“ стр. 81 и следв. и нашата статия „Думата болѣринъ и държавно-правното й значение“ въ сп. „Юридически прегледъ“ 1922 г., кн. 2.

[2]) Че думата чорбаджия произлазя отъ чорба, старо-турска дума, и шурба (старо-персийска), буквално — водно ястие, жидка гостба, ние имаме потвърждение преди всичко въ турскитѣ речници.

чорбаджиитѣ). Чорбаджия бидейки онзи, който готви храна, който дава храна, то турчинътъ, който е обикалялъ българскитѣ земи, е намѣрилъ за най-право да нарече съ думата чорбаджия тогозъ, у когото той е кондисвалъ [1]), оставалъ на нощуване и който му поднасялъ храна: чорба и пр. Нѣмало е тогазъ ханове или това, което въ турскитѣ села се нарича одаларъ — одаи, стаи, построени на единъ катъ подъ единъ покривъ, въ които известни прислужници били назначавани, за да посрѣщатъ и изпращатъ гости.

Вследствие на това, турски чиновници — малки и голѣми — въ българскитѣ паланки, села и градове сж се настанявали въ кжщата на нѣкой по-заможенъ селянинъ или гражданинъ. Тѣ тамъ намѣрвали не само нощувка, ами и храна. Този, който е давалъ тази храна, на първо мѣсто, е билъ чорбаджията. Разширително и преносно турцитѣ сж наричали чорбаджия всѣки домакинъ. домовладика, стопанина на кжщата, господаръ̀тъ. Отъ тукъ и названието чорбаджия за всѣкиго, който държи едно заведение, една фабрика, единъ дюгенъ и пр. [2])

Чорбаджиитѣ въ градове и села, като по-извадени, по-състоятелни, по-влиятелни хора, сж се проявявали и като

Въ Речника на Сами-бей, четемъ следното: чорбаджи — първенецъ (мютехаизъ), който гощава, храни, дошлитѣ въ село гости: мухтарь, т. е. кметъ; коджа-башия, т е. старейшина ак-сакалъ, т. е. бѣлобрадъ, инакъ старей. — 2. Преднитѣ хора измежду християнитѣ въ провинцията (дишарда), стопани на дюгени и мази. — 3. заповѣдници или началници (забити), които сж готвѣли у еничаритѣ въ единъ медникъ (казанъ) чорба. — Началникъ равенъ на юз-башия (вж. Сами-бей „Люгати османие"). Приблизително сжщото е въ „Лехчеи османи" на Ахмедъ Вефикъ паша.

Въ речника на Найдена Геровъ: Чорбаджия с. м. Т. — Чорбаджи: 1) богатъ човѣкъ, богаташъ, богатникъ, имотникъ, зенгининъ богачъ, богатый или богатей, богатина; 2) болярь, голѣмецъ, господарь, първенецъ, глава нейде, челникъ, старейшина; велможа, знатная особа, болшина, болшакъ, господинъ, баринъ; 3) господарь, владетѣль, стопанинъ, сейбия; баринъ, хозяинъ. Той ми е чорбаджия, у него работя.

Въ Речника на Касжровъ: чорбаджилъкъ (тур.). Положението, състоянието на чорбаджия; чорбаджийски: който принадлежи на чорбаджия. Чорбаджийски синъ. Чорбаджийка. Жената на чорбаджията-господарка. Чорбаджия. Голѣмецъ отъ християнитѣ отъ Турция.

Въ Ржкописний речникъ на Несторъ Марковъ, откупенъ отъ Акад. на наукитѣ. Чорбаджия (т.). Чорбаджи отъ турск. дума чорба, или отъ перс. шорба, водна гостба, който готви чорба. Чорбаджии се казвали готвачитѣ, които готвѣли и раздавали чорбата на еничерскитѣ корпуси. Тъй се казвали и комендантитѣ на еничарскитѣ отряди. Въ България чорбаджии се казватъ градскитѣ и селски първенци. Френски-нотаблъ. Турцитѣ и днесъ казватъ на християнитѣ — „чорбаджии"; на турчинъ чорбаджия не може да се казва.

[1]) Турската дума конмакъ, конмушъ, конду — означава временно спиране за почивка или нощувка.

[2]) Въ СБЮО. Тукъ ли ви е чорбаджията?

защитници на по-беднитѣ, на нуждаещитѣ се предъ мѣстната турска власть. Благодарение на своя нравственъ и умственъ авторитетъ тѣ се налагали на мѣстнитѣ субаши и тѣзи последнитѣ, много пѫти безграмотни и невежи, сѫ били длъжни да ги слушатъ, да правятъ онова, което тѣ искатъ, което тѣ имъ кажатъ. По този начинъ чорбаджиитѣ сѫ станали нѣщо като единъ фактически меджъизъ (съветъ) при субаша, а въ нѣкои градове — при пашата, аенина, войводата и пр. Тѣ сѫ били благодать за селството и за нуждаещитѣ се отъ помощь предъ турското правителство.

Първитѣ чорбаджии въ нашенско сѫ били голѣми родолюбци, носители на повече или по-малко култура образование, защото всичкитѣ знаели малко-много да четатъ и да пишатъ. Тѣ били набожни и ученолюбиви. За черквитѣ тѣ давали подаръци, порѫчвали икони, книги, пращали помощь на монастиритѣ, посещавали ги и, както се знае, има монастири, напр. Рилскиятъ, гдето въ най-мѫчнитѣ времена чорбаджии сѫ защищавали монастиря, водили сѫ на поклонение своитѣ близки, издържали сѫ бедни момчета въ училища, упѫтвали ги за по-нататъшно образование и т. н.

Нѣма никакво съмнение, че както въ всички състояния и професии, имало е и чорбаджии съ не много препорѫчително поведение, които сѫ извиквали негодуванието на обиденитѣ отъ тѣхъ и оплаквания. Тѣхната близость до субашитѣ — въ паланкитѣ, до билюкъ-башията — въ селата, извиквали подозрения, че тѣ дружатъ съ турскитѣ аги. Шомъ се появява у насъ едно политическо и освободително движение, почнало е да се пише и противъ тѣзи злоупотрѣбители-чорбаджии. Най-напредъ Раковски, който впрочемъ нееднократно е посочвалъ на голѣмъ брой чорбаджии-благодетели въ разни мѣста на България, е възстаналъ противъ чорбаджиитѣ въобще и еленскитѣ съ частность, но по данни съвършено невѣрни. Въ 1857 год. въ „Българска денница" той е писалъ за еленскитѣ чорбаджии така:

„Отъ Елена (града) зависятъ повече отъ 600 челядни домородства наоколо, живѣещи въ малки селца българи, които назоваватъ колиби и колибари. Тия дребни колибари, ако и да живѣятъ въ прости колиби-хижи, както ги наричатъ, раздѣлени сѫ, обаче, отъ еленскитѣ чорбаджии (еничари) по 100, по 200, даже по 600 домородства и зоватъ се рая — хаджи Николова хаджи Христова, хаджи Юрданова и пр., т. е. два пѫти рая, и Султану и вишеречени и чорбаджии, кои приплащатъ всякий видъ даждия въ Търново за безорѫжемъ усвоена си рая. После събиратъ колко имъ е по волята. Беднии селци никога не се отплащатъ отъ натоваримий имъ безправедно дългъ. Отъ година на година повече задлъжняватъ. Тии еленски панове не припущатъ въ тия селци ни едного купца, за да купи отъ селския тамъ производи нѣщо,

кои производи сѫ: коприна, вълна, овце и пр., но взематъ насила трудъ бѣднихъ въ долня и побиена цена. Селци имъ работятъ тлъка, като влашси цигани, безъ заплата на лозя и другаде, где иматъ потрѣби. Носатъ имъ безъ заплата сирене, масло, кокошки, прасета, агнета по длъжность и по нѣколко пѫти на годината, съ една речь употрѣбяватъ ги като роби и пр.".

Тази записана отъ Раковски легенда следъ него се приповтаря отъ всички, които сѫ писали за „изедницитѣ-чорваджии". И всѣки бързописецъ, безъ да провѣрява фактитѣ на мѣстото, е измислялъ нѣщо ново и по-страшно противъ чорбаджиитѣ въобще. Едни измислили и таквазъ легенда, че селянитѣ били длъжни да носятъ на чорбаджиитѣ си, при важни събития въ семействата имъ, всевъзможни подаръци. Така напримѣръ безъ никаква провѣрка, шеговитиятъ разказъ, че на свадбата на една чорбаджайска дъщеря въ Елена колибаритѣ докарали толкова много дърва, че следъ като било горено отъ тѣхъ почти 20 години, стигнали и за свадбата на нейната дъщеря. Тази безмислица ние срѣщаме даже въ нѣкои сериозни книги. Авторътъ е забравилъ най-сѫщественото нѣщо, че ако наистина сѫ докарвали толкозъ много дърва тѣ сѫ останали у самия чорбаджия, а не у дъщеря му, която се е женела въ село или вънъ отъ него и е отишла въ съвсемъ друга кѫща!

Както винаги става, когато се вдигне единъ повикъ противъ нѣкого или противъ нѣкое състояние, както въ последно време у насъ бѣше се повдигналъ повикъ противъ адвокатитѣ, всѣки който умее да пише се подвизава и принажда за украшение по нѣщо, за да охарактеризира чорбаджиитѣ, ту като изедници, ту като потисници, ту като предатели и т. н. Не малко е помогналъ за борба противъ чорбаджиитѣ и католишкиятъ вестникъ „България" органъ на Драгана Цанкова и на Д-ръ Мирковичъ, които тогава служеха на Римския папа и трѣбваше да правятъ всички усилия за да компрометиратъ преднитѣ хора на България и да ги представятъ колкото се може по-грозни и омразни. Въ една статия на „България" 1861 г. подъ насловъ „Чорбаджиитѣ и чорбаджийски мекерета" особено се осѫждатъ чорбаджии отъ Свищовъ родно мѣсто на Драганъ Цанкова: „лукави, лицемѣри, свѣтокрадци, безбожници, предатели, набедители, грабители, хайнаджии, съ една дума изедници", защото „ограбвали черкови, училища, сироти, сирашко и сиромашко, скритомъ и на много сѫ изпили кръвьта съ помощьта на фанариотскитѣ владици".

Тукъ, въ тази цитата, прозира ясно цельта на единъ тогавашенъ папищашки вестникъ да компрометира поддържницитѣ на православието и на народната вѣра. И ето защо свищовскитѣ чорбаджии се представляватъ, че „изпиватъ

кръвьта на сиромаситѣ“ и то „съ помощьта на фанариотскитѣ владици.“ Покойниятъ Драганъ Цанковъ въ страстното си увлѣчение противъ тѣзи що мразѣше, не знаеше мѣра. Неговиятъ ядъ се изливаше несдържано и поради тази своя смѣлость печелѣше партизани и подържатели.

Сегизъ-тогизъ и вестникъ „Македония“ (1870 г.) порекваше нѣщо противъ чорбаджилъка, но никога не отиваше до нападкитѣ на в. „България“. Чорбаджиитѣ били изедници затуй, защото не заемали пари на нѣкой селянинъ съ по-малко отъ 70 или 80%. Никакъ не е чудно следъ всичко това, че младитѣ около Българския Революционенъ Комитетъ въ програмата си отъ 1 августъ 1870 г. казватъ: „Ние причисляваме нашитѣ чорбаджии въ числото на нашитѣ врагове и ще ги преследваме навсѣкжде и всѣкога“.

Между това, достовѣрнитѣ сведения на лица, които сж записвали съобщаванитѣ отъ тѣхъ податки направо отъ народа („Жива старина“ отъ Дим. Мариновъ кн. 1 и 2; П. П. Карапетровъ „Материяли за Панагюрище“; Д. Мишевъ „България въ миналото“; д-ръ Хр. Стамболски—Автобиография) — константирватъ, че чорбаджиитѣ въ нашенско не сж били само пакостници, но между тѣхъ е имало и защитници на беднитѣ селяни, тѣхни адвокати, много пжти съвършено безкористно, предъ мѣстнитѣ турски власти, създатели на училища, даже покровители и укриватели на хжшоветѣ, които сж прибѣгвали да дирятъ убѣжище у тѣхъ, дарители и строители на черкови и училища. Самиятъ Раковски поменава за таквизъ чорбаджии. Въ едно писмо на Неофита Бозвелията отъ 1847 г. изъ Хилендарския монастиръ до попъ Андрей Робовски отъ Елена, еленскитѣ чорбаджии се похваляватъ като любородни еленчани, които въ неговото бедно напастное състояние, щедроти чѣловѣколюбие, обще нородное ми учинено благодеяние, което мя утѣши и съживи, нещемъ заборави до изходъ души мнея; увѣренъ, че Всеблагий мзду оздаватель тисящекратно ще имъ настоящие и бждащие заплати“. Та отецъ Неофитъ Бозвелията моли попъ Андрея да ги увещава никога да не го забравятъ и да не го лишаватъ отъ „общенародния си щедроти, милости и человѣколюбия“. И кждето е сходно и сгодно благоразумно и усердно да настояватъ и да се модятъ за насъ „та дано по-скоричко извадятъ илтака (освобождението) че ни се дови додея. . . . Да живѣятъ еленчани, че тѣ сж днесъ най-будни за туй дѣло отъ другитѣ ни соплеменници болгари![1])“

---

[1]) Добре е да се забележи тука, че това писмо на отца Неофита Бозвели е писано следъ неговитѣ сърдити противъ еленски пратеници въ Цариградъ, които ужъ осуетили неговото назначение за търновски митрополитъ. Отецъ Неофита Бозвели въ този случай е билъ сигурно въведенъ въ заблуждение отъ клюка която неговиятъ гнѣвливъ и избухливъ характеръ е възприелъ съвършено некритично.

Приведохме това писмо на отца Неофита, печатано изцѣло въ Министерскиятъ Сборникъ 1905 г. кн. XXI „Приносъ къмъ историята на българското възраждане", за да се види, че и отецъ Неофитъ, който е гадилъ лошавитѣ чорбаджии, признавалъ е и тѣхнитѣ заслуги, тѣхнитѣ добрини, родолюбие, милость и щедрость Това сѫщото прави и Раковски въ нѣкои отъ своитѣ писания [1]).

Бихме могли да приведемъ тукъ редица имена на чорбаджии: въ Казанлъкъ—Ст. Груюолу, София—хаджи Мано, Самоковъ—Захари Гюроолу [2]), Пловдивъ—голѣмия Стоянъ чорбаджи чалъкъ, [3]) малкий и голѣмъ Вълко, Копривщица—Ст. Доганътъ — чорбаджии които сѫ се отличавали съ извънредно голѣми отечествени, черковни и културни заслуга, помагане на сиромаси и бедни ученици, освобождаването имъ отъ затворъ.

Отъ туй, което съмъ изучилъ и записалъ преди 50 и повече години за еленскитѣ чорбаджии и туй, което азъ съмъ непосрѣдствено наблюдавалъ, още като момче и ученикъ въ Елана, а после като помощникъ учитель при Никифора попъ Константиновъ 1867 г. отъ записките на нѣкои еленски учители, които се намѣрватъ въ мое разположение (Миланъ К. Милановъ, Миланъ Радивоевъ, Никола С. Кисьовски и др.), азъ смея да изтъкна слѣднигѣ положения за еленскитѣ чорбаджии въобще:

1. Мнозинството еленски чорбаджии сѫ били хора повече или по-малко състоятелни, въ всѣки случай не бедни. Тѣ бѣха станали таквизъ. благодарение на своята извънредно голѣма пестеливость, умѣреность въ живота, умѣреность, която въ много случаи идваше до лишения отъ найнеобходимото. Едни отъ тѣхъ пестѣха, за да има да оставятъ що-годе на своята обикновено многолюдна челядь. Знаятъ се еленски чорбаджии, които сѫ имали по 5, 10 и повече деца, други сѫ пестѣли за да могатъ съ една скромна сума да отидатъ на Божи гробъ и да се поклонятъ на светитѣ мѣста. Сигурно е имало и такива, които ги е блазнѣла титлата „хаджи", добивана въ туй време за посе-

[1]) Горски пѫтникъ.

[2]) За Захари Гюроолу и Х. Мано стари самоковци и сѫ разправяли извънредно интересни работи относно закрилата и помощьта, що давали на сиромашията. Турскитѣ власти ги слушали и думата имъ на две не правяли. Тѣ отървали невинитѣ отъ потисканията и ги пущали отъ затворъ подъ поржителство. Поддържали училища и черкови. На Великдень и Коледа идѣли на обущарь, купували кошове съ обуща, особено за беднитѣ ученици; платно за беднитѣ жени и пр.

[3]) Голѣмиятъ Стоянъ Чорбаджи, между друго е защитилъ предъ пашата и културнитѣ подвизи на даскалъ Никифоръ п. Константиновъ, първиятъ основатель на бълг. училище въ. Т. Пазарджикъ и обвиненъ въ бунтовнишки замисли съ приготовления противъ държавата, Вж. Градиво, стр. 205.

тителитѣ на Гроба Господенъ въ Иерусалимъ. Както се знае, тази титла, която нѣмаше никакво друго съдържание и не даваше никакви права, бѣше давана отъ турцитѣ на всички мюсюлмани, ходили въ Мекка и Медина — наричани свещенни и почтенни градове[1]) и която титла по разширително тълкуване бѣха почнали да даватъ и на поклонницитѣ на гроба Господенъ. За набожния чорбаджия въ всѣки случай бѣше приятно да се нарече хаджия и поклонникъ: Христо поклонникъ, Иванъ поклонникъ, Петко поклонникъ и т. н. бѣха и сѫ названия, които гаделичкаха религиозното чувство.

2. Истина е, че въ Елена се знае въ старо време за рая хаджи Христова, хаджи Иванова, хаджи Юрданова, хаджи Тодорова и пр. Но трѣбва да се обясни какво, означава въ случая р а я. Много колибари, които се нуждаеха отъ помощь, материална или предъ субаша, или които имаха нужда отъ съвети заради своитѣ домашни препирни, се обръщаха къмъ едного или другиго отъ еленскитѣ чорбаджии, по тѣхенъ свободенъ изборъ, и имъ се молѣха да ги вематъ подъ свое покровителство, може да се каже приблизително тъй, както въ днешно време много клиенти се обръщатъ къмъ този или онзи „влиятеленъ“ адвокатинъ за защита, за съветъ и т. н. Рая въ случая не значи подчиненъ, а никакъ не, както пресилено и недобросъвестно казватъ робъ. Тази рая,—т. е. клиентела — наистина е почитала своя чорбаджия, занасяла му е много пѫти нѣкой и други подаръкъ, било въ време на свадба на дъщеря или синъ, било пъкъ когато сѫ отивали въ Елена, за да се помолятъ да отидатъ при субаша за нѣкакво ходатайство. Но този „хонораръ“ въ натура обикновено е билъ много скроменъ, а срещу него селянинътъ е намѣрвалъ въ кѫщата на този свой патронъ — чорбаджия на първо мѣсто една нощувка (ханъ), на второ мѣсто, той е билъ угостенъ и на трето мѣсто, много чорбаджии при такива случаи сѫ давали и нѣкой грошъ на колибарина, който е носилъ тѣзи подаръци.

3. Никаква тлъка, никаква ангария не сѫ работили селянитѣ-колибари на еленскитѣ чорбаджии. Ако тѣ сѫ ставали жътвари, косили сѣно, участвували въ виноберината и т. н. — всичкото това е ставало срещу обикновената заплата на надница въ готови пари и, нѣщо повече, като тѣзи работници или работнички-колибари сѫ получавали храна изобилна и добра за онова време и за селянитѣ много приятна и благодатна. Въ Елена знаятъ т л ъ к а, уреждана приблизително на кооперативни и задружни начала. Вѫтре въ Елена момичета и момчета даже на състоятелни граждани сѫ бивали поканвани въ кѫщата на този или онзи съграж-

[1]) Хоримеинъ мухтери меине — е обикновения титулъ.

данинъ да очушкатъ напр. кочанитѣ (царевицитѣ). Тази тлъка се нарича харь, харьта[1]). Въ това време тѣ биватъ нагостени богато, свирци имъ свирятъ, тѫпани имъ биятъ и накрая всичко това се завършва съ една гощавка и съ едно хоро, въ което младитѣ участвуватъ съ готовность, съ радость и веселие. Трѣбва да се прибави, че моми и момци въ Елена дирятъ таквизъ тлъки и отиватъ на тѣхъ, както отиватъ на седѣнки, защото тамъ ставатъ любовни срещи, много пѫти сгледи, които водятъ къмъ непосрѣдствени годежи и свадби.

Други тлъки Елена знае, когато ще се строи или поправя черкова или училище, въ каквито случаи и граждани и селяни безъ разлика на състояние и положение вематъ участие, кой съ каквото може, като работи, носи камъни, подарява варь, дървета, дъски, а мнозина се откупуватъ съ пари.

4. Въпросътъ за лихвата (фаисъ или файдѫ) е още повече недобросъвестно представенъ и излаганъ експлоатирано отъ страна на враговетѣ на чорбаджиитѣ въ Елена. Легенда е, че еленскитѣ чорбаджии давали на сиромаситѣ-колибари на заемъ пари съ 40—50 и повече даже процента. Отъ записи (тимисюци, сенети), които имамъ на разположение и отъ тефтери, които съмъ прегледвалъ и отъ които единъ държа на разположение на желающитѣ — тефтеръ за десетки години преди Освобождението, се вижда, че никога въ Елена не се е вземало по-голѣма лихва отъ 12%, въ изключителни случаи, когато е било за много кѫсо време — отъ Гергьовдень до Димитровдень — тази лихва се е уголѣмявала до 15%. При това нека се има предъ видъ следующето: чорбаджия не е билъ наклоненъ и понѣкога решително се е отказвалъ да дава пари на заемъ за свадба, за правене на кѫща и други таквизъ непроизводителни работи. „Който не е спечелилъ за да си направи свадбата не е достоенъ за булка“, сѫ казвали чорбаджиитѣ. Който не е спечелилъ за да си изгради нова хижа, допълнителна къмъ старата за своя синъ или внукъ, той трѣбва да се стѣснява въ старата кѫща, а не да прави заемъ съ лихви и да затруднява домакинството си. Другъ е билъ въпроса когато се касае да се купи воль, конь, биволъ, овце, кози или пъкъ да се купи нива, да се посади лозе, да се разработи градина и т. н. Въ последнитѣ случаи чорбаджията — патронъ — е улеснявалъ колибарина, който е билъ неговъ клиентъ — рая.

Тѣзи, които плачатъ надъ чужди гробове и много тѫжатъ за еленската колибарска рая, зле подтискана отъ еленски чорбаджии, съсипвана икономически, поради изеднича и голѣми лихви, трѣбва да се занимаятъ малко по-

[1]) Думата е гръцка.

сериозно съ въпроса. И тѣ ще се увѣрятъ, ако направятъ проучване на стопанското положение на еленската колибарска рая, че тѣзи оплаквани отъ тѣхъ колибари-рая сж били домакини съ кжщи, дворища, ниви, лозя, въобще имали едно повече или по-малко селско стопанство. Нѣкои отъ тѣхъ сж имали кжщи на два етажа, отивали сж на хаджилъкъ, възпитавали сж децата си въ училища въ селото или сж ги пращали въ Елена, Търново и Цариградъ; строили сж си черкови. И, когато дойде освободителната война, когато руситѣ посетиха тѣзи притеснявани, ограбвани, съсипани еленски колибари и когато видѣха тѣхната повече или по-малка охолность, тѣхнитѣ дворове, тѣхнитѣ стада, тѣхнитѣ лозя, тѣхнитѣ хармани, тѣ бѣха очудени. Нѣщо повече. Тѣзи съсипвани отъ еленскитѣ чорбаджии колибари непосрѣдствено следъ войната закупиха почти всички кжща и дворове, градини, нивя и лозя отъ синов-тѣ на еленскитѣ чорбаджии, отъ които едни бѣха опропастени презъ време на войната, а други напуснаха Елена и отидоха по четиритѣ краища на отечеството, за да дирятъ поминъкъ. Еленски колонии, както се знае, има не само въ София, но и въ всички по-главни градове въ България [1]).

Д. Чорбаджилъкътъ като общественъ и официаленъ институтъ

Въ предшествующата глава, ние разгледахме чорбаджилъкътъ като едно състояние, една категория граждани въобще. Видѣхте, че чорбаджии сж били не само всички повече или по-малко заможни, влиятелни, умствено издигнати граждани, но и че чорбаджии сж били наричани всички домакини, стопани на заведения и пр. Турцитѣ, които обикаляха селата и колибитѣ не само въ Еленско, ами и другаде, всѣкога питаха „тука ли е домакинътъ", а въ повечето мѣста питаха „тука ли е чорбаджията"? И въ голѣмитѣ задруги за турцитѣ бѣше важно да знаятъ, кой е „евинъ чорбаджисж" — господарьтъ, или домакинътъ, на кжщата. На домакинята казваха чорбаджийка.

Освенъ този родъ чорбаджии, знае се и чорбаджилъкъ като общественъ и официаленъ (служебенъ) институтъ.

Чорбаджийството бѣше станало известно време с л у ж б а — обществена или общинска. Представителитѣ на общината: кметове али кнезове (въ зап. България), добиваха официално названието чорбаджии. Населението въ едно село,

---

[1]) За да се види, отъ друга страна, какъ народътъ се отнася въ своитѣ възгледи къмъ чорбаджиитѣ, не е излишно да приведемъ тукъ нѣколко пословици: Чорбаджия съ торба на шия (т. е. сетенъ сиромахъ); чорбаджия—чорба ялъ, кокалъ не видялъ (Сл.); ако си чорбаджия — ти си селски кираджия (Сл.)

паланка или градче си избираше единъ отъ първенцитѣ, когото обличаха съ правомощието да бѫде тѣхенъ посрѣдникъ (представитель) предъ властьта, която го признаваше за такъвъ и му даваше титлата чорбаджи, нѣкѫде кьойбашия, което ще каже селски главатарь, или коджабашия, което ще каже голѣмъ глава. Тѣзи избрани чорбаджии упражняваха службата на посрѣдници повече или по-малко официялни, между селото и хюкюмата (правителството).

Къмъ началото на XIX столѣтие чорбаджийскиятъ институтъ въ Търновско временно билъ неизбираемъ, защото търновскитѣ паши, воеводи и аени почнали да не довѣряватъ на народа и на неговия изборъ. Тѣ почнали сами да назначаватъ тѣзи посрѣдници-чорбаджии. Противъ този обичаенъ редъ възстанали еленчани а сигурно и въ други мѣста, та изборътъ е билъ установенъ окончателно и по-късно съ Канунъ-намето отъ 1857 г.[1]).

Чорбаджията събиралъ или се грижилъ да се събиратъ данъцитѣ своевременно, да се извършватъ налаганитѣ ангарии, изисквани отъ селото. Тѣ имали около себе си капзумали — бирници и махалници, нѣщо като староврѣмскитѣ пристави или старши. Дълго време чорбаджия, коджабашия или кметъ е билъ само единъ, капзумалинъ — други, а при него нѣколко махалници, помощници на капзумалина, наречени още кабакчии, вѣроятно защото въ по-старо време тѣ сѫ събирали берията въ изсушена тиква или кратунка продупчена, за да се пуснатъ вѫтре паритѣ, т. е. онова което се е дължало отъ данъкоплатцитѣ[2]).

Въ нѣкои мѣста, сѫщо и въ Еленско, освенъ мѣстния чорбаджия, избиралъ се е и тъй нареченията мемлекетъ чорбаджисѫ за цѣлата околия, който е ималъ сѫщитѣ права, но въ по-широка область за своята околия а не само за село Елена. И двата тѣзи вида официални служители и посрѣдници чорбаджии получавали единъ видъ инвеститура или патентъ отъ търновската власть. Така напримѣръ избиранитѣ въ Елена всѣка година чорбаджии отивали въ Търново, гдето войводата, както се наричалъ пашата, следъ известни приветствия и откакъ изслушвалъ съобщението за избора на новъ чорбаджия, ставалъ отъ мѣстото си, отивалъ въ жгъла, гдето имало нѣколко тояги, вземалъ една и я вржчвалъ на новоизбрания, като му казвалъ „варъ Елена кариосининъ чорбаджисѫ олъ" (на добъръ часъ, бѫди чорбаджия на селската община Елена)!

Ако въ Елена е имало понѣкога повикъ противъ чорбаджии той е билъ именно противъ тѣзи служебни органи,

[1]) За туй Канун-наме се говори и обяснява подробно по-долу.

[2]) „Пълномощното на еленчани", стр. 17 — Приносъ къмъ историята на българското възраждане отъ С. С. Бобчевъ. Попъ Андрей Робовский — Сборникъ за н. у., кн. XXI, 1905 г. Издание на БАН.

които макаръ рѣдко, но сѫ се компрометирвали, чрезъ известни волни и неволни заплитания на смѣткитѣ си при събиране на данъцитѣ или налагане на ангарии. Противъ подобни чорбаджии, както на много мѣста въ България, тъй и въ Елена, сѫ ставали селски джумхури (вълнения, мятежи, бунтове[1]).

Въ „Еленски лѣтописъ" намѣренъ въ кѫщата на учителя Никифоръ попъ Константиновъ[2]).
се чете между друго:

„1798 (поправка 1788): убиха хаджи Миха. — 1799 (поправка 1789): убиха бакалъ Миха и Османа Келеша. — 1790 (изгледва на 1780): убиха хаджи Стояна, октомврий і. д. въ недѣля и убиха Капуджи башия и стана войвода Еминъ ефенди отъ Самоковъ".

За тѣзи убийства преданието въ Елена говори разно: повечето се съгласяватъ, че тѣзи убити не били „лошави хора", особено това се подчертава за чорбаджи Стояна отъ Габрово, Убийствата, извършени отъ колибаритѣ сѫ приписвали на „тарафлжкъ" — партизанщина. Конкурентътъ на избрания чорбаджия кандидатъ се залавялъ всѣкакъ да смрази населението съ чорбаджтята, — нѣщо което напомня борбитѣ за избори на народни представители. Несполучилиятъ кандидатъ-конкурентъ, чрезъ подскоросване отивалъ до тамъ, щото да подготви населението за бунтъ и дори за убийство.

Оплакванията противъ чорбаджиитѣ въ Търново, Трѣвна, Габрово, а вѣроятно и Елена, сѫ стигали и въ Цариградъ, гдето веднага следъ Кримската война (1854—1856 г.), се издаде познатия Хаттихумаюнъ (1856) и се замисли да се направи нѣщо въ полза на селското население; да го задоволятъ и по възможность да премахнатъ злоупотрѣбленията на нѣкои чорбаджии недобросъвѣстни и главно неизправни въ смѣткитѣ си и пр.

Въ една дописка на „Цариградски вестникъ" изъ Търново съ дата 7/19 юлий въ 1857 г. се разкрива отчасть вѫтрешната, тъй да се каже, страна на законодателния актъ — „Канун-намето отъ 1857 г. за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ". Дописникътъ, като най-напредъ се оплаква, че злото било „отъ неспоразумението между нашитѣ граждани" (търновчанитѣ), изказва радостьта си, че Търново се сподобилъ съ единъ толкова добъръ каймакамъ, като Н. П. Османъ паша, защото откакъ дошелъ тукъ, макаръ и времената да бѣха толкова неблагоприятни, пакъ трѣбва да се похвали за деятелностьта му". Следъ това дописникътъ раз-

---

[1]) Буквално джумхури ще каже република, съветъ, сборъ, а за онова време това е било мятежъ.

[2]) Вж. „Българска сбирка" год. 1904.

казва, че „честното наше правителство изпроводило въ Търново Н. В. Мидхатъ ефенди, за да изпита всички и да нареди нашитѣ работи толкова добре, щото никой да не каже, че Н. В. не е наредилъ нашитѣ работи и да ги нареди така споредъ танзиматскитѣ закони на нашето правителство". И дописникътъ прибавя, че Мидхатъ ефенди тържествено каза, че „отъ нинѣ нататъкъ въ Търново не е позволено отъ Царството да има тарафи и, че строго ще се накажатъ ония, които се осмѣлятъ да престжпятъ тия царски заповѣди". При това Мидхатъ ефенди, за да унищожи злото въ кореня му изрекалъ да състави едно Канунъ-наме, споредъ което: 1. Чорбаджиитѣ да се избиратъ отъ народа; 2. Когото по-много хора ищатъ той да става чорбаджия; 3. Никой чорбаджия да нѣма позволение и права по-много отъ една година да управлява. И тъй всѣка година да се промѣняватъ чорбаджиитѣ градски и селски; 4 Никой отъ чорбаджиитѣ да нѣма право нито едно дукато да ище и зема отъ гражданитѣ и селянитѣ, освенъ опредѣления му хакъ (заплата); 5 Никой отъ чорбаджиитѣ да не може да прекупува и препродава нѣщо отъ селянитѣ".

Дописникътъ казва, че това Канунъ-наме било доволно пространно и съдържало наредби общеполезни и добри.

Наистина, Мидхатъ ефенди, сетнешниятъ валия на Дунавската область—Мидхатъ паша—подиръ анкетата, която направилъ за Търновско, и като изслушалъ оплакванията противъ гръцки владици и всемъзможни други золуми на мѣстни влиятелни бейове бегликчии, забити и противъ нѣкои чорбаджии, следъ връщането си въ Цариградъ настоявалъ и веднага се издава „Законъ за чорбаджилъка въ търновския санджакъ 1857 г." Този законъ, напечатанъ тогава въ „Български книжици", се състои отъ 10 члена и носи дата 8 юлий 1857. Законътъ е издаденъ съ съгласието на султанския императорски съветъ и той съдържа, освенъ поменатитѣ погоре наредби, още и следнитѣ[1]):

За смѣткитѣ си чорбаджията трѣбва да даде двама поржчители и писменна гаранция (чл. 4). При съмнение смѣткитѣ се прегледватъ отъ една комисия, назначена отъ мезлиша (чл. 5). Никакви ангарии не се допускатъ. Всѣко заптие, което се намѣри въ село, гдето нѣма ханъ, е длъжно да плаща за храната на стопанина — по 1 грошъ, ако е пѣшъ; по 2 гроша, ако е конникъ. Така, че чорбаджиитѣ не могатъ да пишатъ въ селскитѣ смѣтки „разноски за меншури"

[1]) Интересно е да се обясни, какъ търновскиятъ дописникъ на „Цариградски вестникъ" е билъ тъй точно уведоменъ за съдържанието на едно К а н у н - н а м е, което се издало нѣколко месеца по-късно. Може да се направи предположение, че Митхадъ ефенди е съставилъ наредбата още въ Търново и че самъ е далъ тѣзи данни за обнародване въ „Ц. В.", гледайки по този начинъ да предизвести на-

(комисионери [1]) (чл. 6). Освенъ виргия и аскеръ бедѣли, което е известно, позволява се по общо съгласие въ селото да се разхвърля единъ сборъ за поддържане черковата и училището или за заплата на чорбаджиитѣ. Ако нѣкои чорбаджия, освенъ този данъкъ налага още и други, подлежи на сждъ и събранитѣ незаконно пари се повръщатъ на народа (чл. 7). Всѣки гражданинъ е длъженъ да съобщава за злоупотрѣбитѣ на чорбаджия, на заптие или на кой и да било други (10) [2])

Следва отъ това, че трѣбва да се прави разлика между чорбаджии, за които ни говори Канунъ-намето отъ 1857 г., и чорбаджии — първенци, които само по силата на своитѣ лични качества, способности и заможность сж се налагали на турската власть. Последнитѣ сж били въ очитѣ на турското правителство, особенъ на мѣстнитѣ паши, бейове, субаши и др. органи—нѣщо извънредно мразено, защото тѣхниятъ надзоръ е билъ постояненъ, бдителенъ и неотслабванъ. Благодарение на този надзоръ субаши и други забити не сж могли да правятъ злоупотрѣбления, насилия въ мѣстата, гдето сж управлявали. Тѣзи първенци сж можели да се представляватъ въ по-горни управителни инстанции, да искатъ и да сполучватъ смѣняването на единъ субашъ, на единъ бюлюкъ-башия, даже на единъ паша и пр. Тѣ именно сж били истински благодетели, закрилници, съветници на раята, която е зачитала извънредно много подобнитѣ първенци.

Могатъ да се посочатъ таквизъ чорбаджии за Елена нѣколцина, каквито съ били хаджи Юрданъ Кисьовъ, хаджи Христо, хаджи Юрданъ Брадата, хаджи Стоянъ, дѣдо Стоянъ Габровчанина, х. Кръстю, х. Панайотъ, х. Тодоръ Стояновъ и др.

Тъй като за всички споменувани чорбаджии съставителътъ на „Градиво за историята на градъ Елена" е далъ подробни сведения, тука азъ се задоволявамъ да изнеса или кажа интересни данни за описани първенци, или да кажа нѣщо за тѣзи, за които той не казва нищо, или само ги споменува.

I. Хаджи Иванъ Кисьовъ е живѣлъ въ първата четвърть на XIX вѣкъ. По негово име горния край на Елена е нареченъ Кисьовска махала. Надаренъ съ голѣмъ умъ, отлични дарби и блага дума, хаджи Иванъ преди всичко обърналъ внимание на еленската к и л и я както тогава се е наричало народното мѣстно училище. Още въ 1817 г. той пригодилъ

селението за новината, да го зарадва и успокои. А Митхадъ-ефенди, сетне Дунавски валия, бѣше голѣмъ майсторъ на подобни популярни жестове.

[1]) Собствено — *меншури* е пратеници.

[2]) Подробности и коментаръ за това Канунъ-наме отъ 1857 г. е печатанъ отъ мене въ сп. на Бълг. Акад. на Наукитѣ, кн. XXIX.

да се уреди въ Елена така наречената училищна каса, подкрепена отъ бакалската, терзийската и други еснафски каси. Той не се побоялъ да поднови старинната черкова св. Никола — единъ драгоцененъ паметникъ не само на черковно благолепие, но и на живопись, фрескитѣ на която и до днесъ привличатъ вниманието на вѣщи лица. Тукъ личатъ изображенията на св. Методий Моравски, св. Климентъ Охридски, св. Георги Софийски и др. Споредъ събрани други сведения, той пригодилъ да се направи и „голѣмата" черкова „Успение Пресвятыя Богородицы" на свой рискъ, безъ да получи надлежното разрешение, като не се побоялъ отъ опасностьта да го сполети нѣкое наказание отъ страна на турската власть. За да покрие своята виновность, хаджи Иванъ направилъ черковата най-напредъ въ видъ на кѫща: долниятъ катъ служилъ за храмъ, а горниятъ — отъ нѣколко стаи — служилъ за училище.

Хаджи Иванъ Кисьовъ не се е стѣснилъ да издаде самолично наредба, чрезъ която запретилъ носенето на сукаитѣ — забрадки въ видъ на корони, окичени съ нанизи жълтици и сребърни монети. Въ тѣзи нанизи той виждалъ не само безполезно пилѣене на парѝта, но още, че тѣ извиквали завистъ и лошо подражание, па ставали и причина да се уголѣми даждието на кѫщата, къмъ която принадлежи сукайоносителката. Когато забелѣжилъ, че неговата наредба не се изпълнила отъ всички, той наредилъ вънъ отъ черковнитѣ врата да стои единъ общински служитель съ брадва въ ржка, за да прибира, ако потрѣбва и силомъ отъ главитѣ на женитѣ сукаитѣ, да ги съсича, или да ги вржчи въ ржцетѣ на съпрузитѣ имъ. Доколкото ми е познато, такъвъ реформаторски замахъ се е появявалъ и въ други мѣста. Азъ знамъ по разкази, че дѣдо Радньо Адърски въ Брѣзово наредилъ да не се дава за агарлъкъ повече отъ 100 гроша на моминитѣ родители.

Къмъ другитѣ услуги на хаджи Ивана се говори и за това, че къмъ 1805 г. той настанилъ за учитель въ Елена Николая Михалювъ, гръкъ отъ островъ Станкьо, който билъ при владиката Данаилъ въ Търново. Когато Данаилъ посетилъ Елена, придружаванъ отъ Николая Михалювъ, последниятъ пѣлъ въ черковата тъй хубаво, че хаджи Иванъ измолилъ отъ владиката да го остави въ Елена за учитель. Николай познавалъ много добре български, който изучилъ въ време на пребиванието си въ Нишъ, гдето билъ владика Данаилъ, преди да дойде въ Търново. Даскалъ Николай е въвелъ въ Елена Питагоровата таблица и е билъ учитель, между други, на Илариона Ловчански отъ Чуканитѣ, по-късно Кюстендилски митрополитъ.

Хаджи Иванъ станалъ жертва на своята смѣлость и на своето родолюбие. Въ време на завѣрата 1821—1822 г. той

билъ подозрѣнъ, и основателно, като съучастникъ наедно съ Михо кмета, Никола Бобчоолу, Сава Бинбаши, попъ Стойко, наричанъ гяуръ Имамъ, Петко Бузяка и др. въ завѣрата за гръцкото освобождение.[1]) Подъ предлогъ, че трѣбвало да дава нѣкакви отговори по смѣтки, той билъ повиканъ отъ войводата въ Търново. Тогазъ обесили нѣколко души търновци за участието въ тази завѣра. Колкото за хаджи Ивана и за неговото погубване, има две версии: споредъ първата, войводата накаралъ единъ хикиминъ (лѣкарь) да му даде нѣкакво лѣкарство, което той изпилъ още въ Търново. По пжтя той се усѣтилъ много зле, стигналъ въ Елена и се поминалъ. Споредъ втората — той се поминалъ отъ едно горчиво кафе, съ което го почерпилъ войводата.

2. Хаджи Юрданъ Брадата—дѣдо на д-ръ Юрданъ Браделъ. Хаджи Юрданъ е билъ образцовъ като челядникъ, добъръ християнинъ, набоженъ и е правилъ голѣми добрини на сиромаситѣ. Освенъ това той е вземалъ участие въ всички политически движения на своето време. Той е билъ близъкъ приятель на Сава Бинбаши. По-късно той е билъ душата, може да се каже, на готвеното възстание, срѣдище на което е билъ Капиновския монастирь св. Илия, г. 1834 — споредъ Раковски, 1836 г. — споредъ Славейкова, а най-вѣрното е 1835 г., както се вижда отъ единъ хронографъ, гдето се казва: 1835 г. Тогазъ обѣсиха хаджи Юрдана (Брадата), Велчо Джамджия и Гайтанджия, защото щѣха земя да превзематъ. Тогазъ бѣше войвода Дервишъ-бей шехъ сузари заде и синъ му Вахитъ бей (Сене 1835.)

Казватъ, че хаджи Юрданъ се криелъ въ колибитѣ Харвалаци до Плаковския монастирь, отъ гдето избѣгналъ. Предала го една жена, когато билъ се потулилъ въ единъ плѣвникъ.

3. Хаджи Тодоръ х Стояновъ, инакъ познатъ подъ прѣкора „Топалъ Тодоръ". Той е билъ познатъ като единъ отъ най-честнитѣ, набожнитѣ, макаръ и строгъ първенецъ-чорбаджия. Защото той се отнасялъ съ голѣма сериозность къмъ всички и особено къмъ колибаритѣ, които се обръщали къмъ него за съветъ и помощь. Известно време той е билъ и епитропъ на черковата Успение пресветыя Богородицы. Презъ всичкото време на своето епитропство той се е старалъ всѣкакъ да събере калкото се може повече капиталъ за черковната каса. Отъ лихвитѣ на този капиталъ

[1]) Подробно за Завѣрата и за участието на българитѣ въ нея вж. моята статия: „Участието на българитѣ въ Завѣрата". (Приносъ къмъ гръцкото освободително движение 1821). Спис. „Научень прегледъ", издание на Свободния Университетъ за политически и стопански науки. София, год. II. 1930. Кн. 2. Въ кн. I на сжщото списание читательтъ ще намѣри подробно описание на гръцкото освободително движение отъ 1821—1830 год.

се издържали тогавашнитѣ еленски школя. Той никога не давалъ на заемъ пари съ лихва, ако тѣзи пари му се искали за сватба на синъ или дъщеря, или пъкъ за поправяне на кжща, за да стане тя по-широка за челядьта. Той обръщалъ особено внимание на черковния редъ и мъмрѣлъ е онѣзи отъ пѣвцитѣ, които не се явявали на време да изпълнятъ длъжностьта си, при все че еленскитѣ пѣвци не сж получавали никаква заплата и сж изпълнявали своята служба драговолно и даромъ.

Хаджи Тодоръ е обръщалъ особено внимание на възпитанието на децата въобще и още повече на своитѣ. Той билъ ученолюбивъ, черковно-начетенъ и пестиливъ въ широкия смисълъ на думата.

Двамата негови синове - хаджи Петко хаджи Тодоровъ и Иванъ х. Тодоровъ сж продължили неговата традиция.

4. Хаджи Стоянъ Михалювъ (Михайловски) е ималъ седемь синове: Стоянъ (Цончо)—сетне Иларионъ Макариополски, Търновски митрополитъ, хаджи Христо, Михалъ, Никола, Иванъ, Димитъръ и Тодоръ.

Презъ цѣдия си животъ хаджи Христо Михайловски е бивалъ избиранъ за чорбаджия въ Елена и въ Еленската околия и се отличавалъ съ своята честность. Той е билъ първиятъ синъ на хаджи Стояна.

Вториятъ му синъ е билъ Стоянъ (Цончо), сетнешниятъ Иларионъ Макариополски, по-сетне митрополитъ Търновски — голѣмъ и свѣтълъ ликъ, стожеръ, около който се бѣше завъртѣла всенародната борба за независима иерархия, другарь на Неофита Бозвели, на името на когото е издигната гимназия-паметникъ въ Елена[1]).

Третиятъ хаджи Стояновъ синъ, Никола Михайловски, е всепознатъ учитель и книжовникъ. Той е свършилъ историко-филологическия факултетъ въ Москва, учителствувалъ въ Елена, Търново и Сливенъ, преводачъ на нѣколко трудове отъ Фенелона, Булверъ, Скрибъ и др., Баща на бележитія нашъ писатель-философъ и поетъ Стоянъ Михайловски.

Димитъръ х. Ст. Михайловски завършилъ съ успѣхъ срѣдно образование въ Одеса. Като се завърналъ, станалъ учитель въ Свищовъ и се поминалъ въ 1848 г., оплаканъ отъ цѣлъ Свищовъ: — една пѣсень за него показва, какъвъ лю-

[1]) На Илариона Макариополски единъ особенъ комитетъ посвети и издаде обширенъ Сборникъ (София 1925) по случай 50-годишн. отъ смъртьта на бележитія иерархъ; Миланъ Радивоевъ написа и обнародва голѣмъ трудъ: „Време и животъ на Търновския митрополитъ Илариона (Макариополски). София 1912, стр. 454. Голѣма о-на. Сжщиятъ Радивоевъ издаде една съкратена биография за Илариона Макариополски. М. Радивоевъ справедливо се цени като първи биографъ на Илариона (чт. хубавия животописенъ очъртъ, който написа за него д-ръ Н. Бобчевъ въ I кн. на Еленски сб.).

Доста подробности се намиратъ за Илар. Мак. и въ „Градиво", кн. I. отъ Еленски Сборникъ.

бимецъ е билъ той на цѣлия Свищовъ и на познатитѣ си учители [1]).

Ако ние се спрѣхме върху тѣзи лични посочвания на чорбаджии и на чорбаджийски синове и внуци, отличили се и въ балкарската общественость, просвѣта и книжнина, това направихме съ единствена цель да напомнимъ, че изъ чорбаджийскитѣ срѣди, както навсѣкждѣ въ нашенско, тъй и въ Елена сж излѣзли хора, които сж принасяли само добро на България.

Е. Обвиненията противъ чорбаджиитѣ

Тѣзи, които обичатъ да критикуватъ чорбаджиитѣ, и то винаги по партизански или разни субективни причини и съображения, никакъ не помислятъ и не смѣятъ да кажатъ нѣщо добро за грамаднитѣ услуги на чорбаджийството изобщо въ българския животъ. Особено тѣ обвиняватъ чорбаджийството въ туркофилство и даже въ предателство. Единъ отъ тѣзъ, които отъ време на време сж били посочвани като предатели, е и синътъ на хаджи Ивана Кисьовъ—хаджи Юрданъ Кисьовъ, който ужъ билъ издалъ приготовленията за възстанието въ Плаковския мънастирь Св. Илия г. 1835. На туй възстаническо движение душата е билъ хаджи Юрданъ хаджи Ивановъ (Брадата), а съ него наедно сж били нѣколко дейци отъ Търново, Габрово, Трѣвна, Дрѣново и Килифарево. Игуменътъ на монастиря, отецъ Сергей, родомъ отъ Еленскитѣ колиби Руховци, е билъ въ споразумение съ Георги Мамарчева. За участие въ това възстаническо движение пострадаха наймного еленчани, търновчани и др. Мълвата, че туй възстание било издадено отъ хаджи Юрдана Кисьовъ, не почива на никакви положителни данни. Издаването на туй възстание, известно още подъ името Велчовата завѣра, поради живото участие въ него на Велчо Атанасовъ Джамджията, търновчанинъ, споредъ най-новитѣ изследвания, не може да се отдаде безусловно на хаджи Юрдана.[2]) Той наистина се похвалилъ съвсемъ довѣрително предъ търновския владика Илариона Критски за това, че и българитѣ ще вървятъ по пжтя на гърцитѣ отъ времето на Завѣрата — 1821 г. Гъркътъ-фанариотъ е именно, който навѣрно е използувалъ лекомислието на хаджи Юрдана Кисьовъ и съобщилъ на Търновския паша за готвеното възстание.

Колкото за туркофилството на чорбаджиитѣ въобще и на еленчанитѣ, въ частность, нека се каже най-напредъ, че като идея и даже като лозунгъ и платформа, то се е про-

[1]) Чт. гази пѣсень въ Еленски Сборникъ кн. I стр. 71—72.

[2]) Чт. статията на Н. Станевъ въ „Сборникъ по случай 100-годишнината на Завѣрата отъ 1935", София, 1935.

повѣдвало и практиквало отъ най-добритѣ български патриоти, особено въ Цариградъ. Нека тука напомнимъ на първо мѣсто, че д-ръ Чомаковъ и младитѣ около него бѣха първитѣ и най-голѣмитѣ привърженици на една туркофилска политика. И между тѣхъ имаше хора, които вѣрваха и работѣха за единъ дуализъмъ турско-български. Въ 1867 г. Тайниятъ Централенъ Български Комитетъ отъ Букурещъ изпроводи единъ меомаръ до Султана, съ който се искаше политическата независимость на България и сѫщо таквазъ за Българската черкова. Меомаръть пристигна въ Цариградъ, и д-ръ Чомаковъ заедно съ младитѣ около него се събраха, приготвиха благодарственъ адресъ до Султана, протестираха противъ бунтовнишкото поведение на единъ Български Комитетъ наречено „маневра колкото безумна, толкова и детинска". Когато Чомаковъ предлага и на другитѣ чорбаджии въ Цариградъ да подпишатъ този протестъ, тѣ се отказватъ. Той, обаче, ги наковлажда на турското правителство, което викало тѣзи непослушници. Повикалъ ги именно Али паша, а повиканитѣ били чорбаджиитѣ: Христо П. Тъпчилещовъ, Никола П. Тъпчилещовъ, Димитъръ Ив. Гешоолу, Стефанъ Камбуръ и др., които въ кабинета на Али паша лично при него били принудени да подпишатъ протеста (адресъ). П. П. Карапетровъ, който съобщава за това, като съвременникъ казва: „Помня, че като се връщаше въ кантората си, покойниятъ Никола П. Тъпчилещовъ бѣше пожълтѣлъ и посинѣлъ отъ ядъ. Той казваше, че го карали да признае и да подпише, че кръвьта му била турска" [1]).

Единъ такъвъ протестъ сѫ подписали д-ръ Ст. Чомаковъ и Иларионъ Макариополски и, както казва Карапетрозъ, „който другъ и да билъ на тѣхно мѣсто щѣше да подпише тоя протестъ". За неговото подписване най-много настоявалъ д-ръ Чомаковъ, а владиката Иларионъ Макариополски неволно го подписалъ, но и той го подписалъ, защото това се е изисквало отъ обстоятелствата [2]).

Времената, обстоятелствата бѣха таквизъ, че едни вѣрваха искрено, какво туркофилството, добрия животъ съ турцитѣ, могатъ да принесатъ по-голѣма полза на Отечеството, отколкото каквито и да било рисковани възстания. Азъ сáмъ съмъ чувалъ отъ Д-ръ Чомакова и отъ Никола Михайловски, че едно наше умно разбиране съ турцитѣ ще ни запази цѣлия български народъ, цѣла България въ нейнитѣ етнографски граници, — и единъ день, замогнати стопански и кул-

[1]) Крайно интересни подробности за тѣзи туркофилски постѫпки на д-ръ Стоянъ Чомаковъ съобщава съвременника и прожи-вающия тогазъ въ Цариградъ П. П. Карапетровъ въ своитѣ спомени. Той приживѣ събра и напечата редица отъ своитѣ спомени и статии въ „Сбирка отъ статии" 1898. София, стр. 512.

[2]) П. П. Карапетровъ. Сбирка отъ статии, на 313 стр.

турно, ние неусѣтно ще бѫдемъ цѣлокупно освободени. Д-ръ Чомаковъ даже проповѣдваше, че никакво освобождение не трѣбва да диримъ и очакваме отъ руситѣ и чрезъ тѣхъ. Д-ръ Чомаковъ бѣше тогазъ подъ силното влияние на полската въ Цариградъ емиграция и на английското посолство, което дебнѣше всички стѫпки на графъ Н. П. Игнатиева, руски посланикъ при султанското правителство. Значи ли всичко това, че противницитѣ на възстаническитѣ движения сѫ били измѣнници на отечеството? И има ли мѣсто да бѫдатъ тѣ чернени, като предатели на българския народъ?

Колкото се касае до Елена, до еленскитѣ чорбаджии, хвърлете единъ погледъ върху сбиркитѣ, издадени отъ Пан. С. Кършовски „Изъ миналото на България" (ние имаме подъ ржка две книжки) и ще видите, че еленчани винаги сѫ участвували въ революционнитѣ движения, че тѣ сѫ давали убѣжища на мнозина отъ апостолитѣ, че еленчани — въ нѣкои случаи синове на чорбаджии, лично сѫ били въ Завѣрата, въ легията на Раковски, въ четитѣ на войводитѣ хаджи Димитъръ Хр. Ботевъ и т. н.

Въ последно време се появиха нѣколко сериозни работи — исторически монографии и други писания, въ които се засѣга, твърде естествено, и чорбаджилъка, като факторъ въ нашето духовно и политическо възраждане. Такива сѫ, между, други трудоветѣ на проф. М. Арнаудовъ „Неофитъ Хилендарски Бозвели" и на Ив. Стояновъ „Възраждане на българския народъ"[1]).

Въ тѣзи нови исторически трудове се забелязва едно предвзето отношение къмъ чорбаджилъка, къмъ неговата характеристика и неговата деятелность, било като обществена сила, било като категория граждани. И въ тѣзи добросъвестни инакъ трудове проглежда, като че авторитѣ имъ не сѫ могли да се освободятъ отъ психоза, станалъ у насъ вече всеобщъ, да се обвиняватъ и товарятъ чорбаджиитѣ съ всѣкакви обвинения, заслужени и незаслужени отъ тѣхъ.

Впрочемъ, трѣбва веднага да се каже, че обвиненията противъ чорбаджиитѣ сѫ изобщо несъстоятелни. Тѣ сѫ, че чорбаджиитѣ били изедници, подтисници, користолюбиви, че изсмуквали потьта и кръвьта на колибаритѣ, че тѣ, ако имъ помагали за грошъ, изтегляли отъ тѣхъ стотини, че тѣ ги считали за своя рая, че имъ налагали ангарии и пр. и пр. Тѣзи общи обвинения се опровергаватъ отъ съвременници и отъ факти. Самиятъ Георги Раковски, който първи издигна

[1]) Неофитъ Хилендарски Бозвели 1785—1848. Животъ, дѣло, епоха отъ М. Арнаудовъ, проф. въ Соф. университетъ. Издава Св. Синодъ на Бълг. Църква, стр. 848 (вж. на стр. 195, 398, 400 и слд.)

Възраждане на българския народъ отъ Ив. Стояновъ— „Четиво по българска история", г. III, № 24—26, 1931 г. на стр. 121 и сл.

гласъ противъ чорбаджиитѣ, Петко Рачевъ Славейковъ, който го последва и др., не сѫ отричали и заслугитѣ на чорбаджиитѣ, отъ които тѣ самитѣ сѫ получавали голѣми благодеяния, безъ които тѣ бѣха били спъвани въ своята публицистична деятелность. Хр. Стамболски въ своитѣ спомени, ако и да подчертава нѣкои некрасиви черти въ живота на многозаслужилия за Казанлъкъ Ст. Груйоглу[1]) и на нѣкои други чорбаджии, все пакъ изтъква и тѣхнитѣ заслуги, като културни дейци, спомогнали за строение на черкови, училища и пр.

Колкото се отнася до обвиненията въ туркофилство, гръкофилство и предателство, които се сипятъ върху нѣкои чорбаджии отъ Пловдивъ, Търновско, Котленско, Казанлъшко, Копривщица, Самоковъ и пр. и пр., нека веднага побързаме да кажемъ, че това се прави или поради незнание на фактически данни за обстоятелствата, въ които се примѣсва обвинението, или пъкъ се прави отъ хора заинтересовани, въ най-добрия смисълъ на думата. Единъ Неофитъ Бозвели не може да се обвинява въ недобросъвѣстность, когато посочва на нѣкои чорбаджии, че му измѣнили и повредили на дѣлото да се ржкоположи българинъ за владика въ Търново. Той, обаче, като заинтересованъ, отъ една страна, не е могълъ да се отнесе критически и безпристрастно къмъ клюкитѣ, които сѫ правени предъ него въ този случай за нѣкои търновски чорбаджии. Единъ Юрданъ Неновъ, безспорно много заслужилъ учитель, не е могълъ да бжде безпристрастенъ въ оценката си на дѣлата на нѣкои еленски чорбаджии по простата причина, че той е билъ извънредно буенъ темпераментъ, не харесвалъ никого и въ буйностьта си е билъ много пжти въ война съ чорбаджиитѣ, следователно, не е можелъ въ своитѣ спомени и бележки за тѣхъ да се издигне надъ личнитѣ си чувства.[2])

Както вече се каза, и Раковски, и Неофитъ Хилендарски Бозвели и др., които сѫ изучвали живота на чорбаджиитѣ отблизо, сѫ били длъжни да признаятъ и голѣмитѣ тѣхни заслуги.[3])

---

[1]) Д-ръ Хр. Стамболски „Автобиография", часть I, 22. 382.

[2]) Обвиненията на еленчанина Юрданъ Неновъ въ неговата автобиография (печатана въ 1856 г.), сѫ съвършенно безъ значение, като се знае неговото л и ч н о неприязнено отношение къмъ еленскитѣ първенци, негови благодетели. Неговитѣ сведения и оценки сѫ окончателно подкопани отъ г. Ив. Батаклиевъ въ книгата му, „Гр. Т. Пазарджикъ, Историко-географски прегледъ", въ която между друго е очертана деятелностьта на Ю. Н., който се погрижилъ въ Т. Пазарджикъ да компрометира и очерни своя другарь и съгражданинъ, учителя Никифоръ п. Константиновъ само и само, за да вземе неговото мѣсто — главенъ учитель — като не се задоволявалъ да му бжде помощникъ.

[3]) П. П. Карапетровъ. Материяли за Панагюрище и Сборникъ отъ статии.

Впрочемъ, ние българитѣ сме голѣми майстори и изобретателни, когато се касае да обвинимъ дори въ предателство деятели, които не сѫ отъ нашия лагеръ, които не сѫ отъ нашата партия, които не ни се харесватъ. Цариградскитѣ чорбаджии викаха противъ букурещкитѣ революционери, че сѫ предатели. Д-ръ Чомаковъ подаваше махзари на Високата порта противъ мемоаритѣ отъ Букурещъ; Ив. Найденовъ и Михайловски осѫждаха Славейкова и Чомакова въ най-тежкитѣ грѣхове противъ българската народность. Чомаковъ и Панаретъ Пловдивски имъ отплащаха съ сѫщата монета. Д-ръ Константинъ Иречекъ написалъ памфлетъ („силуетъ"), противъ Тодора Икономова[1]), въ който този свѣтълъ ликъ на българската общественость, радетель за право и напредъкъ презъ всичкото време на своя животъ и деятелность, умрѣлъ въ сетня сиромашия е представенъ като безчестенъ и взятко-взимачъ (рушветчия), черна душа и какъвъ не още разваленъ човѣкъ. Ами малко ли обвинения въ предателства въ подкупность, въ всевъзможни други прегрѣшения и даже въ престѫпления, се сипятъ отъ единъ политически лагеръ у насъ въ други? Ами малко ли обинения се изсипаха върху адвокатското съсловие, като при това пострадаха и много почтени и добросъвестни адвокати?

Не да защищавамъ чорбаджии и чорбаджилъкъ е моята задача тукъ. Въ всичкитѣ мои бележки за еленскитѣ чорбаджии, азъ съмъ използувалъ данни, положителни факти, действия, съобщавани на мене, провѣрявани отъ мене, при освѣтлението на които азъ повторно заключавамъ:

1. Еленскитѣ чорбаджии не сѫ били непогрѣшими, ангели и светии. Обаче, при тѣхнитѣ, може би не малко, грѣхове, заслугитѣ идатъ да покриятъ недостатъцитѣ имъ и съ своето любородие—думи на Неофита Хилендарски—тѣ сѫ принесли грададни услуги на общественостьта, на просвѣтата, на черковата и на народния поминъкъ.

2. Човѣшкото и доброжелателно отношение на еленскитѣ чорбаджии къмъ колибаритѣ, е проличало въ стопанското подпомагане на тѣзи, които си издигнаха още презъ време на турското владичество прилични домове, набавиха си ниви и лозя, станаха охолни граждани, и тѣ не можеха да не се радватъ на туй тѣхно благосъстояние.

Ж. Чорбаджилъкъ и феодализъмъ

Като плащатъ данъкъ на една тенденция, ужъ научна, нѣкои се мѫчатъ да изкаратъ чорбаджилъка като институтъ, останалъ отъ феодални времена и въ всѣки случай заклю-

[3]) Галерия отъ новобългарски типове. Силуети: Тодоръ Икономовъ. Сп. Бълг. мисъль, г. V, кн. I. Тукъ Иречекъ не се е спрѣлъ и предъ хулата, че дѣдото на Икономова е билъ прочутия Тодоръ-чорбаджи, който биелъ хората въ черкова, бидейки единъ мѣстенъ тиранинъ.

чаващъ въ себе си черти на феодализъмъ. Не може да бѫде нѣщо по-погрѣшно отъ тѣзи наизустъ казани непроучени и непровѣрени твърдения. За да може да се изтъква подобна мисъль, необходимо е, преди всичко, тѣзи, които я поддържатъ да посочатъ сѫществените чърти на феодализма и да ги сравнятъ съ сѫщо тъй сѫществените чърти на чорбаджилъка. Направятъ ли тѣ това, самички ще се увѣрятъ въ несъстоятелностьта на тѣхнитѣ думи. Феодализмътъ има нѣщо, което може да се нарече обществено-държавно; той е строй, уреденъ и установенъ съ закони и правилници — обичайни или писани — и въ които сѫ посочени отношенията на васала къмъ сеньора и цената, тъй да се рече, на покровителството, което се е давало отъ горе на долу. Тукъ има подаръкъ на земи, дадени отъ горе — отъ сеньора — господаря, по силата на който се появяватъ задължения — лични — вѣрность, подчинение — и реални — земитѣ на господаря се привързватъ къмъ тѣзи на подчинения, васала. Сѫществуваше една двойна формалность: васалътъ (подчинения) даваше клетва за вѣрность сеньору; сеньорътъ отъ своя страна да ваше инвеститура или въвеждане въ владѣнията на своя подчиненъ. При това васалътъ дължеше на сеньора военна служба, дворска служба, присѫтствие при праворазаването, поднасяне известни помощи въ разни извънредни случаи, особено за изкупуването на сеньора, ако падне пленникъ, за военни действия и пр. и пр. Отъ своя страна сеньорътъ дължеше винаги покровителство на васала. Главното задължение на васала, бидейки военната тегоба лична, то жени, малолѣтни и духовни лица не можеха да ставатъ васали и да добиватъ по този начинъ феоди, лени. А ленътъ бѣше недѣлимъ, той минаваше по наследство само на най-стария мѫжки низходящъ въ челядьта членъ, но не и на възходящъ. Той не можеше да се отчуждава безъ съгласието на сюзерена. При феодалния режимъ върховенството произлиза отъ поземелната собственость, затуй феодалътъ, стопанинъ на ленъ, бѣше облѣченъ съ политически права: да воюва, да сече монети, да събира различни такси, да раздава формално правосѫдие, да налага на селята въ неговия ленъ така наречените баналитѣ, т. е. берии, такси, затова, че селянитѣ се ползуватъ отъ неговитѣ водениции, пещи и др. Крепостнитѣ въ единъ ленъ, освенъ простолюдието, бѣха подложени на всевъзможни ангарии, данъци и други тегоби и пр. и пр. За да се освободятъ отъ тѣзи отношения имаше известенъ редъ.

Сега, като направимъ едно сравнение между чорбаджийскиятъ институтъ и феодалния режимъ, ние виждаме цѣла пропасть, никакво сходство между васалъ и чорбаджия, никакво сходство между ленитѣ на васала, дадени му отъ сеньора, и малкитѣ имоти, печелени и купувани съ трудъ отъ страна на чорбаджията. Никакво сходство

между крепостния, облаганъ съ всевъзможни ангарии и данъци въ полза на васала, и колибарина, който е бивалъ много пѫти по-богатъ съ имоти отъ самия чорбаджия.

Ние подчъртаваме това, защото много колибари отъ колибитѣ, благодарение на своя умъ, на своята будность, на своята съобразителность, сѫ напускали колибитѣ си и сѫ слазяли въ Елена, гдето сѫ си купували мѣста и кѫщи и сѫ ставали таквизъ чорбаджии, много пѫти и по-голѣми отъ мѣстнитѣ вече установени болѣри-чорбаджии. За да не ходимъ на далечъ, нека посочимъ нѣколко таквизъ колибари, заселени въ Елена и станали чорбаджии или приблизително таквизъ. Кисьовци, за които бѣше дума по-напредъ, сѫ дошли отъ колибитѣ Шейтанци, Бакаловци — отъ Дрѣнта, Радивоевци — отъ колибитѣ Ганювъ-долъ (Бебровско), Момчиловци — отъ колибитѣ Дърлювци, Кършовци отъ колибитѣ Кършовци, Никифорови — отъ Богдановци, Фарашевци и Бобчевци сѫ колибари, дошли отъ Руховци.

Тукъ му е мѣстото да кажемъ две думи за рода Бобчевци, преселенъ отъ колибитѣ Руховци. Първиятъ преселенецъ отъ Руховци е билъ Станю Бобчоолу. Негови двама синове сѫ били Стойко, отсетне, следъ ходене на Божи робъ— хаджи Стефанъ, който е роденъ сѫщо въ Руховци, и братъ му Никола Бобчоолу. Хаджи Стефанъ Бобчоолу еималъ двама синове — Сава и Илия, нареченъ и познатъ като даскалъ Илия. Сава е билъ посветенъ на селско стопанство и е упражнявалъ доброволно и безплатно службата на черковенъ псалтъ (пѣвецъ). Той е билъ всепознатъ учитель по пѣнието: кѫщата му е била единъ видъ училище, дето сѫ се обучавали и практикували ученици отъ Елена и колибитѣ, отъ Котелъ, даже отъ Търново.

Хаджи Стефанъ е билъ винаги избиранъ за пратеникъ (делегатъ) при разни случаи — било за да иде въ Търново, било въ Цариградъ наедно съ други еленски граждани. Той не е билъ чорбаджия нито по произходъ, нито по богатство, защото е билъ винаги неособно състоятеленъ, напротивъ, селското стопанство, съ което е разполагалъ въ Руховци и въ Миндя, едва е било достатъчно за единъ сносенъ поминъкъ. Нѣщо повече. При пестене, съ което се е отличавалъ, въ неговата кѫща — жена му баба Краса и снаха му Койка, родена Юрданъ Момчилова, майка на Стефана, Никола и Илия С. Бобчеви, сѫ били обърнали домакинството на цѣла фабрика за изготвяне пояси, губерчета, черги и пр., за да се изкара нѣщо за домашния поминъкъ. Хаджи Стефанъ Бобчоолу е изпълнявалъ най-коректно и грижливо възлаганитѣ му мисии въ Търново и Цариградъ (презъ годинитѣ 1834 — 1838). Нѣкога той не е сполучвалъ, както напр. при ходенето си въ Цариградъ, за да се добие отъ Патриаршията назначението на Неофита Бозвели за търновски митрополитъ (1834 г.).

Несполуката се дължела, на първо мѣсто и главно, на упоритостьта на патриарха, който се е страхувалъ, че прецедентътъ ще бѫде опасенъ, и че отъ всѣкѫде въ България ще изискатъ български владици. Ако и крайно огорченъ отъ тази несполука, отецъ Неофитъ е продължавалъ да благославя еленчани за тѣхната постоянна помощь и съчувствие, нѣщо, което особено личи въ писмото му до попъ Андрея Робовски[1]).

И следъ несполуката си въ Цариградъ, хаджи Стефанъ е билъ пращанъ пакъ нѣколко пѫти и въ Цариградъ и въ Търново, тъй като въ неговото умение и коректность никой не се е съмнявалъ. Напротивъ, всички сѫ го молили въ такъвъ случай да не се отказва отъ възлаганата му задача.[2])

Никола Бобчоолу е напусналъ рано Елена, а именно въ време на Завѣрата[3]), защото е билъ единъ отъ нейнитѣ главни деятели и, види се, наедно съ Сава Бинбаши (за когото азъ съмъ далъ подробни сведения въ моята статия въ сп. „Наученъ прегледъ“ по Завѣрата и участието на българитѣ въ нея) е отишелъ въ Влашко, скиталъ е въ Бесарабия, влазялъ е въ войската на Александра Ипсиланти и, споредъ едни сведения, той е загиналъ въ монастиря въ Молдава, обсаденъ и подпаленъ отъ турцитѣ, а споредъ други—той се е върналъ въ Елена, но пакъ е заминалъ и неизвестно где е починалъ.

3. Чорбаджии, попове, еснафи и учители

Чорбаджийството се е развивало успоредно съ еснафството, едното и другото поддържници на учителството, на школата и на българската просвѣта.

Ако трѣбва да се следва една еволюция въ историята на нашето възраждане, то ние ще поставимъ на първо мѣсто чорбаджиитѣ съ тѣхнитѣ многообразни залягания, жертви, подбуждания, за да се строятъ черкови и училища. Черковитѣ сѫ се строили и поддържали по правило, защото много по-лесно е било въ тази борба за молебни домове и за вѣра да се прокарва по-нататъкъ и идеята за просвѣта, за училища, та и за свобода. Духовенството, и

---

[1]) (1. III. 1847) изпроводено отъ Хиленд. монастирь и печатано въ сПс. III. 1882. 160—161.

[2]) Въ нашата домашна библиотека азъ се зачитахъ въ единъ Баснениньъ сърбски отъ Доситея Обрадовича, подаренъ на Хаджи Стефана отъ игумена на Плаковския монастиръ Хаджи Сергия отъ Руховци—единъ отъ главнитѣ герои на Велчовата завѣра (1835 г.). На една страница собственоржчно Хаджи Сергий е надписалъ следното: „Сію книжицу откупилъ Хаджи Сергий, игуменъ на Плановския монастирь, и дарилъ х. Стефану Бобчоолу.

[3]) Споредъ сведения на стари еленчани, Никола Бобчоолу, попъ Стойко гяуръ-имамъ и Петко Бузяка сѫ били пратеници въ Русия за разузнаване, дали и тамъ се съчувствува на Завѣрата.

бѣло и черно, попове и монаси, сѫ дошли на помощь въ това отношение и сѫ много направили за дѣлото на нашето възраждане, за неговата сполука.

По-късно засилилото се еснафство извиква и по-нови движения всрѣдъ младитѣ, всрѣдъ учителитѣ. По този начинъ тѣзи сѫ голѣмитѣ сили — чорбаджийство, духовенство, еснафство и учителство, които движиха българското възраждане, духовно и политическо освобождение.

Тази схема на начало отъ развитие и постоянно сътрудничество между поменатитѣ фактори, поличава най-ярко и изпъкнало въ Елена и Еленска околия. За чорбаджиитѣ ние видѣхме, какво сѫ правили и направили. За еснафитѣ ще прибавя, че тѣхнитѣ каси: бакалска, терзийска и др. спомогнаха, за да се поддържатъ училищата, както за това спомогнаха и черковнитѣ каси, ржководени отъ свещеницитѣ. Да! Отъ свещеницитѣ, които въ Еленско сѫ играли важна роля въ дѣлото на нашето културно издигане.

Нѣкои мислятъ (Юрданъ п. Георгиевъ — Градъ Елена стр. 9), че попството въ Елена е вървѣло по родъ. Ако съ това се разбира, че то е било нѣщо, като привилегирована затворена класа, въ която не всѣки е можелъ да встѫпи, че се е предавало по наследство, то е грѣшка Това не е съгласно съ жизненитѣ условия на попския институтъ у насъ, нито въ старина, нито въ ново време. Наистина, и въ Елена, както въ цѣла България, попството се срѣща каточе ли въ единъ и сѫщъ родъ и каточе ли по наследство. Това, обаче, е само една привидность. За да стане нѣкой свещеникъ, необходимо е било да има известенъ, така да се каже, черковенъ цензъ, да притежава известни знания, поне да знае да си служи съ богослужебнитѣ книги: Часослова (наустницата), Псалтиря, Требника, Библията, особено съ Евангелието, а най-важното да знае черковния редъ и да пѣе. Тѣзи условия, за да стане нѣкой свещеникъ не е можелъ да притежава всѣки, а лесно е можелъ да усвои единъ попски синъ, който ги е добивалъ неусетно около баща си, при когото е служилъ, и помагалъ, още отъ дете. Тъкмо поради това въ Елена се знаятъ попски родове на попъ Никола п. Стояновъ, баща на инж. Петко Николовъ, и попъ Костадиновия родъ, който попъ Костадинъ ималъ пет сина — четиримата свещеници, а петиятъ — многозаслужилия даскалъ Никифоръ попъ Кастадиновъ, бащата на генералитѣ К. и М. Никифорови. Той се е готвѣлъ сѫщо за свещеникъ.

Свещеницитѣ въ старина, та и въ ново време, живѣли напълно както и другитѣ селяни: занимавали сѫ се съ земледѣлие и съ другитѣ отрасли на селското стопанство. Тѣ не носѣли по-рано расо и черна капа (камилявка), а налагали на глазитѣ си калпаци, обличали сѫ съ бѣли дрехи безъ ржкави и обували опнати гащи. Известно време тѣ бръснѣли

главитѣ си, като оставяли перчемъ както всички, но брадитѣ си носѣли въ тѣхната естествена голѣмина. Освенъ брадата тѣ имали още единъ отличителенъ белегъ: носѣли на паяса си единъ прегънатъ пишкиръ. Търновскиятъ митрополитъ Матей въ края на XVIII в. запретилъ на поповетѣ да бръснатъ главитѣ си и да оставятъ перчемъ и ги заставилъ да носятъ расо. [1])

Еснафитѣ въ Елена имали приблизително сжщото устройство, както и въ другитѣ мѣста на България.

Управление

Обща бележка

Управлението въ Елена, презъ вѣковетѣ отъ когато е била тя основана, е било свързано съ управлението въ цѣлата турска държава. Както се знае, първоначално Европейска Турция се е дѣлѣла на два главни еялета: Румелия и Узу, или Силистренския еялетъ. Подъ Румелия се разбирали всички области, освенъ Силистренско. Въ Румелия имало еялети [2]), известно време санджаци, кази, нахии и селски общини — карие. Следъ Танзимата [3]) (1839—1840 г.) дойде ви-

---

[1]) За този Матей, търновски митрополитъ, въ единъ еленски хронографъ се казва: 1796 г. Стана войвода Мехмедъ ефенди Стамболлу и стори сюргюнъ владиката Матея.

[2]) Голѣмото значение на Силистра, като пунктъ, около който се е събиралъ голѣмъ брой окржзи и околии, се вижда отъ това, че споредъ единъ алманахъ турски — до 1848 г. и Сливенъ е билъ подъ Силистренския паша, когато пъкъ презъ епохата на хаджи Калфа той е билъ подъ Никополския. Въ 1829 г. градътъ Сливенъ е ималъ свой кадия, аенинъ и други чиновници, зависещи отъ Силистренския паша. За аенинъ се знае, че е имало още презъ 1702 г. Всички тѣ сж носѣли официално името воеводи, както посочва стария сливенски мюфтия Хюсеинъ за единъ отъ последнитѣ аени — войвода на Сливенъ — Тахиръ ага. Помощникътъ на аенина се наричалъ векилинъ, а останалитѣ нему подведомствени: сеизинъ, сейменъ-баши и т. н. Това е било до виляетската реформа (вж. Табаковъ, История на гр. Сливенъ, т. I, стр. 464—466).

[3]) Еялети и вилаети. При първитѣ султани Османската империя е била раздѣлена на малки окржзи — подъ название лива, или санджакъ. Правителитѣ на тѣзи се наричали мири-лива или санджакъ-бей. Тѣ били подчинени на двама главни управители — единъ за Румелия, други за Анадолъ, наречени бейлеръ-беи. По-късно, при Мурада V, Османската империя се раздѣлила на голѣми окржзи (еялети) начело съ паши. По известно време имало 26 еялети, 163 окржзи, раздѣлени на кази, буквално — сждебни участъци, отъ които едни състояли отъ малки паланки и села, наречени нахии. Това било до 1844 г., когато султанъ Махмудъ уредилъ ново раздѣление на провинциитѣ: 28 области, 31 окржга и 54 независими воеводства. Следъ Танзимата ново разпредѣляне на еялети, лива и кази и най-после се почва велаятската наредба, при която Европейска Турция имала 10 вилаяти.

[3]) Танзиматъ. — Мнозина смѣсватъ Танзимата съ Гюлханскиятъ хатишерифъ отъ 1839 г., който даде известни облегчения за раята въ смисълъ: а) обезпечи, на книга поне, за всички немюсюл-

лаятската реформа отъ 1864 год., която преименува еялетитѣ на вилаети и, ако да не заличи окончателно употрѣблението на термина Румелия, официялното и старо значение на думата стана само единъ исторически изразъ. Европейска Турция обемаще нѣколко вилаети: Дунавския, Одринския, Солунския, Битолския, Янинския, Бѣломорския, Критския и Босненския.

Както се вижда отъ фермана за Худутъ-намето на Елена, за което се помена по-горе и което се прибавя тука въ края като притурка, бидейки единъ документъ отъ голѣма важность, Елена е била к а р и е (селска община), административно зависима отъ Търновско, окржгъ Никополски — при Търново. Субашитѣ за Елена и Еленска околия сж били пращани отъ Търново.

Будното население въ Елена, имаще начело своитѣ първенци-чорбаджии, почти винаги е успѣвало да се нарежда така, че да има, безъ формално да бжде дадена, нѣкаква автономия, както сж били дадени автономии на нѣкои крайбалкански паланки и голѣми села. Еленчани сж гледали да иматъ добре уредени училища, черкови, а въ сжщото време внимавали, субашътъ да бжде не само добъръ, почтенъ, съгласенъ съ интереситѣ на мѣстото, но още и да защищава селскитѣ интереси. Не е ли отговарялъ на тѣзи условия субашътъ, еленчани сж правѣли всичко възможно, за да го махнатъ и да изискватъ други субашъ, съ когото да могатъ да вървятъ въ съгласие, като го каратъ да действува, съгласно съ интереситѣ на Елена и околията.

Характерно е, че еленски първенци въ известни случаи, когато не ги слушали войводитѣ въ Търново, както и владицитѣ, отивали въ Цариградъ да правятъ представления предъ самия Султанъ и да искатъ смѣняването и на владици и на войводи.

Впрочемъ, оплаквания въ Цариградъ отъ войводи, паши, дерибейовци и субаши сж се правили и отъ други градове

мани, или рая, пълна безопасность досежно животъ, честь и имотъ; б) правиленъ способъ за разпредѣляне и вземане на данъка и правилно уреждане на военната повинность. Прилагането на този ферманъ въ новия пжть на реформи доби названието „Танзиматъ", множествено число отъ арабската дума т а н з и м ъ, което ще каже редъ, устройство. Танзиматътъ почва да се урежда следъ Гюлханския хатишерифъ до Хатихумаюна отъ 1856 г. Следъ Хатихумаюна реформитѣ се продължиха, като се почна важното преобразуване на административното устройство въ видъ на вилаети, — разработиха се такива уредби, като предвиденитѣ въ нѣколкото закони по просвѣщението, по правосждието, по бюджета, по Държавния съветъ и пр.

Реченитѣ права на немюсюлманитѣ — рая — се потвърдиха още по-ясно именно въ Хаттихумаюна отъ 1856 г., следъ Кримската война.

Р а я́ — въобще означава подчинение, отъ риайетъ. Първоначално раи сж били всички поданници въ Империята, обаче по-сетне почнали сж да казватъ мюсюлмани и немюсюлмани, или райа (рая).

съ чисто българско население. По този начинъ мѣстното управление въ Елена се е приспособявало ще-неще къмъ мѣстнитѣ нужди и интереси.

Органи на управлението

Въ Елена отъ незапомнени времена е имало субашъ, като единственъ органъ на държавната власть. Това е било до вилаетския режимъ, когато субашътъ се превръща въ мюдюринъ, буквално — управникъ, и село Елена-карие става беледъ-градъ, касаба.

Субашътъ е билъ изпроваждань въ Елена, доколкото се помни, винаги отъ Търново. Както се каза, Търново е било подчинено на Никополската область (ливаи Негиболи). Елена е била наричана тогазъ карие (голѣмо село и сложна община), къмъ която сѫ били привързани махалитѣ, както турцитѣ сѫ наричали малкитѣ селца, или колиби. Въ началото на XIX столѣтие, въ времето на султанъ Махмуда, въ Турската империя е имало 28 пашалъци (области), 31 санджаци (окржзи) и вънъ отъ туй — 54 воеводства. Въ Търново и преди Махмуда е имало войводалъкъ. Това личи между друго и отъ нѣкои лѣтописни бележки, каквито азъ имамъ на ржка и печатахъ въ „Бълг. сбирка" г. 1899, стр. 602-605. Тѣзи лѣтописни бележки сѫ намѣрени въ кжщата на учителя Никифоръ попъ Костадиновъ. Въ тѣхъ се казва, между друго:

1793. Стана войвода Кара-Хасеки и много хайдути наби на кольи и даржа Тарнуву г (3) години.

1796. Стана войвода Мехмедъ ефенди Стамболлу и стори сюргюнь владиката Матея.

1797. И въ тази гудина дуде Кйопрюлюолу сасъ пазавантски аскерь и влези въ Тарнуву и станаха трима войводи уртаци: Кйопрюлюолу Ибраимъ аа, Хаджи паша и Хаджи Ибрихамь.

1798. Юсеинъ паша уби Кйопрюлюолу на Караманув и стана турнаа аса уртак.

1800. Дуде Мемишъ войвода отъ Видинъ и седя въ Тарнуву г (3) месеци. И въ тази година дуде Трастенеклията Смаилъ аа, та зе Тарнуву съ бой и испади Мемишъ войвода. И стана той войвода. И платиха хората пу 2 харача; и овцетѣ платиха два пжти.

Тъй че войводството въ Търново, както войводствата въ много области на Румелия — Европейска Турция, въобще, — и главно въ Узу — Силистренско, сѫ били главни управления, войводитѣ били представители на Султана. Известно време, обаче, срѣщатъ се вмѣсто воеводи аени (буквално: стареи, голѣмци, народни представители). По принципъ аенството е било единъ народно-представителски институтъ, който се е противопоставялъ на войводи и паши, и служело за закрила на населението въ неговитѣ лични и материални

интереси. Аенитѣ, обаче, както въ Търново, така и другаде, се израждатъ и преобразяватъ и еволюиратъ въ сѫщо такава власть, каквато сѫ били пашитѣ, войводитѣ [1]). Аенитѣ се събирали, види се, на меджлизъ (съветъ) и решавали нѣкои мѣрки противъ пашовскитѣ произволи и своеволия [2]). Нѣкѫде аенството се съединило съ службата на самитѣ паши, или пъкъ се подчинило на мѣстния дери-бей, отъ когото получавало назначение вмѣсто да бѫде изборно. Споредъ разкази на стари хора, въ началото на XIX столѣтие не само Търново, но и Русчукъ билъ войводалъкъ, а Силистра и Видинъ — пашалъци, санджаци. По-рано само Видинъ е билъ санджакъ [3]).

Единъ прочутъ аенинъ въ Търново е билъ Фейзи (около 1814—1816). Той билъ арабаджия [4]).

Този Фейзи, ако и да е билъ безграмотенъ, благодарение на бабаитлъка и юначеството, съ които се отличавалъ, събралъ около себе си панти и крайове и се наложилъ на тоя постъ въ Търново. Между него и аенина станало едно сражение за превземане Търновското аенство; обаче Фейзи—неправилно нѣкои хронографи пишатъ Физи — надвилъ. Този Фейзи е направилъ нѣколко високи часовници — кули, отъ които Еленската и до сега сѫществува и работи. Часовникътъ бие всѣки часъ и се чува почти въ цѣлия градъ. Фейзи билъ изгоненъ въ 1816 г., 4 марта, а на мѣстото му дошелъ стамболията Сулюманъ-Ага Карафирлията, както е забелязано въ единъ дамаскинъ, находящъ се у отецъ Тодора Калинкинъ, сега покоенъ.

Субашътъ

Като органъ на мѣстното управление въ Елена, субашътъ се е издържалъ въ ранно време само отъ глобитѣ, които е получавалъ и отъ нѣкои обичайни берии въ натура. Субашътъ е ималъ подчинени служащи нѣколко семейни — полицейски стражари. Тѣзи последнитѣ имали за свой прямъ началникъ по-късно и единъ чаушъ или билюкъ-башия. Билюкъ-башиитѣ — буквално началници на чета — били полицейско-кърски пристави, които имали за задача да преследватъ „лошитѣ хора": хайдути, панти и крайове. Тази служба на билюкъ-башии и сеймени личи и отъ народнитѣ пѣсни, между които е и всепознатата:

---

[1]) Вж. В. Н Златарски „Нова политическа и социална история на България", стр. 19.

[2]) Златарски, ibid.

[3]) Тѣзи сведения сѫ събрани отъ мене отъ хаджи Христа Михайловски, тогазъ 80-годишенъ старецъ г. 1885.

[4]) За него вж. моя очеркъ въ „Юбилеенъ сборникъ на Разградското читалище", 1904 г., стр. 88.

Отдолу идатъ сеймени,
Сеймени билюкъ-башии,
Юнашка глава носѣха и пр.

Истински съветници на субаша и даже упѫтвачи и рѫководители негови, въ Елена, сѫ били мѣстнитѣ първенци-чорбаджии. И не само тѣзи, които сѫ били облѣчени официално въ службата на селски чорбаджии, но изобщо и другитѣ първенци въ селото, отличили се съ своя умъ, тактъ, обноски, сладкодумство и разпоредителность, сѫ били слушани отъ него.

Освенъ субаша, въ Елена се мѣрва отъ време на време още кадията отъ Търново. Това е бивало, когато кадията е бивалъ повикванъ да състави кѫсамъ (помирително-раздѣлително) за нѣкое наследство, въ което е имало малолѣтни, сираци и не сѫ можели да уредятъ помежду си чрезъ спогодба това възъ основа на обичайния кодексъ, както е било общеприето. Тукъ трѣбва да се каже, че кадиитѣ въ XVIII столѣтие и по-рано сѫ били раздѣлени на разни степени и такива е имало въ всички по-главни села и градове. Даже тѣ сѫ включвали въ себе си не само сѫдебна, но още и управителна власть. Тѣ сѫ били близки до паши, бейове, аени и войводи. Кадиитѣ, впрочемъ, не сѫ се домогвали да се налагатъ на населението за уреждане мѣстнитѣ му препирни.

Следъ вилаетската реформа, когато Елена се прогласява за б е л е д ъ (градъ), появи се градска община — б е л е д и е, на чело на която застана вмѣсто субашъ-мюдюринъ (буквално — управникъ).

Въ моя бележникъ азъ имамъ записани нѣколко субаши, а следъ тѣхъ и нѣколко мюдюри. Казвали сѫ ми, че у хаджи Юрдана Кисьовъ е имало списъкъ на всички войводи и владици въ Търново, както и на всички еленски субаши. Азъ, колкото и да се старахъ, не можахъ да се сдобия съ този списъкъ, толкова важенъ, за да може да бѫде той сега обнародванъ. Задоволявамъ се да дамъ списъка на мюдюри и субаши въ обратно изложение, т. е. като вървя отъ най-ново време къмъ по-старото:

1. Я н к о Б ѣ л е л и я т а, българинъ, назначенъ за мюдюринъ малко преди Руско-турската освободителна война г. 1877. Въ Елена той е оставилъ добри спомени съ своето разумно държане.

2. Х а л и м ъ - А а.

3. Х ю с е и н ъ - А а.

4. М е х м е д ъ - А а, отъ Кайсеръ (Кесария), родина на много мюдюри. Еленчанитѣ го нарекли „дѣдо Гунчо“ — по името на единъ мѣстенъ циганинъ, съ когото тѣ били, както се изразявали, лика-прилика както два стърка иглика.

5. Х а л и м ъ - е ф е н д и, 1870 – 1871 г.

6. Х а д ж и - б е й.

7. Мехмедъ-Ага, казватъ—зеть на прочутия Мидхадъ паша, тогава валия (областенъ управитель) въ Турция (1860—1862 година).

8. Садъкъ-ефенди, 1863—1866 г. Отличенъ администраторъ, голѣмъ демагогъ, идѣше на всички голѣми праздници въ черкова, палѣше свѣщь на 12-тѣ евангелия (страстния четвъртъкъ) и държеше въ всичко време запалена свѣщьта си, посещаваше училищата, присѫтствуваше на изпититѣ, самъ предлагаше услугитѣ си да преподава турски езикъ, обичаше книжнината, имаше турска библиотека отъ закони, исторически книги и нѣкои литературни произведения: Шах-намето, Гюлистанъ, Тутунамето, свирѣше на канонъ (сантуръ, цитра). Той се наричаше jeun-turc и Митхадъ-паша тербиеси (възпитаникъ на Мидхадъ-паша). Познавахъ го добре. Струва ми се, че бѣше арнаутинъ-мюсюлманинъ. Обличаше се съ вкусъ, даже елегантно, съ панталони (бѣли), жилетка, сетре и фесъ винаги — огладенъ.

9. Хаджи-бей-Кюрдъ.

10. Мустафа-Ага.

Истински, обаче, управници и рѫководители на мѣстното управление бѣха не субашитѣ, или мюдюритѣ, а първенцитѣ, които се събирали на заседание и отдѣлно и наедно съ субаша. Заседателното мѣсто на първенцитѣ, както и азъ запомнихъ, е билъ метохътъ—сграда и дворъ близо до часовника-кула. Този метохъ — еднокатна сграда съ широкъ дворъ до сахатя, е игралъ презъ цѣлото XIX столѣтие важна роля въ културната история на Елена и Еленската околия. Духовницитѣ отъ Св. Гора-Атонъ, а именно отъ Хилендаръ, които сѫ обитазали този метохъ постоянно, сѫ били ревностни и непрекѫснати пазители на старобългарскитѣ старини, езикъ и книжнина. Имало духовници, които правѣли извънредно голѣми добрини на бедното население.

Прочее, тука, въ този метохъ, е било заседателното мѣсто за съвещания по управлението, праворазбирането и разнитѣ оплаквания, които сѫ се появявали отъ разни страни. Много пѫти самоуправителнитѣ тѣла — Черковно настоятелство и Училищно настоятелство — сѫщо така състоящи предимно отъ първенци и еснафлии, сѫ държели своитѣ заседания сѫщо въ метоха.

VI. Данъчни отношения

Данъцитѣ, бериитѣ и ангариитѣ въ време на турското владичество сѫ били еднакви навсѣкѫде въ Европейска Турция, може би—съ нѣкои мѣстни приспособления и изключения. Характерни сѫ, обаче, нѣкои подробности и разбирания на мѣстнитѣ жители, терминологията на данъцитѣ, органитѣ и лицата въобще, които сѫ боравили съ събирания и внасяне на тѣзи данъци по принадлежность.

За да има една нагледность и редъ, азъ дѣля данъци и тегоби на следнитѣ три категории:

1. Ангарии; 2. прѣки данъци и 3, косвени данъци.

1. Ангарии. Това сѫ били тегоби, отбивани въ натура чрезъ работа, единъ видъ трудова повинность, която е трѣбвало да извършатъ жителитѣ еленчани и околията — въ полза или на субаша, или изобщо на хюкюмата (правителството). Таквизъ ангарии сѫ били: правене и поправяне на пѫтища, особено въ боазитѣ (Фидовския и Миндьовския); превозване на турски службаши отъ едно мѣсто на друго (това напомня старобългарската „подвода"). Турцитѣ наричали тази повинность „мекяре". Задължителенъ е билъ, впрочемъ и произволно налаганъ, конакътъ (тъй наречената приселица въ ст. б. хрисовули) — най-тежката и неприятна тегоба, носена съ огорчения и голѣми измѫчвания.

Характерно е названието на резиденцията на субаша, както впрочемъ и на другитѣ управници — турци: конакъ. Конакъ ще каже мѣсто което е обиталище назначено за кондисване, временно настаняване: конакъ дири и наема лице, което пѫтува. Конакъ е още и пашовската резиденция, частна или официална. „Ще те обадя на конака", казватъ въ Елена, за да обърнатъ внимание на тогозъ, противъ когото иматъ да се оплакватъ, че ще се подаде противъ него писменна или устна тѫжба (жалба), заради неправилни действия и за нѣкоя устна обида или за неизпълнение известни задължения.

Вънъ отъ това, населението е било длъжно, поне до Танзимата, да събира и да дава месечно по нѣщо въ натура за издръжката на субаша и находящитѣ се около него сеймени.

Прѣки данъци. а) На първо мѣсто тукъ трѣбва да поменемъ за така наречения войводалъкъ — старъ данъкъ, който се е давалъ за разноски на пашата въ административния районъ, както е било въ ранно време Еленско. Този данъкъ отъ 2400 гроша за всѣки шесть месеци се е разхвърлялъ на всички нахии, каквато нахия се е считала известно време и Елена, а съ нея заедно и Беброво.

б) Бирьта или виргията. Това е било данъкъ на кѫща, на домакинство. Думата бирь-бирьта не е достатъчно уяснена въ нашата терминология и заслужва едно компетентно изучване отъ страна на българския езиковедъ [1]).

---

[1]) Г. С. Раковски казва, че бирьта е царско даждие, че се е събирала отъ бирника, и че бирникътъ носи това свое название отъ бирь. Той носялъ въ старина златна тояга, както се възпѣва въ припѣвнитѣ пѣсни. „Горски пѫтникъ, 261.

Въ една народна пѣсень се казва:

Събрали сѫ се попове
попове, селски кметове,
тежка берия да пишатъ.

Турцитѣ сѫ наричали в и р г и я този данъкъ, който напомня българската димнина (димница), гръцкото капниконъ, френското fumage и по-късно tribut foncier, по образецъ на който вѣроятно турцитѣ следъ Танзимата сѫ видоизмѣнили виргията на емлякъ-парасѫ, който се е събиралъ върху мюлка (пълната собственость), въобще върху покрити стежания. До Танзимата Еленско, безъ Бебровско, е плащало за бирь 135,300 гроша.

в) Р а з н и в и д о в е д е с е т ъ ц и (о ш у р ъ, о н д а л ъ к ъ).

Десетъкътъ е единъ данъкъ, който се срѣща въ всички страни и у всички народи. Нѣкѫде даже този данъкъ е узаконенъ първоначално въ вѣрскитѣ законоположения на дадена мѣстность. У турцитѣ, както впрочемъ и въ еврейското право, този десетъкъ изрично се поменава въ Корана, отъ гдето е преминалъ въ Шерийското право, цѣли вѣкове единствено прилагано въ турскитѣ правоотношения.

О ш у р ъ т ъ — десетъкъ, вземанъ отъ всички земни произведения, въ Еленско се е закупувалъ отъ мюлтезими, или ошурджии, за 35 хиляди гроша. Много пѫти еленчанитѣ, за да се отърватъ отъ злоупотрѣбленията на тѣзи чужди, идвали повече пѫти отъ Одринско и Ст.-Загорско, мюлтезими, самички сѫ закупували този ошуръ и сѫ го разхвърляли между населението пропорционално съ имотностьта на данъкоплатеца.

Интересно е, че следъ Танзимата било решено ошуръть да се взема въ натура и да се продава на закупвачи м у х а с ѫ л и, каквито били на първо време нѣкои старо-загорски чорбаджии. Първи пѫть ошуръть се продалъ за 120,000 гроша.

Самъ по себе си ошуръть не е билъ нѣкой тежъкъ данъкъ. Давали сѫ, или по-право, трѣбвало е да се даде една десета отъ наличното произведение. Обаче, злото е било въ това, че закупвачътъ не идвалъ на време, че той манипулиралъ по начинъ такъвъ, щото много пѫти десетъкътъ — ошуръть или ондалъкътъ — се превръщалъ въ една пета и по този начинъ сиромашьта е усѣщала голѣмата тежкотия на този данъкъ. Друга тежкотия е състояла въ това, че закупвачътъ не е ималъ достатъчно служители, които да отиватъ на време да събиратъ десетъка. Така че много пѫти кръсiци и купни сѫ били оставяни и излагани на дъждове и понѣкога гниели и се разваляли. Най-после трета мѫчнотия не малка е била и тази, че закупвачитѣ си имали и поддържали бейлишки хармани, на които е трѣбвало всѣки да превози ошура въ снопи, а тамъ се свиквали на ангария жителитѣ — граждани и селяни — да върхáтъ и да чистятъ произведението на ошура.

Б а а - п а р а с ѫ — пари (данъкъ) за лозя — е било тоже единъ десетъкъ, обаче, обърнатъ въ пари, той се плащалъ на

ўвратъ (дюлюмъ) по 60 пари. Отъ Танзимата той се уголѣмилъ на 70 пари. Вънъ отъ баа-парасѫ, плащало се още и тъй нареченията ш а р а п ъ - г ю м р ю ю—акцизъ. Особенъ чиновникъ отивалъ по кѫщята въ Елена и по колибитѣ, измѣрвалъ виното, оставялъ необложени 200 оки за пиене и за артъка — повечето се плащало.

д. Б е й л и к ъ (и г н а м - б е й л и г и). Бейликътъ (бегликътъ) е билъ данъкъ върху овцетѣ. Оправдавалъ се е съ това, че държавата допуска на паша въ своитѣ земи добитъкътъ на населението. Еленско, безъ Бебровско, е било длъжно да се откупува отъ този данъкъ съ 1,000 овна. Овнитѣ, обаче, трѣбвало да бѫдатъ отборъ т. е. тлъсти, угоени, а понеже въ Елена нѣмало такива, трѣбвало да ходятъ да купуватъ подобна жива стока отъ другаде и да я закаратъ въ Търново.

е. Х а р а ч ъ. Терминътъ произлиза отъ харчъ — разноски. Той билъ личенъ данъкъ. Харачътъ е билъ най-удобенъ и доходенъ за турската хазна, защото се е събиралъ безъ недобори и отъ всички. Тука думата е не за харача отъ земитѣ — зарадъ гѣхното владѣние и ползувани, — а за онзи данъкъ, който всѣки рая—малъкъ или голѣмъ—е билъ длъженъ да плати или за това, че той се допускалъ да живѣе или за това, че той се откупувалъ отъ кръвната, военната повинность. Харачътъ е билъ наричанъ нѣкѫде и д ж и з и е. Въ практическото прилагане на закона за харача, той се дѣлѣлъ на категории: 1. Е д н а — долня степень; 2. Е ф с а т ъ — срѣдня степень и 3. Я л я — висока степень. Съгласно съ закона, данъкъ е трѣбвало да платятъ само встѫпващитѣ вече въ пълнолѣтие, обаче на практика плащало всѣко мѫжко, за да се откупи отъ военната повинность. „Турчинъ харачъ не плащалъ, защото това би било обидно за неговото положение на ага — господарь". Сѫществената, обаче, причина е ясна: турчинътъ отбизалъ лично военната си повинность.

До Танизмата Еленско съ колибитѣ, безъ Бебровско, е плащало около 100,000 гроша за харачъ, който билъ разхвърлянъ на глава върху всички жители отъ мѫжки полъ, отъ 18 до 60 години. Въ селата се смѣтало отъ 16 години. Въ Еленско се знае, че тритѣ категории харачъ били раздѣлени за плащане така: 15 гроша — една, 20 гроша — ефсатъ и 60 гроша — аля. Разпредѣлянето по категории ставало въ самитѣ общини, гдето данъкоплатцитѣ знаяли своята имотность.

За харача у насъ има цѣла литература, която заслужва вниманието на специялиста.

Е м л я к ъ. Данъкъ, който плащатъ тѣзи, що притежаватъ всѣкакъвъ видъ недвижими имоти: ниви, лозя, градини и т. н. Този данъкъ, както се помена, е дошелъ да замѣсти виргията.

ж. Шама-парасж. — Данъкъ за освѣтление на дюгени. Азъ се опитвахъ на нѣколко пжти да събера данни по този данъкъ, но това не ми се удаде. Той билъ плащанъ само отъ бакалитѣ (дюгенджиитѣ) на разни категории: 60, 50 и 40 пари.

з. Испенчъ-парасж. Название на единъ данъкъ, върху произхождението, съдържанието и размѣритѣ на който има твърде много и различни сведения и обяснения. Юрий Венелинъ е на мнение, че спенчътъ (испенчъ) иде отъ експенза (издръжки),—този терминъ се намѣрва и въ влахобългарскитѣ хрисовули и въ полскитѣ паметници.[1]) Преводачътъ на документи отъ време на турското владичество, находящи се въ нашата Народна библиотека, Д. Ихчиевъ, изкарва испенчътъ като харачъ, бедели-аскерие.[2]) Проф. В. Н. Златарски[3]) твърди, че испенча е девшурмето, тъй наречения кръвенъ данъкъ — наборъ на красиви, здрави християнски момчета отъ 7 години, които всѣки 5 години се събирали по цѣлата Империя, въ размѣръ една десета отъ населението, и се откарвали въ четиритѣ сараи: Султански, Баладски, Иподромски и Одрински, гдето бивали потурчвани, отхранвани и възпитавани въ духа на Исляма. Отъ тѣхъ се попълвалъ еничерския корпусъ. Хамеръ въ своята „История на Отоманската империя отъ произхождението й до наши дни", френския преводъ, 1841 г. томъ XVIII[4]) тълкува испенча така: Испендже, такса на робитѣ. Испендже-кягадж, билетъ за освобождаване отъ петата часть на таксата за робитѣ. Споредъ Раковски испенчъ-парасж е билъ данъкъ прибавенъ къмъ харача, допълнителенъ данъкъ.[5])

Въ Елена, следъ много разпитвания и събирания на сведения, азъ идвамъ до заключение, че спенчъ или испенчъ-парасж е билъ данъкъ за невѣрнитѣ — заради клане на свине — това, което отсетне е било измѣнено на серчимъ-парасж. Това мнение поддържа и Джансъзовъ.

Самата дума испенчъ е чужда на турския езикъ. Тя ще каже: искане на петь (пета часть). Тя е употрѣбена и въ най-старата турска данъчна терминология, още при първитѣ султани. Мурадъ I е издалъ ферманъ да се взема една петина отъ цената на всѣки продаденъ робъ. Това е съгласно съ опредѣлението, както видѣхме, на Хамеръ. Съ тоя данъкъ се поддържалъ еничерскиятъ оджакъ. Въ XV в., следъ превземането на Цариградъ отъ Султанъ Мухамедъ II Елфатихъ (1453 г.), тоя данъкъ почналъ да се взема отъ християнитѣ —раи като данъкъ, за гдето колѣли и ядѣли свинско, както

[1]) Юрий Венелинъ. Влахо-българскія грамоты, стр. стр. 157—210
[2]) Известия на Ист. д-во.
[3]) Нова социялна и политическа история на България, стр. 7.
[4]) Hammer. Histoire de l'Empire Ottoman.
[5]) Горски пжтникъ, първото издание, 264—266 стр.

за това свидетелствува еленското тълкуване на испенчъ. По-късно, обаче, тоя данъкъ билъ погълнатъ отъ харача и бедели-аскерие.

Въ събранитѣ отъ мене и печатани „Материяли" по предмета (СбЮО — Държавно право), въ отговора отъ Еленско, тълкувано е испенчъ — данъкъ за клане на свине; въ Знеполъ — данъкъ като днешното канъ-парасѫ, за клане на добитъкъ; въ Краище само се поменава испенчъ-парасѫ.

При едно виимателно проучване на данъкътъ испенчъ, неговата природа, установяване, събиране въ разни времена. еволюция, азъ заключавамъ следующето:

Испенчътъ най-напредъ е билъ данъкъ за невѣрующитѣ, както е казано въ фермана-Ходутнамето на Елена — кяфиратъ кяфиръ. Въ преводътъ на този еленски документъ, правенъ въ Търново при Окржжния сѫдъ отъ преводача г. П. Георгиевъ, съвсемъ оригинално „спенчъ на кяфиритѣ" е преведено съ израза „спенчъ на обожателитѣ на огъня". Единъ терминъ съвсемъ неумѣстенъ, освенъ ако се е искало да се каже съ него идолопоклонецъ, невѣрующъ въ Бога, което сѫщо е невѣрно. Тълкуването, че спенчъ се е вземалъ отъ невѣрующитѣ, като се прилага заради това, че тѣ сѫ колѣли свине, не измѣнява истинската природа на този оригиналенъ данъкъ. По-късно спенчътъ се преобръща въ виргия, бирь или бирия. И, най-сетне, той се поглъща отъ онзи харачъ, който се е плащалъ като бедели-аскерие, т. е. за откупуване отъ военната повинность, защото на невѣрующитѣ, т. е. на немюсюлманитѣ, не е било позволявано да отбиватъ военна повиность, да ставатъ турски аскеръ. Невѣрни и легендарни, прочее, сѫ сведенията за нѣкакъвъ фермань, споредъ който Елена се освободила отъ данъцитѣ житнина и харачъ [1]).

Освенъ тѣзи царски данъци, берии и ангарии, нека се прибави и това, което е давано отъ населението — отъ време на време — като индадие, все за царщината, особено въ време

---

[1]) Известия на Истор. Д-во, г. I. стр. 85.

За данъцитѣ въобще интересни сѫ сведенията, заети изъ ферманитѣ на Видинския санджакъ отъ Д. Ихчиевъ и напечатани въ кн. II на „Известия на Историческото дружество", стр. 103 и слд., както и „Материяли изъ турската архива при Народната библиотека" сПс, год. XX, кн. I—II. Отъ тѣзи данни се вижда, че е имало данъци съ разни наименования, каквито сѫ: 1 ресуми-селямайне—за благополучно пѫтуване; 2. кафтани-беха — цена за официално облѣкло; 3. нали беха — за подкова на конетѣ; 4. конакъ ве конакчи акчасѫ — квартирна тегоба въ плата; 5. испендже; 6. аякъ басѫ или кодумие — право за ходене по земята; 7. захаири беха — стойность на храна; 8. сараидюшемеси — такса за постилния дворецъ; 9. мюбаширие — право за докарване предъ сѫдъ или управление; 10. адети игнамъ — бейликъ за овце; 11. ресуми ирусанелеръ — младоженческо право; 12. хаки-аверисъ-теклифи т. е. право за живѣене, което плащали привилег. соколари, вмѣсто емлякъ.

на войни и — на второ мѣсто — помощьта въ натура, давана на субаша. Известно време, по-рано отъ вилаятската реформа, субашитѣ не сж имали постоянно опредѣлена заплата. Предъ видъ на това, цѣлото село е било длъжно да доставя ежемесечно на субаша следнитѣ дажби: 1.50 крини жито, 2.50 крини ечмикъ или овесъ, 3.50 кила масло. Тази доставка била назначена за субаша, за сейменитѣ и за тѣхнитѣ коне. На второ мѣсто, трѣбвало е да се доставятъ на субаша дърва, овни, шилета, яйца, които сжщо така били давани въ опредѣлено количество. Баба Цончовица ми каза, че това се наричало „житнина". А наричало се житнина, защото при разхвърляне всѣка кжща на първо мѣсто давала една крина жито и една крина овесъ. Който искалъ да се откупи, трѣбвало да плати по 3 гроша вмѣсто тази житнина. Всичко това напомня нѣкогашната житнина (ситаркия), която била по-късно обърната въ пари и станала перпериятикъ [1]).

Косвени данъци. Било е време, когато гюмрюкъ, въ една или друга форма, се е вземалъ за всѣко нѣщо, което се е изнасяло отъ Елена, за да отиде даже въ Горна-Орѣховица или въ Търново. Особено това е било за изнасяне на жива стока или храни. Това е било кара-гюмрюкъ. [2])

Освенъ това, плащало се е за влазяне въ Търново или Г. Орѣховица съ натоварени кола — бачъ — по единъ грошъ на колата. [3])

---

[1]) Вж. моята „История на старобългарското право". Рилскиятъ хрисовулъ говори за „житари", които като бирници, що събирали този данъкъ.

[2]) Кара-гюмрюкътъ — вжтрешно мито, вземано при превозване на стока и земни произведения отъ едно мѣсто на друго, е билъ премахнатъ въ Турско окончателно едва на 1 мартъ 1874.

[3]) Разхвърляне на данъцитѣ. — Разпространена е била системата за отдаване на откупъ (илтизамъ), мукатта) събирането на данъцитѣ, — система, която е извиквала голѣми злоупотрѣбления, но която е продължавала да сжществува и следъ Гюлханския хатишерифъ и едва Хатихумаюнътъ отъ 1856 г. я отмѣнилъ. Следъ това време е била възприета системата на прѣкото събиране отъ страна на хазната, чрезъ нейни агенти, на данъцитѣ, освенъ десетъкътъ. И за десетъка, обаче, новиятъ редъ на нѣщата не далъ очакванитѣ резултати, —и той билъ премахнатъ, като се приготвяло уреждането на единъ позеиеленъ налогъ, за какъвто ставали дълги проучвания до 1876 г.

Начина на разхвърляне виргията и др. нѣкои налози, за които се говори тука отъ насъ, е билъ опредѣленъ споредъ обичая. И за това въ 1858 година е издаденъ единъ законъ, печатанъ въ текстъ у Николаидесъ II, 327. Разхвърлянето споредъ наредбата ставало така: Казалийскиятъ съветъ разпредѣлялъ данъцитѣ по общини, които влазяли въ казитѣ, а следъ това мухтарьтъ (кметътъ), при участието на старейшинитѣ въ селото, разпредѣлятъ тази часть между жителитѣ на селото, съразмѣрно съ състоянието на всѣкиго. Така събранитѣ суми се давали на таксилатъ-мемору—касиеръ на казата, който е билъ въ ведението на малъ-мюдюрю, финансовъ чиновникъ, който отъ своя страна билъ подчиненъ на каймакама (окол. у-тель). Следъ това по началство сумитѣ постжпвали въ Цариградската хазна.

Владишки дажби

Въ време на турското владичество, населението е било длъжно да плаща и известни владишки дажби (даждия), които състояли главно въ следнитѣ: 1. Воития. Това е било данъкъ, разхвърлянъ селски, за да се плати кесимъ нѣщо на владиката, за гдето се вестилъ въ селото, светилъ вода или служилъ въ черковата.

2. Владичина. Това било даждие на вѣнчило 6—8 гроша.

Тѣзи две владишки дажби сж били давани независимо отъ такситѣ за вули, за разни свидетелства, за опопване и т. н. Въ онова време за опопване се е давало 1000 гроша, — следъ Кримската война.

За юридическия фолкоръ и обичайното право, особено е важно да се помене тука за единъ данъкъ, който не ми се е представяло случай да забележа или узная за други мѣста, освенъ въ Елена; за него въ записките си чета следното:

Одъръ-парасж,—наричалъ се тъй единъ владишки данъкъ, по-късно нареченъ вѣнчило. Владиката вземалъ този данъкъ, както ми казваха на шега, защото женитѣ спѣли на одъръ първата вечерь, а нѣкои и по-сетне. Въ тоя данъкъ, особно въ наименованието му, дали нѣма напомнюване за първобитния бракъ и за отношението къмъ него на господаря, който отпосле е бивалъ наплащанъ за своето право? Дали нѣма тукъ нѣщо, което да напомня откупуването отъ господаря, въ случая отъ владиката, на правото на първата брачна нощь — jus primae noctae?

Органи на данъчното управление и тѣхното ведомство

Въобще въ Турската империя дѣлото на данъчното управление се намѣрвало въ пълно безредие. Наистина и отъ централното управление въ Стамбулъ и въ нѣкои областни административни центрове, сж се правили опити и сж вземали мѣрки, за да се внесе единъ по-правиленъ редъ при опредѣлянето и събирането на данъцитѣ. Издавани сж били правилници, наредби, ирадета, даже закони. Отъ време на време сж били разпращани тенбихати (упжтвания). Въ всѣки случай до Танзимата не е имало нито на писмо, нито на практика, единъ установенъ редъ, споредъ който да се постжпва въ тази область. Пашитѣ, войводитѣ и аенитѣ въ провинциитѣ малко сж се вслушвали въ наставленията и наредбитѣ на Стамбулъ. Тѣ, въ много мѣста, играели ролята на управници, напомнящи донѣкжде феодалнитѣ владѣтели, които сами уреждали и данъчнитѣ отношения въ своитѣ райони — санджаци, кази, нахии и кариета.

Въ Елена сѫ били познати въ турско време, като се почне още отпреди Танзимата, следнитѣ органи за събиране на данъцитѣ и на бериитѣ отъ всѣкакъвъ видъ. На първо мѣсто тукъ е билъ кабзумалина. Той е билъ, тъй да се каже, главниятъ бирникъ за цѣлата нахия; той прибиралъ сумитѣ отъ данъцитѣ и ги внасялъ въ войводската каса въ Търново, гдето имало единъ башъ-кабзумалинъ, или — както по-късно се е наричалъ — сандъкъ-емини, т. е. пазитель на ковчега — ковчежникъ.

Кабзумалинътъ въ Елена е билъ мѣстенъ житель, българинъ, християнинъ. За цѣла Еленска околия е имало единъ главенъ кабзумалинъ, или бирникъ, както е имало единъ кметъ, единъ избранъ чорбаджия. Кабзумалинътъ, обаче, ималъ въ своето ведомство и разположение махалници, инакъ наричани още кабакчии — трима за цѣло Еленско и за колибитѣ, или махалитѣ. Махалници сѫ били наричани тѣзи помощници-бирници, защото тѣхната служба е била да обикалятъ махалитѣ, колибитѣ, малкитѣ села около Елена и да събиратъ даждията, а кабакчии сѫ били наричани, защото носѣли въ по-старо време съ себе си тиква или кратунка, съ цѣпка или рѣзка (дупчица) отгоре, за да може презъ нея данъкоплатцитѣ да си пущатъ данъка. Споредъ други обяснения, въ кратунката пущали само възнаграждението на махалницитѣ — по една пара, по-късно по две пари. Въ кратунка или въ тиква се е слагалъ този данъкъ или възнаграждението, е безразлично. Вѣроятно отъ тукъ е и пословицата „Не било въ тикви, ами въ кратуни“. Терминътъ кабакчия, като действующъ институтъ, билъ познатъ и въ други нашенски краища, напр. въ Ловчанско.[1])

Изборътъ и опредѣлянето на кабзумалина и на махалницитѣ се е сматряло за обществено дѣло. Съ този изборъ било заинтересовано цѣлото население. Наистина, дълго време чорбаджиитѣ сами си присвоявали правото да правятъ този изборъ, но и въ такъвъ случай тѣ вземали подъ внимание общото мнение, тъй че тѣхниятъ изборъ ималъ изгледъ на общъ — отъ всички извършенъ. Впрочемъ, трѣбва да се прибави, че въ онѣзи времена изборъ споредъ днешнитѣ понятия не е сѫществувалъ. Достатъчно е било тогазъ единъ отъ стареитѣ, първенецъ, да попита присѫтствующитѣ селяни, съгласни ли сѫ да се избере едикой си. Тѣхното съгласие се е сматряло за истински изборъ.

Въ Елена се знаятъ нѣколко добри и коректни кабзумали и махалници, които сѫ привлѣкли любовьта на населението и за които се говори съ почитъ къмъ паметьта имъ. Такивизъ сѫ били, между други: Петъръ Недювъ, Петъръ Фараша, Петко Момчиловъ, Михалъ попъ Момчиловъ.

[1]) Вж. СБЮО Държавно правс, стр. 265.

Махалницитѣ имали за прѣкъ свой дългъ да събиратъ бирьта (виргията), харача и други нѣкои даждия. Процедурата на събирането е била приблизително следующата:

Махалникътъ носѣлъ съ себе си рабошъ (четеле): на всѣки данъкоплатецъ той давалъ „щенѐто", „пилето", „агнето", а самъ задържалъ у себе си „майката". Рабошътъ билъ нѣщо като данъчна книжка. По нея данъкоплатецътъ знаялъ точно, колко му е отрѣзано даването, колко е далъ и колко остава да дава. Защото всѣка негова вноска била вписвана въ майката, присъединявана съ пилето. Вписаното само въ рабоша-майка не се е сматряло за валидно. И обратно.

Рабошътъ изчезналъ нѣщо къмъ 1870 год., когато кабакчията и кабзумалинътъ почватъ да издаватъ разписки, подписани и подпечатани. Обаче, тѣзи разписки много пѫти били летящи, не кочанни, и населението дълго време въздишало по рабоша и намѣрвало, че той е най-желаната и идеална данъчна система.

Споредъ събранитѣ отъ мене сведения за Софийско, кабзумалитѣ се наричали бирчии или бирджии, а векилинътъ (вж. по-долу) — послужникъ (сведенията ми сѫ дадени отъ дѣдо Антонъ отъ Мошино и дѣдо Младжи отъ Маслово).

Съпоставянето на сегашнитѣ софийски названия бирчии, бирджии, както и бирозъ, съ старобългарскитѣ хрисовулни термини: бирчия, бирджия, побирчии — ни води къмъ едно интересно заключение: каква чиста българска терминология въ правнитѣ отношения е била запазена по нейде презъ време на турското владичество.

Векилскиятъ институтъ

Заслужва внимание и проучване векилскиятъ институтъ въ свръзка съ стопанството на нашитѣ села и градове въ време на турското владичество.

Въ Елена, споредъ събранитѣ отъ мене сведения, векилитѣ (буквално пълномощници), сѫ се грижили да събиратъ и да доставятъ на субаша неговия хакъ, — по право — таинъ, който, както се помена по-горе, се състоялъ въ нѣколко даждия, берии: житнина, масло, животни, ечмикъ, овесъ и пр. Векилинътъ не е билъ кабзумалинъ Кабзумалинътъ е трѣбвало да има и довѣрието, потвърждението на властьта, както избирания чорбаджия, а векилинътъ е билъ нѣщо като домакинъ на селото въ неговитѣ стопански отношения къмъ субаша.

До скоро въ Елена се сочеше векилската кѫща на мѣстото, на която сега се издига кѫщата на даскалъ Илия х. Ст. Бобчевъ. Таквизъ векили се поменаватъ: Димитъръ Разсукана, Тончо Векила, Милко Векила. Въ „векилската" кѫща

и дворъ сѫ донасяни, както провиянтитѣ, така и животни, птици и пр. за субаша. Маджаровъ, Мих. Ив., ми е разказвалъ, че и въ Копривщица е имало този векилски институтъ. Тамъ векилинътъ ималъ сѫщата служба, както въ Елена. При това легендата разправяла, разбира се съ известно преувеличение, както става въ такива случаи, че единъ векилинъ въ смѣтката на своитѣ разноски показалъ 1,200 гроша, похарчени за мастило. Всѣки е разбиралъ парадоксътъ, особено за онова време. Въ Софийско векилътъ е носѣлъ [1]) название много интересно—служитъ и послужникъ. Службата на служита и тукъ била да събира провианта (съестни припаси) за хранене на турскитѣ служебни гости — субаши, кѫръ-сердари, билюкъ-башии и др. Собствено тѣзи „забити" слазяли у заможнитѣ селяни на конакъ или у първенци и чорбаджии, обаче разноскитѣ за туй гостуване били за смѣтка на цѣлото село. [2])

Нѣкѫде векили сѫ били лицата, избирани за да бѫдатъ близко около кмета и да го замѣстватъ въ случай на отсѫтствие. Така е било въ Г.-Орѣховско [3]).

Отъ даннитѣ, които се иматъ на разположение за векилитѣ, би могло да се заключи: 1. Че тѣхното произхождение е свързано съ онзи грозенъ конакъ, старата приселица, отъ която се е пищѣло до Бога, и която въ старо време е извикала и института на станъ, станове — специални кѫщи, въ турско време одаи, за да могатъ тамъ да се настаняватъ служебнитѣ гости, безъ да имъ се дава възможность да отиватъ въ частни кѫщи;

2. че векилитѣ сѫ били общински „служити" и „послужници" — собствено пълномощници, за да услужватъ, посрѣщатъ, изпращатъ и гощаватъ „царскитѣ хора";

3. че този институтъ се е ограничилъ нѣкѫде, както е било въ Елена, само като му се е възлагало да се грижи за продоволствието на субаша и всичкитѣ му подчинени и около него находящи се прислужници: сеймени, чауши, билюкъ-башии и пр.

Харачерскиятъ институтъ

Циганитѣ на много мѣста въ България, сѫщо така и въ Търновско, както и въ Елена, сѫ имали отдѣленъ особенъ бирникъ, наричанъ харачеринъ или харачеръ. Той не е билъ церибашията, или черибашия. Харачеринътъ билъ махасѫдинъ — обикновено турчинъ, който закупувалъ харачитѣ на циганитѣ въ цѣлия войводалъкъ и обикалялъ села и паланки, за да открие, где има цигани и да

[1]) СбЮО — Държавно право стр. 188.
[2]) СбЮО с. мѣсто.
[3]) СбЮО — Държавно право стр. 962.

събере отъ тѣхъ харача. Характерно е, че въ по-първо време харачеринътъ не е правѣлъ разлика между мюсюлмани и християни-цигани; не е правилъ разлика, дали циганитѣ сж катунари — черге-чингяне, или сж заседнали, редовни жители въ градъ или въ село, на които много правилно се е гледало, както на всички останали граждани.

На харачерина се е гледало като на нѣкое страшилище, което сякашъ дирѣло какви повече пакости да направи. Той се отнасялъ съ циганитѣ като съ животни, гонѣлъ ги да ги улови; уловенитѣ връзвалъ въ синджири, вериги, затварялъ ги въ изби, догде да си изплатятъ харача Въ много старо време, както ни сж разказвали, харачеринътъ идвалъ въ Елена съ „каяфета" на голѣмецъ, свиквалъ циганитѣ на горния мейданъ, вържелъ ги, за да ги кара въ Търново. Той знаялъ по опитъ и минало, какво ще стане следъ това. А именно: идвали женитѣ на вързанитѣ, разплаквали се, раскрѣквали се, тръшкали се о земята, пискали и всѣкога, що има по тѣхъ колко-годе ценностно: обици, гривни, пръстени, чапрази ги давали на циганския бирникъ и така откупували мжжтѣ си. Освободенъ отъ веригитѣ, такъвъ циганинъ скачалъ, припвалъ да бѣга, кждето му очи видятъ, отъ страхъ да не би пакъ да го арестуватъ.

Харачеринътъ е бивалъ гощаванъ отъ циганитѣ пребогато Еленски първенци правѣли добрина на циганитѣ, като заплащали зарадъ тѣхъ на харачерина, а тѣзи цигани отсетне изплащали редовно своитѣ дългове съ лихвитѣ, било съ обслужване, чрезъ работа, било съ пари. Нѣкои смѣсватъ харачерския институтъ съ чери-башийскиятъ, или черибашийскиятъ, между тѣхъ, обаче, има известна разлика. Ако първиятъ е данъченъ агентинъ, закупвачъ, другиятъ е нѣщо като полицейски приставъ, управникъ, посрѣдникъ между циганитѣ и властьта. Последниятъ е билъ избиранъ, но много пжти той се натрапвалъ за чери-башия, благодарение на своята хитрость, смѣлость, бабаитлъкъ или ловкость.

Въ най-старо време черибашия е било титла на временъ началникъ при еничерското устройство. Той е билъ десетникъ и е занимавалъ още по-високъ чинъ, обаче посетне преминалъ къмъ строя на циганския животъ [1]).

Чери-башиитѣ въ нѣкои мѣста — Пловдивъ, Варна,—сж играли голѣма роля и следъ Освобождението, използувайки

---

[1]) Вж. Belin. Les fiefs militaires, стр. 47.

Царибашия, черибашия. Споредъ Иречека (Княжество България, ч. I. Б. Държава, стр. 151). Думата като титулъ е западнала. Codex Cumanicus отъ 1309. Има черн като войска, черибаши като пълководецъ. Въ това значение и дветѣ сж известни въ другитѣ тюркски езици (отъ тамъ и еничери — нова войска). Въ по-старитѣ турски постановления джери-баши се наричи единъ офицеръ на феодалната конница: освенъ него този титулъ носѣлъ и главатарьтъ на обознитѣ войници (Hammer, Osm. Staatsvarfassung, 310, 370).

партизанскитѣ борби и ежби у насъ. Тѣ сѫ вземали обикновено страната на хюкюматъ-партиясѫ — правителствената партия, и съ подчиненото тѣмъ циганско население сѫ решавали много пѫти изхода на изборитѣ — градски и даже депутатски. Това е ставало почти въ всички режими. Петко Каравеловъ бѣше привърженикъ на идеята да се лишатъ поне за известно време циганитѣ отъ изборни права. Една подобна наредба бѣше издадена въ този смисълъ.

Циганитѣ въ Елена, всички православни християни, заседнали и имащи своитѣ кѫщи и малко-много добро състояние, сѫ живѣли мирно, добре, наедно съ другитѣ граждани. Тѣ сѫ били и продължаватъ да бѫдатъ месари, налбанти, ковачи, свирачи. Въ време на цвѣтущото положение на копринарството тѣ сѫ се отличавали съ най-голѣмо майсторство при и около дулапитѣ, както за настаняване на казанитѣ, тъй и за хубавото копринено производство. Циганитѣ изтъквали това свое преимущество, и справедливо, съ известна гордость.

Право и сѫдъ

Шерийски сѫдъ. Ако има нѣщо, което въ турския държавенъ строй да е било повече или по-малко постоянно уредено, това е шерийскиятъ сѫдъ, въ който сѫ влизали, като се почне отгоре надолу, следнитѣ органи, мѣста и лица: Имало е двама казѫскери — единъ за Анадола, други за Румелия. Тѣ били поставени начело на духовната магистратура и представяли на Върховния началникъ — Шейхюлъ-Исляма, кандидатитѣ за всичкитѣ сѫдебни мѣста въ тѣхното ведомство. Следъ това следватъ 28 сѫдебни съвети, споредъ вилаетитѣ за Анадолъ и Румелия.

Казитѣ или кадалѫцитѣ сѫ имали за центрове главнитѣ градове на санджацитѣ и на казитѣ. Тука сѫдиитѣ — кадии, наиби, били назначавани съ султанско ираде. Наибитѣ сѫ били сѫщо така сѫдии и, може да се каже, че наибъ е синонимъ на кадия.

Решението на сѫдиитѣ-кадии, следъ едно просто устно производство и като сѫ вземали подъ внимание фетвата на мюфтията, е било записвано върху арзухала т. е. върху исковото прошение и скрепявано съ подписа на кадията. Административната власть е била длъжна да изпълнява тѣзи решения (илями).

Въ Елена и Еленско не е имало никакъвъ официяленъ, постояненъ сѫдебенъ органъ, който да раздава правосѫдие. Турската империя въ своитѣ ранни наредби е обръщала голѣмо внимание на сѫдебното дѣло и на шерийския законъ. На чело на сѫдебното управление е билъ първия мюфтия,

[1]) Вж. Николаидесъ. Législation Ottomane, II, 320.

а следъ това сѫ следвали редица представители на закона — сѫдии, изпращани отъ Цариградъ — отъ разни рангове, въ цѣлата Румелия, които сѫ упражнявали правата си въ градове, а отъ градоветѣ и въ села. Подробности за това, както за тази служба и за назначението на тѣзи сѫдии, за тѣхнитѣ рангове, за такситѣ, които тѣ трѣбвало да внасятъ въ държавната хазна, се намѣрватъ у Хамера.[1])

Кадиитѣ и тѣхнитѣ замѣстници — молли и наиби — сѫ се мѣнявали често, вследствие на което новодошлиятъ представитель на шерийското правосѫдие е можелъ да отмѣнява решенията на предшественика си и да издава нови илями (решения). Шерийскиятъ процесъ не познава тъй нареченото присѫдено нѣщо — res judicata pro veritate habetur. Кадиитѣ, или наибитѣ — все едно — сѫ били властни да издаватъ и сатѫшъ-ходжетлери (продавателни актове), което правѣли много пѫти по свое пълно усмотрение.

Въ Търново, санджашки центъръ, кадията е ималъ въ своето ведомство всички находящи се въ района на санджака паланки и села. Въ Елена този кадия се явявалъ много рѣдко — и повечето пѫти, когато го викали — за да извърши туй, което се нарича „кѫсамъ", т. е раздѣлителното на наследницитѣ, когато тѣ не могли да се помирятъ и подѣлятъ помежду си, макаръ чрезъ посрѣдничеството на еленскитѣ първенци.

Следъ Танзимата кадията почналъ да се явява по-често, даже веднажъ въ месеца, въ Елена. Той описвалъ имотитѣ на умрѣлитѣ, назначавалъ васия (настойникъ) на останалитѣ сираци, съставялъ кѫсама (раздѣлителното). Противъ иляма (решението) на кадията не можело да се прави потѫжване. Обаче, тъй като, както се каза, турското шерийско празо не познава присѫдено нѣщо, то следующиятъ кадия можелъ да приеме нова жалба и да издаде ново решение.

Въ Елена субашътъ, който е упражнявалъ всецѣло полицейската власть, както и навсѣкѫде, извършвалъ и нѣщо като правдораздавателна служба: 1. за онѣзи, които сѫ се оплаквали предъ него по нѣкои граждански вземания-давания (т.-аладжаци); 2. за онѣзи, които сѫ извършвали нѣкои полицейски нарушения и дребни простѫпки: малки кражби, навлазяне на добитъкъ въ чужда нива, гдето е салмисано нѣщо, скарвания, дребни обиди и пр. Тази сѫдийска власть на турскитѣ субаши, полицейски органи, напомня, отъ една страна, старовремскитѣ български управници — кефалии и катепани — представляващи властьта не само въ полицейско, административно отношение, но и въ сѫдебно и фискално. Раздѣлянето на властитѣ е било, впрочемъ, незнайно въ старитѣ времена; въ Англия и до ново време шерифитѣ — админи-

[1]) Hammer. Histoire de l'Empire Ottoman, t. XVII.

стративни чиновници, нѣщо като нашитѣ околийски началници, упражняватъ не само административни, но и сѫдебни функции.

Интересни подробности за правото и сѫда въ Еленско азъ съмъ печаталъ въ обширната моя студия „Българско сѫдебно обичайно право[1]), гдето, въ отдѣла „Материяли", за Елена съмъ далъ подробни сведения за процедурата, която се е вършила предъ субаша, кадията и стареитѣ-първенци въ Елена.

Субашътъ е повиквалъ наковладения, било за малки нѣкои нарушения, било за обида, удряне шамаръ, било найпосле за дребни земания-давания. Повикването се е извършвало чрезъ нѣкого отъ семейнитѣ, който отивалъ при наковладения, вдигалъ го е ще-неще и го закарвалъ въ конака. Въ известно време на викания се давалъ сложения върху хартийка м ю х ю р ъ (печатъ на субаша). Субашътъ обикновенно, въ присѫтствието на даваджията-истецъ или тѫжитель, е питалъ подсѫдимия или ответника, защо е направилъ туй и туй нарушение, или пъкъ, защо не плаща нѣкой свой дългъ на истеца. Рѣдко сѫ били викани свидетели, за да се доказва едно или друго обвинение или искане противъ подсѫдимия ответникъ. Обикновено производството се е свършвало съ думитѣ на субаша така, ако се е касаело за нѣкой дългъ:

— Ако не платишъ още до довечера на истеца това, което му дължишъ, ще бѫдешъ запрѣнъ.

И ответникътъ до вечерьта самичъкъ е изпълнявалъ това решение[2]).

Когато се е касаело за с а л м и с в а н е[3]), субашътъ е казвалъ:

— Ще заплатишъ ей сега на пострадалия, увредения, 5 гроша или 10 гроша. И ако той е отказвалъ, субашътъ е повиквалъ веднага нѣкой сейменинъ и му е казвалъ: „алнѫсъ шуну ашаа хапуста"[4]).

---

[1]) С. С. Б о б ч е в ъ, Българско Сѫдебно обичайно право. Студия и материяли. Издание на БАН. въ СНУ и народописъ. Кн. XXXVII София, 1917.

[2]) Въ нѣкои мѣста въ нашенско: Севлиевско, Софийско, Знеполъ — субашътъ е билъ поставянъ отъ спахията да събира неговитѣ даждия, гершъ и ангарии, или е игралъ ролята на полицейски приставъ.

[3]) С а л м и с в а н е — повреда, нанесена на нива, ливада, цѣревица отъ пуснатия и непазенъ добитъкъ. Турската дума е с а л м а — отпускане, руски — потрава.

[4]) Земи тогозъ долу въ х а п у с а — затвора. А затворъ не е имало. Избата, зимникътъ, яхърътъ — ето що е било х а п у с х а н е т о — тъмницата — наричанъ още д р а н г о л н и к ъ отъ дрънкането на веригитѣ, които сѫ слагали на краката на по-голѣмитѣ престѫпници, за да не могатъ да побѣгнатъ.

Процедурата се завършвала по най-съкратенъ редъ и изпълненнието ставало веднага, séance tenant

За голѣми, обаче, престжпни деяния нито субашътъ, нито стареитѣ сж можели да сждятъ. Таквизъ сж били запазени за ведомството и разглеждането на шерийския сждъ въ Търново, а шерийскиятъ сждъ е билъ винаги председателствуванъ отъ кадията, а въ по-раншно време той самъ е билъ единственията неговъ представитель.

Трѣбва да се подчертае, че истинското правораздаване въ Елена и околията все пакъ е било извършвано, тъй да се каже, отъ самото население, чрезъ неговитѣ първенци-стареи, представители на народния елементъ въ правдораздаването. Таквизъ органи сж били следнитѣ:

1. Кметътъ, чорбаджията, ходжа-башията.

2. Първенцитѣ — чорбаджии, лично или като колегия, заседаваща въ метоха.

3. Еснафскитѣ съвети — сждилища.

4. Старитѣ свещеници — икономи и духовницитѣ, които сж упражнявали посрѣдническа, помирителна роля, особено при недоразумения и разпри на съпрузи, за бракоразводи, по развала на годежи — случки извънредно рѣдки въ Елена и толкози рѣдки, че за всѣка такава се е съчинявала пѣсень и се пѣела по цѣлата околия [1]).

Самата турска власть, въ всичкитѣ нейни степени, както кадиитѣ, та и мѣстнитѣ субаши, допускали една челядна общинска, черковна и еснафска автономия, въ която се включвало и правото на сждене. Много пжти самиятъ субашъ, даже кадията препращалъ сваденитѣ или които сж се обидили, да се обърнатъ за съветъ и решение къмъ стареитѣ, първенци-чорбаджии. А на самитѣ стареи тѣ препоржчвали да гледатъ и да решаватъ препирни, граждански и углавни „адетинизъ мюджебинджеˮ (споредъ обичаитѣ си) И, наистина, повечето отъ дребнитѣ граждански препирни, както и редица отъ свади за полски и други повреждания, за „потка“ [2]), за салмисване и за други подобни дѣла, се решавали отъ нѣкой чорбаджия, къмъ когото сж се обръщали по довѣрие сваденитѣ или препиращитѣ се. Този, доброволно отъ двете страни избранъ, старея въ известни случаи, когато дѣлото изгледвало по-важно, поканвалъ и други събратя — първенци и хора отъ еснафа, и така съставениятъ посрѣдни-

[1]) Както и другаде въ нашенско, всѣко по-изпъкнало или необикновено събитие въ Елена е намѣрвало отзвукъ въ пѣсенното творчество на населението, особно у нѣкои моми, жени и бабички. Проф. Арнаудовъ ни привежда редъ таквизъ пѣснопойки, които или направо сж съчинявали пѣсни, или сж допълняли по своему веднъжъ съчиненитѣ и пѣянитѣ.

[2]) За потката — читателътъ ще намѣри подробности, както въ малкитѣ ми студии за нея, тъй сжщо и въ „Българско обичайно наказателно правоˮ, а именно въ Бълг. обич. сждебно право.

чески или сѫдийски съветъ занимавалъ съ окончателното разрешение на свадата или препирнята.

Никакви такси, никакви берии, никакви хонорари, при такива случаи, не сѫ били искани отъ сваденитѣ или препиращитѣ се страни. Драговолно, нѣкои, сѫ занасяли на първенцитѣ известни подаръци въ натура: кокошка, агне, сирене, масло и пр., при който случай дарительтъ е билъ гощаванъ и много пѫти е оставалъ да нощува въ кѫщата на тогози, който му е свършилъ препирнята, отървалъ го е отъ беля и пр. Това сѫ били отношения на добротворникъ и облагодетелствуванъ.

Кметътъ въ Елена сѫщо така, въ качеството си вече на облѣченъ съ правото на една власть, се е занимавалъ съ разглеждането на подобни на поменатитѣ по-горе препирни и свади.

Еснафскитѣ съвети, каквито имало въ Елена, председателствувани отъ тъй наречения уста-башия, протомайсторъ, упражнявали сѫдебна и дисциплинарна власть между еснафитѣ и тѣхнитѣ работници. Бакали, терзии, грънчари, градинари, които имали свой еснафъ и уредба, били длъжни да се обръщатъ за своитѣ препирни къмъ еснафския сѫдъ. Не само това, но безпрекословно тѣ сѫ били длъжни да се подчинятъ на решенията, издадени отъ тѣзи колегиялни еснафски учреждения. Инакъ тѣ подлежали на дисциплинаренъ сѫдъ съ тежки наказания и последствия, дори съ временно или окончателно закриване на дюкяна (заведението) на провинилия се[1]).

Най-после, единъ духовенъ сѫдъ се е упражнявалъ отъ страна на иконома — най-стария свещеникъ — който представлявалъ владишката власть въ Елена. Духовникътъ въ Елена, обитаващъ въ метоха, сѫщо така, макаръ и неформално, е упражнявалъ една посрѣдническо-сѫдийска намѣса въ разпритѣ между съпрузи, годеникъ и годеница, когато тѣ се обръщали къмъ дѣдо духовникъ. Духовницитѣ сѫ били отъ Св. Гора—Хилендарския монастирь. Тѣ сѫ били между първитѣ килийни учители въ Елена[2])

Ходенето въ Търново при владиката, бидейки свързано съ трудности, разноски, съ изкарване на яве деликатнитѣ отношения между съпрузи и съ разгласяването на нѣкои домашни отношения — всичко това е карало заинтересованитѣ

---

[1]) Това най-тежко наказание налагано отъ сѫдъ — закриване за винаги заведението на провинения и спиране да упражнява професията си — единъ видъ професионална смъртъ — носѣло названието — кюста, или кюстахъ. Вж. подробности въ моето вече цитирано „Българско сѫдебно обичайно право".

[2]) Между просвѣтенитѣ и многозаслужили хилендарски калугери-таксидиоти, просвѣтители и учители, поменаватъ Неофита, Никандъра, Арсения — между първитѣ килийни учители.

да се задоволяватъ съ мѣстното духовно правосѫдие на дѣдо иконома, или на дѣдо духовника. Като добри духовни праворазсдатели въ Елена, посочватъ на първо мѣсто попъ Пея, сина му хаджи икономъ-попъ Никола п. Стояновъ. Когато икономътъ не може да помири скаранитѣ съпрузи, той въ краенъ случай имъ написвалъ „книга" и съ нея ги изпращалъ въ Търново до владиката Много пѫти и владиката отъ Търново се обръщалъ съ писмени упѫтвания и наставления до иконома.

Духовниятъ сѫдъ е заседавалъ, както се вече помена, въ метоха, гдето се решавали не само тѫжби, но и всички по-важни общински, училищни и черковни работи. И черкови и училища въ Елена сѫ били винаги на голѣма почить отъ населението, и първенцитѣ-чорбаджии се надпреварвали, кой повече кой по-малко, да принесатъ своитѣ материални и морални услуги за издигането на просвѣтнитѣ и молитвени заведения.

Кодексътъ, по който сѫдѣли поменатитѣ органи на праворазсдаването, е билъ народно-обичайниятъ. Носители на този кодексъ сѫ били самитѣ първенци-стареи, свещеници, еснафски представители. Случаи, решени по-напредъ по единъ или други начинъ, въ всѣки случай съответно съ обичайното право, справедливость и съвесть, съставлявали мѣстната народна юриспруденция, имаща сила на действующо право, на обичаенъ законъ.

Наследственото право въ Елена въ старо време е било чисто обичайно и споредъ него дъщеритѣ не наследявали, а получавали достатъчно премѣна и подаръци. Тѣ намѣрвали своя идеаленъ челяденъ дѣлъ и опредѣлено положение въ кѫщата, кѫдето отивали; тѣ били обезпечени за своя животъ и поминъкъ, а за друго не сѫ имали претенции. Въ по-ново време дъщеритѣ почватъ да дирятъ отъ братя еднакво право, което впрочемъ имъ се е давало отъ Кормчията и отъ Турския законъ за земитѣ. Турското действующо право е допускало да се даде на дъщеритѣ отъ движими имоти, пари и мюлкъ — покрити стежания — половина отъ това, що получава братътъ. Законътъ за земитѣ бѣше дошелъ да помогне за равноправието на братя и сестри и тѣ си дѣлѣли по равно ниви, ливади и пр.

Всѣки селянинъ отъ колибитѣ, както и всѣки гражданинъ, едва въ ново време е узналъ, че има право да направи завещание[1]) — диетикъ — и да разпореди съ своя имотъ, безъ

[1]) Както самото наследство, тъй и завещанието сѫ били непознати въ Еленско, както и другаде въ нашенско, понеже задружниятъ животъ и обичайното право не допускали дѣлене, кѫсане на имотитѣ. Завещание е терминъ непознатъ въ обичайния кодексъ. Той се появява подъ влиянието на римско-византийското право чрезъ Кормчията и съседнитѣ културни влияния. Въ Елена тѣзи влияния сѫ били упражнени отъ Търново, отъ гдето е дошла въ Елена и непознатата по-преди сестра.

обаче да лишава съвсемъ кого и да било отъ наследственъ дѣлъ. Завещанието е било валидно, ако се е правѣло въ присѫтствието на свидетели и потвърдявало отъ владиката или отъ замѣстника му—иконома. Обаче завещания много рѣдко сѫ правѣли. Въ старо време тази дума, както и нейното понятие не сѫ били познати въ Елена.

Поземелнитѣ отношения се уреждали отъ новото турско право: Законътъ за земитѣ. Преди закона за земитѣ единъ пъленъ хаосъ е царувалъ въ тѣзи отношения. Всѣки можалъ да загради царски земи — ерази мирие — и особено царска гора — меватъ — да я изсѣче и да я преобърне въ нива. Тъй е билъ разработенъ цѣлия Караорманъ — четири — петь часа североизточно отъ Елена. Разработвачитѣ следъ това добивали право на тапия, като плащали известно мито установено за случая [1]). Въ началото се плащало деветъ гроша за интикалъ—прехвърляне на нивитѣ.

Особени чиновници се явявали въ Елена, които описвали ниви, лозя, градини съ обозначение на стопанитѣ и предѣлитѣ. На този чиновникъ — тапу-местру — се плащало надлежното мито. Сѫщо така се плащало и митото за прехвърляне (интикалъ) на известенъ имотъ отъ едного върху другиго. Тапиитѣ, по докладъ отъ специялния чиновникъ въ Цариградъ, били изготвяни и изпращани въ голѣми пакети и се раздавали отъ мѣстния началникъ-субаша на всѣкиго следъ удостовѣрение на личностьта на стопанина. Съ това раздаване ставали голѣми нередовности.

Характерно е, че турската власть, която не допускала безъ разрешение да се поправи, даже да се препокрие една черкова, а за строенето на всѣка черкова е било необходимо да се издействува отъ Цариградъ султански ферманъ, тази турска власть е пренебрѣгвала съвсемъ отношенията за собственость на веденици. Това е било въ ранното време до вилаетската наредба. Воденица е могълъ да си построи всѣки безъ разрешение, стига мѣстото, гдето ще мине водата, да е било негово сѫщо и мѣстото, гдето ще се строи тази воденица, т. е. оджака [2]).

Правото на преминаване (хакѫ-меруръ) сѫщо така е било съвсемъ неуредено. Всѣки можелъ да си прави

[1]) Поради плащаното въ този случай мито — тапу-парасѫ — и издавания документъ за владѣние и ползуване отъ тази нива, последния се наричалъ тапия. Тапията тогазъ не е давала пълно право на собственость върху нивата, за която се е издавала. Защото царскитѣ земи—ерази мирие—не можели да бѫдатъ давани въ пълна собственость никому. Този редъ у насъ следъ Освобождението се измѣни: всички владѣни имоти се преобърнаха въ пълна собственость (мюлкъ), когато въ турско време мюлкъ бѣха само джамиитѣ, кѫщя, веденици, градини и други, които бѣха подобрявани отъ стопанитѣ имъ.

[2]) Оджакъ — буквално огнище — мѣстото, гдето може да се издигне воденица.

произволно пѫтека презъ нивата на съседа. Впрочемъ покъсно подобно право за минаване е било уреждано по взаимно съгласие на съседитѣ.

Наемътъ на ниви, ливади и пр. (юджретъ) е билъ уреденъ по обичай. Стопанитѣ на ниви сѫ давали подъ наемъ обработването имъ на исполу (половината отъ произведението се давало на стопанина). Понѣкога и семето се давало наполовина отъ двамата. Десетъкътъ се вземалъ отъ общото произведение въ натура. Въ Кара-Орманъ наемнитѣ отношения се промѣнили, и наемателътъ не билъ длъженъ да дава повече отъ една трета на стопанина. Това право се е нарирало ючордумъ. Ючордумътъ е познатъ и въ други мѣста въ България, особено въ Старо-Загорско.

Договорнитѣ отношения сѫ се уреждали предимно споредъ обичайния кодексъ. Имамъ подъ ржка нѣкои документи, печатани и въ моята СБЮО [1]), отъ които се заключава, че владания имотъ се е сматрялъ, че принадлежи не само на стопанина, домовладиката, а на майка му, на сестритѣ му и на братята. Това е ясно отъ поменатитѣ документи, защото въ тѣхъ се казва: „да се знай какъ продавамъ азъ, Никола Ивановъ, съ майка си и сестритѣ си и брата си — на черковния епитропъ за черковата — кѫщата си, а мѣстото заменуваме: даваме мѣсто за мѣсто и земаме 1000 гроша юсте". Въ единъ други документъ се казва, като чели за потвърдяване на горния документъ: „Даваме ний, селяни, този записъ на Никола и майка и сестри и братя, замѣнихме юрта имъ, заехме двора имъ и имъ дадохме по-горе, между двата пата (пѫтя), пакъ отъ вакавско сене; купихме и кѫщата имъ за 1000 гроша за вакафа и ветата имъ кѫща да имъ е направимъ вакафски и да имъ заградимъ двора съ плетъ и затуй даваме този записъ. Сене, 1836. августъ 31 день". (Тази дата е и за двата записа). Характерното въ тѣзи записи е главно употрѣблението на термина „вакѫфско" и „вакѫфъ", което трѣбва да се тълкува въ смисълъ на посвещение въ полза на черковата. [2])

Самоуправление и самоуправителни тѣла въ Елена

Елена не е добивала нѣкакъвъ ферманъ, или какъвъ и да било други писменъ актъ, съ който да се даватъ на жителитѣ въ селото (градеца) и на жителитѣ отъ околията нѣкакви права или привилегии Твърденото на противното не

---

[1]) Държавно право, стр. 239.

[2]) Терминътъ вакѫфъ, вакуфъ — арабски — ще каже посвещение, дарение въ полза на нѣкое богоугодно, общеполезно заведение или дѣло. Вакуфътъ е чисто ширийски институтъ. Види се, по разширително тълкувание, този терминъ е билъ възприетъ и нѣкѫде у насъ за обозначение на постѫпки, дарения, посвещения за черкови.

се основава на никакви положителни данни[1]). Вокжфското положение на Еленско е създало чисто вакжфски отношения, за онова време крайно неопредѣлени. Жителитѣ на Еленско се радвали на еднакво равноправие, както се каза, не е имало никакви съсловия, които да дѣлятъ едни категории жители отъ други. Всички сж имали право на собственость надъ движими и недвижими имоти; всѣки е можелъ да има и е ималъ дворище, кжща, сграда за добитъкъ, лозя, кория, воденица или часть отъ таквазъ и т. н. Въ дворището си всѣки е ималъ харманъ за овръхване на снопитѣ. Съ други думи, еленскитѣ жители сж се радвали на едно равенство и сж живѣли въ повече или въ по-голѣма охолность главно заради туй, защото културнитѣ имъ нужди съ били много малки, а спестовностьта имъ извънредно голѣма.

Между жителитѣ отъ колибитѣ, махалитѣ, и градеца Елена не е имало никаква разлика. Днешниятъ еленчанинъ е билъ вчерашенъ колибаринъ; днешниятъ еленски чорбаджия е пришелецъ — колонистъ отъ нѣкои колиби.

При всичко че еленчани не съ имали дадена отъ горе каквато и да било автономия, обаче тѣ, благодарение на тѣхната будность и не по-малко благодарение на липсата на силна областна организирана власть, тѣ съ имали едно самоуправление, което въ нѣкои отношения е служело за образецъ на околнитѣ или далечнитѣ градовце, паланки и села. Туй самоуправление, този особенъ видъ автономия се развила еволюционно и постепенно.

Самоуправителнитѣ органи, каквито би могло да се посочатъ за Елена и околията, сж били: стареитѣ-първенци и чорбаджии, като колективность (като съветъ)—и всѣки отъ тѣхъ взетъ отдѣлно; 2. черковната община; 3. училищното настоятелство; 4. еснафскитѣ кѣси и 5. народнитѣ събори (сборове) и съвещания.

Ние не поменахме въ този брой кмета, при всичко че и той би могълъ да се причисли къмъ редицата самоуправителни органи. Кметътъ е билъ избираемъ и отговоренъ предъ населението. Известно време изборътъ му е билъ утвърждаванъ отъ търновския войвода, аенинъ или паша. Той е билъ, прочее, като посрѣдникъ-представитель на населението предъ властьта и на властьта предъ населението.

Въ Елена званието к м е т ъ се е носило отъ цѣла редица избрани и кметували случайно, види се, и предимно отъ една махала. Затова тази махала се нарича и до днесъ кметска. Кметската служба е отговаряла на коджабашийската, кьойбашийската и чорбаджийската. Впрочемъ за това ние говорихме по-горе, гдето се съобщи и съдържанието на „Канунъ"-намето за чорбаджилъка въ Търновско отъ 1857

[1]) I кн. Ел. Сб. Градиво, стр. 59.

година. Кметътъ е билъ солидаренъ съ стареитѣ и понеже той е ималъ на разположение прислужникъ—кехая, той е свиквалъ, когато потрѣбва, стареитѣ на съветъ въ метоха.[1])

1. Стареитѣ първенци (чорбаджии) Голѣма роля сѫ играли тѣзи първенци (чорбаджии) въ живота на Елена и околията. Населението се е обръщало къмъ тѣхъ съ молба да му помогнатъ въ нѣкои мѫчни обстоятелства на живота, когато хюкюматътъ искалъ тежки ангарии, когато жителитѣ сѫ били натоварени съ голѣми данъци, или когато е имало да се оплакватъ отъ нѣкой насилникъ-субашъ Въ такива случаи, каза се, еленчанитѣ изпращали свои представители въ Търново, Видинъ, Одринъ и даже въ Цариградъ. На друго мѣсто се разказа за нѣкои отъ еленскитѣ чорбаджии, които сѫ извършвали многополезни мисии — да отиватъ съ оплаквания и да добиватъ удовлетворение и облегчение на мѫчния животъ на населението. Таквизъ сѫ били хаджи Иванъ Кисьовъ, хаджи Михо, Жеко чорбаджи и пр.

Тѣзи чорбаджии-стареи се съвещавали въ съвети и тѣхнитѣ решения по обществени въпроси сѫ били зачитани отъ всички.

2. Черковната община. Въ Елена не се знае време, когато да е нѣмало черкова и, следователно, черковно настоятелство и епитропия. Най-напредъ и въ найранно време е била съградена малката черковица св. Никола, която е била изгаряна, поправяна на много пѫти. Между друго, тя е била поправена въ 1804 г., както гласи единъ надписъ въ самата черкова: „Обновися храмъ сей по запаленіе отъ агрянскихъ татехъ, еже бысть въ лѣто ,аѿ (1800). потомъ сей храмъ создася отъ основаніе паки во имя святаго Николая въ лѣто ,аѿ,д (1804) трудомъ и иждивеніемъ здѣ подписаныхъ ктиторовъ сыхъ", — следватъ имената на хаджи Ивана и други. Осветилъ черковата въ 1805 г. търновскиятъ митрополитъ Даниилъ. Крайно интересни сѫ фрескитѣ въ тази черкова, между които ликоветѣ на св. Методий Моравский, св. Климентъ Охридский, св. Георги Софийский и др

По-късно въ Елена се построили две нови черкови, едната въ Горния край—Успеніе Пресвятыя Богородицы въ 1813 год. и другата Рождество Пресвятыя Богородицы. Последнята черкова е сложена на старъ фундаментъ—отъ XVIII в., което се заключава, между друго, отъ надписи върху надгробни кръстове 1783, 1787 г. Между орнаментитѣ на надписитѣ има изобразени два лъва.[2])

---

[1]) Нѣкѫде въ Южна България (Брѣзовско) кметътъ съ членоветѣ на съвета (ихтияръ-меджилиси, т. е. старейски съветъ) се наричали дванайсеттѣ. Въ Софийско сѫщитѣ носятъ име „писалитѣ".

[2]) Черковата „Рождение Пресвятыя Богородицы" е издигната въ ново време отъ хаджи Юрдана Брадата въ 1812 г.

Самоуправителнитѣ тѣла при еленскитѣ черкови иматъ своитѣ епитропи, наречени черковна община, къмъ която трѣбва да се прибави и училищното настоятелство. Този самоуправляващъ се общественъ институтъ е проявявалъ пълна самостоятелность въ ржководенето на своитѣ вжтрешни работи и е вземалъ решения, които е изпълнявалъ самъ.

До тамъ е отивала автономията на черковата въ Елена, че епитропитѣ сѣчели дори пари отъ бакъръ, каквито се виждаха до скоро въ Елена. Тѣзи пари бѣха медни кръстатки, на нѣкои имаше отпечатанъ кръстъ, а на други различни белѣзи птиче, звезда и пр. Тази еленска черковна монета е била употрѣбявана не само въ черковата и за черковни вземания-давания, но и по дюгенитѣ за дребни покупки и въ цѣла околия. Турцитѣ даже употрѣбяваха тѣзи пари за леснотия и ги наричаха съ името на тѣхния гъ първи учредитель — Кънчо-парасж[1]), защото при него е било първото сѣчене на черковнитѣ пари. Всѣки, който еималъ черковни пари и ги донасялъ въ черкова на пангаря, е получавалъ веднага осребряването имъ съ царска монета. Това обстоятелство е служило за гаранция на действителностьта на черковната монета.

3. Училищно настоятеллство. Съ не по-малка автономия се е ползувало и училищното настоятелство въ Елена. То е допълняло черковната община, двата института сж били солидарни. Много пжти тѣ заседавали наедно, та обикновено сжщитѣ членове, или почти сжщитѣ, били и въ черковната община и въ настоятелството.

Въ Елена училище е имало, като килия, още въ втората половина на XVIII столѣтие. Това личи отъ надписа въ единъ ржкописенъ служебникъ, въ който е обозначено, кога е почналъ да се учи „Станю на даскалъ Ненча отъ Рождество 1759". Отъ 1806 год. светогорски калугери почнали редовно да преподаватъ въ килии. Най-напредъ се е преподавало въ една кжща, после въ черковата Успение Богородици — въ горния катъ. Следъ това пакъ въ частна кжща и най-после въ специално построено училище — до двора на попъ Никола попъ Стояновъ. Въ килиитѣ идвали ученици не само отъ Еленско, а още отъ Беброво, Златарица, Капи-

[1]) Трѣбва да е билъ Кънчо Симитя, родоначалникъ на Симидовци. За този дѣдо Кънчо Симитя ето какви бележки намѣрвамъ въ моитѣ записки (стр. 104 б.): Дѣдо Кънчо Симитя и хаджи Стефанъ Бобчоолу сж били известни хисапчии. Дѣдо Кънчо донесълъ хисапа (съ арабски цифри) отъ Букурещъ. Попъ Михалъ ми разказваше, какъ ги билъ веднъжъ страшно попъ Андрея (даскалътъ), защото научили тройно правило отъ единъ хекиминъ (лѣкарь), дошелъ откжде Янина. „Вий колко даскали искате и какъ можете да си избирате даскалитѣ?" — викалъ попъ Андрея (Робовски) и порядъчно нашибалъ своитѣ любознателни питомци. — Поради своето умѣние на хисапъ (ржкамъ) дѣдо Кънчо билъ отличенъ и повиканъ за „сандъкъ-еминие" (счетоводитель) въ Търново при Хюкюмата.

ново, дори и отъ Търново. Тукъ се е училъ при даскалъ попъ Дойна, Иларионъ Ловчански, родомъ отъ Чуканитѣ.

Нуждата за издръжка на училището, естествено, извикала уреждането на самоуправително тѣло — училищното настоятелство. Турската власть — било мѣстнитѣ субаши, било търновскитѣ войводи и аени — не се никакъ грижила за училището, нито пъкъ се е намѣсвала въ неговото уреждане. Така че училищното настоятелство е разпореждало учебното дѣло напълно самостоятелно, дирило и намѣрвало срѣдства за издържане на училището и намѣрвало най-голѣма подръжка, освенъ у нѣкои щедри чорбаджии, още въ голѣмото съдействие на бакалска, терзийска и др. каси. Училищното настоятелство имало своя училищна каса, попълвана отъ доброволни помощи на еленчани, отъ които нѣкои давали по 3,000 и повече гроша — много голѣми суми за онова време [1]).

Особено се засилило и подобрило еленското училище къмъ края на първата полозина отъ XIX в. (1845 г.), когато отъ Атина се върналъ Ив. Момчиловъ (род. 19 скт. 1819, умр. 1869). Той основалъ първо класно училище въ северна България, понеже Габровското иде второ по лѣточисление [2]). Въ това време въ Елена били дошли ученици отъ Търново, Свищовъ и отъ др Между другитѣ, нека поменемъ Драгана Цанковъ, П. Р. Скавейковъ, Тодора Шишковъ и пр. Шишковъ нарича Ив. Момчилова първи систематически учитель, какъвто преди него не е имало никжде [3]). „Еленското училище, казва Шишковъ, бѣше привлѣкло вниманието на всички околни градове и села, и отъ Търново, Свищовъ, Т. Пазарджикъ, Карнобатъ, Беброво и другаде бѣха се сгекли въ Елена ученици да се учатъ". Именно поради положението на еленското училище въ това време, Славейковъ го наречълъ „даскалоливница".

При всичко, че на първо време единъ е билъ епитропътъ на черковитѣ въ Елена но колективностьта се е предполагала. Два записа, печатени въ СбЮО — Държавно право, стр. 239—240, доказватъ това: Черковниятъ епитропъ въ 1836 год. 31 августъ купува отъ Никола Ивановъ, майка, сестра и братъ кжщата имъ за 1000 гроша „пишемъ този записъ за увѣрение". Подписватъ се, освенъ хаджи Тодоръ, епитропъ църковни, още деветь души първенци, като свидетели [4]).

4. Еснафски каси и съвети. Колко и да не е било развито еснафството въ Елена, и то поради обстоятел-

---

[1]) По едно време училищния фондъ достигналъ до половинъ милионъ гроша (Юрд. П. Георгиевъ „Градъ Елена", стр. 19).

[2]) Юрданъ П. Георгиевъ, цит. ст. стр. 20.

[3]) Вж. в. „Право", 1871 г. поменъ за Ивана Н. Момчиловъ.

[4]) Изцѣло тѣзи записи сж цитирани по-горе.

ството, че домашната индустрия е покривала производството на текстилни и др. произведения, все пакъ еснафи е имало. Особено е билъ развитъ терзийския, бакалския, грънчарския и обущарскиятъ еснафи. Терзийскиятъ и бакалскиятъ сѫ имали свои каси, отъ които, както се помена, сѫ се издържали и училищата. Нѣкои отъ тѣзи еснафи сѫ имали и писани устави.

Начело на всѣки еснафъ е имало уста-башия, наричанъ още протомайсторъ. Еснафитѣ имали съвети, въ които избирали нѣколко души, и общи събрания[1]), въ които участвували всички членове отъ еснафа. Лонжитѣ решавали всички важни въпроси отъ организационенъ характеръ; съветитѣ били делегация на лонжитѣ и тѣ имали право на сѫдъ. Уста-башията е билъ председателтъ на тѣзи съвещания и, следователно, изпълнитель на решенията. При еснафския съветъ е имало особенъ чаушъ кехая), който играелъ ролята на приставъ.

Еснафскитъ съветъ еималъ право и компетентность да наказва провинилитѣ се: напримѣръ, когато нѣкои сѫ отворили дюгенъ напраздно, когато имало оплакване отъ чираци, калфи—противъ тѣхнитѣ господари-майстори. Решенията си еснафитѣ вписвали въ особени книги, наречени кондики, отъ кодексъ.

Наказанията, които налагалъ еснафския съветъ, състояли главно въ парични глоби, даване зехтинъ и восъкъ за черкова, временно затваряне дюкена на провинилия се. Всички парични глоби се събирали и внасяли въ еснафската каса. Турската власть не се намѣсвала въ туй еснафско праворазлаване.

5. Старейски съвети и народни сборове (събори). Сборове въ Еленско е имало два вида: едни, посветени на нѣкой праздникъ, при който случай сѫ клали курбани, свиквали сѫ близки, познати и приятели, гощавали се и размѣнявали мисли върху близки, роднински и пр. въпроси. Такива сборове сѫ ставали и съ цель да привлѣкатъ въ селото въ известни дни — Димитровъ-день, Ивановъ-день, Иеремиевъ-день,—колкото се може повече посетители, които да пазаруватъ що имъ трѣбва. За тѣзи панаири (сборове) се писа по-горе.

Но вънъ отъ тѣзи сборове, имало е и събрания, на които сѫ присѫтствували само лица отъ мѫжки полъ, пълновъзрастни. Цельта имъ е била разрешаване на въпроси отъ общественъ характеръ, напр. избиране на кметъ, чорбаджия и пр. Подобни събори сѫ ставали презъ м. мартъ. Запомненъ е единъ такъвъ съборъ подиръ Кримската война. Такива събори сѫ ставали и противъ нѣкои насилия и злоупотрѣбления на чорбаджии, противъ гръцкитѣ въ Търново владици и противъ нѣкои нови берии и ангарии. Въ тѣзи събори първо мѣсто, следъ чорбаджиитѣ, заемали селскитѣ даскали, свещеницитѣ и представителитѣ на еснафа, както и епитропитѣ на черковитѣ.

[1]) Наричани лонжи, отъ итал. loggia.

Чорбаджилъкътъ като обществено-служебенъ институтъ въ време на османското владичество

Историко-правенъ етюдъ

I. Названието „чорбаджия"

Има нѣколко тълкувания за името „чорбаджия". Най-вѣрното е, че названието „чорбаджия" произхожда отъ думата ч о р б а — храна, която напомня френското пот-о-фьо. Чорба е персийска дума. Окончанието д ж и е чисто турско. Чорбаджия е този, който прави чорба, готвачътъ на чорба. Чорбата е била много разпространена, особено на първо време, въ таборитѣ на турския аскеръ (войска), като най-проста и лесно приготвима, а въ сѫщото време и като най-насищаща и топла храна. Тя е била ценена по справедливость и употрѣбявана навсѣкѫде.

Чорбата е била почти изключителната храна въ корпуса на еничеритѣ Тя се е приготовлявала и отъ месо, кѫсове, а чорба се е приготовлявала и отъ разни сочива и зарзавати: фасулъ, оризъ, зеле, леща и пр. и пр. Този, който е приготовлявалъ чорбата въ еничерския корпусъ, е билъ чорбаджия, а този, който е надзиравалъ за приготовлението на чорбата, т. е., който е билъ надзиратель за храната, е носилъ названието чорбаджи-баши. Въ турскитѣ „Лугатнамета" (речници) на Сами-бей и Ахмедъ-Вефикъ паша, чорбаджи се тълкува и като готвачи на еничеритѣ, и като първенци, които хранятъ гости (мусафири), и като избранници на народа (коджабашии).

II. Произходъ на чорбаджилъка

Д-ръ Константинъ Иречекъ въ своята „История на българския народъ" (вж. руски преводъ, Одеско издание, година 1878) изказва мнение, че отъ малкитѣ боляри въ стара България сѫ останали самъ-тамъ следи, и че — вѣроятно — еленскитѣ чорбаджии сѫ тѣхни потомци. Мнението на почтениятъ историкъ на българския народъ въ случая е погрѣшно. Наистина, въ Еленско има селца, които носятъ название „Долни" и „Горни Болѣрци", но едва ли е допустимо, че тѣзи Долни и Горни Болѣрци сѫ се преселили изъ Търново следъ завоеванието му отъ турцитѣ, като бѣ-

гълци, и че тѣ още тогава сѫ основали тѣзи селища. Думитѣ „болѣри“ и „болѣрци“ въ Еленско и въ много мѣста у насъ не означаватъ онова, което въ стара България сѫ били голѣмитѣ и малкитѣ болѣри. Впрочемъ всепознато е, че когато се каже болѣринъ, разбира се човѣкъ съ повече или съ по-малко охолно състояние, човѣкъ богатъ, както за това свидетелствуватъ много български пословици, поговорци и пѣсни. Такава е пѣсеньта, привеждана отъ мене въ нѣколко случаи, за лисичката, която, като останала вдовичка, викнала да плаче, и най-малкото лисиче успокоявало майка си, че тя ще ги види

Въ Цариграда въ чаршията
На болѣрина на шията,
На сиромаха въ кесията.

Тука, както и впрочемъ въ много други случаи, болѣринътъ е богаташъ, антитеза на сиромаха.

Така или инакъ малкитѣ болѣри нѣматъ нищо общо съ по-сетне появилитѣ се въ време на турското владичество чорбаджии, които наистина сѫ били предни хора, първенци стари люде — стареи (коджабашии) и пр.

Агентитѣ на турската власть въ български паланки и села сѫ бивали принудени, въ време на своитѣ обиколки, било за събиране на даждия, било съ други цели, да се настанятъ у нѣкой по-състоятеленъ българинъ, който по примѣра на чорбаджията въ еничерския корпусъ, е билъ нареченъ чорбаджия, защото е давалъ храна — чорба и др. на поменатитѣ агенти (забити). Отъ тукъ и първоначалното произхождение и разпространението на термина „чорбаджия“ — терминъ, който се е възпреилъ твърде лесно и въ различни мѣста, и който е станалъ, споредъ случаитѣ, почетно название защото чорбаджията е давалъ подслонъ на агата, на турскиятъ агентинъ и пр и пр.

Честото употрѣбление на думата чорбаджия отъ турцитѣ, за да обозначаватъ първенеца въ селото, или въ паланката, у когото тѣ сѫ намѣрвали гостоприемство, е добило разширително тълкувание въ народната терминология, която е разпространила названието на всѣки домакинъ, станалъ по този начинъ чорбаджия Народнитѣ пословици ясно свидетелствуватъ за това. Всѣки е чорбаджия, т. е. голѣмецъ на кѫщата си. „По-добре въ село чорбаджия, отколкото въ градъ кюмюрджия“; „Перчи се, като чорбаджия“; „На чорбаджия и пѣтлитѣ му носятъ“.

Чорбаджия означава още господарь или работодатель на работници, чираци, които се готвятъ да поематъ нѣкой занаятъ. „Азъ служа у еди-кой-си чорбаджия (терзия, абаджия и пр.)“.

Турцитѣ, когато събираха данъци, наедно съ кабзумалина, или кабакчията, когато отиваха въ която и да било кѫща, питаха: „тука ли е чорбаджията?" т. е. домакинътъ, или господарьтъ на тази кѫща. Въ Хасковско чорбаджията въ кѫщи се нарича още и заповѣдникъ и сѫдникъ. „Тукъ ли е — питатъ — сѫдника ви, или заповѣдника?" (вж. моя Сборникъ на български юрид. обичаи, часть II, т. III, Държавно право).

Животътъ въ време на турското владичество, твърде естествено, е извикалъ института на чорбаджийството, или коджабашийството. На турската власть е била потрѣбна една посрѣдническа организация, която да служи и като представителна за селото или паланката — и на населението предъ властьта, и на която да се възлагатъ периодически или постоянно известни служби: да събира данъцитѣ, ангариитѣ и пр. По този начинъ тѣзи стареи, чорбаджии, коджабашии сѫ добивали едно служебно положение. Тѣ били необходими за всички турски власти, особено за субашитѣ, по-късно мюдюритѣ, каймакамитѣ и пр. Ага та, субашъ въ селото или въ паланката, е намѣрвалъ за много удобно да се запознае съ по-знатни първенци въ тѣзи мѣста и да ги вика при себе си, за да чуе мненията имъ по въпроси отъ споренъ характеръ: земания-давания, препирни за нарушения на владѣние, за сълмисване (потка) и пр. и пр.

По този начинъ първенцитѣ, наречени отъ турската власть ч о р б а д ж и и, се издигнали и въ очитѣ на населението, като негови представители, много пѫти закрилници, защитници и ходатаи по разни дѣла, нужди и беди. Колкото по-уменъ, по-тактиченъ, по-умѣещъ да говори е билъ единъ чорбаджия, толкозъ повече той е билъ влиятеленъ. И думата му се е чувала твърде много отъ властьта. Субашътъ е изпълнявалъ, много пѫти безпрѣкословно, известно ходатайство на чорбаджията, толкозъ повече, че подобнитѣ ходатайства сѫ се основавали на справедливостьта, на преданията, на обичайния кодексъ, носители на който сѫ били поменатитѣ стареи, първенци-чорбаджии. (Вж. С. С. Бобчевъ СБЮО — Държавно право).

Твърде естествено е било, щото субашътъ, мюдюринътъ, или войводата (пашата) въ главния градъ, да поиска отъ селянитѣ да си избератъ единъ представитель, който да има довѣрието и на населението и на властьта т. е на управлението (хюкюмата). Такъвъ чорбаджия се е избиралъ отъ населението, по обичай, за една година — срокъ, подиръ който чорбаджията е трѣбвало да дава смѣтка за своитѣ дѣла, за взето-дадено. Този чорбаджия на селото не е билъ винаги кабзумалинъ (бирникъ), нито векилинъ (пълномощенъ), на когото се възлагала службата да приема и да изпраща турскитѣ забити, явили се по каквато и да било работа, въ

село или въ паланката, макаръ че много пѫти на него сѫ били възлагани и подобни мисии. Особено е билъ важенъ чорбаджията, избиранъ за цѣла съвокупность отъ общини, който се е наричалъ мемлекетъ-чорбаджасѫ (областенъ чорбаджия).

Характерна е процедурата на одобрението на подобни чорбаджии, избирани отъ селото и потвърдявани отъ управителя, обитаващъ главния градъ на областьта. Такъвъ въ много мѣста е билъ пашата, войводата, но въ известни случаи, както въ Търново, такъвъ е билъ аенинътъ[1]), какъвто се е предполагало, че е избранъ отъ населението, като народенъ представитель предъ централната цариградска власть. Чорбаджията, особено мемлекетъ-чорбаджасѫ, веднажъ избранъ, е отивалъ въ Търново при аенина, за да му се представи, и този последния му е вржчвалъ една тояга (патерица) въ знакъ на инвеститура. Така потвърдениятъ, избиранъ отъ населението чорбаджия, се е връщалъ въ селото или паланката и е билъ сматрянъ за довѣрено служебно лице еднакво на населението, както и на хюкюмата (правителството).

III. Чорбаджии — народни закрилници и будители

Помена се по-горе, че между чорбаджиитѣ въ села и паланки е имало много заслужили съ своята закрила на сиромаситѣ и съ своитѣ ходатайства предъ мѣстния субашъ или ага. Тѣзи чорбаджии не сѫ били отъ категорията на назначавани или избирани отъ населението и потвърдявани отъ властьта. Подобни чорбаджии — закрилници на сиромаси и тѣхни застѫпници предъ хюкюмата, сѫ били цѣло благодѣяние за населенията.

Колкото и да е разпространена легендата, тръгнала най-напредъ отъ Раковски и поддържана голословно и безъ никаква документация и аргументация, че изобщо чорбаджиитѣ сѫ били изедници, подтисници на сиромаситѣ, злоупотрѣбители, едно подробно проучване на този институтъ, довежда до безспорното заключение, че чорбаджиитѣ въ своята съвокупность и въ грамадното си множество сѫ били хора съ почтени и добри намѣрения за своето мѣсто. Преди всичко, трѣбва да се каже, че на тѣзи чорбаджии се дължи до голѣма степень събуждането на народното съзнание въ паланката или селото, гдето тѣ сѫ обитавали. Станали охолни, благодарение на нѣкоя, макаръ и малка търговия, на нѣкой откупъ на ошуръ (събирачи на данъкъ върху произведенията отъ земята), нѣкои въ по-голѣмитѣ градове станали бегликчии (данъкъ върху овцетѣ и козитѣ), доставчици на разни потрѣби за аскера, — този видъ чорбаджии, нѣкои

[1]) Аенинъ (аянинъ) ще каже старшина, или старея.

отъ които сѫ излазяли по търговия или друга нѣкаква работа вънъ отъ селото, града, околията и сѫ отивали ту въ Цариградъ, ту въ Влашко, ту въ Бесарабия, ту въ Босна и Херцеговина, даже въ Унгария и Австрия и, като се върнѣли въ родното си мѣсто, тѣ пожелавали да направятъ, колкото се може повече добрини и културни дѣла, на каквито сѫ били свидетели въ чужбина. Но тѣзи чорбаджии именно, въ съгласие съ мѣстнитѣ еснафи и будни свещеници, пригодявали и жертвували не малко, за да се развиятъ келийнитѣ школи, да се направятъ училища, да се издигнатъ храмове, да се условятъ по-скопосни даскали и по този начинъ да се въздействува върху населението за възраждането и народностното му съзнание Тѣ били избирани за черковни настоятели (ктитори), за училищни предстоятели, много пѫти тѣ били посочвани за посрѣдници между скарали се и съставлявали нѣщо като старейски сѫдъ, който решавалъ обикновено всичкитѣ тѫжби и препирни въ селото или паланката.

Обикновено тѣзи чорбаджии заседавали въ нѣкоя черковна стаичка или въ метоха (домъ, принадлежащъ на нѣкой отъ голѣмитѣ монастири на Св. Гора—Хилендарски, Зографски или Рилски и служащъ за жилище на духовника, изпращанъ отъ този монастирь). Подобнитѣ метоси сѫ играли важна роля въ нашето възраждане.

Такива чорбаджии сѫ били извънредно много почитани и за тѣхнитѣ частни добрини, правени на бедни, сироти, болни и нуждающи се. Ще поменемъ тукъ нѣкои отъ този родъ чорбаджии, които сѫ станали послозични по своитѣ голѣми заслуги и поради своята силна рѫка, не само въ мѣстото, гдето сѫ живѣли, но и въ цѣлиятъ „вилая", дори до Цариградъ. Ето таквизъ нѣколко чорбаджии:

Въ Пловдивъ — копривщенцитѣ Малъкъ и Голѣмъ Вълко и Стоянъ Чалъка, които сѫ вземали участие въ Завѣрата отъ 1821 г., което се потвърдява отъ нѣкои домашни лѣтописи и сведения на пѫтешественици по България (вж. „Ла Бюлгари" 1935 г., съобщение отъ Симеонъ Радевъ).

Въ София—Хаджи Мано и въ Самоковъ—Захарий Груйооглу и Чордаджи Мано. Думата на тѣзи чорбаджии се е чувала и въ Цариградъ. Разправяли сѫ ми стари самоковци, че Груйоолу и чорбаджи Мано срещу всѣки голѣмъ свети день накупували обуща, дрешки, калпаци и сами съчовали или кошове, носени отъ тѣхни слуги, ходили да ги раздаватъ на беднитѣ. Тѣхнитѣ кѫщя сѫ били убѣжища на гонени и преследвани. Впрочемъ трѣбва изобщо да се забележи че чорбаджийскитѣ кѫщи сѫ били винаги открити за онѣзи, които сѫ прибѣгвали въ тѣхъ, бидейки преследвани или заплашвани отъ мѣстнитѣ заптиета, билюкъ-башии, чауши и пр. и пр.

Въ Казанлъкъ — тука, освенъ дребнитѣ чорбаджии, трѣбва да се помене извънредно голѣмиятъ и влиятеленъ чорбаджия Груйоолу, който е свалялъ и качвалъ дори валии. Неговата дума е била като заповѣдь, дошла отъ най-високото мѣсто. Мѣстнитѣ управители се вслушвали въ тѣзи негови думи и ги изпълнявали.

Въ Копривщица — Петко Доганътъ. Той е билъ толкозъ влиятеленъ, щото когато е ставало дума да се взематъ християнски момчета въ аскера, копривщенци помежду си казвали: „Доганката не дава и речь да се каже за това".

Въ Търново — Хаджи Никола.

Въ Русе — Хаджи Иванчо Пенчовичъ.

Въ Елена — Хаджи Иванъ Кисьовъ. Той билъ познатъ, като най-голѣмия защитникъ на раята предъ мѣстния субашъ. Той билъ и единъ видъ селски законодатель и реформаторъ. Той наредилъ, женитѣ да не носятъ на шиитѣ си жълтици, защото турцитѣ се вгледватъ въ тѣзи жълтици и товарѣли селото съ данъци. Когато тази негова заповѣдь не се изпълнявала, той самичъкъ стоялъ на черковната врата и кжсалъ отъ шиитѣ на женитѣ и момитѣ наниза отъ жълтици. Всички слушали хаджи Ивана Кисьовъ, защото знаели, че той, както и другитѣ еленски чорбаджии, правѣлъ това съ най-добри и безкористни намѣрения. Въ Елена чорбаджиитѣ заседвали въ метоха при сахатя (високъ часовникъ, подаренъ отъ единъ аенинъ — Фейзи — който направилъ такива и въ нѣкои други паланки въ Търновско). Еленскитѣ чорбаджии, както се знае, сж били първитѣ участници въ Завѣрата отъ 1821 г., както по-късно и въ завѣрата на Велчо Джамджията отъ 1835 г. Ето имената на по-главнитѣ отъ тѣзи завѣраджии: хаджи Юрданъ Брадата, Ив. Ст. Кършовъ, Кръсто Славовъ Симитя, Дечо п. Дойновъ Робовъ — сетнешниятъ попъ Андрей, хаджи Стефанъ Бобчоолу, попъ Сава, Христо Ив. Кършовъ — попъ Христо, Иванъ х. Момчиловъ — попъ Иванъ, Цончо Димитровъ, Марко Петковъ, Иванъ Бойковъ, Цончо Брайновъ, Нено Юрдановъ, Хаджи Юрданъ, Хаджи Ив. Кисьовъ, Хаджи Сергий — игуменъ на Плаковския монастирь, отъ с. Руховци, Отецъ Теодосий, Велко Ст. Велковъ, отъ с. Велковци, Велко Мечкобиеца, отъ с. Мечкобиевци, Койчо Чуканчанина отъ с. Чукани, Добри Разпоповчанина отъ село Разпоповци, Симеонъ Петровъ отъ с. Беброво, Гено Титювъ отъ с. Папратливо, и др.

Чорбаджиитѣ наедно съ еснафитѣ, именно, сж били водачитѣ на народа въ цѣла България—въ епическата борба за народностно възраждане и за изгонване на гръцкитѣ владици и добиване свои свещеноначалници, съ други думи — за спечелване духовна свобода и самостоятелна черкова. Това се знае много добре отъ всѣкиго който е вниквалъ въ вжтрешната страна на борбитѣ около Черковния ни въпросъ.

Нѣщо повече. Ако е имало чорбаджии, които въ нѣкои мѣста въ южна и северна България сѫ сдържали поривитѣ на младежьта въ бунтовническитѣ организации и действия, това никакъ не значи, че тѣ сѫ били противъ политическата борба за освобождение на България, напротивъ, сами тѣ скришомъ сѫ помагали твърде много за тази цель. Знаятъ се чорбаджии въ Пловдивъ, въ Русчукъ, Свищовъ, Търново, Елена и пр. и пр., които сѫ укривали организаторитѣ на възстанията въ разни времена до Освобождението.

IV. Предпоставка за издаването на едно Канунъ-наме за чорбаджилъка въ Търновско отъ 1857 г.

При условията на живота и отношенията на турското правителство къмъ българския народъ, не можеше да се игнорира института на чорбаджилъка, вече преродилъ се и даже кристализиранъ като една категория жители, имащи силно влияние и играещи голѣма роля въ общественостьта. Селски и градски първенци по необходимость, по практика, по традиции, служеха за съветници, за посрѣдници, за закрилници на нуждающитѣ се, толкозъ повече, че населението имаше пълна вѣра въ тѣхъ. Това последно обстоятелство караше и турскитѣ управници, гдето и да сѫ тѣ — въ село, въ паланка, въ градъ — по всички стѫпала на полицейско-административната иерархия да се отнасятъ съ почитъ и внимание къмъ първенцитѣ-чорбаджии.

Населението въ села и градове, имайки повече или по-голѣма вѫтрешна, общинска, както впрочемъ и пълна челядна автономия, подири въ своитѣ първенци—изборни представители, обикновено 10—12—които вършеха, като самоуправителни тѣла, всичко, което се отнасяше до благоустройството, сигурностьта и селското или градското стопанство.

Вънъ отъ това, турскитѣ управници, естествено, загрижени за по-редовно събиране на данъци и ангарии, трѣбваше да се обърнатъ все така къмъ стареи и първенци въ село и градъ да поискатъ тѣхната помощь за тази цель, а и да ги натоварятъ съ службата на бирници (кабзумали и кабакчии). Сѫщо така — и съ задължението, въ село или градъ, да посрѣщатъ идването на малки и голѣми забити (управници) и да имъ намѣрватъ временна или постоянна квартира—въ ханъ, а гдето нѣма такъвъ — въ нѣкоя кѫща, обикновено пригодена за тая цель, наричана „станъ", отъ гдето и названието с т а н я н и н ъ. Бирницитѣ и станянинитѣ бѣха сѫщо единъ видъ чорбаджии. Но специално турската власть искаше да има единъ измежду стареитѣ, или отдѣленъ отъ тѣхъ, който, като главенъ чорбаджия, да служи за посрѣдникъ между властьта и населението.

Този новъ агентъ на властьта, а въ сѫщото време и представитель на народа, бѣше гледанъ отъ всички като народенъ представитель, обаче, тъкмо зарадъ туй и на него се стоварваха всички отговорности при разни случаи, било при облагане съ нови данъци, било при изискване на тежки ангарии. Сложностьта — сравнително — на задълженията на този видъ чорбаджии (селски векили), затрудняваше твърде много деятелностьта имъ, особно като ставаше нужда да се разнесатъ и неблаговидни срѣдства за по-гладко прокарване на нѣкои ходатайства въ полза на селото, общината или града. Разнасянето на подобни срѣдства, държането въ тайна на тѣзи разноски, а, можеби, и нѣкои своеволия и злоупотрѣбления отъ страна на тѣзи чорбаджии, извикваше понѣкога глъчкитѣ, обвиненията, повикътъ и много пѫти клеветническитѣ доноси отъ страна на нѣкой заинтересованъ чорбаджия, който подклаждаше населението да изказва явно и много пѫти буйно недоволството си отъ мними или действителни злоупотрѣбители.

Оплаквания твърде много противъ подобнитѣ чорбаджии не липсваха. Тѣ зачестиха особено по време и следъ Кримската война (1853—56), когато е ставало нужда да се даватъ нови и допълнителни данъци и ангарии въ полза на турската войска (аскеръ) и на всевъзможни забити, чауши, субаши, паши и аени.

Много пѫти имаше основателни поводи за оплаквание и противъ самитѣ турски поменати забити. Но раята не смѣеше твърде да издигне глава и смѣло да протестира противъ тѣхъ. Ето защо ударитѣ се стовариха върху посрѣдницитѣ — чорбаджии.

Основателни оплаквания е имало и противъ гръцкитѣ владици, поне противъ нѣкои; защото, трѣбва да се признае — напримѣръ, въ Търново е имало гръцки владици, като Иларионъ Критски, по-късно Неофитъ и други, които сѫ се държали добре съ населението и, ако и да сѫ защищавали повече интереситѣ на елинизма и по-специално на Фенеръ, не сѫ отивали до крайности и нѣкои даже спечелвали справедливо съчувствията и почитьта на граждани и селяни.

Все пакъ, оплаквания противъ гръцкото духовенство, както и противъ чорбаджии, стигаха не само до централнитѣ градове на околии, окржзи и области, но прескачаха и до Цариградъ (Стамбулъ) и то не само до Високата Порта (Бабиалие), но и до самия падишахъ — Султана, при когото оплаквачи намѣряваха лесна възможность да подадатъ своитѣ жалби и даже да се явятъ лично, благодарение на български прислужници въ и около Султанския Сарай.

Въ тази епоха (презъ времето и следъ Кримската война), Търново е билъ единъ важенъ центъръ не само духовенъ, митрополитски, но и административенъ.

Зачестилитѣ оплаквания противъ гръцкитѣ владишки органи и противъ злоупотрѣбленията на нѣкои чорбаджии-посрѣдници между населението и властьта, обърнали вниманието на турската власть. И ето — тъкмо за издирвания, изкарване на яве основателностьта или неоснователностьта на тѣзи оплаквания, въ Търново, следъ Кримската война, въ 1857 г., се явява единъ интелигентенъ, ревностенъ и талантливъ агентъ на властьта, дошелъ отъ Цариградъ, — Митхадъ ефенди — бѫдещиятъ голѣмъ реформаторъ на Турция и създатель на познатата конституция отъ 1876 г.

Появяването въ Търново на Митхада, неговитѣ първи стѫпки, разпитвания, разузнавания, срещи съ знатни лица, еснафски представители и други, обърнали сериозното внимание на търновското население, зачуло се и се заговорило, че този Митхадъ-ефенди е упълномощенъ да взема всѣкакви мѣрки и да издава даже наредби-закони за разрешаване една или друга разпра и за уреждане на единъ или други въпросъ отъ управителенъ характеръ. Митхадъ-ефенди не скрилъ своитѣ пълномощия и даже разправилъ, види се, че той е приготвилъ единъ законопроектъ, е но Канунъ-наме, за справедливо уреждане положението на чорбаджилъка въ Търновския санджакъ. Нѣщо повече. Той прогласилъ и обяснилъ, какви сѫ и главнитѣ положения на така създаваното отъ него Канунъ-наме, за утвърждението на което отъ Цариградъ той не се съмнявалъ

И наистина, въ една обширна дописка отъ Търново, напечатана въ тогавашния български „Цариградски вестникъ" отъ 19 юлий 1857, се вижда, че положението на чорбаджиитѣ се урежда по единъ доста радикаленъ, справедливъ и удовлетворителенъ начинъ. Въ една дописка въ този вестникъ, следъ единъ предговоръ за оплакванията отъ владици и чорбаджии, се говори за изборитѣ на чорбаджиитѣ, за времето на тѣхното служене, за правата, които тѣ иматъ — че тѣ трѣбва да бѫдатъ платени и да не взематъ никакви други парични срѣдства за себе си, че тѣ трѣбва да бдятъ върху събирането на данъцитѣ, че въ края на годината трѣбва да даватъ смѣтка, която да се прегледва отъ надлежна комисия, и пр. и пр.

Крайно интересенъ е обичайниятъ редъ, станалъ почти повсемѣстенъ, за избора и утвърждението на чорбаджиитѣ — векили, селски или мемлекетски. Селскиятъ чорбаджия по предание се е избиралъ, както впрочемъ сѫ ставали избори и у насъ въ онова време, по начинъ такъвъ, който не може да се сматря отъ съвременно гледище, поне теоритически, за много редовенъ. Приближава месецъ мартъ. „Коткитѣ мяукатъ — чорбаджии ще се избиратъ". Знае се, че ще става изборъ. Избирателитѣ — селяни или граждани — се свикватъ отъ мѣстния кехая, да взематъ участие въ този из-

боръ. Досега е билъ, да кажемъ, хаджи Михо—единъ е ставалъ и питалъ, — „доволни ли сте отъ хаджи Михо? Да го изберемъ ли и занапредъ пакъ?" Въ случай на неодобрение, единъ става и предлага вмѣсто хаджи Миха,—хаджи Стояна. Ако предложительтъ еималъ съчувствието и довѣрието на селянитѣ, всички сѫ викали: „одобряваме го! Той да бѫде занапредъ чорбаджия и кметъ на селото" (или града). Бившиятъ и новоизбрания чорбаджия (кметове), отивали въ централния градъ—въ нашия случай въ Търново — при аенина, комуто сѫ се представяли, и аенинътъ, откакъ по-напрешниятъ кметъ е оставилъ вече своята чорбаджийска „тояга" въ едно кюше, ставалъ, вземалъ сѫщата тояга или друга, връчвалъ я на новоизбрания, като му казвалъ: „вар бундан сора Елена кариесине чорбаджио" (иди отъ сега нататъкъ и бѫди чорбаджия на село Елена). Това е било единъ видъ чорбаджийска инвеститура.

Сега, обаче, Канунъ намето отъ 1857 г. е уреждало по-подробно и по-съвършено процедурата за чорбаджийскитѣ избори, права и задължения.

V. Съдържанието на Канун-намето за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ отъ 1857 год.

Това Канунъ-наме ни е познато отъ единствения български преведенъ текстъ, който ние намѣрихме обнародванъ въ „Български книжици" отъ февруарий 1858 г., въ отдѣла „Лѣтописъ". На него азъ съмъ посветилъ специална студия въ XXIX кн. отъ Списание на Българската академия на наукитѣ за 1923 год.

Това Канунъ-наме съдържа 10 члена. Споредъ чл. 1 службата на чорбаджилъка е само една година; споредъ чл. 2, за да се избере нѣкой втори пѫть за чорбаджия, трѣбва да мине поне година, безъ да управлява чорбаджилъкъ; чл. 3 изисква, 15-20 дена, преди изтичане срока на чорбаджилъка, чорбаджията да приготви смѣткитѣ си и да уведоми населението да си избере новъ чорбаджия; чл. 4 — народа избира новия си чорбаджия съ единодушие или вишегласие. Избраниятъ ще получава заплата. Ако той държи нѣкои смѣтки и събира нѣкакви суми, длъженъ е да даде за това предварително една гаранция; избраниятъ се представлява въ града на меджлиша, който го утвърдяза; чл. 5 — При встѫпване на новия чорбаджия въ служба, селянитѣ избиратъ довѣрени лица да прегледатъ смѣткитѣ на бившия, които, ако не се намѣрятъ редовни, докладва се на меджлиша, който избира комисия за преглеждането на тѣзи смѣтки.

Важенъ е чл. 6 на Канунъ-намето за чорбаджилъка. Споредъ него: а) чорбаджията получаза заплата, и той нѣма

право да събира въ своя полза никакви други парични срѣдства; б) всѣки, който посети селото (заптие), е длъженъ да си заплати по единъ грошъ дневно, ако е пѣшъ, и по два гроша, ако е конникъ — било, че е въ ханъ, било, че се настани въ нѣкоя кѫща; в) запретява се купуването, отъ страна на властници, на евтини цени, каквото и да било отъ населението, особено жито и коприна; г) чорбаджията не може да налага никакви ангарии и да събира за своя полза никакви пари за издръжка, защото той има опредѣлена заплата.

Предвидени сѫ (чл. 7 и 8) санкции за злоупотрѣбленията не само на чорбаджиитѣ, но и на други турски чиновници (забити). Никой не може да налага данъци или ангарии, извънъ предвиденитѣ, въ полза на фиска (хазната), каквито данъци сѫ вергията (даването), харача (аскерие-беделi) и владищината. Изрично се разрешава събирането на срѣдства за поддържането на училищата и черквитѣ и за заплатата на чорбаджията. Изрично сѫ предвидени наказания за нарушителитѣ, а за сѫдницитѣ, които взематъ повече отъ предвиденото по законъ, предвижда се подвеждането имъ подъ углавна отговорность предъ цариградскиятъ върховенъ сѫдъ.

Най-после (чл. 10); напомня се на гражданитѣ, че тѣ сѫ длъжни сами да следятъ за точното изпълнение на туй Канунъ-наме и да съобщаватъ на властьта за нарушенията му и за нарушителитѣ, като се предвиждатъ наказ. санкции за тѣзи, които клеветятъ или доносничатъ.

* * *

Канун-намето за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ отъ 1857 г. е отъ не малко историко-правно и социално значение за българския народъ, презъ време на османското владичество, най-вече презъ XIX вѣкъ. Отъ туй Канун-наме се вижда, преди всичко, че чорбаджийскиятъ институтъ, като служебенъ, вече е станалъ затвърденъ и възприетъ окончателно отъ управницитѣ — османлии, които сѫ се грижили винаги да улесняватъ своята управителна работа, като прибѣгватъ до съдействие на народни представители и на автономни учреждения, каквито сѫ били общинитѣ, черковитѣ еснафитѣ и пр. Така Канун-намето е единъ документъ, който потвърждава сѫществуването на самоуправителни тѣла у насъ още въ ранно време на турското владичество.

Документътъ свидетелствува още и за това, че османското правителство въ Стамбулъ не е могло да игнорира оплакванията противъ свои меемури, противъ злоупотрѣбителитѣ, противъ органи на владиката и, най-после, на нѣкои чорбаджии. Централното правителство, следъ издаването на про-

чутия втори конституционенъ актъ — Хати-Хумаюна отъ 1856 год.—(първиятъ, както се знае, е Гюлханскиятъ хаттишерифъ отъ 1839 год.), е искало да докаже и предъ населението и предъ външния свѣтъ, че то е загрижено за едно подобрение въ живота на раята, и че то обръща внимание и на дребни даже оплаквания противъ чорбаджийството.

Документътъ свидетелствува, че централното правителство отъ Стамбулъ не само формално, но и въ действителность е искало да докаже, че се вслушва въ нуждитѣ на населението и тъкмо затова, намѣсто да издаде, по докладъ отъ търновскитѣ управници, едно Канун-наме, то проважда едно отъ най-просвѣтенитѣ за времето си официално лице, което да влѣзе въ контактъ съ самото население, да изслуша неговитѣ оплаквания, да разузнае неговитѣ нужди и болки и да се притече въ помощь на тѣзи последнитѣ. Ако Канун-намето се задоволява само съ реформи въ устройството на чорбаджилъка, то ловко и, така да се каже, дипломатически удря по главитѣ и турскитѣ меемури и забити, провинявали се въ неправелни отношения, или по-просто въ — злоупотрѣбление съ власть, съ сила, и провинявали се въ подкупи и рушвети, По сжщата тази причина, отъ деликатность, Канун-намето не се спира да говори отдѣлно за злоупотрѣбленията на владишкитѣ органи, отъ които най-много е имало оплаквания, както това се вижда отъ поменатата дописка изъ Търново, печатана въ „Цариградски вестникъ". (7—19. VII, 1857).

Изборътъ на Митхадъ-ефенди за пратеникъ на Високата Порта въ Търново е сжщо така отъ известно значение. Съ този изборъ централното правителство е искало да подчертае предъ дипломатическитѣ представители на Великитѣ сили въ Цариградъ, че то сериозно е искало да се вслуша въ нуждитѣ и оплакванията на населението и затова праща единъ отъ своитѣ най-изпъкнали, най-признатъ за компетентенъ, служитель. Вѣроятно, Митхадъ-ефенди, който скоро следъ това стана валия (генералъ-губернаторъ) на Дунавския валаятъ (Северна България), а още по късно бѣше най-знатната и първенствующа личность въ служебната иерархия въ Стамбулъ, като председатель на Държавния съветъ и като великъ везиръ, — е билъ вече доста добре познатъ въ кржговетѣ на посолства и други дипломатически представителства въ Османската столица. Само така можемъ да си обяснимъ неограниченитѣ пълномощия, които Митхадъ-ефенди е ималъ, като стигналъ въ Търново, да разузнава, да решава и даже да прогласява мѣроприятията, които той е намислилъ за подобрение положението на населението въ санджака.

Митхадъ-ефенди, станалъ отпосле Митхадъ паша (валия въ Русчукъ), първи прилага по-късно вилаятскитѣ реформи, които сж обемали редица постановления, имащи за цель подобрение въ живота на населението, ако и много пжти

само отъ формална страна. Съветитѣ (общински, градски — беледие — окржжни и главни, вилаятски), сж съставлявали въ тази вилаятска реформа редица отъ колегии, къмъ които е билъ даденъ достжпъ и на християнското, въ нашия случай, българското население.

Самоуправлението отъ старо време на общинитѣ, е било уредено съ специални постановления, въ които се вижда до известна степень и нагласянето имъ споредъ старитѣ предания и обичаи въ страната. Дванадесеттѣ стареи и кметътъ въ селото и въ паланката (мухтаръ-меджлиси—съ първи и втори мухтаръ-кметове), е възпроизведение на старото предание, което се доказва отъ единъ ретроспективенъ погледъ назадъ въ историята на народния животъ и обичайното право. Даване на този общински или старейски съветъ право не само да управлява, не само да урежда стопански, данъчни и други поминъчни въпроси, но още и да бжде най-близка до населението сждебна инстанция, показватъ действително едно съобразяване съ нуждитѣ и бита на населението.

Така или инакъ, Канун-намето за чорбаджилъка отъ 1857 г. може да бжде причислено къмъ онѣзи документи по политическия и юридическия режимъ въ България, които характеризиратъ този режимъ не само отъ положителна, но и отъ отрицателна страна. Въ него се вижда доста ясно и онази язва, която е разяждала държавния организъмъ, язва отъ злоупотрѣбления, превишения на властьта, самоуправството и произволитѣ, които не само тежаха върху населението, но и тласкаха държавата къмъ упадъкъ, който вече засилено се проявяваше и който днеска признаватъ всичкитѣ турски писатели, историци и политици отъ времето на нова републиканска Турция, възглавявана отъ голѣмия реформаторъ Кемалъ Ататюркъ.

ПРИБАВКИ

1. — Ферманъ и худутнаме на Еленско

Еленската община въ турско време е имала обширни гори. Цѣлиятъ балканъ въ Еленската нахия, съ малки изключения, бѣше собственость на общината. Голѣма часть отъ тѣзи гори присвои държавата. За тия си владѣния Еленската община притежава едно худутнаме, преводъ отъ което прилагаме тукъ.

Преводъ отъ турския оригиналъ

Просбата е покорна.

За да напише, въ края на настоящето, отъ императорската архива границитѣ и предѣлитѣ по отдѣлно на селата Елена и Беброво въ търновски окржгъ и помежду реченото село Елена и Капитаново и Златарица, щото има каякъ гечеди, който се нарича, селата ако и да сж направили, обаче, тѣ като не сж записани въ императорската архива, то предѣлитѣ и границитѣ да се опредѣлятъ на реченитѣ села Елена, Беброво и каякъ гечеди, за това въ всѣки случай за да излѣете вашата милость и безчислена благодать на молбата, зависи отъ вашата царска заповѣдь. — Покорни служители на реченитѣ села.

До Архивата (резолюция)

Нейно Величество царската майка, която е началница на цѣломждрията и короната на всичкитѣ хубости и добрини, която е личностьта, величието и блаженствата, което е свойството на благодеянията и добринитѣ, нека да трай дълго цѣломждрието й, и да се продължава скромностьта й, на която вакъфитѣ въ Търново, въ окржга Никюби (Никюбъ) отъ които благодетелно бележи, отъ новосъграденитѣ и въздигнатитѣ священа джамия и полезно училище въ градъ Юскударъ, на които за пенсии, заплати и благодетелни заведения, както и за разноски по възпитание и прехрана, като сж вакъфитѣ, които Царьтъ Султанъ Мехмедъ Ханъ, който е намѣстникъ на земното лице, е притежатель на поземелноститѣ и человѣцитѣ, както и на владѣнията, комуто нека Богъ Всевишний да помага въ победитѣ и който съ една честита царска заповѣдь е подарилъ на речената султанска (царска) майка и далъ въ владѣние сѣитбитѣ и селата, които сж подчинени само на Търново и Свищовъ, въ окржжието Никюбъ и Паша. Обаче, съ изминуването на времената границитѣ и предѣлитѣ имъ, като сж се развалили, сжщо и количеството на раитѣ имъ, като е станало неизвестно, затова съобразно съ издадения високославенъ ферманъ, за да се опишатъ отново селата и сѣитбитѣ, сжществувашитѣ, раи, законния десятъкъ и другитѣ права и даждия, затова отново, за да се опишатъ и ограничатъ, вписаха се въ новия вакъфски списъкъ.

Селото Елена, махали и души.

Приходъ. Спенчъ на обожателитѣ на огъня[1]) (на българитѣ) души 513, 25 = 13,275.

Десетъкъ кила жито 150 = 1,800.

Десетъкъ кила ечемикъ 95 = 760.

Цѣлата сума 40,230.

За да се опредѣлятъ границитѣ на 4-тѣхъ страни на реченото село Елена съ махалитѣ му, се започва най-напредъ отъ края на гьола (локва), който е на Болуджи-баиръ, къмто страната и предѣла на Златарица; отъ тамъ надолу изъ баиря до ливадата, която се казва Ралева ливада; отъ тамъ пакъ до устието на дола (Каменица), който е на реченатa Ралева лива на долния край, и по реченото дере до Стояновата нива и пакъ по реченото дере, надолу изъ баиря, малко като се повърви, до главата на Коджа-дере (Фуджа-дере) отъ тамъ по речения долъ до долу, подъ Петковия Юртъ; отъ тамъ до отдолнята страна на Кара-понаръ; отъ тамъ нагоре изъ баиря до края на Шарковъ-толжукъ; отъ тамъ до нива баиря, която е вжтре въ дола; отъ тамъ до Кишишъ-баиръ; отъ тамъ до Коювата нива; отъ тамъ пакъ по реченатa посока до другата нива на речения Коя, която е при Метелика; отъ тамъ до главата на Матевъ долъ, отъ тамъ до Студения кладенецъ, който е вжтре въ корията; отъ тамъ до Къпарбаши; отъ тамъ до баиря Бери-балканъ (който гледа насамъ); отъ тамъ до Патламушъ-тарла; отъ тамъ надолу изъ баиря до долния край на Черневата нива; отъ тамъ до края на Бина-дереси; отъ тамъ като преминемъ речения долъ, до края на Пѣйковата нива; отъ тамъ до Пѣевата кория; отъ тамъ нагоре изъ баиря до Кая баши; отъ тамъ сжщо малко като се повърви до Станиславовата нива; отъ тамъ надолу като се слѣзе до края на Петевъ долъ, по Айвалъкъ дере; отъ тамъ до нивата на Саидъ Османа; отъ тамъ до Радомировата нива, която е покрай дола; отъ тамъ до нивата на Мехмедъ Челеби, която е до могилата и пакъ до долния край на реченатa нива; отъ тамъ до могилата и до края на дола; отъ тамъ откъмъ страната на реченатa могила до отгоре вадата на Маслж Челеби: отъ тамъ по вжтрешностьта на дола Костелъ, нагоре изъ баиря по едната страна покрай Фандъкъ-дере и по вжтрешностьта на речения долъ, до Манювата нива; отъ тамъ до Драгоевата нива, която нива остава за реченото село Елена; отъ тамъ нагоре изъ баиря до могилата на Ахмедъ Орбановъ; отъ тамъ по ржта на реченатa могила, до нивата на Петка Не-

[1]) Може да се съжалява, че този преводъ, официаленъ, извършенъ отъ сждебенъ преводачъ, при Търноеск. сждъ, не е сполучливъ. Тъй, напр. тука думата каяфиръть мн. ч. отъ каяфиръ е преведена съ думитѣ обожатели на огъня. Каяфиръ значи: не мюсюлманинъ, невѣрующъ, нечестивъ.

дѣлковъ; отъ тамъ до нивата на Стояна Нелѣлковъ, на която нива половината остава на реченото село Елена; отъ тамъ до нивата на Недя Драгановъ; отъ тамъ до нивата на Петка Недѣлковъ; отъ тамъ надолу изъ баиря, до Мазни долъ, до Мариновата нива и пакъ до отсамната страна на речената нива; отъ тамъ, като преминемъ дола, до края на Добрюва пѫть, който е въ нивата; отъ тамъ по речения пѫть, до мѣстностьта на име Нехуревъ юртъ; отъ тамъ до нивата на Станковъ долъ; отъ тамъ надолу изъ баиря до Нехуревъ долъ и Костелската вода, и по речената рѣка, до камъка „Бѣла крава"; отъ тамъ до гйола (локва) на Тюфекъ баиръ; отъ тамъ по върха на Балкана, до Кара-понаръ, и пакъ по рѫта на Балкана до могилата Куруходъ и, пакъ по рѫта, до могилата Екелиля, и пакъ по рѫта, до мѣстностьта съ име Бозунска поляна (Бузувецъ) и пакъ по рѫта до Татлѫ-понаръ, и отъ тамъ до Хачлу-гьолъ; отъ тамъ, по рѫта до могилата Бодуръ, пакъ по рѫта на Наипъ-бунаръ; отъ тамъ по пѫтя за селото Булутъ; отъ тамъ до могилата Малтаръ и, пакъ по рецениятъ пѫть до могилата Балюва; отъ тамъ по речения пѫть до могилата Белика; отъ тамъ по пѫтя до Върбовъ кладенецъ; отъ тамъ надоду изъ баиря, като вървишъ до долу и края на Димитровата нива; отъ отъ тамъ като вървишъ нагоре изъ баиря и по-долу на дѣсна страна, до срѣдата на Недювата нива; отъ тамъ пакъ до Димитровата ливада, дето е краятъ на дола; отъ тамъ като преминемъ речения долъ, до край на Марковата кория; отъ тамъ пакъ до долния край на Димитровата нива; отъ тамъ нагоре изъ баиря до горния край на речената нива; отъ тамъ до нивата на Петка Димовъ; отъ тамъ до Радювата нива; отъ тамъ до могилата Баллима-бааръ; отъ тамъ до Капиновския предѣлъ, като се опасва и се свършва. Въ горепоменатитѣ мѣстности да се турятъ отново знакове, като се положатъ каменни белѣзи. Земитѣ, които сѫ вѫтре въ реченитѣ предѣли, като не могатъ да се притежаватъ отъ външнитѣ села и които се селятъ — да плащатъ и даватъ десятъка и даждията имъ на речения свещенъ вакуфъ, се записаха на новъ списъкъ на речения вакуфъ.

Село Капиново, махали души.

Приходъ: даждие на души	4 по	22 =	88
Спенджъ (обожателитѣ на огъня) души	149 по	25 =	3725
Десятъкъ жито кила		120 =	1440
Ичемикъ десятъкъ кила		65 =	520
Всичко . . .			= 13580

За да се познаятъ 4-тѣхъ страни на реченото село (Капиново) съ махалитѣ му, предѣлътъ, който като почва отъ края на липовата кория на Хаджи Мустафа; отъ тамъ нагоре изъ баиря до нивата на речения Хаджи Мустафа; отъ

тамъ надолу изъ баиря до долния край на реченага нива; пакъ по реченага посока до края на Мешето; отъ тамъ пакъ до нивата на речения Хаджи Мустафа; отъ тамъ край дола Тиквица и по речения долъ нагоре изъ баиря, като се върви пакъ до главата на речения долъ; отъ тамъ покрай нивата на Хаджи Мехмедъ ага; отъ тамъ, по пѫтя, до челото на корията Зюлъ Факаръ ага; отъ тамъ нагоре изъ баиря до челото на нивата на българина Буда Славовъ; отъ тамъ нагоре изъ баиря до долния край на Димитровото лозе; отъ тамъ до горния край на реченото лозе; отъ тамъ до баиря Гьойни; отъ тамъ, по върха на баиря до Мателипунаръ; отъ тамъ пакъ по речения пѫть, до челото на Сирекъ Куру и, пакъ малко като се повърви, до долния край на реченага кория; отъ тамъ по пѫтя, като се върви по каменния мостъ и като се отбие отъ речения мостъ по Коюлукъ дере, до края на реченото дере, отъ тамъ пакъ до главата на дола; отъ тамъ до Силпъ пунаръ; отъ тамъ като се иде на лѣва страна до Сетъ-баиръ, покрай метелика; отъ тамъ, на дѣсна страна, до Чифликъ-боазъ; отъ тамъ до Текъ-фурлъ-гараа; отъ тамъ до Ивановата нива; отъ тамъ до Боазъ-борунъ, който е на баиря Атъ-кечми; отъ тамъ по Кору-боазъ и по Араба-йолу, като се върви покрай гробищата Будоръ; отъ тамъ до Будуровата нива; отъ тамъ, на лѣва страна като се доде пакъ до Будуровия пѫть, по Драгойския пѫть; отъ тамъ двата като смѣсватъ мѣстностьта на дѣсна страна, отъ тамъ, малко като се повърви по речения пѫть, на лѣва страна; отъ тамъ до дѣсната страна на Златаришкия пѫть; отъ тамъ до Герджикъ-баиръ; отъ тамъ до Петровата нива; отъ тамъ, покрай пѫтя, който отива за Петровата нива; отъ тамъ покрай пѫтя, който отива за Узунъ-Тарла, до мѣстностьта съ име Акъ-Ямурлукъ (пака); отъ тамъ, като преминемъ речния пѫть, до Недковата нива; отъ тамъ до покрай пѫтя, който отива по рѫта; отъ тамъ до нивата на Ермени Иванъ; отъ тамъ, като се върви надолу, до нивата на Кючюкъ Пею; отъ тамъ до челото на Драгановата ливада; отъ тамъ до Капиновската вода; отъ тамъ, като се премине реченага река, до вѫтрешностьта на гората; отъ тамъ по дола на малкия и голѣмъ Тепе боазъ; отъ тамъ до Гьола; отъ тамъ до Петровата нива; отъ тамъ до Дервентския трапъ; отъ тамъ до Свинското пладнище; отъ тамъ до Николовата поляна, която е върху Балкана, който се казва Шерюнчъ; отъ тамъ до вехтия пѫть; отъ тамъ до Ермрудлѣви оглеака (?); отъ тамъ по върха на речения Балканъ, като се отива до боаза на рѣката при Капиновския манастиръ; като се премине реченага река нагоре изъ баиря до Поповъ долъ; отъ тамъ като се върви по рѫта на реченага могила, до Добридѣлския баиръ; отъ тамъ до Плаковския долъ; отъ тамъ до манастирската чер-

кова отъ тамъ до Крушовия баиръ; отъ тамъ до Калугерската нива; отъ тамъ до нивата на Добря Недевъ; отъ тамъ до нивата на Коджа Стоянъ; отъ тамъ надолу, изъ баиря до дола Слатина; отъ тамъ до могилата Мешеликъ; отъ тамъ до нивата на Узуноглу Теодора; отъ тамъ до края на нивата на Зюлъ Факаръ ага; отъ тамъ до Манастирската могила; отъ тамъ до Джевизъ тепе, което е покрай пѫтя на чифлика на Мехмедъ ага; отъ тамъ до Калинъ баиръ; отъ тамъ до Ихламуръ Сартъна (липовъ рѫтъ); отъ тамъ до Алибѣевата нива; отъ тамъ, като се върви по рѫта до Аунова пѫть, който е по рѫта на Липовата кория; отъ тамъ по речения пѫть като се възвие, свършва се съ мѣстото отъ дето се започва.

На горепоменатитѣ мѣстности, за да бѫдатъ отново забелязани, положени сѫ каменни знакове. Земитѣ, които се намиратъ вѫтре въ реченитѣ предѣли, като нѣма да се стопанисватъ отъ жителитѣ, които сѫ вънъ отъ селото и които ги сѣятъ — да дадатъ на речения свещенъ вакуфъ десятъкъ и даждие — се вписаха въ новия списъкъ.

Село Златарица махали души.		
Приходъ. Даждие на чифтъ 40 души по		22 = 880
Десетъкъ жито въ кила		150 = 1800
Десетъкъ ичемикъ ви кила		65 = 606
	Всичко	= 13815

За да се познаятъ предѣлитѣ на 4 тѣхъ страни, които ограничаватъ селото Златарица съ махалата Тантури и Дедебалъ, започва се отъ мѣстото Белокъ могила, която е известна могила и се намѣрва между рѣченото село Златарица и Капиново; отъ тамъ до Гьола, отъ тамъ надолу изъ баиря, до страната на Капиновския предѣлъ и, по долэ, до покрая на Капиновската вода; отъ тамъ, като преминемъ предѣлния пѫть, къмъ капиновската страна въ гората, пакъ до края на рѣчната вода; сѫщо, като се премине водата, до Драгановата ливада, която сѫщо остава за рѣченото село; отъ тамъ нагоре изъ баиря, откъмъ страната на нивата на Кичукъ-Пея, до нивата на Ермени Иванъ; отъ тамъ нагоре, изъ баиря, до рѫта и, по пѫтя, който е по рѫта, до главата на Курудере; отъ тамъ по вѫтрешностьта на речения долъ, до Ташли-гевитъ отъ тамъ нагоре изъ баиря, до пѫтя на Памѣтка; отъ тамъ до дола Памѣтка; отъ тамъ до предѣла на Добри-дѣлъ; отъ тамъ къмъ рѫта на Липака; отъ тамъ къмъ страната на Акра гьолъ; отъ тамъ по пѫтя на рѫта, до голѣмия жълтъ камъкъ; отъ тамъ до малкия жълтъ камъкъ; отъ тамъ до Гьола; отъ тамъ по рѣчния пѫть до главата на Балъкли-бунарь; отъ тамъ, на дѣсна страна, като се слѣзе надолу изъ баиря, до Тошлѫ-дере и, по вѫтрешностьта на рѣчния долъ, покрай Капиновската вода; отъ тамъ

на дѣсна страна, до нивата на Ибрахимъ-дере; отъ тамъ по край водата, до предѣла на нивата на Али Чаубашъ; отъ тамъ до носа на петь-тяхъ дерета; отъ тамъ, покрай водата, до нивата на нивата на Емиръ Османовъ; отъ тамъ, като преминемъ отсрещната страна на водата, до дола който се казва Саладашъ-Дженки и, по речения долъ, до моста Сйойле; отъ тамъ, пакъ по вѫтрешностьта не речения долъ, до Върбовъ бродъ (Сюютли гечитъ); отъ тамъ до Каменъ бродъ (Ташлѫ-гечитъ); отъ тамъ до срѣдата на Кабарджикъ-баиръ; отъ тамъ до мѣстото на вѣхтата църква; отъ тамъ, надолу изъ баиря до Манкочевъ язъ; отъ тамъ до брода на дола Сармусѫклъкъ; отъ тамъ до Сухия долъ; отъ тамъ до Дедебюрение; отъ тамъ до Алибеговата нива; отъ тамъ до нивата на Саидъ Ибрахима; отъ тамъ до челото на нивата Саидъ Халиловъ; отъ тамъ до Козето пладнище; отъ тамъ до коренистия букъкъ; отъ тамъ до Дамъ-пуларана; отъ тамъ до Еьоджюзлюкъ Айнияна; отъ тамъ до Сюфте Гиолджукъ; отъ тамъ до ябълкитѣ; отъ тамъ до долчето Егюлъ; отъ тамъ до Тетреолгу Гюне; отъ тамъ до Алшкия пунаръ; отъ тамъ до гробищата Гючъ Каясѫ; отъ тамъ до Каяджикъ пунаръ; отъ тамъ до Хисарджика (крѣпостьта); отъ тамъ до Боневата воденица; отъ тамъ до дола; отъ тамъ до Козлукъ понаръ; отъ тамъ до Цанковата нива; отъ тамъ до воденицата на Абосъ-ходжа; отъ тамъ до дола и Йологлу понаръ; отъ тамъ, на дѣсна страна до Поповъ долъ и Абасовата нива; отъ тамъ до могилата Гйолукъ; отъ тамъ покрай нивата на Келъ Муса; отъ тамъ нагоре до дола Михнелюрди; отъ тамъ до Добуръ пахаръ; отъ тамъ до Радйовата нива; отъ тамъ до могилата Кору-Нефере; отъ тамъ до камарата Муссалѫкъ; отъ тамъ до Сиртъпашъ; отъ тамъ до Динагичитѣ; отъ тамъ до Тозлу понаръ; отъ тамъ до Николова пѫть, който е подъ корията; отъ тамъ до Петровия чифликъ: отъ тамъ до могилата, като се отиде, свършва се на мѣстото, отъ дето сме започнали.

На горѣпоменатитѣ мѣстности, за нови белѣзи и земитѣ, които сѫ вѫтре въ тѣзи предѣли, като сѫ притежание на жителитѣ въ селата имъ, за да плащатъ и да даватъ на свещения вакуфъ даждие и десятъкъ, задето сѫ ги сѣяли, вписаха се въ новия списъкъ.

Отъ вакуфитѣ на окрѫга Никополи, приходъ Хазрети Синамъ Паша, околия Рахова, градъ Рахово, околия Търново, Студена, Миослимъ и Беброво цѣло количество 7000 (седемь хиляди).

Търново, окрѫгъ Никополи. Приходъ на Беброво даватъ

Души приходъ спенджа на души . . .	192×25 = 3975
50 кила жито по	10 = 550
ечемикъ	30 = 370

Право даждие грошъ и петдесеть цѣлата сума седемь хиляди (7000).

Дата 1261 първи сеферъ отъ Егира (1841).

гр. Търново, 29 юлий 1888 г.

Търн. окр. сѫдъ.

Превелъ: (п) П. Георгиевъ

(Изъ книгата на проф. С. С. Бобчевъ „Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи. Часть II — томъ трети. Държавно право. София, 1915 г. стр. 216—223).

2. Отзиви за Елена и еленскитѣ чорбаджии

Раковски и чорбаджиитѣ. Раковски, на когото споредъ самия него и дѣдо му и бащца му били чорбаджии, не отрича грамаднитѣ заслуги на реди а чорбаджии, първенци и еснафски водачи, имената на които той поменава съ признателность. Таквизи сѫ посоченитѣ отъ него чорбаджии Петко отъ Калоферъ, обѣсенъ въ Пловдивъ, Бошко чорбаджи отъ Карлово; Начо чорбаджи отъ Ст. Загора; Минко чорбаджи отъ търново и пр. (гл. „Дунавски лебедъ“ бр. 10 „Обявление“). Той нарича приснопаметни старейшини, таквизъ лица, които сѫ вземали участие въ народни завѣражийски движения, като особено подчертава хаджи Юрдана (старий) или Брадата отъ Елена, Иованаки отъ София, Бѣлчо и Иваница отъ Търново, Игумена на Капиновския монастиръ хаджи Сергия, родомъ отъ Еленски Руховци („Горски пѫтникъ“ първо издание, стр. 238).

Относно участието и заслугитѣ на чорбаджиитѣ въ нашето възраждане, струва да се приведе тука писмото на търновския учитель и писатель А. П. Границки, изпроводено до Раковски и печатано въ брошурата „Истински гласъ на България“. Ние заемаме това писмо отъ сПс год. XIV стр. 275:

„Господине, казва се между друго въ това писмо, смѣя съ благодарение да похваля вамъ и на народа, и други любородни наши български доброжелатели: Негово преосв. господина Стефана Ковачевича Лаодикийскаго, Негово благородие Господина Димитраки чорбаджи отъ с. Мецовъ, въ Янинското окрѫжие, Господинъ Димитъръ Тошковъ Калофереца, братия г. г. Христо и Николай П. Тъпчилещови, господинъ Тома Стефановъ, чорбаджи-башия, който е билъ първи настоятель на българската въ Цариградъ църква, госп динъ хаджи Величко Пенчовъ въ Русчукъ, г. Стоянча Груева (Груйолу) въ Казанлъкъ, покойнаго чорбаджи Стоянъ Чалъковъ отъ Копривщица, покойнаго хаджи Михалаки хаджи

Константиновъ отъ Тат.-Пазарджикъ, на когото любовьта къмъ еднороднитѣ си свидетелствува новосъздаденото Славяно-българско училище, господина Спаса Екмекчи-баши, г-на Яни Бахчевъ, башия на сегашнитѣ епитропи на българската църква въ Цариградъ, г. г. братя хаджи Стоянови въ Шуменъ, чорбаджи Салча и д-ра Чомакова въ Пловдивъ, г-на хаджи Минча хаджи Цачевъ въ В. Търново, г-на Николая хаджи Трайкова (Искюпъ), г-на Тодора Мискиновичъ въ Велесъ (Кюпрюлю), г-на Ивана Стояновъ въ Ески-Заря, г-да братя Мустакови и г-на Бакалолу и Пирокопия Баланолу въ Букурещъ, г-на Теохаръ Папазоолу въ Браила, г-на чорбаджи Шешканолу и Димитрия Начевича въ Свищовъ, г-на Харалампия хаджи Янушъ въ Галацъ, г-на Антония Кирякъ-Цанковъ въ Виена, г-на Цвѣтко чорбаджи въ Едрине, г-на хаджи Юрдана чорбаджи въ Елена, г-да братя хаджи Атанасови въ Русчукъ, г-на М. Поповичъ въ Браила, г-на Томаки въ Видинъ, г-да братя Гешоолу, г-на Райковича, г-на Золотовича, г-на Н Пенчо хаджи Дияновичъ въ Панагюрище и други нѣкои, които поради краткото време не упоменавамъ тукъ, и на които вситѣ жертви и дѣла сж известни на повечето отъ нашитѣ единородци, Богъ Господа достойний и пристойний венецъ да имъ изплете".

Д-ръ К. Иречекъ въ своитѣ „Пжтувания по България" преводъ на С. Аргировъ, печатъ Дановъ, за Елена казва, че жителитѣ на колибитѣ били хубаво, повечето русокосо население съ славянски типъ... Той забележилъ въ Елена дветѣ черкови, покрититѣ съ олово кубета и съ сахатъ-кула отъ 1812 г. Той не можелъ да види старата черква св. Никола, която въ туй време била обърната на военененъ складъ. Той съобщава за нѣкакъвъ-си фермanъ издействуванъ преди 200 години отъ попъ Петко Шейтана, по силата на който еленчани имали автономни права. Това не е вѣрно. За чорбаджиитѣ Иречекъ казва: „Между тукашнитѣ българи, както въ останалитѣ градчета на Търновския балканъ има и до сега аристократи или чорбаджии и демократи, които не се обичатъ единъ-други. Чорбаджиитѣ се промѣняли и не били, казватъ, наследствени, което мжчно може да се проследи, тъй като въ Търновско нѣма стари родови имена, както въ Срѣдна гора(?) Демократитѣ ги рисуватъ като тирани-лихвари, безъ чието позволение простъ човѣкъ не може, казватъ, да се ожени. Отъ друга страна е явно, че харчели много пари за черковни и училищни сгради и, че изобщо горещо поддържали училищата." Твърде естествено е, че сведенията отъ демократи нѣкакви-си въ Елена за чорбаджиитѣ, рисувани като тирани-лихвари, не можеха да бждатъ по-други, а най-странното е съобщаваното, че безъ чорбаджийско позволение простъ човѣкъ „не можелъ, казватъ, да се ожени". Една басня,

която е странна, че Иречекъ я предава безъ да я е провѣрилъ. Сѫщо е басня, че въ еленскитѣ жители се пази ендогамия; дъщеритѣ на по-богатитѣ се женятъ въ самото селище, даже и за по-бедни граждани, за да се не пръска имота. Невѣрно е съобщението на Иречекъ (стр. 894), че „колибитѣ Руговци, (чети Руховци) били по произходъ отъ западна България", за доказателство на което той привежда, че на огнището тамъ ужъ казвали ватралъ. За думата ватралъ, азъ знамъ положително, че се чува въ Хѫнювци, а никакъ не въ Руховци.

3. — Отзиви отъ разни страни за Елена и еленскитѣ чорбаджии

Петко Росенъ (в. „Слово" отъ 30 августъ бр. 1866) пише следното:

„Елена е дала видни дейци на нашето възраждане. Тукъ Никола Михайловски основава първата школа за учители, презъ която мина и дѣдо Славейковъ. Тукашни сѫ Иларионъ Макариополски, стария Робовски, Миланъ Радивоевъ, П. Ю. Тодоровъ, С. С. Бобчевъ, Теодоръ Теодоровъ.

Срещнахме се съ дѣдо Юрдана, бащата на П. Ю. Тодоровъ. Побѣлѣлъ и доста отпадналъ, ала все пакъ тихъ и мѫдръ. Какъ хубаво, какъ мѫдро разправя своето и онова на градеца си житие въ турско време.

„Тука, нашия градецъ по онова време бѣ и голѣмъ бубарски центъръ. Това всичкото околовръсть бѣ лесъ отъ черничеви градини. Ние бѣхме и семепроизводители-греньори. И нашето семе се славеше дори по вънъ... Отъ Италия, отъ Франция сѫ дохождали да купуватъ, за да подмладяватъ расата си".

Да се ненаслушашъ. И съ сѫщото внимание и почитъ го слушатъ и ония, които колко ли пѫти сѫ го слушали. Гледамъ го и си мисля: ето единъ заветникъ на еленското чорбаджийство. Толкова хулени и клеветени. Защо? Защото сѫ имали ясна представа за държавната сила и не сѫ се поддавали кога комуто се поще да прави бунтъ и съ 10 чакмаклии пушки да освобождава народа си... А че тия хора сѫ организирали стопанството и сѫ създали поминъкъ на цѣлия тоя край, че сѫ били и банкеритѣ му, и търговцитѣ му, и комисионеритѣ му; че сѫ намѣрили пазари, създали кредити, връзки, дето се рекло съ цѣлия свѣтъ, всичко това каточели не е нищо.

Малко ли е вината имъ, че сѫ били богати, просвѣтени, успѣли да спечелятъ уважението на турскитѣ властници? Гърцитѣ, арменцитѣ, евреитѣ имаха много по-богати хора, участвуващи въ управлението, и все пакъ сѫ били уважавани и тачени отъ всички свои сънародници. Само ние идо-

лопоклонницитѣ на абсолютното равенство, готови да правимъ всичко съ земята равно... за да бѫдемъ всички равни, само ние не можемъ да търпимъ измежду насъ да стърчатъ първенци. — Че е имало безчовѣчни чорбаджии — не ще и дума. Но нима всички бедняци сѫ светци?

Еленскитѣ чорбаджии сѫ били ученолюбиви, предприемчиви и дълбоко религиозни хора и сѫ дали плеада дейци по възражданего ни и черковния въпросъ. Не сѫ били лекомислени бунтари, защото сѫ познавали силата на държавната власть и не сѫ могли да рискуватъ едно създадено благоденствие".

Познатиятъ публицистъ Сава Доневъ (Добрияновъ)

Въ своитѣ „Пѫтни бележки за всичко", въ в. Демократически сговоръ", бр. отъ 31. VII. 1930 г., като говори за чорбаджийството въ Елена, казва дословно така: „Въ най-чорбаджийската Елена българскиятъ духъ е билъ най-чистъ и най-здравъ. Никога гръцко влияние не е проникнало въ Елена, въ Котелъ и въ други чорбаджийски градове. И тия именно градове сѫ дали най-достойнитѣ водачи при Възраждането . . . Чорбаджиитѣ въ Елена направили първия за времето си легаленъ опитъ на българина за властитѣ... Тѣ започнали да свалятъ и да качватъ каймаками и паши, да командватъ на турцитѣ. Примѣрътъ на еленскитѣ чорбаджии билъ последванъ и по други градове и села. Въпросътъ е, дали безъ чорбаджийство щѣхме да имаме български черкови и училища, българско възраждане. Чорбаджийството предхожда еснафа. Всички позволителни за черкови и училища сѫ издействувани отъ чорбаджии... Чорбаджиитѣ сѫ били посрѣдници между раята и турската власть — нѣщо като сегашнитѣ адвокати. Тѣ получавали възнаграждение въ натура: масло, агне, пуякъ, вълна и пр. Но нима и сегашнитѣ посрѣдници не получаватъ възнаграждение?".

Добрияновъ слушалъ въ Елена, че еленския чорбаджилъкъ има произхода си отъ двама братя християни отъ Кайсеръ (Кесария въ Мала-Азия), които като доставчици придружавали турскитѣ войски при похода имъ къмъ Виена, следъ това тѣ останали въ Елена, Котелъ и Арбанаси и предали на потомството си своитѣ връзки съ турскитѣ власти.

Неочаквана инвеститура на чорбаджия въ турско време

(Истинска случка)

Чорбаджийството, като уредба въ старото турско време, още не е засегнато отъ нашитѣ историко-правни изучвания[1])

[1]) Собствено за чорбаджиитѣ и чорбаджийството у насъ е изписано дѣдае-си книга, но всичко това се е завъртало около чорбаджиитѣ, като „икономическа сила", като „злоупотрѣбители съ

Мнозина отъ нашитѣ писатели иматъ крайно погрѣшно мнение за него. Нѣкои не знаятъ дори, че истинското чорбаджийство е било единъ старъ институтъ, една обществена изборна служба, еволюирала на турска почва — служба, за която е била необходима и една инвеститура отъ по-горната административна власть. Тази власть, обаче, често е злоупотрѣбявала съ правото си да утвърдява, и сама произволно обличала въ това обществено положение много пѫти и свои любимци, натрапвани на населението.

Въ Елена, споредъ моитѣ издирвания, редътъ е билъ такъвъ. Народътъ отъ градеца и селата правелъ годишенъ съборъ; на този съборъ се е изслушвалъ отчета на предишния чорбаджия и следъ това е ставалъ изборъ на новъ. Освенъ мѣстнитѣ чорбаджии, които сѫ представлявали населението предъ мѣстния субашъ, имало е и „мемлетски чорбаджия" (областенъ чорбаджия), който е билъ сѫщо така избиранъ. Той живѣлъ въ Търново при войводата или покъсно аенина.

Случвало се е и единиятъ и другиятъ видъ чорбаджии да се натрапятъ — да станатъ чорбаджии безъ изборъ, но това е било явно злоупотрѣбление съ властьта. Така — назначенитѣ чорбаджии сѫ плащали много пѫти съ главата си. Въ Еленско сѫ ставали често селски бунтове противъ известни чорбаджии — и добри и лоши — сваляли сѫ ги, а понѣкога — и убивали. Такива убити чорбаджии сѫ били: Миху Бакалина, Стоянъ Чорбаджи, Хаджи Стоянъ Чиргиланъ убитъ отъ дѣдото на Цончо Добревъ отъ с. Попъ Бобчевци, Калчо Чорбаджи, за убийството на когото свидетелствува паметниятъ камъкъ при кѫщата на Радивоевци и пр

Избранъ, чорбаджията трѣбвало да получи своята инвеститура (утвърждение). Това утвърждение е ставало съ получаването отъ ржката на войводата „чорбаджийска тояга" (патерица). За подобни тояги, давани на чорбаджиитѣ има сведения изъ разни мѣста на България. Тукъ азъ ще съобща единъ любопитенъ разказъ, който съмъ написалъ още въ 1885 г. въ Елена, споредъ думитѣ на 80-годишниятъ тогазъ старецъ, сега покоенъ, дѣдо Хаджи Христо Михайловски, братъ на Илариона Макариополски.

*

Въ размирнитѣ времена на първата четвъртъ отъ XIX ст. въ Търново аенството" (войводалъкътъ) е било обектъ на плячка: който по-смѣлъ турчинъ могълъ да събере около

влияние", като изедници. Между това, чорбаджийството, гледано отъ това становище, е изборенъ типъ при разширеното му тълкуване. Нашата студия върху „чорбаджийството като обществено-държавна уредба" доказва, че изъ срѣдата на чорбаджийството сѫ излѣзли голѣмъ брой народни будители, благодетели и просвѣтители.

си повече бабаити, панти и делии, той успѣвалъ да отнеме войводството и да се наложи за воевода. Превземала се длъжностьта, както се казвало „бучаамъ хакѫ ичимъ“ (по правото на ножа'. Такъвъ единъ чистъ воевода станалъ (около 1814—1820 г.)' търновченинътъ Фейзи-аа. Той взелъ воеводството следъ една ожесточена битка съ русенския аенинъ. Тогазъ Търновско и Русенско били воеводства (аенлици), а Видинъ и Силистра — пашалъци. Фейзи-аа билъ по-рано арабаджия (коларь) и кираджия. Единъ день той отивалъ съ колата си отъ Търново къмъ Мирданя за дърва. По пѫтя срещналъ съ пълни кола мирданчанина Ивана.

— Оттегли колата си отъ пѫтя ми! — разфучалъ се Фейзи-аа.

— За тебе е по-лесно да оттеглишъ твоитѣ кола: тѣ сѫ праздни, — отговорилъ Иванъ и си каралъ напредъ.

— Яна чекъ, бе инътъ-гявуръ (тегли на страна, бе упорити гявурино), изкрещялъ колкото можелъ Фейзи-аа.

Иванъ билъ не само упоритъ гявуринъ, но още смѣлъ и юначенъ мирданчанинъ. Намѣсто всѣки другъ отговоръ, той намѣрилъ за добре да стовари върху гърба на агата нѣколко чепати остена.

Агата си ги отнесълъ...

Воеводата Фейзи-аа се прославилъ на времето си, казватъ, като много добъръ; обичалъ да прави „хаиратъ“ (благодеяния) на мѣстата, дето го познавали, и се отличилъ съ цѣлъ редъ общеполезни постройки (часовници, мостове и чешми); между друго, той построилъ високи каменни часовници въ деветь села, между които: Елена, Мирданя, Капиново и др.

Скоро следъ завземането на воеводството Фейзи-аа си спомнилъ за нѣкогашната случка съ Мирданчанина Ивана. Той пратилъ да го повикатъ.

Иванъ останалъ като гръмнатъ, когато делии-сеймени дошли въ Мирданя и го покарали за Търново. Слисанъ и уплашенъ, той билъ отведенъ въ конака на воеводата, въ неговата стая. Фейзи-аа пожелалъ да остане съ Ивана насаме.

— Е, Иване, заговорилъ Фейзи-аа, помнишъ ли оня даякъ, дето единъ пѫть ми го удари?

— Аманъ, аа, бей, може ли подобно нѣщо, заплелъ се Иванъ.

— Йокъ, йокъ (не, не ; ти остави сега тѣзи забикалки, меко продължилъ Фейзи-аа, кажи ми само помнишъ ли. . даяка, дето ми го стовари по пѫтя отъ Търново къмъ Мирданя?

Иванъ мълчалъ.

— Ама сега видишъ ли? Азъ станахъ воевода, аенинъ!.

— Да си живъ, аа; Господь животъ и здраве да ти дава.

– И, сега, азъ мога всичко!.. Я си избери ей-тамъ и подай ми отъ кѫта една тояга. – И воеводата посочилъ Ивану изправенитѣ въ единъ кѫтъ на стаята си хубаво одѣляни и обработени тояги.

Иванъ се смутилъ, но се успокоилъ като видѣлъ, че неговото наказание ще се свърши съ бѣсилка; взелъ една отъ тоягитѣ и я подалъ на Фейзи-аа.

— На, поеми тази тояга — проговорилъ Фейзи-аа — и върви да кажешъ на Мирданченитѣ, че азъ те правя „Мирданъ-чорбаджѫсѫ"; ти заслужвашъ това, защото си бабаитинъ.

Иванъ поблагодарилъ, отишълъ си, станалъ мирдански чорбаджия, какъвто билъ презъ цѣлия си животъ.

(Изъ „Юбилеенъ сборникъ на Разград. читалище „Развитие" — 1869—1904 г. Разградъ, 1904, стр. 84).

СТАТИСТИКА
на Еленско и населението му
Споредъ списъка на общинитѣ въ Княжество България за 1891 год.

Еленска околия

ОБЩИНА	Число на домоветѣ			Число на жителитѣ		
	български	не българ.	Всичко	български	не българ.	Всичко
Бебровска селска						
с. Беброво	135	24	159	735	72	807
м. Босевци	15	—	15	73	—	73
„ Бѣлковци	15	—	15	75	—	75
„ Иванъ-Ивановци	19	—	19	117	—	117
„ Козъ-дере	1	9	10	4	28	32
„ Нейковци	13	—	13	72	—	72
„ Попска	14	—	14	77	—	77
„ Силименчовци	—	4	4	—	16	16
„ Черешовъ-долъ	25	—	25	140	—	140
„ Черний-дѣлъ	36	1	37	190	6	196
Блъсковска селска						
м. Балуци	18	—	18	100	—	100
с. Блъсковци	34	—	34	202	—	202
м. Велювци	13	—	13	73	—	73
м. Голѣманитѣ	14	—	14	76	—	76
„ Дърлевци	18	—	18	117	—	117
„ Маравелци	15	—	15	89	—	89
„ Недѣлковци	7	—	7	42	—	42
„ Николовци	15	—	15	86	—	86
„ Титевци	9	—	9	60	—	60
„ Търкашени	32	—	32	163	—	163
„ Червенковци	5	—	5	32	—	32
Буйновска селска						
с. Буйновци	50	—	50	285	—	285
м. Голѣмий-ржтъ	8	—	8	46	—	46
„ Дараци	5	—	5	46	—	46

„ Кожлювци	12	—	12	59	—	59
„ Крилювци	12	—	12	60	—	60
м. Мариновци	8	—	8	47	—	47
„ Нешовци	17	—	17	97	—	97
к. Пъшовци	5	—	5	38	—	38
к. Танчовци	14	—	14	71	—	71
„ Топузу	20	—	20	110	—	110
„ Шоевци	22	—	22	111	—	111
„ Шубеци	21	—	21	128	—	128
Доспатлийска селска						
с. Арж-кьой	—	25	25	—	125	125
м. Баиръ-махла	—	14	14	—	82	82
к. Гьовелий	8	5	13	49	41	90
с. Гьолъ-кьой	—	17	17	—	107	107
к. Дайновци	8	—	8	32	—	32
„ Дебелий-ржтъ	24	—	24	132	—	132
с. Емирлеръ	—	26	26	—	98	98
м. Ессе-махала	—	13	13	—	71	71
„ Каваджикъ	—	31	31	—	180	180
„ Ковчазъ	—	20	20	—	125	125
к. Стояновци	3	3	6	13	22	35
с. Сюлюманъ-кьой	—	28	28	—	184	184
м. Сюнюкчилеръ	—	15	15	—	92	92
с. Тънкий ржтъ	24	—	24	126	—	126
м. Узунъ гюна	—	26	26	—	151	151
с. Ходжа-кьой	—	22	22	—	130	130
м. Челеби-махала	—	27	27	—	151	151
„ Язаджий	—	27	27	—	151	151
„ Яйлъ-кьой	—	18	18	—	110	110
Драгийска селска						
к. Бадевци	33	—	33	244	—	244
„ Драгановци	17	—	17	101	—	101
с. Драгийци	22	—	22	107	—	107
к. Кантари	12	—	12	70	—	70
„ Мрътвината	5	—	5	31	—	31
„ Пелишенитѣ	7	—	7	38	—	38
„ Цвѣклювци	12	—	12	56	—	56
„ Шиливери	5	—	5	30	—	30
Дрѣнтска селска						
к. Баждари	15	—	15	96	—	96
„ Горний край	40	—	40	246	—	246
„ Добрювци	20	—	20	124	—	124
с. Дрѣнта	45	—	45	276	—	276

к. Караиванци	8	—	8	45	—	45
„ Косевци	10	—	10	62	—	62
к. Липовъ-ржтъ	16	—	16	109	—	109
к. Пейковци	12	—	12	72	—	72
Еленска градска						
м. Боевци	12	—	12	73	—	73
к Горни-Чукани	7	—	7	50	—	50
м. Долни-Болѣрци	7	—	7	52	—	52
„ Долни Геневци	10	—	10	59	—	59
„ Долни Чукани	27	—	27	148	—	148
гр. Елена	542	—	542	2818	—	2818
м. Казаци	11	—	11	69	—	69
Златаришка селска						
с. Дурна-дере	22	—	22	82	—	82
„ Златарица	480	—	480	2679	—	2679
Капиновска селска						
с. Капиново	220	—	220	1148	—	1148
Капиновска градска						
с. Авдалари	19	1	20	101	10	111
„ Кересенликъ	25	6	31	167	38	205
с. Капиново	118	28	146	706	141	847
м. Кочаклари	6	4	10	39	19	58
Константинска селска						
м. Баиръ махла	6	7	13	35	46	81
„ Вейзлери	16	3	19	93	14	107
„ Дуванджий	—	20	20	—	125	125
м. Дуванлари	15	14	29	109	38	147
м. Кара-Куртлари	10	—	10	64	—	64
„ Кьовъ-башлари	—	17	17	—	118	118
с. Константинъ	97	17	114	560	92	652
„ Реселий	20	5	25	135	30	165
„ Тузлу-Аланъ	5	4	9	22	20	42
м. Тюлбе	17	1	18	41	7	48
„ Шюкюрлери	—	13	13	—	76	76
Костелска селска						
с. Арабаджий	5	—	5	22	—	22
„ Граматици	25	—	25	139	—	139
„ Дебрава	22	—	22	150	—	150
„ Костелъ	75	—	75	398	—	398
к. Кючукъ Юсуфовци	4	—	4	4	—	34

к. Трашлиитѣ	17	—	17	95	—	95
м. Чакалитѣ	46	—	46	276	—	276
Лазарска селска						
м. Брѣжници	6	—	6	38	—	38
„ Бръчкювци	17	—	17	8	—	85
„ Велковци	33	—	33	145	—	145
„ Витювци	10	—	10	56	—	56
„ Драгановци	8	—	8	55	—	55
„ Драгоевци	24	—	24	125	—	125
с. Лазарци	43	—	43	178	—	178
м. Ничювци	6	—	6	33	—	33
„ Нюшковци	10	—	10	53	—	53
„ Продановци	10	—	10	46	—	46
„ Танчовци	12	—	12	83	—	83
к. Тарханджий	20	—	20	71	—	71
„ Угоряловци	41	—	41	209	—	209
м. Хвърлевци	19	—	19	127	—	127
„ Хжнлевци	37	—	37	175	—	175
Марянска селска						
м. Бойчовци	3	—	3	15	—	15
к. Горни-Марянъ	89	—	89	452	—	452
„ Долни-Марянъ	44	—	44	227	—	227
„ Радовци (Каперли)	9	—	9	61	—	61
„ Саровци	4	—	4	19	—	19
Майковска селска						
к. Ятларци	12	—	12	54	—	54
„ Духлевци	12	—	12	74	—	74
„ Игнатовци	20	—	20	111	—	111
с. Майковци	40	—	40	155	—	155
к. Ралиновци	9	—	9	45	—	45
„ Узунитѣ	6	—	6	36	—	36
Миндяшка селска						
с. Миндя	271	—	271	1396	—	1396
Палишка селска						
м. Брѣзово	22	—	22	134	—	134
„ Ганювъ-долъ	36	—	36	198	—	198
„ Даваритѣ	16	—	16	102	—	102
„ Миневци	17	—	17	97	—	97
с. Палици	45	—	45	258	—	258
к. Петковци (Сейрени)	3	—	3	16	—	16
м. Попъ-Русевци	24	—	24	137	—	137

к. Тюмбовци	22	—	22	142	—	142
с. Юрюклери	22	20	42	101	90	191
Разпоповска селска						
к. Кокуда (Калиновци)	5	—	5	30	—	30
к. Кринковци	15	—	15	88	—	88
м. Мжжлеци	22	—	22	132	—	132
„ Попъ-Димитровци	12	—	12	81	—	81
с. Разпоповци	30	—	30	180	—	180
м. Славовци	8	—	8	58	—	58
„ Стаматевци	14	—	14	87	—	87
с. Черешовъ дѣлъ	20	—	20	114	—	114
Руховска селска						
м. Кехайовци	7	—	7	44	—	44
с. Руховци	95	—	95	560	—	560
м. Стийковци	14	—	14	90	—	90
„ Христовци	20	—	20	120	—	120
Синджирлийска селска						
к. Кирилъ-Лжжовци	20	—	20	115	—	115
м. Костадинчовци	4	—	4	31	—	31
к. Лапавишковци	4	—	4	26	—	26
„ Майтаняци	23	—	23	127	—	127
„ Миланкини	5	—	5	27	—	27
м. Милковци	9	—	9	45	—	45
„ Недишковци	10	—	10	50	—	50
„ Неювци	13	—	13	72	—	72
„ Новачкини	14	—	14	82	—	82
„ Пърчовци	30	—	30	170	—	170
„ Рашовци	2	—	2	15	—	15
с. Синджирлий	19	—	19	104	—	104
м. Тиганци	3	—	3	27	—	27
Срѣдньо-Колибарска селска						
к. Берковци	22	—	22	119	—	119
м. Дерикотковци	20	—	20	135	—	135
„ Илювци	19	—	19	123	—	123
„ Раювци	40	—	40	237	—	237
„ Срѣдни-колиби	50	—	50	283	—	283
„ Хвараловци	47	—	47	303	—	303
Старо-Рѣшка селска						
м. Баиръ-махла	—	7	7	—	32	32
„ Дели-Кечи-дере	—	—	—	—	—	—
„ Карамцалари	7	2	9	40	17	57
с. Кечи-Дере	—	10	10	—	38	38

м Конезелери	19	4	23	125	20	145
„ Мюсюлмери	2	41	43	14	200	214
„ Паяци	—	11	11	—	58	58
„ Софталари	—	—	—	—	—	—
с. Стара-рѣка	192	—	192	542	—	542
„ Сжртъ-кьой	3	11	14	3	31	34
м. Тикенъ-бунаръ	8	—	8	39	—	39
Стеврешка селска						
м. Ахмедоолу	—	15	15	—	75	75
с. Бенли кьой	2	12	14	10	60	70
„ Вели-кьой	1	16	17	4	87	91
„ Дере-кьой (I-во)	—	18	18	—	90	90
„ Дере-кьой (II-ро)	1	10	11	16	67	83
с. Дура-Боглу	—	5	5	—	21	21
м. Исакларъ	11	32	43	62	181	243
с. Кжна-кьой	—	20	20	—	100	100
м. Макаклари	4	4	8	20	20	40
„ Пачалари	—	10	10	—	32	32
с Стеврекъ	26	40	66	110	200	310
м. Урумъ-бей	1	16	17	5	85	90
с. Чамурлу-кьой	1	26	27	5	130	135
Тодювска селска						
м. Аплаци	3	—	3	19	—	19
„ Багалевци	18	—	18	100	—	100
„ Бейковци	22	—	22	116	—	116
„ Духовци	9	—	9	59	—	59
„ Карандили	10	—	10	57	—	57
„ Киревци	19	—	19	100	—	100
„ Мирчовци	5	—	5	28	—	28
„ Папратлива	34	—	34	172	—	172
„ Райновци	8	—	8	46	—	46
„ Султани	13	—	13	60	—	60
„ Тодювци	39	—	39	210	—	210
Туркоклийска селска						
м. Аркжж-Махале	4	16	20	15	35	50
„ Гюндюзлери	2	7	9	10	35	45
с. Имренъ-кьой	2	10	12	10	50	60
м. Имче дере	—	16	16	—	112	112
„ Кара-Ошукъ	11	19	30	23	31	54
„ Кеманлари	—	10	10	—	40	40
„ Нова (Ени махале)	1	6	7	2	18	20
с. Туркоклий	3	85	88	15	285	300
м. Чанаджикъ	3	15	18	10	63	73

Чаталъ-Дерелийска селска						
м. Бъзелъ	—	—		—	—	—
„ Дагъ-Махале	—		—	—	—	—
„ Дере-Махале	—	5	5	—	33	33
„ Деде Балъ (Имру-Кжя)	95	—	95	442	—	442
„ Калайджикаръ	—	24	24	—	130	130
„ Келлери	—	12	12	—	56	56
„ Рамазанъ-Махалеси	—	—	—	—	—	—
„ Сюргюлий	—	12	12	—	64	64
„ Терзилери	—	14	14	—	104	104
„ Хаджи-махале	—	13	13	—	75	75
с. Чаталъ дере	—	56	56	—	284	284
м. Ченогацитѣ	—	—	—	—	—	—
„ Юрулю махалеси	—	—	—	—	—	—
Шилковска селска						
м. Баювци	17	—	17	92	—	92
„ Градевци	11	—	11	66	—	66
„ Гърдевци	28	—	28	147	—	147
„ Зингюевци	52	—	52	310	—	310
„ Йовковци	24	—	24	140	—	140
„ Караджовци	15	—	15	92	—	92
„ Кръстевци	9	—	9	56	—	56
„ Развалаци	28	—	28	176	—	176
„ Ребревци	23	—	23	131	—	131
„ Шилковци	23	—	23	136	—	136
Яковска селска						
м Бръчковци	12	—	12	75	—	75
„ Витювци	14	—	14	73	—	73
„ Вълчовци	25	—	25	147	—	147
„ Вързилковци	14	—	14	80	—	80
„ Върлювци	4	—	4	24	—	24
„ Горни-Болярци	25	—	25	165	—	165
„ Горни Геновци	6	—	6	47	—	47
„ Донковци	15	—	15	67	—	67
„ Драганосковчи	16	—	16	96	—	96
„ Мартинковци	2	—	2	24	—	24
„ Махалници	7	—	7	51	—	51
„ Мечко-Биевци	4	—	4	26	—	26
„ Мирославовци	2	—	2	10	—	10
„ Писарци	8	—	8	62	—	62
„ Попъ-Бобчевци	3	—	3	18	—	18
„ Садина	4	—	4	18	—	18
„ Стойчовци	7	—	7	42	—	42
„ Шайтани	25	—	25	165	—	165
„ Шишкъвци	6	—	6	43	—	43
„ Шупжци	5	1	6	27	6	33
с. Яковци	23	4	27	106	19	125

Елена като просвѣтно огнище въ миналото

I.

Когато П. Р. Славейковъ, въ 60-тѣ години на миналото столѣтие, нарече Еленското училище „даскалоливница“, той имаше право и добро основание. Голѣмиятъ български общественикъ, народенъ учитель и трибунъ, поетъ и публицистъ, самъ бѣше ученикъ на това Еленско училище (1848—49), наедно съ Драгана Цанкова. Въ тѣзи години голѣмъ брой ученици, доста възрастни и съзнаващи необходимостьта отъ една по-висока учебна подготовка, като научили, че въ Елена се преподаватъ науки, които даватъ доста пълно образование отъ съвременен характеръ, стекли се въ Елена, станала още тогава, та и по-сетне, презъ дълго време, едно истинско просвѣтно огнище. Тукъ бѣха надошли, освенъ П. Р. Славейковъ и Драганъ Цанковъ, още Ионъ Каса-

Метоха съ градския часовникъ

бовъ отъ Лѣсковецъ, отпосле докторъ по правото — К. Боневъ отъ Търново, отпосле докторъ по медицината и виденъ лѣкарь, — Добри Войниковъ отъ Шуменъ и Добри Чинтуловъ отъ Сливенъ, добре известни български писатели, — Петъръ В. Оджаковъ и Никола Козловъ отъ Лѣсковецъ,

хаджи попъ Димитрий Самоводски, отсетне протонотарий и учитель въ Търново. Тѣзи и още много други непознати, станали отпосле учители, временно или постоянно, сж разпространявали просвѣта по всички краища на България.

Нека се прибави тукъ, че такава просвѣта сж разнасяли, и преди и следъ Кримската война, въ разни градове, паланки и голѣми села, и нѣкои еленчани, достойни и будни ученици на даскалъ Деча (отпосле попъ Андрей Робовски), Ивана Момчиловъ, Никола Михайловски и Никифора попъ Костадиновъ. Доста е да поменемъ Стояна попъ Андреевъ Робовски, Милана попъ Савовъ, отпосле свещеникъ, Милана Радивоевъ, Стефана Видоловъ, Дича Марковъ, Петка Горбановъ и пр. и пр. Не е лишно да поменемъ тукъ, че при Ивана Момчиловъ и Н. Михайловски, Еленското училище е имало характеръ на едно класно училище, на една непълна гимназия, каквото то е било още въ 1844 г. Въ това училище сж се преподавали предметитѣ: свещена история, свещенъ катихизисъ, догматическо богословие, църковно-славянски езикъ съ граматиката му, география—политическа, математическа и физическа—аритметика, часть отъ алгебра и геометрия, логика, психология, физика, българска и всеобща история, начало на ново гръцки езикъ.

* * *

Класното училище въ Елена, разсадникъ на хумани тарни знания, на което здравата основа е положилъ Момчиловъ (1843—44), има своята преинтересна предистория. Тази история се крие въ „келиитѣ на Елена" още отъ втората половина на XVIII столѣтие, дори и по-рано. Ние имаме даже едно косвено свидетелство, че въ Елена е имало училище още въ първата половина на XVIII ст., а именно обстоятелството, че попъ Дойно (въ Елена) като учитель и книжовникъ нареченъ Дойно Граматикъ, вече като свещеникъ, какъвто той станалъ къмъ края на столѣтието, въ 1784 г., преписвалъ слалянобългарската история на отца Паисия, който преписъ се пази въ Софийската народна библиотека.

Келийното учение въ Елена е било подкрепѣно съ усърдие и съ срѣдства отъ еленскитѣ първенци-чорбаджии. Главни подвижници на келийното обучение сж били, между друго, светогорскитѣ хилендарски таксидиоти (лухивници), имащи за жилище постоянния метохъ, който до скоро се пазѣше въ Елена, недалечъ отъ високия каменен часовникъ. Метохътъ, между друго, е служилъ и за келийно училище.

Важното, обаче, и достойно за отбелязване е това, че еленчани съградили много скоро нарочита сграда за келийното и по-късно взаимноучително преподаване. Тукъ сж се подвизавали даскалъ Андрея (сетне попъ Андрея), неговитѣ по-

мощници Никола п. Стояновъ, отсетне именитъ свещеникъ, Петко Николовъ (Байкинъ) и др. Характерно е да се помене тукъ, че много отъ ученицитѣ отъ околнитѣ мѣста, повече отъ стотина, които идвали за обучение въ келийното училище на Елена, били настанявани въ нарочитъ за това домъ — нѣщо като пансионъ — надъ черквата „Успение пресвятыя Богородицы". Сѫщо така не е лишно да се подчъртае, че още въ келийното училище сѫ добивали запознане съ четмо и писмо и момичета отъ Елена.

Преподаванитѣ въ келиитѣ предмети сѫ били: наустница, псалтирь, евангелие, светче, разни молитвеници и пр. Преподавало се е още и черковно пѣение, необходимо въ онова време за всѣки кандидатъ за „даскалъ". Това черковно пѣние въ Елена е обръщало особено внимание на първенцитѣ — черковни и училищни настоятели. И въ тритѣ черкови въ Елена се е пѣело по светогорски типъ и службата се е изпълнявала съ най-голѣма ревность и точность.

По предание черковното пѣние въ Елена е продължавало да се поддържа съ успѣхъ до най-ново време. Пѣвци отъ Елена сѫ били канени на голѣмитѣ служби въ време на храмовитѣ праздници на двата монастиря: Плаковския „Св. Илия" и Капиновския, или Еленски, „Св. Никола"; а сѫщо така и въ време на храмовитѣ праздници на нѣкои отъ околнитѣ села. Сава хаджи Стефановъ Бобчевъ известно време, въ края на 60-тѣ и началото на 70-тѣ години на мин. стол., е обучавалъ на черковно пѣние по псалтикията нѣкои млади хора, дошли отъ Кортенъ, Златарица, Дрѣнта, Беброво и отъ др. Негови ученици отъ Елена си припомняме покойнитѣ Михаила Савовъ Касевъ, отсетне осн. учитель въ Русе и известенъ русенски гражданинъ, Спирдона А. Разсукановъ, Атанаса Кочановъ и нинѣ благополучно живѣещия отецъ Димитъръ П. Разсукановъ

Съ голѣмо присърдце еленчани сѫ поддържали своитѣ келийни и по-сетне класни учители. Тѣ събирали за тази цель помежду си малки суми, по-късно обединени въ тъй наречената „Учителска каса", на която помагали и появилитѣ се по-после еснафи у насъ. Въ началото заплатитѣ сѫ били много скромни, особено на келийнитѣ учители; но откакъ се появява Ив. Момчиловъ, платата почва да става *прилична* за онова време — 3.000 гроша — и е достигнала до 12.000 гроша годишно за Никола Михайловски. Споредъ преданието, въ Елена не е сѫществувалъ обичая да се носи храна на учителитѣ.

Еленчани сѫ се отличавали и съ своята подкрепа на просвѣтени дейци и подвижници, които се нуждаели отъ насърдчване и помощь. Достойно за отбелезване е въ това отношение характерното писмо, което заточениятъ въ Свѣтагора голѣмъ подвижникъ и борецъ за независима българска

иерархия, за българщина въ черкова и училище, отецъ Неофитъ Бозвели, е написалъ и пратилъ на отца попъ Андрея Робовски въ 1847 г. на 1 декемврий отъ Хилендарския монастиръ. Като благодари на попъ Андрея за това, че се отнася къмъ него тъй съчувствено, той се обръща къмъ него съ думитѣ: „многострадалче и ревнителнѣйший свещениче общенародния ползи и доброти рачитель", и го моли да поднесе благодарностьта му на „любороднитѣ еленчани", които „въ туй ми бедно напастное състояние щедроти человѣколюбия, общонародное ми учинено благодеяние, което мя утѣши и съживи, нещемъ заборави до изходъ души моея". Текстътъ на това писмо е запазенъ и до днесъ.

* * *

До Освобождението, Еленското класно училище, благодарение на своя подбранъ учителски персоналъ, е стояло винаги на завидна висота. Приемникътъ на Момчилова и Михайловски, Никифоръ попъ Костадиновъ, бѣше образцовъ преподаватель и превъзходенъ възпитатель на питомцитѣ на Еленското класно училище, каквито продължавали да посещаватъ Еленската „даскалоливница" и отъ околнитѣ мѣста. Прочее, въ течение на едно столѣтие, Елена е била просвѣтно огнище не само за околнитѣ голѣми села-паланки, но и за много градове, въ които сж се подвизавали еленскитѣ възпитаници и сж ставали учители, свещеници, монаси-духовници и т. н.[1]) Нека отбележимъ и това обстоятелство, че учителитѣ-еленчани попъ Андрея Робовски, синъ му даскалъ Стоянъ, особено пъкъ Ив. Момчиловъ, Н. Михаиловски и Никифоръ п. Костадиновъ, бѣха добри и въ много случаи отлични книжовници, съставители на учебници и издатели. Ив. Момчиловъ даже следъ заминаването си отъ Елена въ Горна-Орѣховица бѣше основалъ дружество „Книгопродавница", като издаде двайсетина учебници и книги за прочить, каквито сж напр. прекраснитѣ „Народни сказания по всеобща история".

С. С. Бобчевъ

II.

Въ миналото гр. Елена съ своето просвѣтно дѣло е държалъ първо мѣсто. Още преди откриването на Габровското училище, въ Елена е имало добре уредено училище, гдето се е преподавала славянска граматика отъ известния даскалъ Андрея попъ Дойновъ Робовски, и билъ въведенъ

[1]) Подробности за Еленското келийно и класно у-ще и за келийнитѣ и класни учители, съ животописни бележки за последнитѣ, любопитниятъ може да намѣри въ Еленски сборникъ, описание на гр. Елена и Еленско, кн. I, изд. на Еленското Просв. д-во, София 1931 — въ статията на М. Дичевъ: „Градиво за историята на гр. Елена".

отчасти взаимниятъ методъ отъ Кънчо Симидовъ, който ходилъ въ Букурещъ и въ Германия и знаелъ гръцки и нѣмски езици. Въ 1835 г. еленчани направили ново „алилодидактическо училище" по образеца на Габровското, и била въведена „Белъ Ланкастерската" метода, по която се е преподавало до 1873 год, когато е била замѣнена съ новата звучна метода отъ учителя Тодоръ попъ Христовъ Калинкинъ.

До Освобождението въ това училище сж учителствували 22 учители. Пръвъ е билъ даскалъ Андрея Робовски, до 1838; следъ него — Манолъ Стателовъ въ Лѣсковецъ (1840) и даскалъ Димитъръ отъ Самоводене (до 1843), който въвелъ гръцки езикъ и география.

Еленското училище презъ тази епоха дължи своя разцвѣтъ и слава главно на двама достойни учители, излѣзли отъ Елена, а именно: Иванъ Куру Николовъ Момчиловъ (братъ на Хаджи Михаила), и Никола х. Стояновъ Михайловски (братъ на Илариона Макариополски и баща на поета Ст. Михайловски). Първиятъ е учителствувалъ отъ 1843 до 1859 год., а вториятъ — отъ 1848 до 1852 год. И двамата сж били съ високо образование за времето и се явили като добри училищни реформатори, отлични преподаватели и вещи педагози. Още на втората година следъ назначаването му (1844 год.), Иванъ Н. Момчиловъ открива класно училище, каквото не е имало тогава и въ Габрово, защото класно училище въ Габрово се открива чакъ въ 1857 година отъ Т. Бурмовъ. Тъй че Еленското класно училище е първо не само въ Северна, но и въ цѣла България. Класното училище въ Копривщица, което претендира за първо, е основано въ 1836 г. (2 години по-късно). Въ Еленското у-ще сж се преподавали: 1) Свещена история, 2) Катехизисъ, 3) Догматично богословие, 3) Църковно-славянски езикъ съ граматиката му, 5) Политическа математическа и физическа география, 6) Аритметика съ части отъ алгебра и геометрия, 7) Логика, 8) Психология, 9) Физика, 10) Всеобща история, 11) Руски езикъ и 12) Начало на гръцки езикъ. Поради добрата си уредба, добритѣ си учители и важностьта на наукитѣ, които сж се преподавали, Еленското училище добива известность и почнало да се посещава отъ ученици изъ всички околии и по-далечни градове: Търново, Гор. Орѣховица, Лѣсковецъ, Свищовъ, Сливенъ, Ямболъ, Котелъ, Стара-Загора, Шуменъ, Карнобатъ, Беброво, Твърдица, Кортенъ, Жеравна, Градецъ и др. Тукъ сж следвали мнозина наши видни общественици, книжовници и дейци по духовното ни и политическо възраждане, като: П. Р. Славейковъ, Др. Цанковъ, Добри Чинтуловъ, Добри Войниковъ, Никола Козловъ, братя Георги и Никола Живкови, Д-ръ Ионъ Касабовъ, Д-ръ Боневъ, П. Д. Оджаковъ и др. Всички, които сж завършвали това училище, сж се посвещавали въ служба на народа и отечеството, като сж

ставали учители, свещеници, книжовници и сж сѣели просвѣта изъ всички кжтове на България. Затуй много право то е наречено отъ своя питомецъ, поета П. Р. Славейковъ „Даскалоливница". Едва ли има градъ и по-голѣмо село въ България, гдето да не е учителствувалъ еленчанинъ, или възпитаникъ на еленската „даскалоливница". Това е една голѣма заслуга на града Елена за духовното възраждане на нашия народъ. Всичко това се дължи главно на будностьта и любознанието на еленчани, което ги е карало да се интересуватъ отъ просвѣтния въпросъ, да откриятъ и да се грижатъ за своето училище. За голѣмата имъ грижа къмъ училището свидетелствува факта, че за поддържането му още презъ 1836 год. сж основали фондъ отъ доброволни пожертвувания, който фондъ постепенно е нарасвалъ, докато къмъ 1860 г. достига до 400,000 гроша.

Еленчани се грижели и за образованието на своитѣ дъщери, които отъ 1845 почнали да пращатъ въ общото училище да се учатъ заедно съ момчетата, а въ 1866 г. при църквата Рождество Пр Богородици построили специално женско училище, което следъ нѣкоя и друга година става трикласно.

Следъ Освобождението Елена продължавала да бжде просвѣтенъ центъръ на околията, и нейнитѣ училища се пълнятъ съ жадуващи за просвѣта поколѣния. Икономическото западане на населението не само не спрѣ а още повече засили стремежа на подрастващитѣ поколѣния къмъ науката Шестокласното училище имаше условия да стане пълна гимназия

Днесъ този важенъ културенъ и просвѣтенъ центъръ въ миналото е оставенъ безъ гимназия, или какво да е друго срѣдно училище. Не стига, че е изолиранъ, оставенъ безъ ж. п. съобщение, вследствие на което е западналъ икономически но и въ просвѣтно отношение не се подпомага. Съ право еленчани въ началото на 1936 учебна година повдигнаха въпросъ и искаха да се открие въ града VI гимназияленъ класъ, и последователно да се откриватъ другитѣ класове до пълна гимназия. Това искане не бѣ взето подъ внимание. Всички условия за гимназия има. Новопостроеното училище — паметникъ „Иларионъ Макариополски" е достатъчно да побере ученици за 5 гимназиални класа. Желателно е този въпросъ да не се изоставя. Заради заслугитѣ на Елена въ миналото и за задоволяване на въпиющитѣ настоящи и бждещи просвѣтни нужди на цѣла Еленска околия, трѣбва да се открие пълна гимназия. Този въпросъ не ще престане да вълнува еленското гражданство и населението отъ околията, докато не намѣри своето разрешение.

Ст. Островърховъ

III.

Учители въ Елена до Освобождението и следъ него — до 1892 год.

Отъ много ранни години до Освобождението учительтъ се е наричалъ „даскалъ".

Първи учители въ Елена сѫ били светогорскитѣ монаси, изпращани отъ Хилендарския мънастирь за изповѣдници. Тѣ учили децата на четмо и писмо по наустницата, псалтиря, апостола, светчето и прочее; учили ги още да пѣятъ въ църква и да разбиратъ църковния редъ.

До Освобождението цензъ за „даскалъ" не се изисквалъ. Кандидатътъ е трѣбвало да пѣе нѣколко пѫти въ църква, за да могатъ всички да го чуятъ и оценятъ. Одобреният кандидатъ спазарявали въ килията или въ притвора на църквата. Следъ спазаряването даскалътъ цалувалъ рѫка на училищнитѣ епитропи, чорбаджиитѣ и свещеницитѣ, които присѫтствували при спазаряването. Спазаряването преди Освобождението ставало за година — отъ Димитровдень до Димитровдень. Сседъ Освобождението се въвела учебната година и спазаряването ставало за такава година. Когато даскалътъ се оказалъ добъръ, правили условие за по 1 до 3 години. Годишната заплата на даскала се движела отъ 500 до 2000 гроша. По-после, при уредбата на класното училище, (1843—1844 г.) плащали на класнитѣ учители по 5, 7, 9, до 12 хиляди гроша. Този размѣръ на заплатата продължилъ до 1892 г. — до влизането въ сила на Живковия законъ.

До Освобождението и въ началото следъ него учителитѣ се ползували съ голѣма почить и уважение При всички семейни радости и скърби: кръщаване, вѣнчаване и пр. следъ свещеника, и даскалътъ е билъ каненъ и заемалъ второ мѣсто.

Имало е и следният обичай: когато нѣкой ученикъ завършвалъ съ успѣхъ четенето на наустницата, псалтиря или четѣлъ въ черкова апостола, родителитѣ му поднасяли подаръкъ на даскала пешкиръ, риза, гащи и др. и то винаги при уреждана отъ тѣхна страна специална вечеря или обѣдъ.

Списъкъ на учителитѣ, учителствували отъ откриването училища (килии) до Освобождението ни и следъ него до 1892 г.

Отъ светогорскитѣ калугери, учители въ Метоха, се помни името на „диякона". Имената на други трима такива не се помнятъ.

1. Първи учитель мирянинъ билъ даскалъ Ненчо отъ с. Тича (1740 г.), отпосле свещеникъ.

Други даскали били:

№ по ред.	Име и презиме	Отъ де е родомъ	Въ кое училище е учителствувалъ	Презъ коя год. е учителствув.	Забележка
2	Кънчо Славовъ Симидовъ	гр. Елена	Килията		
3	Иванъ Бакаловъ	„	„		
4	Свещ. Петъръ Димитровъ	„	„		
5	Отецъ Никандъръ	св. Гора	Метоха		
6	Свещеникъ Никифоръ	гр. Елена	Килията		
7	Иосифъ Калугеръ	св. Гора	„		
8	Хаджи Сергий	„	„		
9	Дойно Граматикъ	гр. Елена	„		пресел. отъ Дрѣнта
10	Игнатий Калугеръ	св. Гора	„		
11	Андрея п. Дойновъ Робовски	гр. Елена	„	1819 и нас.	
12	Симеонъ попъ Костадиновъ	„	„	1844 „	отпосле свещ.
13	Никола попъ Стояновъ	„	„		
14	Пею попъ Стояновъ	„	„		отпосле свещ.
15	Свещеникъ Никола Гуневъ	„	„		
16	„ Христо Кършевъ	„	„		
17	„ Христо Петковъ	„	„		
18	Иванъ х. Момчиловъ	„	„		отпосле свещ.
19	Кънчо Милковъ	„	„		
20	Цончо Петковъ Горбановъ	„	„		
21	Димитрий Протонотарий	Самовод.	„		
22	Манолъ Диковъ	Лѣсковецъ	„	до 1842	
23	Свещеникъ Никола Ганевъ	Елена	„		
	Учителствували въ Аллилодидактическото училище				
24	И. Куру-Николовъ Момчиловъ	Елена	Аллилодидак. у-ще	отъ 1843	
25	Юр. Неновъ —	„	„	„	
26	Никифоръ Богдановъ	„	„		отпосле свещ.
27	Никола К. Грънчаровъ	„	„		
28	Иванъ попъ Стефановъ	„	„		
29	Стефанъ Иванъ п. Стояновъ	„	„		
30	Никола Хаджи Ст. Михаиловъ	„	„		

31	Никифоръ п. Константиновъ	Елена	Алилодидак. у-ще		
32	Свещ. Стефанъ М. Кметски	„	„		
33	Миланъ попъ Савовъ	„	„		
34	Стефанъ Мартиновъ	„	„		
35	Илия Хаджи Стеф. Бобчевъ	„	„		
36	Стоянъ п. Андреевъ Робовски	„	„		
37	Тодоръ п. Хр. Калинкинъ	„	„		отпосле свещ.
38	Юрданъ Ив. Браделъ	„	„		
39	Петко В. Горбановъ	„	„		
40	Дичо Марковъ	„	„		
41	Миланъ Т. Радивоевъ	„	„		
42	Стефанъ С. Бобчевъ	Елена	„		
43	Иванъ Ян. Арнаудовъ	Габрово	„		
44	Доси Икономовъ	Елена	„		
45	Юрданъ п. Николовъ Костовъ	„	„		
46	Анастасъ Н. Кочановъ	„	„		
47	Стефанъ Н. Кочановъ	„	„		
	Учители, учителствували въ Еленскитѣ у-ща следъ Освоб. до 1892 г.				
48	Никола Кънчевъ Милановъ	Елена	Гол. у-ще	1878	
49	Миланъ „ „	„	„	1878	
50	Свещ. Тод п. Хр. Калинкинъ	„	„	1879	
51	Стоянъ П. Гуневъ	„	„	1879	
52	Аврамъ Аврамовъ	с. Марянъ	„	1880	
53	Юрданъ Н. Яговъ	Д. Орѣхов.	„	1880	
54	Димитъръ А. Разсукановъ	Елена	„	1881	
55	Симеонъ Ив. Молловъ	Беброво	„	1882	
56	Юрданъ Юр. Хвърлевъ	Елена	„	1882	
57	Момчилъ попъ Ивановъ	„	„	1882	
58	Димитъръ В. Рочевъ	Г. Орѣхов.	„	1882	
59	Цанко Н. Вакавчиевъ	„	„	1882	
60	Иванъ Иосифовъ	Елена	„	1882	
61	Андрей П. Гуневъ	„	„	1882	
62	Иванъ Р. Зриновъ	„	„		
63	Никола С. Бакърджиевъ		„	1878	
64	Никола Ю. Молловъ		„	1878	
65	Юрданъ Недевъ	Д. Орѣхов.	„	1880/81	
66	Петъръ Караминчевъ	Лѣсковецъ	„	1883/84	
67	Матея Петковъ Мавловъ	Елена	„	„	
68	Иванъ Ст. Кондаковъ	„	„	„	
69	Стефанъ Пашмаковъ	г. Шуменъ	„	1884	
70	Никола Ганчевъ	Лѣсковецъ	„	„	
71	Марко Дичевъ	Елена	„	1883/84	
72	Димитъръ Драгостиновъ	с. Марянъ	„	1884/85	
73	Петко Янакевъ Кисьовъ	Елена	„	1884/85	
74	Димитъръ Берберовъ	„	„	1884/85	

75	Кънчо Садаковъ	Елена	гол. у-ще	1884/85
76	Тодоръ Янковъ Кирчевъ	с. Марянъ	„	1885/86
77	Кънчо Симидовъ	Елена	„	„
78	Юрданъ Милановъ	„	„	„
79	Христо Михайловски	„	„	
80	Иванъ Матеевъ Момчиловъ	„	„	„
81	Стоянъ Михалевъ	„	„	1888/89
82	Петко П. Коевъ	с. Разпопов.	„	„
83	Иванъ П. Фарашевъ	Елена	„	„
84	Стефанъ Г. Картаковъ	с. Присово	„	1890/91
85	Илия Дърлевъ	Елена	„	„
86	Христо Н. Мишайковъ	„	„	„
87	Христо Ив. Разсукановъ	Елена	„	1891/92
88	Рашо п. Георгиевъ	„	„	„

Старото училище при църквата „Св. Никола“

Изпърво момичетата сж се учели заедно съ момчетата. Когато направили стаитѣ при църквата „Рожд. пр. Богородици" въ 1868 год., момичетата били отдѣлени отъ момчетата и поставени да се учатъ въ тѣзи стаи.

Тукъ учителствували една следъ друга следнитѣ учителки:

№ по редъ	Име и презиме	Отъ де е родомъ	Въ кое училище е учителствувала	През коя год. е учителствув.	Забележка
1	Ана Браделова	Елена	кл. у-ще	1868	
2	Екатерина Иванчева	Ст.-Загора	„	1870	
3	Ана попъ Михалева	Елена	„		
4	Мария Р. Иванчева	Н. Загора	„	1872/80	
5	Витанова	Трѣвна	„	„	
6	Юрданка Кисимова	Берковица	„		
7	Рада В. Зуркова	Елена	първ. у-ще	1872/80	
8	Ана С. Моллова	Беброво	„	1881/82	
9	Мария Ив. Моллова	Ст. Загора	кл. у-ще	„	
10	Мария С. Касева	Елена	„	1872/80	
11	Ксанта Ст. Рачева	Лѣсковецъ	първ. у-ще	1882/83	
12	Мария Савова	„			
13	Ана Мануилова (Н. Кършова)	Елена	кл. у-ще	1883/84	
14	Ана Ст. Гунева	„	„	1883/84	
15	Станка Калчева	„	„	1885/86	
16	Стефана Сарафова	„	„	1885/86	
17	Стефана Г. Попова	„	„	„	
18	Мария Дърлева	„	„	1889/90	
19	Роза М. Икономова	„	първ. у-ще	1889/90	
20	Ана Ник. Кйсьова	„	кл. у-ше	1890/91	
21	Роза Икономова	„	„	1890/91	
22	Недѣлка Бъчеварова	Търново	„	1890/91	
23	Роза Тодорова	„	„	1891/92	

(Изъ неиздаденитѣ материали по учебното дѣло въ гр. Елена).

IV.

СПИСЪКЪ

на питомцитѣ, излѣзли отъ Еленската „даскалоливница“ и пръснати по всички краища на родната земя, като учители и свещеници, презъ втората половина на миналия вѣкъ

Драганъ Цанковъ отива въ Свищовъ, а по-сетне въ Русе; П. Р. Славейковъ — Търново, Трѣвна, Севлиево, Свищовъ, Бѣла и другаде; Д. Войниковъ — въ Шуменъ; П. В. Оджаковъ, Никола Козловъ, Стоянъ Ц. Каляджиевъ — въ Лѣсковецъ; Дичо Марковъ — въ Беброво, с. Вардунъ (Ески-Джумайско), Градецъ, Сливенъ и Елена; Миланъ попъ Савовъ (по-късно свещеникъ) — въ Лѣсковецъ, Сливенъ и Елена; Добри Чинтуловъ - въ Сливенъ и Ямболъ; Ив. М. Моловъ Беброво и Градецъ; Стойко Ивановъ — въ Горна-Орѣховица; Иванъ попъ Стефановъ (Кара-Стефановъ) — въ Ямболъ; Д. Пастовски — въ Карнобатъ; Коста попъ Кръстевъ — въ Жеравна; Т. Радославовъ — въ Беброво; Георги Стефановъ и Миланъ Стойковъ — въ Кортенъ (Ново-Загоско); Атанасъ Кочановъ — въ Цѣрова-кория (Търновско), а после въ Елена; Миланъ Радивоевъ — въ Габрово, Елена, Търново; Спирдонъ Грамадовъ — въ Ески-Джумая; Тодоръ Ташковъ — въ Стара-Загора, Търново и Сливенъ; Илия Ст. х. Бобчевъ - въ Елена; Христо Ив. Пановъ — Горна-Орѣховица; Радко М. Радославовъ — въ Златарица, Дрѣново, Разградъ, Горна-Орѣховица; Никола К. Минковъ — Трѣвна; Атанасъ К. Бошнаковъ — въ Тулча; Георги Г. Бошнаковъ — въ Свищовъ (участникъ въ Свищовския бунтъ, прекаралъ около 15 години на заточение въ Дияръ-бекиръ); даскалъ Атанасъ Ивановъ — въ Стара-Загора; Никола Лазаровъ — въ Тулча; Христо Иордановъ Памукчиевъ — Манкаля и после въ Червена Вода (Русенско); Михаилъ Кумановъ — въ Татаръ-Пазарджикъ, Пловдивъ, Пещера и Батакъ; Георги Райковъ — Татаръ-Пазарджикъ и Пещера; Иорд. Неновъ — Татаръ-Пазарджикъ, Панигюрище, Сопотъ, Чирпанъ и Хасково: Иорданъ Тевекелевъ — Тутраканъ; Миланъ Кънчевъ — въ Силистра, Тулча и Елена; Иванъ попъ Христовъ Кършовски — въ Добричъ и Гюргево (Румъния): Сава Катрафиловъ (по-сетне свещеникъ и революционеръ) — въ Ески-Джумая, Дедеагачъ; Петъръ Костовъ (по-сетне свещеникъ П. Арнаудовъ) и Никола попъ Михалчевъ — въ Русе; Стоянъ попъ Андреевъ Робовски — въ Разградъ, Враца, Беброво и Елена; Константинъ Мариновъ — въ Троянъ и Стара-Загора; Тодоръ Калинкинъ (отсетне свещеникъ) — въ Девня, Варна, Тулча и Елена; Никола Кънчевъ — въ Котелъ и Елена; Тодоръ Неновъ (братъ на Иорд. Неновъ) — въ Неврокопъ, Банско, Враня (Моравско — сега въ Сърбия), с. Гложани (Тетевенско), Аджаръ (Карловско) и Калоферъ; Георги Живковъ

(регентъ и министъръ въ кабинета на Ст. Стамболовъ) — въ Русе, Варна, Ески-Джумая и Одринъ); Никола Живковъ (братъ на Георги), книжовникъ, революционеръ, авторъ на народния маршъ „Шуми Марица", учителствувалъ въ Берковица, Севлиево, Свищовъ, Тулча и Македония; Петко В. Горбановъ — въ Пловдивъ и Цариградъ; Иорд. С. Наумовъ — Бѣлоградчикъ; Сава попъ Христовъ Кършовски — въ Гюргево, Черна Вода и Хърсово; Иорданъ Икономовъ — Русе и Търново; Христо Иорд. Калчевъ — въ селата Гагаля, Червена Вода и Пиргосъ (Русенско) и Манкаля; Стефанъ Мартиновъ — въ Елена и с. Тича (Османъ-пазарско) и т. н.

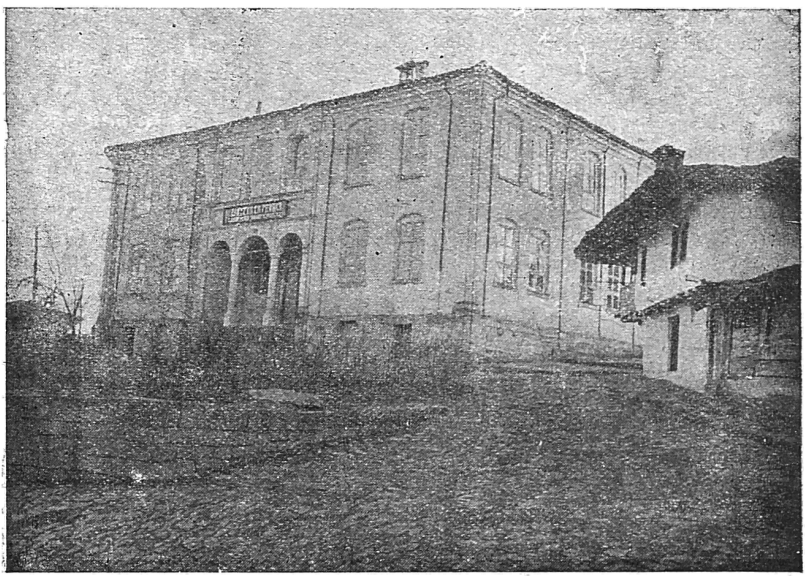

Класното училище

Споредъ Ивана М. Молловъ, ученикъ на Ив. Н. Момчилова, въ Северна България отъ Бѣлоградчикъ (сръбската граница) на изтокъ до устието на Дунавъ и Черно море; а въ Южна България отъ Т.-Пазарджикъ, Стара-Загора, Ямболъ до Бургазъ и Месемврия въ всички по-голѣми градове и села по това време били уредени училища, въ които учители сж били възпитанници на Еленската „даскалоливница". Учители отъ Еленското училище проникнали, както виждаме, дори и въ Македония — Неврокопъ и Банско; Враня — въ Моравско; въ Одринъ и Цариградъ.

V.

Въ началото на м. септемврий 1849 година се завръща въ Търново младото даскалче Петко, синътъ на Рача Казанджията, следъ като е билъ учитель все презъ тая година въ Плѣвенъ (около единъ месецъ), Враца (2 и пол. месеца), Берковица (7 дни). Гоненъ отъ гръцкитѣ власти, младото даскалче презъ Видинъ, Ломъ, Никополъ, се завръща въ Търново, гдето има да туря редъ и въ разстроенитѣ, следъ смъртьта на баща му, семейни дѣла.

Въ Търново братята на Петка — Маринъ и Панайотъ Медникарови, му представятъ разстроенитѣ смѣтки, отъ които се вижда не само че отъ наследството на баща му не му остава нищо, но че сж легнали на плещитѣ му и задължения, които е трѣбвало да изплаща.

Въ това безисходно положение, даскалъ Петко се видѣлъ въ чудо и не знаелъ що да захване, — гората ли да вземе, или да отиде въ нѣкой монастирь да се покалугери. Последната мисъль го измжчвала доста време, правилъ опити да постжпи въ Преображенския монастирь „Св. Троица", но попадналъ точно на народната мждра поговорка:

„Тѣ го нещатъ въ селото, а той пита за поповата кжща": Търновскиятъ владика Неофитъ го преследва и гони отъ цѣла България, а Петко иска да стане калугеръ въ монастиритѣ му.

Въ часове на отчаяние Петко Рачевъ се срѣща съ своя съгражданинъ и другарь отъ детинство — Никола попъ Василевъ, който вече си е прикачилъ фамилно име „Златарский". Тая среща е била сждбоносна за младия Петко. Той научава отъ Златарский, че въ Елена се е завърналъ отъ Русия еленчанинътъ Николай Михайловский, „московский ученый мужъ", че сжщия тоя съ тъй звучното име Михайловский — е учитель въ Елена, и че той е най-ученията мжжъ въ България.

Това съобщение на Н. Златарский е възпламенило извънредно много надеждата на даскалъ Петка Рачовъ, и той решава, съ съдействието на Златарский, да отиде въ Елена, да се представи на Н. Михаиловский, та дано съ негова помощь остане въ Елена на нѣкаква работа, като използува да се поучи отъ познанията на тоя голѣмъ ученъ.

Речено-сторено. Една сутринь даскалъ Петко потеглюва за Елена пешкомъ съ препоржчително писмо отъ Н. Златарский. Вечерьта на сжщия день Петко Рачевъ Казанджийский, или Медникарский, се срѣща съ Николай Михайловский.

Михайловский приема даскалчето много добре, взелъ го при себе си, като помощникъ-учитель въ Еленското школо. Но и тукъ злата сждба налетѣла върху даскалъ Петка. Научава се за това митрополитъ Неофитъ отъ Търново и на-

режда до еленскитѣ първенци да изгонятъ онова казанжийско хлапе, което проповѣдва противъ вѣрата, което блажи презъ пости и не ходи въ църква.

Еленскитѣ първенци не искали да се противопоставятъ на владиката и съобщаватъ на Михайловский да изпрати младия даскалъ да си отиде, отгдето е дошелъ, иначе, може да пострада и самъ Михайловский.

Десеть дни само е стоялъ даскалъ Петко въ Елена десеть дни е слушалъ висшата наука отъ своя учитель Михайловский и трѣбвало пакъ да се отстрани и да бѣга отъ преследване.

„Михайловский Николай плачеше, като ми съобщи, че трѣбва да напустна Елена. Събрахъ си чуковетѣ и се опжтихъ за бащиното си село — Трѣвна".

(Изъ Славейковата автобиография).

Даскалъ Петко Рачевъ напуща Елена, отъ която взема само красивото фамилно име Славейковъ.

Пант. Кисимовъ въ своитѣ „Истор. работи", ч. III, стр. 125 пише, че Н. Михайловский е подействувалъ да се измѣни „Славейски" на Славейковъ. Може да е така, но Петко Рачовъ е пренебрегналъ всички имена: Медникарский, Казанджийский и Теменужковъ, а е избралъ прѣкора на баща си „Бюлбюлъ" — „Рачо Бюлбюла", понеже пѣелъ много хубаво, като славей.[1])

На 26 октомврий 1849 г. даскалъ Петко вече се спазарява съ „трѣвненскитѣ господа за училището имъ общо" да учителствува „съ цена петь хіліади 5000 гроша", отъ които ще плаща и на „настанения съ него заедно подидаскалъ г. Николай К. — 1500 гроша".

Тоя оригиналенъ договоръ, озаглавенъ „аттестатъ", е подписанъ само отъ Петко Р. Славейский (Съхранява се въ Нар. библиотека въ София).

Подидаскалътъ Николай К. е еленченинътъ Николай Коювъ Гранчарский.

Въ Трѣвна даскалъ Петко е останалъ неуязвимъ отъ гонението на Търновския митрополитъ и секретаря му Костаки; всички опити на последнитѣ сж ударили о камъкъ, благодарение на упорството и застжпничеството на трѣвненскитѣ първенци въ това време, попъ Йовчо и чорбаджи Никифоръ Даскаловъ. Двамата млади даскали останали не само за нѣколко години учители тукъ, но и се задомили и двамата за трѣвненки. Славейковъ взема за жена Иринка на Иванча Райковъ, а Николай Гранчарский взема дъщерята на Пенча Геновъ Казасъ, известенъ въ Трѣвна съ прозвището — „царь Пенчо". Това владетелско прозвище ще му е дадено отъ

*) Бюлбюлъ е турска звукоподражателна дума, която значи славей. — Бел. на ред.

„поданицитѣ“ му въ Трѣвна, Габрово, Елена, Дрѣново, па и въ Търново, понеже се осмѣлилъ да сѣче пари, които се наричали „банчета“, и гербъ — „кръстъ“. Въпросътъ за сѣчене на пари е билъ отнесенъ до властитѣ въ Търново, „царь Пенчо“ сѫденъ и осѫденъ, но по застѫпничество на видни търговци и трѣвненци, освободенъ, а сѣчивата му конфискувани и унищожени.

Николай Гранчарский не следъ много време, по подражание на П. Р. Славейкова, махналъ окончанието с к и й отъ фамилното си име и вмѣсто него поставилъ „московското“ — „овъ“ — Гранчаровъ.

Като учитель Н. К. Гранчаровъ въ Трѣвна е водилъ „взаимното училище“ (малкитѣ), а Славейковъ „граматницитѣ“.

Н. К. Гранчаровъ е издалъ въ 1851 год. книжката: Съкратена свещенна история... списани за ползата на младо-расли·тѣ Юноши.

„Цариградъ, въ типографията на Ц. Вѣстникъ“ 29 стр.

За печатането на тая книга е посрѣдничилъ П. Р. Славейковъ, който е ималъ връзки съ редакцията на Ц. Вестникъ, като сътрудникъ—дописникъ. На последнитѣ 4 страници 26—29 сѫ напечатани първитѣ три пѣсни на П. Р. Славейковъ, подписани само съ инициялитѣ П. Р. С.

Изданието е било пласирано напълно, което личи отъ това, че Н. К. Гранчаровъ печата второ издание, — безъ стиховетѣ на Славейкова, извършено въ Букурещъ съ съдействието на шуря му Ралие Петру Казасидесъ. Тукъ вече на заглавния листъ се чете — отъ Н. К. Гранчарскаго, учитель на Трѣвненско-то училище стр. 48.

Горната книга се появява и като трето издание подъ издателството на Ралліе П. Казасидесъ, сега вече съ 56+2 страници, подвързана съ началнитѣ корици, 1858 — Букурещъ. Сега авторътъ носи име:

Попъ Никола К. Гранчаровъ.

Все въ сѫщата година 1858 въ Букурещъ отъ сѫщия издатель попъ Никола отпечатва:

Древня египетска исторія съ изображения въ текста. На гърба на крайната корица се чете:

„Които желаятъ тази книга, добиватъ я въ Трявна отъ Поч. Госп. Петра (Пенчо) Г. Казасъ или Христа П. Казасовичъ, въ Елена присъ Св. Поп. Н. К. Гранчаровъ, въ Букурещи — отъ мене Издатѣлъ-а-й Р. П. Казасідесъ“.

Интересно е, да се отбележи обстоятелството, че отъ желание да се цивилизоватъ синоветѣ на Пенча Казасъ промѣнили бащинното си име Пенчо на П е т ъ р ъ, презимето на бащата „Казасъ“, става у единия му синъ въ Трѣвна — „Казасовичъ“, а у другия му синъ — въ Букурещъ — „Казасидесъ“(!!..)

Даскалъ Никола К. Гранчаровъ, се задомява въ Трѣвна, запопва се и се установява въ Елена, гдето е свещенствувалъ дори до 1867 год., когато се е поминалъ.

Въ Елена, заедно съ Стояна попъ Андр. Робовски, е написалъ следнитѣ две книжки:

„Послѣдованіе обрученія и вѣнчанія“... Русчюкъ — 1866.

„Акистъ, или несѣдално пѣніе на Пресв. Богородица и пр..

Русчюкъ — 1866 г.

Следъ смъртьта му е билъ издаденъ неговъ преводъ отъ сръбски: — Ижица или Азъ — буквица — съ иждивение на брата му Матея К. Гранчарова.

Въ Трѣвненското училище сж учителствували учители еленчани:

Даскалъ Андрея (отсетне попъ Андрея Робовски).. 1842—1843.

Даскалъ Стефанъ Горский(?) 1845-55, който се задомява за трѣвненка и установява въ Трѣвна до смъртьта си).

Даскалъ Костадинъ — 1863—64 г., който станалъ отсетне свещеникъ.

Връзкитѣ между Петко Р. Славейковъ и Никола Михайловски, установени въ 1849 г., не сж били прекжснати за дълги години. Въ Народната библиотека въ София въ отдѣла „Архивъ на възраждането“ се пазятъ десетки писма, писани отъ Н. Михайловски до П. Р. Славейкова, отъ съдържанието на които би могло да се използува доста нѣщо за историята на нашето просвѣтно дѣло презъ време на възраждането.

Б. Даскаловъ

---

[1]) Вижъ „100 години история на Трѣвненското училище“ отъ Б. Даскаловъ. — Трѣвна.

Еленски старини

I

Църквата Успение Пресвятыя Богородицы въ Елена

1. Време на съзиждането ѝ

Въ края на 18-то и въ началото на 19-то столѣтие българитѣ почти въ цѣла България, въ това число и еленчанитѣ, прекарали много „черни и мѫчителни“ години и дни, вслѣдствие на върлуването и безчинствата на кърджалийски, даалийски и други разбойнически банди.

Отъ тази напасть не е билъ пощаденъ и гр. Елена. Въ 1800 г. на Гергьовдень турцитѣ влѣзли въ града, оплячкосали го, изклали много беззащитни жители, изнасилили невести, моми и момичета; най-после го опожарили и съ салтанатъ (свирене, пѣене и пр.) го напуснали. Опожарена е била голѣма часть отъ града. Опожарена е била и старинната църква „Св. Никола“.

Еленчани съ усилията на своитѣ съграждани, влиятелнитѣ чорбаджии, издействували отъ турскитѣ власти разрешение и си построили крепостьта „Калето“, построили си два параклиса и възобновили църквата „Св. Никола“. Истина е, че тѣ сѫ били по-свободни и привилегировани предъ жителитѣ на много други селища, но все пакъ срѣщали сѫ прѣчки при изпълнение на своитѣ замисли и планове.

Положението на българитѣ изобщо почнало да се подобрява следъ гръцкото въстание, наречено „Завѣра“ (1821 г.). Следъ това възстание турцитѣ се отвратили отъ гърцитѣ и гледали съ по-добро око на българитѣ. Тѣ вече се вслушвали и удовлетворявали тѣхнитѣ молби за строежъ на църкви, училища, за свещеници и учители-българи.

Царуването на султанитѣ Махмудъ II и Абдулъ Меджидъ (1808 до 1840 година) сѫщо донесло облекчения за българската рая. Тѣзи султани сѫ били по-свободолюбиви, съ повече чувство на справедливость, съ държавнически умъ. Султанъ Махмудъ унищожилъ страшнитѣ еничери (1826) и въвелъ редовната войска. Тази реформа имала голѣмо значение за икономическото освобождаване на българитѣ, въ това число и на еленчани. Това повлияло, щото българскитѣ земледѣлци, занаятчии и търговци, да станатъ по-интензивни производи-

тели и доставчици на редовната турска армия. То дало силенъ тласъкъ за стопанското и културно издигане и осветяване на българската рая.

Следъ Одринскиятъ миръ, г. 1829, когато е била призната известна свобода на християнското население въ Турската империя навсѣкѫде, дето срѣдствата и условията на българскитѣ общини сѫ позволявали, по-старитѣ скромни църквици сѫ били замѣнени съ голѣми храмове. Тѣ се отличавали не само съ своята външность, но и съ своята богата вѫтрешна украса. Въ това направление и жителитѣ на градъ Елена не закъснѣли. Малката църква Св. Никола и параклиса „Успение Пресвятыя Богородицы" не били достатъчни за многобройнитѣ богомолци, и тѣ решили, да си построятъ новъ храмъ „Успение Пресвятыя Богородицы". При такива обстоятелства и условия строежътъ на храма е започнатъ въ 1835 г., работенъ презъ 1836 и довършенъ презъ 1837, а е осветенъ на 15 августъ ст. ст (28 н ст.) 1837 г

На 28 августъ тази 1837 година се навършватъ 100 години отъ сѫществуването на тази църква, която е свидетель на живота на еленското население и дѣло на неговия устремъ къмъ свободенъ духовенъ животъ. Дългъ се налага на всѣки еленчанинъ да почете празднуването на тая 100-годишнина. *Юр. Т. Брѣшковъ*

2. Значение на църквата Успение Пресвятыя Богородицы въ Елена

Единъ отъ величественитѣ паметници на миналото въ града ни е, безспорно, църквата „Успение Пресв. Богородицы", на която това лѣто на храмовиятъ ѝ праздникъ — 28 августъ — ще се чествува стогодишнината. Тая църква представлява интересъ не само като вещественъ паметникъ, но, главно като духовенъ факторъ, игралъ важна роля за националното пробуждане и политическо свѣстяване на населението въ цѣлия Еленски край. Тя е построена въ едно време, когато следъ тежки бури и сътресения въ Отоманската империя, султанската власть е била принудена, като отдушникъ отъ натегнатото положение, да признае известни правдини на потиснатото християнско население. Вследствие на това само нашитѣ прадѣди сѫ могли да взематъ разрешение отъ тази власть, за да издигнатъ въ 1837 г. величествена църква, подобна на която не е имало въ цѣлия Дунавски вилаятъ до тогава. Около това време се засилва училищното дѣло и се започва борбата за църковна независимость. И въ дветѣ тия епохални национални дѣла, църквата „Успение Пресв. Богородицы", чрезъ своитѣ достойни свещенослужители, най-смѣлъ интелигентенъ и заслужилъ отъ които е билъ известниятъ попъ Андрея Робовски, и чрезъ своитѣ ревностни настоя-

тели и енорияши, е взимала дейно участие. Уредбата и издръжката на съседното до нея „Алилодидактическо“ (взаимно), а впоследствие класно училище, което следъ 1844 г., при талантливитѣ учители Иванъ Н. Момчиловъ и Н. х. Ст. Михайловски, достига върха на своята слава и било наречено отъ потомеца му П. Р. Славейковъ „даскалоливница“, до 1882 год. е било нейно дѣло. Чрезъ това си дѣло, тя е обслужвала не само г. Елена и околията му, а и цѣлиятъ ни почти народъ, защото въ това училище сѫ идвали ученици отъ много градове и села на България и завършилитѣ го сѫ ставали учители и свещеници въ разни български кѫтове.

Цѣрквата „Успение Пресвятыя Богородицы“ въ Елена

Освенъ чрезъ училището, но и направо, чрезъ службитѣ на църковно-славянски (въ Елена никога не се е служело въ църква на гръцки езикъ)—и проповѣдитѣ на чистъ български езикъ на своитѣ свещеници, тази църква е вършила просвѣтна и национално-възродителна дейность. Широкитѣ ѝ размѣри сѫ позволявали да се събира въ нея маса народъ, особено на голѣми праздници. Тукъ сѫ се черкували жителитѣ отъ цѣлата еленска околность, защото по селата не е имало църкви. Дошлитѣ отъ страна сѫ научавали много нѣща и се връшали религиозно и духовно просвѣтени.

Въ оная тъмна робска епоха тази църква дълги години е била единствения въ цѣлата околия фаръ, който е просвѣтлявалъ и напѫтвалъ нашитѣ прадѣди въ тѣхния животъ. По-сетне, когато наоколо се издигнали и други фарове, той остана, па и до днесъ си остава като най-величественъ свѣтилникъ въ нашия край.

Дългъ е не само на еленчани, но и на населението отъ цѣла еленска околность да устрои едно достойно юбилейно тържество по случай 100-годишнината отъ този нашъ народенъ свѣтилникъ.

П. С. Кършовски.

II.

Църквата „Преображение Господне“ въ с. Горни Марянъ

Изключително планинска — по севернитѣ гористи и слабо плодородни склонове на Стара планина, въ източната часть отъ басейна на р. Янтра, Еленска околия се състои повечето отъ колиби, възникнали по мѣстата на овчарски кошари, и отъ малки и голѣми села, съ срѣдище гр. Елена, родно мѣсто на бележити българи, отъ епохата преди и следъ Освобождението—днесъ значително западналъ. Исторически данни за селищата отъ околията нѣмаме. Отъ археологическо гледище, доколкото съмъ я обходилъ въ продължение на две три години, по-голѣмата часть отъ тѣхъ, особено тия въ югозападната ѝ половина сѫ сравнително по-нови. Намѣрени сѫ до сега: предисторични кремъчни сѣчива североизточно и близо до с. Стеврекъ и оброчна плочка на тракийския конникъ въ с. Миндя; римски монети — Бѣлковската колиба, пещерата с. Кипилово и с. Костелъ; византийски монети — с. с. Кипилово, Костелъ, Руховци, Златарица и Чаталъ-дере. Могили, типичнитѣ паметници най-вече на първото историческо население на Полуострова — тракитѣ, макаръ и да сѫ издигнати и отъ всички следващи следъ тѣхъ народи до XIV в., тукъ се срѣщатъ по-рѣдко. Такива отбелязахъ петь: две въ с. Копилово и по една въ селата Костелъ, Константинъ и между Долни Марянъ и Ганювъ Долъ. Най много, обаче, въ околията имаме крепости, разположени въ две линии, далечъ една отъ друга отъ 15 до 20 клм. Едната е въ самото подножие на Стара-планина: с. Костелъ, с. Стара рѣка, с Кипилово, гр. Котелъ; другата е въ севернитѣ и крайни разклонения: Плаковската рѣка, Велювски баиръ, Караб-орунъ, Алла-гюне, Каба-каинъ. Прави впечатление отличното познаване на Стара-планина въ стратегическо отношение въ тази ѝ часть: укрепени сѫ всички проходи, малки и голѣми, които въ далечното минало сѫ представяли най-удобни мѣста за преминаване. По своитѣ външни белези, доколкото послед-

нитѣ могатъ да служатъ за датиране, крепоститѣ произхождатъ отъ първата половина на срѣдневѣковието (V—X в.), като нѣкои, изглежда, сж били използувани и по-късно въ българско време. Най-старата обаче е тази, която се намира недалечъ отъ прохода Желѣзнитѣ врата, близо до с. с. Кипилово и Стара рѣка. По солидната си направа — тухленитѣ пояси отъ три и четири реда тухли, сводове, жгли и входове, иззидани сжщо отъ тухли и пр., тя може да се датира отъ IV или V в. Безспорно е, че за правилното използуване на крепоститѣ по тия мѣста е имало нужда отъ пжтища. И ако днесъ трѣбва да търсимъ стари селища изъ околията, то такива ще намѣримъ около тия нѣкогашни крепости и пжтищата за тѣхъ. На такова мѣсто, изглежда, е възникнало, както ще видимъ по-надолу, и днешното село Горни Марянъ, за чиято църква става дума тукъ. Преди, обаче, да мина на въпроса, не ще бжде излишно да спомена и за двата стари моста въ околията, които погрѣшно се смѣтатъ за постройки отъ многото далечно минало. Единиятъ, който е напълно запазенъ и се използува и сега отъ съседнитѣ колиби, се намира на Стеврешката рѣка близко до Долняни (бив. Дерекьой). Вѣроятно, той стои въ връзка съ нѣкогашния пжть за Тузлука или гр. Омуртагъ. Другиятъ е въ Горния боазъ, сега наполовина разрушенъ. Тѣхъ Каницъ (1872) погрѣшно взема — първия за старобългарски, а втория за срѣдновѣковенъ. По своята архитектура тѣ сж турски мостове.

Горни Марянъ се намира върху жгловидното мѣсто, заградено отъ Мийковската и Костелскитѣ рѣки, точно тамъ, дето се сливатъ въ едно, а на единъ и половина километра северно отъ него, на дѣсния брѣгъ на съединената рѣка — и по-малкото село, Долни Марянъ.

Трудно е за сега да се каже нѣщо по-положително за произхода на името му. Обаче, едва ли иматъ нѣкаква цена тритѣ предания за него: 1) че произлиза отъ името на царь Ив. Шишманозата сестра Мара, която, следъ като била дадена за жена на Мурада I (1360—1389) минала по-късно тукъ и основала монастирь; 2) отъ името на овчари наречени марияни, които били основали селото и, 3) отъ името на крепостьта Маринъ, която нѣкога сжществувала между дветѣ рѣки. Това сж три тълкувания на народната етимология, легенди, които не почиватъ нито на исторически, нито на археологически данни. Останки отъ крепость тукъ нѣма Пъкъ и мѣстото, което е много низко, отъ стратегическа гледна точка е неудобно за такава. Културни останки въ различнитѣ части на селото нѣмаме за сега, освенъ въ северния му край, точно гдето се сливатъ дветѣ рѣки. Това мѣсто е известно и днесъ съ името „монастирь“ и стари хора помнятъ, че тукъ е имало грамада отъ развалини, наричани отъ нѣкои „светата грамада“. Днесъ това мѣсто не е напълно застро-

ено. Само въ южния му край се намиратъ сегашната църква Преображение Господне и училището Обходихъ мѣстото и установихъ, че сегашната църква е построена върху по-голѣмата часть отъ срѣдния корабъ на по-стара трикорабна, която има около 14 м. ширина и 25 м. дължина. Очертаватъ се добре основитѣ и на тритѣ кораба, както и голѣмата полукржгла абсида на срѣдния. Часть отъ материалитѣ отъ старата църква сж използувани за стенитѣ на сегашната. Видѣхъ въ нея вградени нѣколко части отъ мраморни колони, съ диаметъръ 30—35 см., едни отъ бѣлъ, а други отъ сивочеръ мраморъ; две малки мраморни колонки съ профилувани основи и нѣколко части отъ мраморни плочи съ линейни орнаменти, подобни на тия отъ хора на Хисарската базилика и Еленската църква при Пирдопъ, датирана отъ V—VI в., както и тия отъ Абобската базилика, отъ IX—X в. Казаха ми, че подъ сегашното училище, като било строено, били заринати други две подобни колони. Стари хора разправятъ, че когато копали за основи на сегашната църква, въ пода на срѣдния корабъ открили: два единъ следъ другъ тухлени пода, чиито тухли използували за подъ на новата, запазенъ до 1934 год., — гробъ, покритъ съ мраморна плоча и съ следи отъ кости и други предмети, — части отъ мраморни колони, капители и други архитектурни следи; а въ югозападната часть — геранъ, покритъ съ мраморна плоча, която имала надписъ. Свещеникътъ ми предаде, че когато разкопавалъ недалечъ отъ сегащния църковенъ дворъ, попадналъ на много здравъ зидъ. Все по случай следитѣ отъ старата църква, въ 1898 г. в. търновския окржженъ учил. инспекторъ Генчо х. Генчевъ правилъ разкопки въ двора около сегашната църква. Между развалинитѣ въ северозападния жгълъ на северния й корабъ, покрай шесттѣ части отъ колони, той разкрилъ, тъй както описва очевидецъ, сигурно баптистерий, характеренъ за старохристиянскитѣ църкви. „Малко почти шестожгълно помѣщение, постлано съ мраморни плочи и презъ две стълби отъ западъ и изтокъ, състоящи се отъ по три мраморни стжпала, се влизало въ него до писцината. Намѣриха се и разноцвѣтни дребни стъклени части, вѣроятно отъ мозайка“ Отъ тия развалини на нѣкогашната църква сж и четиритѣ мраморни капители, пренесени въ Софийския Народенъ музей и датирани отъ V—VI в., наречени поради орнаментитѣ си т е о д о с и е в и. Както се вижда отъ това описание, доста сигурно е, че тукъ се касае за една базилика-църква, най-рано вѣроятно отъ V или VI в. Безспорно е, че едни щателни разкопки биха разкрили доста нѣща по нейното минало.

Дълго време презъ турското робство до 1835 год. въ с. Горни Марянъ не е имало църква. Споредъ показанията на стари хора, влиятелнитѣ на времето си марянчени Тодоръ Кирчевъ и Кою Дончевъ сж издействували отъ турското пра-

вителство ферманъ (султанска писмена заповѣдь) за построяване на такава, която е била издигната сѫщата година. Ферманътъ е билъ пазенъ до 1887 год. и въ Освободителната война, при опожаряването на църквата, е билъ изгоренъ. Църквата е каменна. Не сѫ известни майсторитѣ ѝ. Отвънъ е имала видъ донѣкѫде на кѫща — малко замаскирана, и е била устроена въобще така, че да може да устоява на нападение-обиръ, характерни за него време; закопана била до 60—70 см. дълбочина въ земята — съ малки прозорци, запазени и до днесъ въ женското отдѣление съ желѣзни решетки; била е съ плосъкъ дървенъ таванъ и съ две дебели дървени греди, — съ обикновенъ дървенъ иконостасъ и съ малки еднокрилни врата, обковани съ желѣзо. Подътъ ѝ е билъ постланъ съ тухли, взети отъ старата църква. Така е сѫществувала църквата въ продължение на 35 години. Въ 1870 г. е била малко преправена. Майсторътъ Койчо Петровъ отъ Трѣвна изсѣкълъ и разширилъ първитѣ тѣсни прозорци на мѫжкото отдѣление, разширилъ сѫщо вратата и я направилъ двукрилна, като прибавилъ и навесъ надъ южнитѣ врата на мѫжкото отдѣление. Дѣдо Димитъръ майстора, сѫщо отъ Трѣвна, изработилъ отъ орѣхови и липови дъски новъ иконостасъ, нови дървени свѣтилници, които били поставена върху капители отъ старата църква. Презъ време на освободителната война, м. ноември 1877 год., когато Сюлейманъ паша миналъ Балкана на пѫть за Елена, опожарилъ часть отъ селото заедно съ църквата. Тогава сѫ изгорѣли всичкитѣ ѝ дървени части, като останали само зидоветѣ. Въ 1878 год., следъ привършване на войната, църквата била наново възобновена, като сѫ използували останалитѣ ѝ каменни стени. Тогава сѫ направили: новъ полуцилиндриченъ сводъ, иконостасъ и свѣтилници. Въ тоя си видъ е запазена и сега. Малко сѫ сведенията досежно иконописцитѣ ѝ. Казватъ, че единъ отъ тѣхъ презъ 1878 г. билъ Ангелъ Симеоновъ, отъ Трѣвна. Действително бихме имали повече сведения по тоя въпросъ, ако не бѣха изгорѣли иконитѣ презъ 1877 година. Прегледахъ сегашнитѣ нѣколко стари икони Тѣ сѫ отъ зографитѣ Иванчо Кънчевъ и Йонко п. Димитровъ отъ Трѣвна отъ 1879 година. Споредъ събранитѣ сведения, постояннитѣ свещеници при църквата въ продължение на стогодишното ѝ сѫществуване сѫ били: Георги Станчевъ и Никола Христовъ, Иванъ Тодоровъ и Матея Стояновъ, рѫкоположенъ въ 1920 год. По този случай родолюбивиятъ, крайно скроменъ и работливъ Йорданъ Брѣшковъ, родомъ отъ с. Долни Марянъ, дългогодишенъ основенъ учитель въ градъ Елена, а сега пенсионеръ, по свой починъ и съ съдействието на свещеника Матея Стояновъ и учителя въ селото, е събралъ и подредилъ всичко онова, що се знае за сегашната църква и селото, отъ който рѫкописъ се ползувахъ за нея.

Добре би било да има такава история всѣка църква у насъ макаръ и на първо време въ ржкописъ.

Отъ гореизложеното е ясно, че действително с. Горни Марянъ е едно отъ най-старитѣ села въ околията, по-старо и отъ гр. Елена, както е предполагалъ и Иречекъ, чието начало за сега трѣбва да приememъ съ началото на изчезналата нѣкогашна църква. Много вѣроятно е, възникването му да е въ връзка съ крепоститѣ въ този край.

Дим. Цончевъ,
Директ. на Нар. библиотека
и Музей въ Пловдивъ

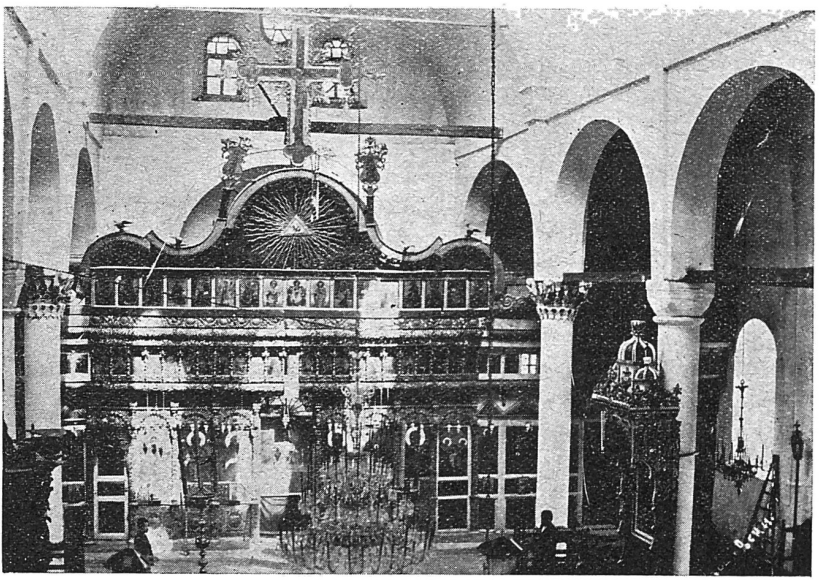

Стария иконостасъ на църквата Успение Богородично въ Елена

Юр. Т. Брѣшковъ

За градинарството въ Еленско и въ Еленската община

Еленската околия заема югоизточната часть на Търновския окржгъ. Тя заема мѣстноститѣ на северъ отъ Стара-планина въ източното ѝ разклонение и Търновскитѣ предпланини. Теренътъ ѝ е разнообразенъ. Има много предпланини, бърда, хълмове и долини.

Голѣма часть (256,248 дек.) е покрита съ гори. Друга часть, необработваема — пасища (26,261 дек.) Остава обработваема площь 263,773 декара. Обработваната часть е камениста, плитка, измива се отъ пороищата — неплодородна. Ако не се натори, не дава плодъ. Има и много сипеи и пропасти. Въ тази обработваема почва вирѣе по-малко жито, ръжь, ечемикъ, царевица, картофи и пр.

Ето площьта на околията въ цифри:

Цѣлата околия има 546,282 декара. Отъ тѣхъ 256,248 декара гори. Остава оголена площь 290,034 декара. Отъ тѣхъ сж:

1. Ниви	239,930 дек.	4. Овощни градини	3,550 дек.
2. Ливади	16,160 „	5. Зеленч. градини	375 „
3. Лозя	3,750 „	6. Необработвана — пасища	26,261 „

Или всичко — 256,248 декара.

Това положение на площьта на Еленската околия е сегашното. (Сведенията взети отъ Еленското държавно агрономство).

На тази квадратна площь живѣятъ — разхвърляни на малки и по-голѣми (273) селища всичко 52,473 души жители (споредъ преброяването презъ 1934 год.).

*

Съ това положение на околията е идентично положението на квадратната площь на Еленската градска община. Еленската градска община заема централно мѣсто въ околията. Разположена е въ една продълговата — отъ западъ къмъ изтокъ простираща се, долина. Заградена е отъ бърда: Чуканското отъ северъ и Шайтанското отъ югъ, на западъ — отъ Яковскитѣ, а на изтокъ отъ Марянскитѣ височини. Долината е запазена отъ северо-звпадния студенъ

вѣтъръ. Тя е повечето хълмиста. Има камениста и слаба почва.

Ето и общината въ цифри:

Цѣлата община има площь 23,577 декара. Отъ тѣхъ обработвана площь, както следва:

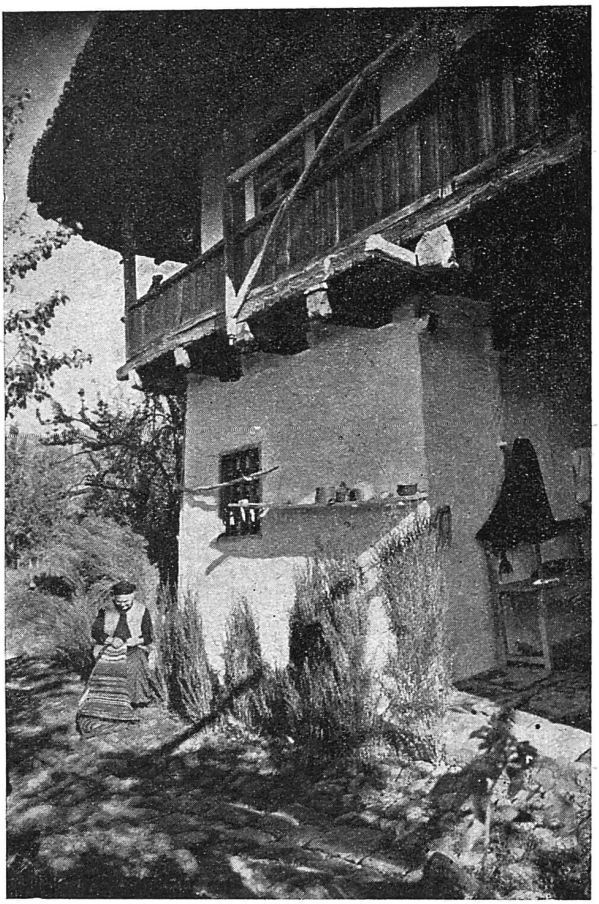

Стара кжща въ градъ Елена

1. Ниви	17,008.6 дек.	4. Лозя	441·3 дек.
2. Ливади	80·4 „	5. Зеленч. градини	135·2 „
3. Овощ. градини	171·7 „	Всичко обработваема площь	17,873·2 „

Необработвана площь:

1. Гори	3,983·6 дек.	Всичко необраб.	5,740 дек.
2. Пасища	1,756·4 „		

А всичко площь на общината 23,577·4 декара.

И въ почвата на Еленската градска община вирѣе по малко жито, ечемикъ, царевица, овесъ, ръжь, картофи и пр. Но безъ торене много слабъ плодъ дава. И при най-благоприятни обстоятелства (добре изорана, наторена почва) отъ единъ декаръ обработвана почва максимумъ, напримѣръ жито — 3 крини съ семето — чисто доходъ 120 — 150 лв. на декаръ. Агрономитѣ и сведущи лица държатъ беседи и увещаватъ земедѣлцитѣ да трансформиратъ земедѣлското производство. На тази площь живѣе разхвърляно изъ дебри и усои, въ 28 малки и голѣми селища всичко едно население отъ 4,623 души жители, отъ които:

1. Въ града	мѫже 1,313,	жени 1,335	всичко 2,648
2. Въ бивш. гр. общ. и града	„ 2,274,	„ 2,349	„ 4,623

Отъ които работоспособни (отъ 21—80 г.) 1,375 души.

Въ миналото, положението въ това отношение, както на околията, така и на градската сборна община, е било по-друго.

Имало е много повече гори и пасища. Но съ течение на времето населението се увеличавало, горитѣ се изсичали и се образували повече ниви, ливади, пасища.

*

И тъй, отъ приведенитѣ данни е видно, че почвата на Еленската околия, респективно и на Еленската градска община е гориста, камениста, плитка — неплодородна. Житнитѣ култури слабо вирѣятъ. Населението сáмо отъ производството на земята не може да се изхрани. То бедствува и търси разни начини за изкарване поминъка си. Населението, както въ миналото, така и сега, упражнява 59 занятия, отъ които най-много се упражнява, както следва:

1. Градинарство	535 души	6. Обущари	48 души
2. Земледѣлие	154 „	7. Дърводѣлци	40 „
3. Общи работници	146 „	8. Шивачи	28 „
4. Търговия	104 „	9 Колари	23 „
5, Чиновници	101 „	10. Керамидари	30 „

Въ околноститѣ на Елена и подбалканскитѣ долини и рътлини има много селца — махали, наричани колиби, а населението наричано к о л и б а р и. Въ края на 18-ия и въ началото на 19-тия вѣкъ, тия колибари, пъкъ и по-голѣмата часть на населението — съ изключение на една малка часть, наречени „чорбаджии" — отъ околията и отъ Еленската община, сѫ били въ много бедствено положение: Земята бедна, за другитѣ занятия нѣмало условия — и така много бедствували. За да се избавятъ отъ бедствието и притѣсненията

и преследванията на властьта, а въ сѫщото време да бѫдатъ подпомогнати и материално, когато иматъ нужда — при изплащане данъци, берии и прочее, прибѣгвали сѫ до покровителството и защитата на нѣколкото чорбаджии. И по такъвъ начинъ възникнали въ Еленско тъй наречените „раи", които се състояли отъ по 100—200, дори до 400 семейства въ „рая" и се наричали: раá Хаджи Тодорова, х. Петкова, х. Михаилова, х. Николова и др.

Всѣки чорбаджия се явявалъ защитникъ на „раята" си предъ турската власть, изплащалъ данъцитѣ имъ, давалъ имъ пари подъ лихва и т. н. (Марко Дичевъ Градиво за историята на гр. Елена). Но положението на населението отъ това не ставало по-леко. Тѣ задлъжнѣвали на чорбаджиитѣ. Малкото имъ имотъ минавалъ и ставалъ чорбаджийски. После чорбаджиитѣ, освенъ имота, използували и трудътъ имъ. Та разликата между турската и чорбаджийската власть е била малка.

Но идва 1850 година. Следъ тази дата вече зацарувалъ Султанъ Абдулъ Азисъ. Той билъ по-справедливъ, по свободолюбивъ съ човѣколюбиви идеи. Подъ неговото царуване населенията въ Турската империя се почувствували по-свободни. И българитѣ се почувствували по-свободни и почнали да ходятъ по-нашироко.

Свободнитѣ еленчани и колибари почнали да работятъ разни занаяти: обущарство, кожарство, шивачество, грънчарство, бакърджийство и пр. Изработвали много готова стока. Нѣкои пъкъ свободни и предприемчиви и съ търговски духъ еленчани, вземали пари пакъ отъ чорбаджиитѣ, купували готовата стока, наемали кираджии отъ колибитѣ, разнасяли и продавали готовитѣ обуща, кожи, дрехи, бакъри, грънци и пр. на населението изъ Варненско, Добруджа, Дели-Орманъ, изъ селищата на Странджа-планина, изъ шоплука и пр. И така населението, лека-полека, се пообогатило и просвѣтило. Въ тѣзи свои странствувания еленчани и колибаритѣ имали допиръ съ външния свѣтъ. Тѣ вече масово почнали да търсятъ пласментъ на своя трудъ въ странство (на гурбетъ).

За градинарството

Въ 1854 г.[1]) единъ лѣсковчанинъ работилъ градинарство въ едно варненско село. Хората му го напустнали. Научилъ отъ странствуващитѣ еленски търговци и кираджии, че въ Елена има много свободни хора, годни за работа, той дошелъ да дири работници за градината си тукъ.

[1]) Разказва дѣдо Стоянъ Захариевъ отъ с. Разпоповци.

Съ този лѣсковчанинъ отиватъ работници на градина и нѣколцина отъ близкитѣ колиби Разпоповци и отъ Еленскитѣ махали.

Впоследствие тѣ оставятъ (напущатъ) лѣсковчанина, събиратъ си хора, вематъ мѣсто, образуватъ сдружение (ортая — компания, тайфа) и отиватъ да работятъ градинарство самостоятелно. Най-напредъ въ Варненско, после преминаватъ въ Добруджа, а отъ тамъ и въ Румъния.

Тѣзи сдружения (ортаи — компании) въ първитѣ времена, състоящи се отъ по-добри, трезви работни, но бедни хора — подобно на „раитѣ", прибѣгвали за парични срѣдства до еленскитѣ чорбаджии. Когато всѣка пролѣть образуватъ сдружението (после ще опишемъ по какъвъ начинъ се образували) отиватъ при хаджията и му искатъ пари подъ лихва. И понеже градинарството било доходно занятие, чорбаджията имъ давалъ и предпочиталъ на тѣхъ да даде паритѣ си подъ лихва, защото знаялъ, че презъ есеньта си получавалъ и паритѣ и лихвата, които въ никой случай не надминавали 12—15%, а не както нѣкои разказватъ за баснословна лихва, че „дѣдо хаджия на грошъ по парица вземалъ файдица" (лихва).

И както въ миналото, така и сега — това се вижда отъ статистиката — една голѣма часть отъ населението — 1/3 отъ цѣлото — или 30—40% отъ работното население, презъ работното време напуща родното си село, отива по чужбина да търси поминъкъ за изхранване себе си и семейството си. — „Елена и Еленско е света гора. Ако не се внесе отъ вънъ, не може да се живѣе" — се изразяватъ много.

И следъ нѣколко години градинарството за свободнитѣ еленчани и колибаритѣ отъ Еленско, става изключително занятие. То донасяло добри доходи.

Въ Елена и Еленско се наели много честни и почтени хора и ставали „газди" - чорбджии на сдруженията — компанията — ортаята. Наематъ мѣста за зеленчукови градини въ Добруджа, Румъния, южна Русия, Австрия, Унгария и др., събиратъ хора по 20, 30, 50. Намиратъ на стотици свободни хора работа. И пролѣть съ веселба, пѣсни, гърмежи, окичени съ здравецъ, разпрощавайки се съ ближнитѣ си, заминаватъ „на градина", на печалба. И презъ лѣтото, както града, така и много села и махали, опустѣватъ отъ работното мжжко население. Оставатъ женитѣ, малкитѣ и старцитѣ да обработватъ слабитѣ земледѣлски култури.

Наесень пакъ съ гърмежи, веселби, съ пълни кесии съ пари, си идатъ. И цѣла зима пѣсни, игри, веселби огласяватъ селата и махалитѣ.

Тѣзи „газди" — чорбаджии сж били самитѣ тѣ, добри майстори, събирали и добри работници, обработвали и изкарвали добъръ зарзаватъ, продавали сж го и продаватъ на

цена, донасяли и донасятъ добра печалба за прехрана на себе си и семейството си.

Такива чорбаджии (газди) отъ Елена и Еленската община се помнятъ отъ старо време:

Янаки Костовъ, Иванъ Костовъ, Кънчо Костовъ, Иванъ Цончевъ Михле, Никола Пуката, Иванъ Михаиловъ, Христо Махалнишки, Иванъ Малешковъ и др.

Образуване на Ортаята (компанията)

Презъ зимата още — по Ивановь-день на сбора въ Елена, на гуляитѣ, когато се отива съ пуякъ у кръстника — почватъ срещи, уговарвания за бѫдещитѣ „ортаи" (компании).

Отдѣлни градинари — „Газди" — по-видни, по-заможни и вещи въ този занаятъ, застават начело, като вематъ още единъ или двама помощници; събиратъ (условватъ) още нѣколко души — едни за продавачи, единъ готвачъ, нѣколко работници, и така се събира, образува ортаята (компанията).

Устройството (организирането) става така: Газдитѣ, стопанитѣ и всички които иматъ готови пари (капиталъ), даватъ ги и събиратъ общъ капиталъ (сермия). Избиратъ единъ за касиеръ и записватъ общия капиталъ (сермията) и кой колко е внесълъ. Тази сермия (капиталъ) служи както следва: Купуватъ се за ортаята (стопанството) кола, волове, коне, семена, храна и пр. Едно време въ Варна и Добруджа отивали по сухо, — отъ тукъ направо съ колата, воловетѣ, храната, семената и пр. и се връщали прехъ есеньта.

Освенъ това, отъ тѣзи пари даватъ и на тѣзи ортаци (работници), които си нѣматъ пари, за да оставятъ на семействата си за презъ лѣтото за храна, дрехи и пр.

Съставя се сдружението (ортаята) по следния начинъ:

На всѣкиго даватъ части — парти; на най-главния — чорбаджията-стопанинъ на ортаята — се опредѣля — въ старо време „драмове", сега — „грамове" — най-много по 300—400 драма или и повече, или половинъ, три четвърти или единъ пай. И следва нататъкъ, по ранжиръ въ низка степень: 200, 100, 80, 50, 30 драма и пр. и всичко се събира: 400, 600, 800, 1200 драма или 1, 2, 3 и пр. пая за цѣлата ортая — сдружението.

Всички тѣзи лица, които така се уславятъ, уговарватъ, се казватъ съдружници (ортаци).

Освенъ тѣхъ има и други — чираци. Тѣ се спазаряватъ за известно число гроша (лева) и работятъ — всѣки по своето назначение — цѣло лѣто печелятъ. Готвачътъ меси хлѣбъ, готви, като въ свободното си време работи въ градината. Сѫщо и продавачитѣ, дорде излѣзе стока, работятъ заедно съ другитѣ работници въ градината. И после ходятъ

да продаватъ. Чорбаджията нарежда, разпорежда, наглежда, и самъ понѣкога работи.

Сумитѣ отъ продажбата се записватъ отъ касиера въ единъ тефтеръ и се предаватъ на чорбаджията или на нѣкой отъ помощницитѣ, които ги пазятъ, съхраняватъ ги или внасятъ на оползотворение въ нѣкое банково учреждение.

Отъ тѣзи суми презъ лѣтото се даватъ на ортацитѣ и чирацитѣ за налични нужди, за храна на сдружението, за семена, за изпращането по домоветѣ. Идва есень. Привършва се работата. Стоката се разпродава. Нестигналата (зеле, рѣпа, празъ) се обръща на пари. Оставя се стоката и инвентаря (чедика) на нѣкои ортаци, които оставатъ и презъ зимата да продаватъ стоката и пазятъ инвентара.

Събиратъ се всички. Преглеждатъ се смѣткитѣ. Приходъ и разходъ, общъ и частенъ, по партиди. Въ старо време изключително, а и сега много пжти смѣткитѣ по отдѣлнитѣ частни партиди се пишатъ на рабоши, за да не се злоупотрѣбява.

Изпърво се плаща общия разходъ (масрафа). Плаща се и на чирацитѣ.

Останалата сума се разпредѣля между ортацитѣ така: Ако на сдружението „партито", частитѣ, се събиратъ общо, напримѣръ единъ пай (400 драма) — раздѣля се сумата на 400 части, да се намѣри на една часть, на единъ драмъ по колко се пада. Ако партито (частитѣ) се събиратъ 600—800 и т. н. драма (части), раздѣлятъ се сумитѣ на толкова части, за да се намѣри основната (едната часть) единицата.

Следъ това се прави смѣтка и се дава на всѣкиго споредъ частитѣ — „драмито" — партито.

Основната часть, единичната на драмъ — се помножава на частитѣ, на драмито на всѣкиго, споредъ уговарването — се помножава и се намира сумата (партито) на всѣкого. По този начинъ се намира и смѣтката „на пай по колко сж спечелили".

Получава си всѣки заплатата (кяра), направятъ си угощение и си потеглятъ, за дома, ако сж близо и не минаватъ рѣка — съ колитѣ, воловетѣ, конетѣ и пр.

Така се устроява, урежда, работи, печели се, дѣли се и си разотива сдружението (ортаята).

Оставатъ нѣколко души — които си нѣматъ домашни, или недоволни отъ домашнитѣ си, или много похарчили презъ лѣтото и нѣма нищо за дома — оставатъ и презъ зимата на градината да пазятъ инвентаря (чедика).

По нѣкога се случватъ инциденти (нередовности), неприятности въ сдружението (ортаята): нѣкой напустналъ, недостоялъ; нѣкой се разболѣлъ; понѣкога чорбаджията не плаща — отбива — нѣкому напълно и пр. Скарватъ се нѣкои за нѣщо. Ощетяватъ се единъ други. И става нужда за

разправии, за другарски сѫдъ, за справедливо решаване на споветѣ.

И за тѣзи случаи практиката въ живота на градинаритѣ е извикала образуването още въ най-старо време отъ членове на еснафа — „Градинарски професионаленъ помирителенъ сѫдъ", който сѫществува дори и до днесъ.

И такива отдѣлни „Ортаи" (сдружения-компании) въ Еленската община, много отъ рано, е имало 10—15, а за сега има—30 до 40, които даватъ работа, поминъкъ на около 500—7000 души работници-градинари. А въ околията — има до 200—250 подобни ортаи, съ хиляди работници.

*

Образуване на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ" въ гр. Елена

Поменатитѣ „ортаи" съ своитѣ „газди" (чорбаджии) и работници, ходѣли на градина въ различни мѣста и държави. Нѣкои отъ тѣхъ сполучвали да намѣрятъ начини и срѣдства и да отвъдятъ (отгледатъ) по-много и доброкачественъ зарзаватъ. Пожелавали и другитѣ да се научатъ на това.

Отъ друга страна, хаджиитѣ-чорбаджии (лихвари) правѣли имъ понѣкога спънка въ даването на капиталъ (сермия) и пр.

И така градинаритѣ усѣтили нужда да се учатъ, да се усъвършенствуватъ въ занаята—градинарството. Почувствувала се нужда отъ собствени срѣдства. Почувствували нужда отъ събиране, отъ съвещание и пр.

И така, лека-полека, изникнала нуждата отъ събиране, отъ сдружение на отдѣлнитѣ ортаи, газди и градинарски работници.

По този начинъ се образували градинарското и другитѣ — обущарско, грънчарско, шиваческо, чифликчийско и други — сдружения, дружества.

Специално още старитѣ чорбаджии (стопани) на ортаитѣ — стопанствата-компаниитѣ — много рано почувствували нужда отъ сдружаване, отъ дружество. Водими отъ девиза: „Съединението сила" и дава руското „одинъ въ полѣ не воинъ", тѣ образували дружество.

Съ общи усилия тѣ искали да се усъвършенствуватъ, да се изучатъ на по-много и по-доброкачествено производство на зеленчука, да могатъ да си помагатъ материялно и морално (еснафски), така образували Еленско градинарско дружество „Трудъ".

Сведения, данни, преписки (протоколи и пр.) за датата и начина на образуването на поменатото дружество—липсватъ.

Единствени данни по този тъй въпросъ имаме само следнитѣ:

Въ устава на сега действуващето Еленско Градско градинарско дружество „Трудъ“ четемъ следната

„Прибавка“ къмъ чл. 8: „Дружеството е започнало да трае отъ 1866 г. И ще трае вѣчно, но въ случай на разтуряне, капиталътъ му да се завещае на Еленското градско училище „Иларионъ Макариополски“.

Отъ този цитатъ е явно, че Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“ е било основано още презъ 1866 година.

За жалость, никакви книжа, бележки, протоколи и пр. не се намѣриха отъ по-старо време. Едно, че нашитѣ градинари въ по-далечното минало, сѫ се сдружавали и уреждали работитѣ си повечето устно, като сѫ си служили, както тогава, така и до сега въ нѣкои компании, особено за смѣткитѣ си — съ рабошъ. Или пъкъ и да сѫ имали нѣкакви бележки, преписки, книжа — тѣ сѫ изгорени, пропаднали въ Руско-турската Освободителна война презъ 1877 год. Или, както нѣкои твърдятъ - отъ по-ново време - имали и книжа, но както всѣкога и всѣкѫде — имало „забъркани смѣтки“ и книжата не излѣзли на „бѣлъ свѣтъ“.

Тъй, че до 1906 г. — интересувахъ се, питахъ, разпитвахъ, търсихъ, но никакви книжа и бележки не се намѣриха. Всичко записано за старото вече е сторено по разкази на стари по-интелигентни граждани.

Нови данни

Намира се у Цончо Стояновъ отъ м. Шайтани, Еленска градска община, касиеръ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“, една касова книга заведена отъ 1. II. 1906 г. при председатель Гено Кирчевъ, касиеръ Михаилъ Калчевъ. Тази книга отъ завеждането ѝ (1. II. 1906 г.) дори до днесъ е редовно водена (31 години).

Започнали сѫ съ малко капиталъ, движещъ се въ първата десетица, сега е достигналъ близо до първата стотица. (Преписъ и данни, по съображения, не даватъ да се изнасятъ).

Какъ е събиранъ и събранъ капиталътъ на Дружеството се вижда отъ Устава. Но тукъ му е мѣстото да кажемъ, че този капиталъ е само на книга, и че е много пострадалъ отъ последната Наредба-Законъ за облекчение на длъжницитѣ. Капиталътъ на Дружеството следъ уреждане и приложение на последния Законъ-Наредба, ще остане на половина — 40—50,000 лева.

Казахме, че Дружеството е образувано и сѫществува отъ 1866 г. Какъ и отъ кои градинари е образувано, какъ се е управлявало, какви действия и инициятиви е проявявало въ старото време, даже до 1906 г., не можа да се знае и цитира документално.

Можемъ да предположимъ и смѣло да заключимъ, че действията, обичаитѣ и инициативитѣ, проявявани отъ сега действующето Еленско градско градинарско д-во „Трудъ", сж възприети и усвоени по навикъ и наследство по предание отъ действията и инициативитѣ на старитѣ членове на това Дружество. (За тѣзи действия и инициативи ще говоримъ по-после).

По-точни данни има

На 20 януарий 1910 г. — четиридесеть градинари, членове на дружеството, именно: 1. Стефъ С. Влаховъ, 2. Иванъ Цончевъ, 3. Иванъ П. Бошнаковъ, 4. Георги С. Мирославовъ, 5. Минчо С. Мартиновъ 6. Христо Кирчевъ, 7. Христо Златевъ, 8. Димитъръ Ц. Разсукановъ, 9. Иванъ Ст. Райновъ, 10. Янаки Хр. Арнаудовъ, 11. Христо Юр. Махалнишки, 12. Руси Стояновъ, 13. Стоянъ Станевъ, 14. Иванъ Тоневъ, 15. Димитъръ Илиевъ, 16. Юрданъ Кръстевъ, 17. Мартинъ Петровъ, 18. Никола Т. Шалаверовъ, 19. Никола Д. Шубековъ, 20. Недѣлко Ненчевъ, 21. Христо Панайотовъ, 22. Златю Николовъ, 23. Михаилъ Трифоновъ, 24. Слави Димитровъ, 25. Стефанъ Радневъ Фурнаджиевъ, 26. Цончо Ст. Койкинъ, 27. Станчо Я. Костовъ, 28. Иванъ Наумовъ, 29. Юрданъ Радневъ, 30. Христо Кръстевъ, 31. Иванъ Димитровъ, 32. Димитъръ Цончевъ, 33. Юрданъ Димчевъ, 34. Иванъ Цончевъ, заедно съ

Дружественото настоятелство:

Председатель Петко Ив. Костовъ, подпредседатель Гено Кирчевъ, касиеръ Михаилъ Калчевъ, секретарь Тодоръ Стояновъ — всички градинари, редовни членове на Дружеството — се събиратъ въ редовно годишно събрание, изработватъ и приематъ

УСТАВЪ
на Еленското градско градинарско д-во „Трудъ"

въ гр. Елена — Печатница П. А. Калчевъ 1910 г.

Търновскиятъ Окржженъ сждъ въ разпоредителното си заседание на 24 априлъ 1910 г. съ опредѣдение № 959 е утвърдилъ настоящия уставъ, както е допълненъ съ протокола на сжщото д-во отъ 20. I. 1910 г. и е зарегистровано подъ № 153. Подпълненъ е съгласно протоколираното опредѣление отъ 27. VI. 1909 г. подъ № 1355.

Уставътъ се състои, както следва:

Отъ седемь отдѣлни глави и 53 отдѣлни члена.

По-главнитѣ положения, легнали въ основата на Дружеството и посочени въ устава сж:

Глава първа. Цель на дружеството

Чл. 1. Еленското градско градинарско дружество има за цель: а) Да сдружава и приучва на дружественъ, градинарски животъ всички градинари отъ Еленската градска община;

б) Да снабдява членоветѣ на Дружеството съ възможность на развитие на градинарскитѣ имъ познания.

Глава втора. Съставъ на Дружеството

Чл. 2. Дружеството се състои отъ действителни и почетни членове.

Чл. 3. Действителни членове сж всички ония, които сж приети отъ настоятелството на Дружеството по вишегласие.

Чл. 4. Почетни членове сж ония градинари, които по заслуга на литература на градинарството или на Дружеството се провъзгласяватъ за такива отъ общото събрание на членоветѣ.

Глава трета. Срѣдства за обогатяване

Чл. 5. Дружествения капиталъ до днесъ (сега) (съгласно доп. проток.) възлиза на 5350 лв. златни.

Чл. 6. Капитала на Дружеството се увеличава:

а) Отъ вноса на новозаписанитѣ членове

б) Отъ приходитѣ на разни забавления.

в) Отъ лихвитѣ на дружествения капиталъ.

г) Отъ годишнитѣ вносове на членоветѣ.

Къмъ чл. 8 следватъ разни притурки.

Чл. 10. Дружествения капиталъ ще се раздава на градинаритѣ членове, и на членове отъ Еленската община съ лихва по решение на дружествения съветъ, който ще опредѣли размѣра на кредита и лихвата на лицето което иска.

Глава четвърта и пета

Чл. 18. Дружеството се управлява отъ настоятелство въ съставъ: председатель, подпредседатель, секретарь, касиеръ и двама членове. Изобщо отъ действителнитѣ членове.

Чл. 22. Настоятелството има право и е длъжно да разглежда и повиква на помирение всѣкакви градинарски недоразумения, произхождащи отъ чисто градинарски характеръ, ако интересуващитѣ се страни се отнесатъ до него.

Глава шеста. За събранията

Чл. 40. Въ частнитѣ събрания настоятелството разисква и решава въпроси за устройство на забавления, вечеринки, театрални представления, литературни четения.

Чл. 41. . . т. 3. Годишни събрания биватъ всѣка година на 2 февруарий — „Срѣтение Господне“ — годишниятъ праздникъ на Дружеството — въ което събрание се преглеждатъ смѣткитѣ на касиера и на цѣлото н-во, още:

1. Да избере ново настоятелство.
2. Гласува бѫдещия бюджетъ.
3. Изслуша отчета на дружеството за изтеклата година.

(Останалитѣ положения и подробности, могатъ да се видятъ въ самия уставъ, преписъ, отъ който е приложенъ при притурката, къмъ настоящата статия).

И тъй отъ разказитѣ на стари градинари за целитѣ и задачитѣ на Дружеството въ раннитѣ години, сѫщитѣ усвоени по предание и навикъ и поставени въ устава на сѫщото Дружество отъ по-ново време, е видно; че целитѣ и задачитѣ на Дружеството се свеждатъ, до:

1. Градинаритѣ сѫ били трезво и организирано съсловие;
2. Имали сѫ и иматъ „Бахчованска“ (градинарска) каса, отъ която сѫ се ползвали нуждаещитѣ се професионалисти съ най-малка лихва;
3. Устройвали сѫ и устройватъ градинарски професионаленъ помирителенъ сѫдъ. Помирявали сѫ и помиряватъ свои колеги градинари;
4. Решавали сѫ и решаватъ въпроси за разни културни и други инициативи.

Особенни културни дѣла и инициативи

Презъ 1901 година настоятелството при храма „Р. П. Богородици“ направило отъ дърво и резба хубавъ Владиковъ тронъ.

Благочестиви християни, членове на градинарското н-во вематъ инициатива и Дружеството решава да построи Владиковъ тронъ при храма „Успение Пр. Богородици“:

Повикватъ отъ гр. Гор Орѣховица дърводѣлецътъ-майсторъ Добри Ивановъ, родомъ отъ м. Радовци-Котерили, Марянска община, посочилъ имъ го Иванъ п. Николовъ — спазаряватъ го, да направи Владикова тронъ при реченатa църква за хиляда (1000) лева. Бележки и данни не намѣрихме ни при Църквата, ни въ архивата на Дружеството. Това съобщаваме по устнитѣ разкази на тогавашния кметъ г-нъ Хр. Ив. Разсукаловъ и на стария градинарь Хр. Панайотовъ.

Това е сторено презъ 1902 год., една година следъ направата на Владикова тронъ при църквата „Р. Пр. Богородици“.

Сѫщата 1902 г. Дружеството е отпуснало 1000 лв. помощь на Еленското читалище „Напредъкъ“ за новостроящата се сграда на читалището.

Платило 700 лева помощь, за боядисване Владикова тронъ при храма Р. П. Богородици гр. Елена, презъ 1905 г.

Дало помощь 100 лв. за направата кладенеца въ м. Шайтани презъ 1906 г.

Дало помощь 100 лв. за направата моста на Балюва рѣка въ Елена 1905 г.

Дало 100 лева пѫтни и дневни за двама делегати за искане желѣзница презъ Елена 1909 г.

Дало помощь 100 лева за ремонта на училището въ с. Пърчевци презъ 1909 г.

Дало помощь 100 лв. за ремонта на Еленското първон. училище презъ 1911 г.

Дало помощь 215 лв. за гладуващитѣ градинарски жени презъ 1912 г.

Дало помощь 376 лв. за раненитѣ руси презъ 1914 г.

Дало помощь 500 лв. за Чарвенъ кръстъ презъ 1915 г.

Дало помощь 1000 лв. за училището „Иларионъ Макариополски презъ 1924 год. и много други помощи въ разни времена и на разни инициативи е дало Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“ въ гр. Елена.

Заключение

Състоянието на населението въ гр. Елена и Еленската община въ икономическо отношение — преди Освобождението непрериѵно следъ Освобождението, дори и до балканската война 1912 г. бѣше добре, защото имаме свободенъ достѫпъ за нашитѣ граждани въ чуждитѣ държави, кѫдето емигрираха, пласираха своя трудъ и изкарваха прехраната за себе и семействата си.

Следъ Освобождението народа навсѣкѫде се по просвѣти и изучи въ разни занаяти. Въ всѣко градче и въ поголѣмитѣ и малки села се отвориха работилници, търговски дюгени и населението започна да се занимава съ разни занаяти и започна да приготвя и изкарва стока: обуща, дрехи грънци, кожи и пр. Нашитѣ занаятчии (еснафи) не можаха да пласиратъ вече изработената стока. И така лека-полека почнаха да изработватъ стока за мѣстна консумация и да западатъ.

Градинарството още бѣше мощно и доходно занятие. Но дойде Балканската 1912—1913 г. после и Общоевропейската — 1915—1918 г. Измѣниха се границитѣ на Българската държава. Голѣма часть отъ Добруджа остана подъ ромънска власть. Западнитѣ и южни покрайнини останаха подъ сръбска и гръцка власть.

Подписаха се „разни договори въ Ньойи“ и пр. Споредъ предписанието на тѣзи договори, българското население се изгонваше изъ своитѣ родни огнища, останали въ чужда

територия. Границитѣ на чуждитѣ държави се затвориха за българскитѣ работници-градинари. Принудиха се български граждани градинари да запазятъ имота и занаятието си, да ставатъ чужди поданици, или пъкъ да работятъ и пласиратъ труда си само въ България.

И тъй, по горнитѣ причини, и градинарството въ най-ново време не е онова, което бѣше преди и следъ Освобождението до войнитѣ. То е вече въ упадъкъ.

Но колкото и да е въ упадъкъ, голѣмия контингентъ отъ свободни, работоспособни рѫце, не вижда и не намира друго занятие освенъ пакъ въ градинарството.

Градинаритѣ работници отиватъ и упражняватъ своето занятие вече само въ Варна и Варненско, Бургасъ и Бургаско, Ямболъ, Карнобатъ, Пловдивъ и др. И най-много наши градинари — попълнено е съ „еленчани“ — отиватъ въ София, дето съ колички — споредъ което ги наричатъ и „количкари“ — цѣло лѣто продаватъ зарзаватъ. Макаръ и малко приходъ да изкарватъ, но принудени сѫ това да работятъ, защото нѣма друго. Защото това свободно Еленско население не вижда, нѣма и кой да му посочи, въ какво подоходно занятие да пласира своя трудъ. Трѣбва, налага се, и правителството и общественитѣ институти да посочатъ и намѣрятъ работа на това добро и трудолюбиво население, да не хаби своето време и сили въ празнота, да работи и твори блага за себе си и родината.

Тѣзи данни и сведения сѫ събрани отъ: Еленския агрономъ Хр. Р. Радковъ, Еленския общ. секретарь Медникаровъ отъ сегашното настоятелство на Дружеството:

Председатель: Иванъ Н. Боевъ
Подпредсед.: Дим. Шалаверовъ
Секретарь: Никола Златевъ
Касиеръ: Цончо Стояновъ

Комисия:
Никола Минчевъ
Иванъ. Юр. Гвоздиевъ
Иванъ Минчевъ

На помир. сѫдъ чл.: Юрданъ Н. Славовъ и Янаки Н. Янакиевъ

Събралъ и наредилъ *Юр. Т. Брѣшковъ*

Всички горни цели и задачи, добре и въ подробности се виждатъ отъ тукъ приложенитѣ въ

Притурка

1. Уставъ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“.
2. . . . протокола за сѫдебнитѣ и помирителни решения, и за другитѣ инициативи.

УСТАВЪ
на
Еленското Градско Градинарско дружество „Трудъ".

гр. Елена
Печатница П. А. Калчевъ
1910 год.

Глава първа

Дружеството ще има фирмата:
„Еленско градско градинарско дружество „Трудъ" съ седалище гр. Елена.

Чл. 1. Градинарското Дружество има за цель:

а) Да сдружава и приучва на дружественъ градинарски животъ всички градинари отъ Еленска градска община;

б) Да снабдява членоветѣ на Дружеството съ възможность на развиване на градинарскитѣ имъ познания.

Глава втора
Съставъ на дружеството

Чл. 2. Дружеството се състои отъ действителни и почетни членове

Чл. 3. Действителни членове могатъ да бѫдатъ всички ония, които сѫ приети отъ настоятелството на дружеството по вишегласие

Чл. 4. Почетни членове сѫ ония градинари, които по заслуга на литература по градинарството или по дружеството се провъзгласяватъ за такива отъ общото събрание на членоветѣ.

Глава трета
Средства за обогатяване

Чл. 5. Дружествения капиталъ до днесъ (сега) възлиза на 5350 лв петь хиляди триста петдесеть лева златни.

Чл 6. Капитала на дружеството се увеличава:

а) Отъ вноса на новозаписантѣ членове.

б) Отъ приходитѣ на разни забавления.

в) Отъ лихвитѣ на дружествения капиталъ.

г) Отъ годишни вносове на членоветѣ.

Чл. 7. Всѣки, който иска да бѫде членъ на дружеството е длъженъ да внесе отъ 3—10 лв. при записването си.

Чл. 8. Членския вносъ е годишно 5 лв, които найкъсно на 2 февруарий (дружествения праздникъ) трѣбва да се внесатъ.

Прибавка. Дружеството е започнало и трае отъ 1866 год. и ще трае вѣчно, но въ случай на разтурване, капитала

му да се завещае на Еленското градско училище „Иларионъ Макариополски".

— Всѣки Елени гражданинъ се приема за членъ на дружеството, който внесе най-малко 5 лв. годишно чл. вносъ, а изключването на членоветѣ става, ако не внесе първата година членския си вносъ, на втората година се изключва, тъй сѫщо ако умре се изключва.

— Начина, по който се образува и увеличава резервния фондъ, е отъ членски вносове и подаръци отъ разни лица, ако и да не сѫ членове на дружеството, а загуби не се предполагатъ. Капиталътъ е недѣлимъ и следъ разтуряне на дружеството, капитала му се завещава на Еленското градско училище „Иларионъ Макариополски".

— Срока на задължението, да си остане членъ на дружеството е една година „2 февруарий Сретение Господне" всѣка година, а при излизането, всѣки членъ се лишава да дири нѣща отъ дружествения капиталъ, или пъкъ да иска повръщане на членския вносъ, не се допуща.

— Управителниятъ съветъ се избира измежду действителнитѣ членове на дружеството, по тайно висшегласие, така: председатель, подпредседатель, касиеръ и секретарь. Мандата на управителния съветъ е двегодишенъ, а действията му сѫ: редовно записване членскитѣ вносове и всички постѫпления въ дружеството на суми въ паричнитѣ книги. Административната преписка ще се подписва отъ председателя или подпредседателя и секретаря, а паричната отъ председателя и касиера му.

— За контроленъ съветъ се избиратъ въ началото на всѣка година измежду действителнитѣ членове три грамотни лица, който трае една година и контролира действията на управителния съветъ.

Чл. 9. Всичкиятъ капиталъ е равенъ помежду членоветѣ. Всѣки членъ има право да изтегля отъ капитала си $^3/_4$

Чл. 10. Дружественията капиталъ ще се раздава на градинаритѣ членове и на членове отъ Еленската община съ лихва по решението на дружествения съветъ, който ще опредѣля размѣра на кредита на лицето, което иска и лихвитѣ.

Чл. 11. Ако следъ срока на дружественото траяние, болшинството отъ членоветѣ пожелае, щото дружеството да бѫде разтуряно, то всѣки отъ членоветѣ ще има право да си изтегли капиталитѣ въ едно съ придобититѣ лихви, ако такива има.

Чл. 12. Ако дружеството претърпи загуба, то тя ще се разпредѣли пропорционално помежду членоветѣ върху тѣхнитѣ внесени капитали.

Чл. 13. Въ случай, че нѣкой членъ умрѣ, то той се изключва отъ членството, престава да внася членски вносъ и

неговитѣ наследници иматъ право, както и дружеството е длъжно да ликвидира смѣтката на починалия и повърне капитала на наследницитѣ.

Чл. 14. Дружеството приема вънъ отъ вносоветѣ и суми съ годишна лихва на % ако има нужда отъ такива.

Прибавка. Годишната лихва — ако дружеството има нужда да направи заемъ, е 6%, а ако дружеството даде заемъ на членоветѣ или частни лица съ гаранция, лихвата се опредѣля 8%.

Чл. 15. Членоветѣ се изключватъ отъ дружеството ако не изпълняватъ задълженията по чл. 8 отъ тоя уставъ, т. е., ако не си внесатъ годишниятъ вносъ, и следъ изключване на членството, той губи една часть отъ внесения капиталъ.

Прибавка. Всѣки членъ, щомъ се изключи отъ дружеството внесената часть отъ капитала остава въ полза на дружеството.

Глава четвърта

Права и обязаность на членоветѣ

Чл. 16. Действителнитѣ членове вематъ участие въ избирането на дружественото настоятелство и приематъ задълженията да плащатъ годишния си членски вносъ,

Чл. 17. Действителниятъ членъ се счита освободенъ отъ задълженията на дружеството, следъ като устно заяви, той изгубва членството си и по решение на общото събрание на действителнитѣ членове.

Глава пета

Управление на дружеството

Чл. 18. Дружеството се управлява отъ настоятелство, състоящe се отъ: председатель, подпредседатель, касиеръ секретарь и двама членове съветници.

Чл. 19. Настоятелството се избира по тайно гласоподаване отъ действителнитѣ членове на 2 февруарий — Дружествения праздникъ.

Права и обязаности на настоятелството

Чл. 20. Настоятелството се движи въ разходитѣ доколкото му позволяватъ лихвитѣ на капитала на дружеството.

Чл. 21 Настоятелството е длъжно да се подчинява на решенията и разпорежданията на действителнитѣ членове отъ общото събрание, то е длъжно да му представи ежегодно отчетъ за състоянието на дружеството.

Чл. 22. Настоятелството има право и е длъжно да разглежда и поканва на помирение всѣкакви градинарски недоразумения, произходящи отъ чисто градинарски характеръ, ако интересуващитѣ се страни се отнесатъ до него.

Обязаности на председателя

Чл. 23. Председателтъ свиква членоветѣ на събранията, председателствува на всички заседания, било на настоятелството, било на общитѣ събрания, води преният, гледа да се пази тишина и благочиние въ заседанията полага въпроситѣ на обсѫждане, гласува и надзирава за точното изпълнение на устава и правилника.

Чл. 24. Подпредседателтъ замѣнява председателя въ всичко когато отсѫтствува.

Обязаности на касиера.

Чл. 25. Касиерътъ раздава на нуждающитѣ се градинари дружествения капиталъ подъ лихва за годишенъ срокъ съ процентъ, опредѣленъ отъ дружественото събрание.

Чл. 26. Щомъ изтече срока на задължението, касиерътъ е длъженъ да покани длъжника да внесе доброволно дълга си на дружесвото заедно съ припадающата му се лихва.

Чл. 27. Ако длъжника не внесе на срока сумата, то касиерътъ има право да я събере по сѫдебенъ редъ.

Чл. 28. Касиерътъ събира самъ всичкитѣ приходи, записва ги ежедневно въ особената за това книга, изплаща суми отъ разходния бюджетъ по заповѣдь на председателя, издава квитанции, рѣзани отъ квитанционна книга, държи разходна книга и внимава за редовното изплащане на членскитѣ вносове и дълга на дружественитѣ длъжници.

Чл. 29. Касиерътъ е длъженъ да води следнитѣ книги: а) Партидна книга, б) касова, в) квитанционна.

Чл. 30. Касиерътъ трѣбва да бѫде честенъ, благонадежденъ, да представи двама порѫчители, които да притежаватъ недвижимъ имотъ.

Чл. 31. Когато дружествения капиталъ остане нераздаденъ подъ лихва, то касиерътъ внася сумата въ Земледѣлската банка.

Обязаности на секретаря

Чл. 32. Секретарьтъ е обязанъ въ време на заседанията да държи протокола и да води писмената часть на дружеството.

Чл. 33. Дзама членове отъ настоятелството замѣстятъ въ случай на болесть или отсѫтствие касиера и секретаря.

Чл. 34. Настоятелството служи безплатно.

Чл. 35. Всѣки членъ отъ дружеството може да вземе отъ касиера сума подъ лихва съ годишенъ срокъ, като представи двама порѫчители, на които имотното състояние да е известно на дружествения касиеръ.

Чл. 36. Едно и сѫщо лице не може да вземе отъ дружествения капиталъ съ лихва повече отъ 1000 (хиляда) лв.

Чл. 37. Задължителнитѣ записи, които се даватъ или взематъ ще ставатъ отъ името и въ името на дружеството.

Глава шеста

За събранията

Чл. 38. Събранията биватъ: а) частни само отъ настоятелството, б) общи отъ всички членове на дружеството.

Чл. 39. Частнитѣ и общитѣ събрания се свикватъ отъ председателя.

Чл. 40. Въ частнитѣ събрания настоятелството разисква и решава въпроси зе устройство на забавления, вечеринки, театрални представления, литературни четения.

Чл. 41. Годишнитѣ събрания биватъ:

1. Редовни, 2. извънредн и 3. годишни.

1) Редовнитѣ събрания се свикватъ всѣкога въ първитѣ числа на месецитѣ Декемврий, Януарий и Февруарий; 2) Извънреднитѣ събрания се свикватъ всѣкога, когато го изисква нуждата на дружеството за разгреждане на нѣкои важни въпроси и 3) Годишни събрания биватъ всѣка година, на 2 февруарий, въ което събрание се преглеждатъ смѣткитѣ на касиера и на цѣлото д-во отъ една комисия, избрана отъ членоветѣ на дружеството съ явно вишегласие.

Чл. 42. На годишното събрание подлежатъ;

1. Да избере ново настоятелство; 2) Да гласува бѫдещия бюджетъ; 3) Да изслуша отчета на дружеството за изтеклата година.

Чл. 43. Решенията на събранията ставатъ по вишегласие, а при равенство на гласоветѣ, гласа на председателя решава.

Глава седма

Общи положения

Чл. 44. Дружеството има свой печатъ, който има кръгла форма, въ срѣдата е изобразено разни градинарски продукти, а на около Еленски градско градинарско дружество „Трудъ".

Чл. 45. Печата на дружеството се пази отъ председателя.

Чл. 46. Събранията се считатъ за законни, ако присѫтствуватъ повече отъ половината на членоветѣ. Ако събранието не се състои при първо повикване, то при второто повикване ще се счита за законно, колкото членове и да присѫтствуватъ

Чл. 47 Устава подлежи на измѣенение, ако постанови частично събрание и одобри общото събрание.

Чл. 48. Градинарското дружество въ гр. Елена е основано въ 1866 г., а настоящия уставъ е измененъ на 20. I. 1910 г. съ протоколираното допълнение.

Чл. 49. Годишиия праздникъ на дружеството е на 2 февруарий — „Сретение Господне".

Чл. 50. Основния капиталъ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ" е четири хилядии сто петдесеть (4150) лв.

Чл. 51. Постоянния съставъ всѣка година на края на м. декемврий съставя годишния балансъ, който представя въ първото редовно събрание на дружеството за приходъ-разходитѣ, неговитѣ капитали, ноговото положение и пр.

Чл. 52. Дружественото н-во се избира за единъ срокъ отъ 2 години. Следъ изтичането на този срокъ настоятелството свиква общо събрание отъ действителнитѣ членове и по начинъ предвиденъ въ чл. 19 се избира ново настоятелство.

Чл. 53. Старото настоятелство веднага предава на новото, като се назначи една тричленна комисия за приемане смѣткитѣ и дѣлата отъ сѫщото и предаване на новото н-во, за което се съставя протоколъ.

Гр. Елена.

Председатель (п.) *Петко Ив. Костовъ*
Подпредседатель „ *Гено Кирчевъ*
Касиеръ „ *Михаилъ Калчевъ*
Секретарь „ *Тодоръ Стояновъ*

Намѣри се една протоколна книга заведена отъ 22 декемврий 1928 година. Възползуваме се отъ нея да приведемъ нѣколко протокола, отъ които се вижда действията и инициативитѣ на дружеството и въ по-ново време, които сѫ едни и сѫщи — споредъ свидетелството на стари градинари — съ тѣзи отъ по-раншнитѣ години, именно:

ПРОТОКОЛЪ

26 XII 1926, Елена. № 1

На управителния съветъ на Еленското градско градинарско д-во „Трудъ" въ заседанието си на 26 декемврий 1926 година.

Присѫтствуваха управителния съветъ въ пълния си съставъ—председатель Янаки Николовъ, подпредседатель Стефанъ Ив. Михле, секретарь Иванъ С. Катрафиловъ, касиеръ Цончо Стояновъ Патката и членове: Никола Минчевъ и Христо Николовъ — контролна комисия.

Заседанието се откри отъ председателя. 1) Разисква се въпроса за приемане актива и пасива на дружеството отъ

първото управително тѣло (?) 2. Да се кредитиратъ членове на дружеството въ случай на нужда. 3. Да се разглеждатъ помирителни дѣла отъ настоятелството на дружеството. 4. Да се приематъ нови членове по препоржва на членове отъ управителния съветъ. 5. Да се приведе въ пълна редовность и изправность дѣлата на дружеството до изтичането на мандата ни 1929 год.

Следъ като се изслушаха всички дебати по предложенитѣ въпроси, управителниятъ съветъ на дружеството

Реши:

I. Упълномощава се председателя да приеме дѣлата и печата на дружеството отъ бившия председатель Михалъ Калчевъ, за приемане и предаване да се състави актъ.

II. Разрешава се на управителното тѣло — касиера да отпуща заеми на членове на дружеството ни, съгласно устава на дружеството.

III. Управителниятъ съветъ може да разгледва помирителни дѣла на членове и не членове на дружеството. Дѣлата да бждатъ отъ градинарски и личенъ характеръ между градинаритѣ.

Помирителната комисия може да взема отъ странитѣ такси, които суми оставатъ за въ полза на дружеството.

IV. Управителния съветъ прие за редовни членове, всички които сж редовни къмъ касата до днесъ и да се приематъ и тия, които ще си платятъ членския вносъ до края на 1928 год.—свършване на мандата на настоятелството — новоизбраното.

Управителенъ съветъ

Председатель (п) *Янаки Н. Николовъ Янакиевъ*
Подпредседатель (п) *Стефанъ Ивановъ Михле*
Секретарь (п) *Иванъ С. Катрафиловъ*
Касиеръ (п) *Цончо Стояновъ*
Членове (п) *Никола Минчевъ*, *Христо Николовъ*

ПРОТОКОЛЪ
№ 2

На Управителниятъ съветъ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“ въ заседанието си на 15 (2) февруарий „Сретение Господне“ 1928. Присжтствуваха: председатель Янаки Н. Янакиевъ, подпредседатель Стефанъ Ивановъ, секретарь Иванъ Савовъ Катрафиловъ, касиеръ Цончо Стояновъ и членове Никола Златевъ.

Председателтъ откри събранието и предложи да се зарегистриратъ всички г. г. членове на дружеството въ протоколната книга. Същиятъ предложи, да се въведе въ изпълнение протокола № 1 — да се подреди дружествената канцелария — книгитѣ и преписките отъ тая 1928 год. въ пълна изправность.

Следъ размѣна на мисли и направенитѣ дебати, съвета реши:

I. Приематъ се за редовни действителни членове на дружеството „Трудъ".

1. Михаилъ Калчевъ отъ гр. Елена
2. Хр. Панайотовъ „ „
3. Стеф Ивановъ „ м. Шейтани
4. Костадинъ Славовъ „ „
5. Стойко Влаевъ „ гр. Елена
6. Ив. С. Катрафиловъ „ гр. Елена
7. Иванъ Н. Янакиевъ „ гр. Елена
8. Цончо Стояновъ „ м. Шейтани
9. Желю Стояновъ „ м. Новачкини
10. Янаки Н. Янакиевъ „ гр. Елена
11. Стефанъ Ст. Рувовъ „ гр. Елена
12. Добри Радославовъ „ гр. Елена
13. Цончо Недевъ „ „
14. Н. Хр. Гуцовъ „ м. Костадинчовци
15. Василъ Ивановъ „ м. Шайтани
16. Хр. Ив. Шалаверовъ „ „
17. Никола Златевъ „ гр. Елена
18. Ник. Шалаверовъ „ м. Пърчевци
19. Недѣлко Юрдановъ „ гр. Елена
20. Т. Василевъ „ м. Лапавишковци
21. Ст. С. Катрафиловъ „ гр. Елена
22. Рашко Димитровъ „ гр. Елена
23. Димитъръ Златевъ „ гр. Елена
24. Никола Миховъ „ м. Чукани
25. Ив. Рашевъ „ гр. Елена
26. Иванъ Минчевъ „ м. Шейтани
27. Георги Николовъ „ гр. Елена
28. Петко Михаиловъ „ м. Новачкини
29. Иванъ Юр. Гвоздиевъ „ гр. Елена
30. Илия Петковъ „ гр. Елена
31. Борисъ Чолаковъ „ гр Елена
32. Кънчо Тодоровъ „ м. Казаци
33. Иванъ Тодоровъ „ гр. Елена
34. Никола Минчевъ „ м. Миланкини
35. Никифоръ Ивановъ „ гр. Елена
36. Хараламби Минковъ „ м. Чукани
37. Димитъръ Недевъ „ гр. Елена
38. Ст. Д. Николовъ „ м. Пърчевци
39. Ив. Ив. Лечевъ „ м. Недишковци
40. Никола Ивановъ „ м. Шейтани
41. Кирчо Златевъ „ гр. Елена
42. Иванъ Симеоновъ „ гр. Елена
43. Стефанъ Савовъ „ м. Казаци
44. Дим. Илиевъ „ м. Лапавишковци
45. Никола Симеоновъ „ м. Шайтани
46. Славъ Славовъ „ „
47. Из. П. Димитровъ „ м. Шайтани
48. Юрданъ Цончевъ „ м. „
49. Тодоръ Ив. Сяровъ „ м. „
50. Иванъ Николовъ „ гр. Елена
51. Дим. Райковъ „ м. Г. Геновци
52. Станю Шутиловъ „ с. Блъсковци
53. Петко Минчевъ отъ м Шайтани
54. Христо Ивановъ „ „
55. Мих. Ивановъ „ м. Майтаняци
56. Дим Шалаверовъ „ м. Пърчевци
57. Стеф Гвоздиевъ „ м. Миланкини
58. Лаз. Юрдановъ „ м. Майтаняци
59. Симеонъ Шоповъ „ м Шубеци
60. Василъ Пашовъ „ гр. Елена
61. Юрд. Ивановъ „ м. Г. Геновци
62. Кост. Николовъ „ м. Д. Чукани
63. Янаки Арнаудовъ „ гр. Елена
64. Хр. Николовъ „ м. Г Геновци
65. Алекс. Николовъ „ м Казаци
66. Велчо Добревъ „ м Синджирлий
67. Ив. Добревъ „ „
68. Юрд Николовъ „ гр. Елена
69. Ив. Ст. Райновъ „ м. Негювци
70. Недю Стояновъ „ м. Майтаняци
71. Хр. Добревъ „ м Киллъжевци
72. Вас Николовъ „ „
73. Мар. Н Пашовъ „ м. Синджирл.
74. Дим. Н. Пашовъ „ „

75. Петко Иовчевъ „ м Киллъжевци
76. Стоянъ Иовчевъ „ м. „
77. Ив. Н. Боевъ „ м. Боевци
78. Никиф. Драгановъ „ гр Елена
79. Хр. Стойковъ „ м Казаци
80. Ст. Ив Боевъ „ м Боевци
81. Цончо Димитровъ „ м. „
82. Юрд. Цончевъ „ м Киллъжевци
83. Дим А. Зурковъ, м. Милковци
84. Христо Стояновъ, м. Шайтани
85. Ник. Василевъ, м. Малешковци
86. Сава Симеоновъ, м. Пърчовци
87. Никола Копчевъ „ Блъсковци
88. Юрданъ Николовъ „ „
89. Стойко Драгостиновъ „ „
90. Юр. Ив. Дачевъ „ „
91. Ст. Х. Лазаровъ, м. Матайняци
92. Ник. Юрдановъ, „ Шайтани
93. Ив. П. Илиевъ, м Килложевци
94 В. Хр. Къневъ, м Костадиневъ
95. К. И. Костадиновъ, м. Синдисул.
96. Стоянъ Ю. Гановъ, м Г. Геновци
97. Петко Ивановъ, м. Шайтани
98. Георги Николовъ, м. Шупъци
99. Петко Николовъ, м. Синджирли
100. Цончо С Русчевъ, м Д Болѣрци
101. Лазаръ Илиевъ, м Блъсковци
102 Юр И. Наумовъ, гр. Елена
103. Петъръ Ив. Пещовъ, гр. Елена

I Да се подредятъ книжата до края на тая година.

Председатель (п) *Янаки Н. Янакиевъ*
Подпредседатель (п) *Стефанъ Ивановъ*
Секретарь (п) *Иванъ Сава Катрафиловъ*
Касиеръ (п) *Цончо Стояновъ*
Членове (п) *Никола Златевъ*

ПРОТОКОЛЪ
№ 3

На управителниятъ съветъ отъ 22. XII 1928 г. Въ заседаннето присѫтствуваха Янаки Ник. Янакиевъ, председатель, подпредседателя Стефанъ Ивановъ, секретаря Иванъ С. Катрафиловъ, касиера Цончо Стояновъ, членове Никола Златевъ и Недѣлко Юрдановъ.

Разгледаха се тѫжбитѣ.

1. На Василъ Стефановъ противъ Христо Николовъ за неуредени и непрегледани смѣтки.

Следъ разпита на странитѣ и свидетелитѣ и разглеждане на спорнитѣ смѣтки, съветътъ помири странитѣ и се ликвидира спора.

2. На Петко Николовъ противъ Матея Ивановъ за спорни десеть (10) драма, които тѫжителя претендира, а противната страна спори, че тия 10 драма не заплатили, понеже Петко Николовъ не внесълъ въ компанията (ортаята) сумата 4,000 лв., която трѣбвало да внесе съгласно уговореното. Съвета помири странитѣ, като Матей Ивановъ заплати 600 лв. на Петко Николовъ. Странитѣ приеха (решението) и се помириха.

3. На Василъ Стояновъ Бъчеваровъ противъ Никола Николовъ Гиленовъ.

Бъчеваровъ се оплаква, че се условилъ за 175 драма, работилъ до 11 августъ и не получилъ нищо. Гиленовъ обясни, че Бъчеваровъ на рабошъ взелъ 900 лв. Сумата угрозявала градината. Сермията не извадена и се предвижда загуба. Бъчеваровъ доброволно напуща градината.

Свидетелитѣ доказаха, че Бъчеваровъ напусналъ (избѣгалъ) отъ градината, и по настояването на жена му, която му писала, че ако вижда, че сѫ въ загуба, да напусне и Бъчваровъ напусналъ. Съветътъ като провѣри и се увѣри, че Бъчеваровъ дезертиралъ отъ градината, вследствие на сушата и не продължавалъ до края, остазя безпоследствие тѫжбата на Бъчевароза и го съветва да не оставя компанията, съ която трѣбва до край да изкара печалба или загуба.

4. На Никола Илиевъ противъ Петко Марковъ. Тѫжителътъ билъ боленъ. Отсѫтствувалъ отъ работа. Отстѫпва (отъ партито си) за дето е отсѫтствувалъ. Претендира само за времето презъ което боледувалъ за сумата 1440 лв. Съветътъ разпита и изслуша странитѣ и свидетелитѣ и ги помири, като Марковъ и компанията заплатятъ само 600 лв. на Никола Илиевъ. Странитѣ се съгласиха и помириха.

5. На Недѣлко Кръстевъ Гуневъ противъ Стефанъ Стояновъ Йорговъ за убийство на сина му и за изплащането на обезщетението Следъ разпита на странитѣ и свидетелитѣ се указа убийството неволно. Имало е сѫдебно дѣло, въ което обвиняемия е онеправданъ.

Съветътъ постанови: Йорговъ да заплати на бащата на убития Гунчевъ за 2 месеца проработено време по 214 лв. на драмъ за 14 драма = 2996 лв. Спада се рабоша на убития 405 лв. Присѫдиха чиста сума 2591 лв.

Понеже чорбаджията не се яви на помирителния сѫдъ, а вмѣсто него се яви синъ му, убиецътъ, то сѫда реши въ срокъ отъ една недѣля — 7 дни — чорбаджията да заплати указаната сума на Гунчевъ. Въ противенъ случай да се даде преписъ отъ настоящия протоколъ на Гунчева за изтрѣбването на сумата чрезъ сѫдебенъ редъ.

Председатель (п) *Янаки Н. Янкиевъ*
Подпредседатель „ *Стефанъ Ивановъ*
Секретарь „ *Иванъ С. Катрафиловъ*
Касиеръ „ *Цончо Стояновъ*
Членове „ *Никола Златевъ*
„ *Недѣлко Юрдановъ*

ПРОТОКОЛЪ
№ 4

Управителниятъ съветъ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“, свика на 23. XII. 1928 г. въ градъ

Елена Околийско градинарско събрание въ залата на читалището Присѫтствуваха много градинари и представители на общината, които бѣха поканени на събранието.

Събранието бѣ свикано съ дневенъ редъ: Обяснение отъ М. Златевъ за обединение на градинаритѣ съ българския професионаленъ градинарски съюзъ,

Председателтъ Янаки Н. Янакиевъ откри извънредното общо събрание въ 10 часа сутриньта и даде думата на председателя на читалищната конференция, който пожела да се прочетатъ рефератитѣ на нашето събрание. Референтчика прочете реферата си за читалището. Следъ тоя рефератъ председателя даде думата на М. Златева. Златевъ подкрепи идеята за читалището и обясни необходимостьта отъ засилването имъ и ползата отъ тѣхъ за обществото.

Сѫщиятъ описа дейностьта на градинаритѣ въ миналото и настоящето и апелира за сплотяване около Българ професионаленъ градинарски съюзъ. Описа дейностьта на съюза и ползата отъ него за градинарството и градинаритѣ.

Следъ речьта се откри конференция съ всички представители градинари за засилване на производството и нуждата на градинаритѣ за подобрение на положението имъ въ стопанско и икономическо отношение.

Събранието се закри въ 3 часа следъ обѣдъ.

Председатель (п) *Янаки Н. Янакиевъ*
Подпредседатель (п) *Стефанъ Ивановъ*
Касиеръ (п) *Цончо Стояновъ*
Секретарь (п) *Иванъ С. Катрафиловъ*

Списъкъ на членоветѣ отъ Еленското градско градинарско дружество „Трудъ", състоящъ се отъ 82 души, изпратили по 30 лв. за посмъртна каса въ съюза — 2460 лева

Въ протоколната книга има протоколи съ подобно съдържание за 1929, 1930, 1931 година.

На 15. II. 1929 год патронния праздникъ „Сретение Господне", празднували и избрали ново настоятелство въ съставъ:

Председатель: *Иванъ Тодоровъ*
Подпредседатель: *Дпмитъръ Ив. Шалаверовъ*
Касиеръ: *Цончо Стояновъ*
Секретарь: *Никола Златевъ*
Членове: ⎧ ⎩

Отъ по-особена инициатива и съ интересъ съдържание е протоколъ № 22 отъ 18 януарий 1931 г.

Гласували отъ членоветѣ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ". Отпусната сума три хиляди (3000)

лв за боядисване и поправка на иконата на Владикова тронъ въ църквата „Успение Пресветия Богородицы“ въ гр Елена, Махала Кисьовска. Следватъ членоветѣ съ подписи на протокола № 22 по редъ

Подписали всичко тридесеть трима души.

ПРОТОКОЛЪ

18. I. 1931 год. № 23

За избирането на ново настоятелство за текущитѣ години за 1931 и 1932 години Ще е произведенъ отъ членоветѣ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“ на 18. I. 1931, които сж редовни отчетени на дружеството и следватъ по редъ на списъка

Които сж за старото настоятелство — следватъ подписитѣ на тридесеть три (33) души.

Избрани пакъ сжщитѣ:

Председатель: *Иванъ Тодоровъ*
Подпредседатель: *Димитъръ Ив. Шалаверовъ*
Секретарь: *Никола Златевъ*
Касиеръ: *Цончо Стояновъ*

Други важни и характеризиращи живота на дружеството сж и протоколитѣ както следватъ:

ПРОТОКОЛЪ

гр. Елена, 31 ян. 1933 № 37

Събрани членоветѣ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“ гр. Елена на годишното събрание. Следъ като се констатира пълно болшинство, събранието се откри като за председатель се избра съ пълно болшинство членове: специалиста агрономъ Асенъ Георгиевъ и за секретарь Янаки Николовъ Янакиевъ. Избранитѣ лица заеха мѣстата си и поеха ржководството на събранието. Председательтъ Асенъ Георгиевъ съ една сбита речь изясни на членоветѣ необходимостьта отъ една здрава и силна професионална организация Следъ това се размѣниха мисли по въпроса за избора на настоятелството.

И съ пълно болшинство се избра настоятелство:

Председатель: *Иванъ Николовъ Боевъ*
Подпредседатель: *Димитъръ Ив. Шалаверовъ*
Секретарь: *Никола Златевъ*
Касиеръ. *Цончо Стояновъ*
Контролна комисия: *Никола Минчевъ*, *Иванъ Юр. Гвоздиевъ*, *Иванъ Минчевъ*

Членове на помирителния сждъ:
1 *Юрданъ Н. Славовъ* и 2. *Янаки Славовъ*

На събранието и избора:

Председатель (п) *Асенъ Георгиевъ*

Секретарь (п) *Янаки Н. Янакиевъ*

Протокола е подписанъ и още отъ десеть души градинари.

ПРОТОКОЛЪ

г. Елена, 10. II. 1934 г. № 48 б. А.

На Еленското градско градинарско дружество „Трудъ". Първото събрание на 7. II. 1934 г. не се състоя, а на 10. II. се счита за редовно колкото и члена да се явятъ на събранието съгласно чл. 46 отъ устава. Дневниятъ редъ на това събрание бѣше да държатъ решение, ще се намалятъ ли сумитѣ на длъжницитѣ съгласно новитѣ наредби-закони

Събранието взема решение съ болшинство да бѫдемъ редовни къмъ съюза. Да се внесатъ по 30 лв. за съюза и за дружеството по 20 лв.

Съ болшинство събранието взе решение:

Тѣзи членове, които иматъ да дължатъ на Еленското градско градинарско д-во „Трудъ" да имъ се намалятъ (дълговетѣ) на сто 30, и то ако внесатъ задълженията си до първи януарий 1935 год. всичката сума, която има да дължатъ на Д-вото. Ако не я внесатъ до 1 януарий 1935 год. ще плащатъ безъ облекчение по протоколно решение № 48 а.

Подписали за намелението на длъжницитѣ по 30% 17 души присѫтствуващи градинари.

На 13 януарий 1935 г, протоколъ № 52. Събранието се счело за редовно и законно Избрало се ново настоятелство за 1935 и 1936 год.

Съ болшинство на членоветѣ се преизбра пакъ сѫщото сегашно настоятелство, контролна и сѫдебна комисия именно:

Председатель (п) *Иванъ Николовъ Боевъ*

Подпредседатель (п) *Димитъръ Ив. Шалаверовъ*

Секретарь (п) *Никола Златевъ*

Касиеръ (п) *Цончо Стояновъ*

Контр. комисия | *Никола Минчевъ*, *Иванъ Минчевъ*, *Ив. Юр. Гвоздиевъ*

Сѫдебна комисия: *Юрд. Н. Славовъ*, *Янаки Ник. Янакевъ*

Председатель на събранието и бюрото (п) *Янаки Н. Янакиевъ*

Секретарь „ „ (п) *Никола Минчевъ*

*

Отъ 1928 година е заведена членска (партидна) книга. Отъ тази книга се вижда, презъ коя година, колко членове сѫ били изправни (изплатени) къмъ дружеството и съюза.

Отъ тази книга е видно на 15. II 1935 год кои членовд сѫ били отчетени къмъ Дружеството — тѣхъ смѣтатъ за редовни дружествени членове и за състава на дружеството въ сегашно време (30 I. 1936 год.). А тѣ сѫ както следва:

1. Юрданъ Н Славовъ гр. Елена
2. Иванъ Ю. Гвоздиевъ „
3. Дим. Райковъ м. Д. Геновци
4. Г. Д. Шалаверовъ м. Пърчевци
5. Т. Т Малешковъ м Малешковци
6. Н. С. Бекировъ м Блъсковци
7. Юрданъ П Стояновъ м. Драганосковци
8. Ст. Ив. Кирчевъ м. Мжжлеци
9. Христо Добревъ м Липовъ-ржтъ
10. Никифоръ Ивановъ гр. Елена
11. Христо Минчевъ „
12. Ник Минчевъ м Миланкини
13. Петъръ Юрдановъ м Мечкобиевци
14. Анг Стоянъ Бѣлчевъ м Хвърлевци
15. Недю Ивановъ м Шайтани
16. Кàс. *Цончо Стояновъ* „
17. Райчо Христовъ м Казаци
18. Христо Тодоровъ м. „
19. Димитъръ Ив. Шалаверовъ м. Пърчевци
20. Предс. *Ив. Н. Боевъ* м. Боевци
21. Сим. Костадиновъ м Шайтани
22 Секр *Ник. Златевъ* гр Елена
23 Стоянъ Стефановъ „ „
24. Юрд. Ц. Стояновъ „ „
25. Добри Радославовъ „ „
26. Хр. Конст. Радневъ м. Шайтани
27. Юр. Ив. Сарахошевъ „
28 Ст Юр. Райковъ Г. Геновци
29. Райко Юр Райковъ „
30. Василъ Ивановъ м Шейтани
31. Мих П Михаиловъ м Новачкини
32. Кирчо Радневъ м. Шайтани
33. Петко Костадиновъ „
34. Иванъ К Радневъ гр. Елена
35. Хр Н Русевъ Г. Геновци
36. Поч. Ком. *Янаки Н. Янакиевъ* гр. Елена
37 П. Н Мундрековъ м Пърчевци
38 Юрданъ Ивановъ Г. Геновци
39. Иванъ Н. Янакиевъ гр Елена
40. Чл. Ком *Иванъ Минчевъ* м. Шайтани
41. Станю С Катрафиловъ гр Елена
42 Стеф. Ив Цончевъ м. Шайтани
43. Иванъ Сотировъ „ „
44 Христо Илиевъ м Миросювци
45 Дим Ив. Руфовъ м Вълювци
46 Момчилъ Хр. Ивановъ Бадевци
47. Момчилъ Ц Юрдановъ „
48 Петко Михаиловъ, Новачкини
49 Иванъ Савовъ Черешовъ-дѣлъ
50 Маринъ Юрдановъ Ср Колиби
51. Желю Стояновъ м Новачкини
52. Ив Ат. Недевъ м Лазарци
53 Ст Трифоновъ м Майтаняци
54. Ст. Юр Фичевъ „ Блъсковци
55. Ив. Ив Радоевъ м. Тиганци
56. Илия Ивановъ м. Ср -Колиби
57 Юрданъ Ивановъ „ „
58 Иванъ Симеоновъ „
59. Юрданъ Райковъ м. Раевци
60. Никола Геновъ м Раевци
61. Юрд. Бристовъ „ „
62 Христо Цоневъ „ „
63. Димитъръ Г. Николовъ с. Илаковъ-ржтъ
64. Иоакимъ Иоак. Парашкевовъ с. Палици
65. Михаилъ Ивановъ „
66. Иванъ Ив. Михалевъ „
67. Тод. Ив. Овчаровъ с. Разпоп.
68. Петъръ К. Радоловъ Ср.-Колиби
69. Ст. Василъ Ходжевъ, Беброво
70. Ив Ив Георчевъ м. Драгийци
71. Дим Златевъ м. п. Бобчевци
72. Петко Н. Тишевъ, Буйновци
73. Иванъ Ив Петковъ „
74. Цончо Ст Мариновъ, Танури
75. Иванъ Н. Русевъ м. Лазарци
76. Никола Мариновъ, Раевци
77. Петъръ Пешевъ, Зинтевци
78 Атанасъ Николовъ, Ср колиби
79. Юрданъ Бончевъ „
80. Ив Д Николовъ м. Пърчевци
81. Недю П Ивановъ м. Шайтани
82. Конст. Стефановъ с. Ср -Колиби
83. Петко Василевъ м. Бадевци
84. Цончо Стояновъ с. Ср -Колиби
85. Петко Станевъ „
86. Радулъ Колевъ „
87. Михаилъ Хр. Ивановъ с. Яковци
88. Симеонъ Стефановъ „

89. Станю Раевъ м. Шилковци
90. Юр Ив. Трънковъ, Яковци
91. Петко М Цончевъ „
92 Ив. Мин. Чучерковъ м. Витевци
93. Тотю Гер Тотевъ с. Яковци
94. Ст. Лаз. Цончевъ с Блъсковци
95. Стоянъ Ив. Райковъ „
96 Маринъ Иовчевъ с. Ср. Колиби
97. Начо Юрдановъ с Ср. Колиби
98. Стефанъ Юрдановъ с Дрѣнта
99. Из Добр Мутафовъ с. Яковци
100. Юр. Петр Мутафовъ „
101. Тод. Ст. Сирмовъ с. Ресенлий
102. Петко П. Георгевъ с Яковци
103. Стефанъ Ив. Тръновъ „
104. Христо Хр. Петровъ Падковци
105. Петко Христовъ Велковци
106. Конст Хр. Корийковъ, Яковци
107. Стоянъ Тодоровъ, Палици
108. Иванъ Петковъ Ср. Колиби
109. Маринъ Николовъ Хвърлевци
110. Юрданъ Горчевъ с. Палици
111. Сава Дим. Савовъ „
112. Ник. Костадиновъ с. Буйновци
113. Петко Василевъ м. Бадевци
114 Ив. Юр. Кръстевъ с Блъсковци
115 Ст. Др. Сирмовъ м. Бойковци
116. Ст. Юр. Недевъ с. Ил. Ржтъ
117. Ст. Ник. Стойковъ с. Бейковци
118 Стоянъ Ил. Гърдевъ, Елена
119. Юр. Хр. Карастояновъ, Палици
120. Драганъ Петковъ, Ср. Колиби
121. Конст. М. Констад. Д. Чукани
122 Дим Г. Ивановъ. Ив. Ивановци
123. Тодоръ Т Малешковъ, Елена
124. Г. Ив. Сираковъ м Мжжлеци
125. Иванъ Георгевъ „
126. Стоянъ П Владовъ м. Балуци
127. Дим. Ст Христовъ м Чукани
128. Петъръ Ив Стояновъ Елена
129. Гено Ивановъ м Г. Геновци
130 Петъръ Ивановъ с. Ср Колиби
131. Пѣю Авр. Пѣевъ с. Миндя
132. Г. Ник. Чукановъ м. Развалаци

гр. Елена, 30 януарий 1936 год.

Председатель:
Секретарь:

Тазигодишни решения отъ помирителния сждъ има. Ето нѣкои отъ тѣхъ:

ПРОТОКОЛЪ

21. XII. 1935 г. №

Помирителниятъ сждъ на Еленското градско градинарско дружество „Трудъ“ въ съставъ на настоятелството и помирителната комисия въ присжтствието на председателя Иванъ Н. Боевъ, секретаря Никола Златевъ, касиера Цончо Стояновъ и отъ помирителната комисия Янаки Н. Янакиевъ и Никола Минчевъ — разгледаха следнитѣ градинарски (недоразумения) дѣла.

На Стефанъ Христовъ отъ с Палици, работникъ градинарь — противъ Георги Савовъ — чорбаджия (газда).

Стефанъ Христовъ се тжжи, че Георги Савовъ му намалилъ отъ „партито“ (частьта) и го ощетилъ.

Помирителниятъ сждъ изслуша подъ редъ странитѣ и свидетелитѣ.

1. Георги Савовъ — чорбаджията, обвиняемиятъ — докладва. Презъ лѣтото работницитѣ му, въ това число и Стефанъ Христовъ - макаръ и ортаци — му правили разни

спънки: не работили, правили стачка. Отсѫтствували отъ градината и пр.

И поради това и други причини, общитѣ приходи отъ градината значително намалѣли. По тѣзи причини той (чорбаджията) решилъ изобщо да намали „партито“ — частьта на всички. Най-напредъ на него си и после на другитѣ ортаци намалилъ партито — частьта. Намалението направилъ както на него така и на другитѣ ортаци, но все по-равно — все по 50 драма отъ есе И споредъ това решение и нама-

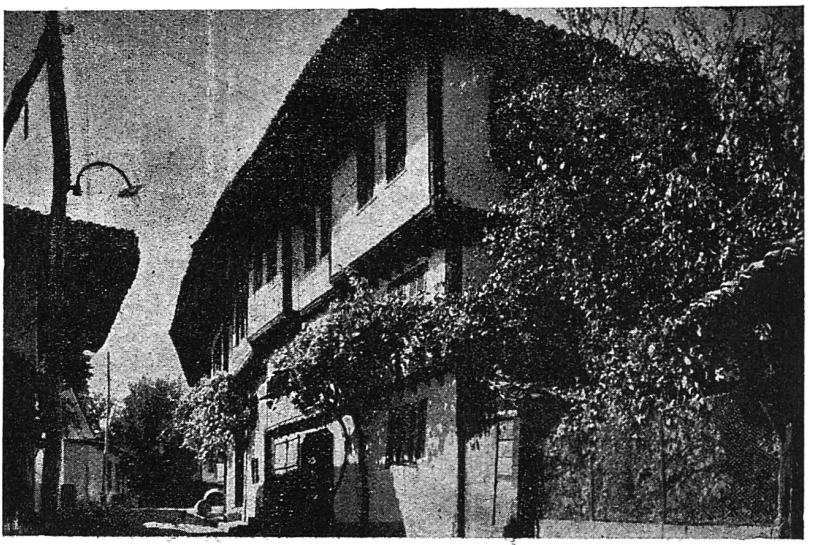

Стара кѫща въ Елена

ление следва — който ортакъ е билъ съ парти-часть — 50 драма, нѣма да получи нищо. Стефанъ Христовъ, билъ спазаренъ, уговоренъ за 175 драма. Чорбаджията му намалилъ по свое усмотрение, не питалъ ортацитѣ — 50 драма И тъй остава за 125 драма. Той билъ опредѣленъ за готвачъ Чорбаджията обяснява, че отсѫтствувалъ много време — 2—3 месеца, въ най-усилената работа, оставилъ ги безъ храна и безъ работа Отсѫтствувалъ и ходилъ и на друго мѣсто да търси и пазари друга градина за себе си. Възнамѣрявалъ да става газда — самостоятеленъ Продавалъ стока на вересия, безъ знанието на чорбаджията.

2. Дава се думата на Стефанъ Христовъ Той непризнава всички обяснения. Твърди, че по-малко е отсѫтствувалъ Работилъ е и той сериозно За вересията се оправдава — на коя градина не се дава на вересия.

Председателтъ на помирителниятъ сѫдъ взема думата. Като господарь на градина, признава, че много пѫти сѫ му правили работницитѣ хелле (опущения). Причинявали сѫ загуби Както той, така и цѣлата ортая сѫ решавали да намалятъ „партито“ частьта — на нѣкои ортаци. Въ кое стадо нѣма крастави кози.

Но доде ли есень, събиратъ се, опрощаватъ се и пакъ по орташки приходитѣ си раздѣлятъ На тѣзи, които кръшкатъ презъ лѣтото казватъ: „Отъ Бога да намѣрятъ“!

Знаемъ, казва председателтъ, че има анатеми, но отъ де да знаемъ, че Господь заради тѣхния късметъ да помага. Решаватъ всичко по братски, а често пѫти си вематъ бележки, които имали значение при бѫдещето спазаряване.

Все таки комисията погледна сериозно на действията на Стефанъ Христовъ, признава го отчасти за виновенъ. Признава го за виновенъ дето давалъ на вересия, безъ знанието на чорбаджията.

Поканватъ ги да се помирятъ доброволно. Вижда се, че това тѣ не искатъ да сторятъ.

Помирителниятъ сѫдъ решава: да се помирятъ на сетнята база: Да му намалятъ партито съ 40 драма. Отъ 175—40 = 135 др, а не 120 както му билъ намалилъ. Да му доплатятъ по 62 ст. на драмъ, или да му заплатятъ кръгло 987 лева

Това решение се протоколира въ протоколната книга на дружеството. Апелира да го приематъ и се помирятъ.

Излѣзоха си. Изглежда ще се съгласятъ и помирятъ съ това решение. Понеже, ако не се помирятъ, въ градинарскитѣ сѫдилища, ще похарчатъ много пари, и резултатъ, може би пакъ сѫщия, кѫдето ще искатъ мнението на вещо лице-градинарь.

Пожелаха на чорбаджията търпение, кротость, справедливость и примирителенъ духъ

На работницитѣ — подчинение и сериозна работа — безъ които никаква работа не успѣва

Такива и подобни помирителни дѣла всѣка почти сѫбота се гледатъ по 2—3.

Помирителенъ сѫдъ:
- Председатель (п) *Иванъ Н. Боевъ*
- Секретарь (п) *Н. Златевъ*
- Касиеръ (п) *Цончо Стояновъ*
- Комисия:
  - *Янаки Н. Янакиевъ*
  - *Никола Минчевъ*

Гр. Ив. Грозевъ

Горитѣ и горското стопанство въ Еленска околия

(Рефератъ четенъ на 14 декемврий 1930 г. предъ Еленската дружба въ София)

Всички отъ насъ, които присѫтствувахме м. г. на рефера̀та на г. Ив. Хрѣлопановъ, констатирахме, че референтътъ като общественикъ, нахвърли бѣгло въпроситѣ, които споредъ него трѣбва да се иматъ предъ видъ при разрешението, на проблемата за подигане на гр. Елена и Еленската околия

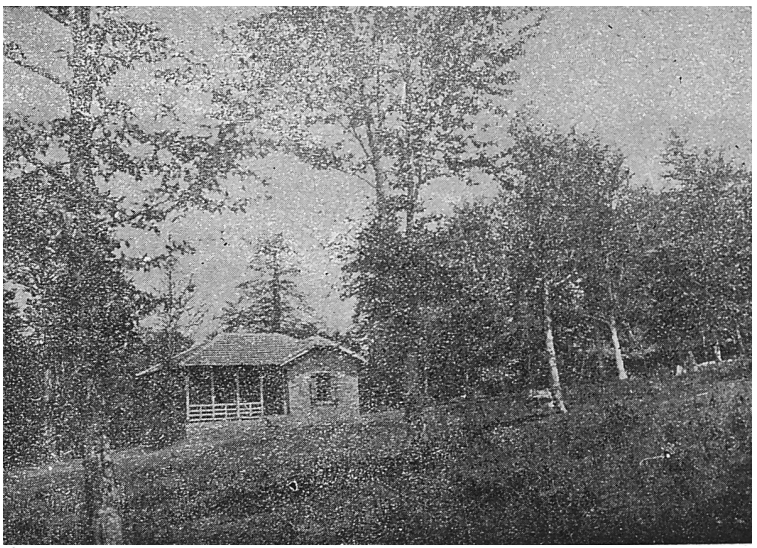

Чумерна — гледка съ хижата

въ стопанско отношение. Г-нъ Хрѣлопановъ въ своята беседа застѫпи набързо нѣколкото дребни стопански отрасли и занаяти, като съ това искаше да предизвика специалиститѣ по тия отрасли, каквито ги има между насъ — членоветѣ на Еленското дружество, да излѣзатъ съ по-обстойни и по-обширни реферати по тия клонове отъ народното сто-

панство, влизащи въ тѣхната компетентность и съ така обширно изнесени реферати, да се допринесе за постигане на крайната цель, каквато дружеството си е поставило при вземане решение да се отдѣлятъ нѣколкото събрания, въ които да се размѣнятъ мисли по стопанското повдигане на Еленския край, който край и безъ бушуващата въ страната стопанска криза е билъ въ криза и населението му е било, и е, въ болшинството си, крайно бедно.

Които отъ Васъ присѫтствуваха на сказката на г. Ив. Валачева презъ м. м. се убедиха, че г. Хрѣлопановъ постигна чрезъ реферата си поставената си цель, тъй като, предизвиканъ, г. Валачевъ, отличенъ агрономъ, дългогодишенъ деятель въ областьта на нашето земедѣлие и то главно по дребнитѣ отрасли, яви се въ Дружеството ни и, както Ви е известно, изнесе предъ насъ единъ отличенъ рефератъ. Азъ нѣмамъ за цель да поставямъ на преценка реферата на г. Валачева и да говоря за превъзходството му, достатъчно е да спомена, че всички единодушно решихме тоя отличенъ рефератъ, колкото се може по-бързо да се отпечати въ отдѣлна брошурка и часъ по-скоро да му се даде най-широка гласность, като се пръсне между населението въ Еленската околия.

Въ своя рефератъ г. Валачевъ имайки предъ видъ мѣстоположението, климатичнитѣ условия и пр. на Еленско се спрѣ главно на дребнитѣ отрасли, скотовъдството, бубарството, пчеларството и птицевъдството. Мимоходомъ той зачекна и горитѣ, като изказа пожелание, че за тѣхъ трѣбва специаленъ рефератъ да се изнесе отъ дружественъ членъ, който добре ги познава. Имайки предъ видъ планинския теренъ на Еленския край, който въ ⅞ на цѣлата площь, понататъкъ това ще видимъ, азъ още следъ свършване сказката на г. Валачевъ, искахъ да кажа нѣколко думи за горското стопанство въ Еленска околия, което имамъ претенциитѣ да познавамъ, особено до войнитѣ, когато 4-5 години бѣхъ Елински лесничей. Въ събранието се изказа пожелание да говоря специално въ друга сбирка и азъ сега, съ съдействието на настоятелството, изпълнявамъ това пожелание на г. г. членоветѣ. Дължа предварително да изтъкна, че особения характеръ на горското стопанство прави и неговото разглеждане малко сухо и не тъй увлѣкателно и интересно, както дребнитѣ отрасли отъ земедѣлието по които г. Валачевъ говори, но все пакъ, като се вземе предъ видъ, че Елено е почти горска область (геологическия съставъ на Еленска околия, нейния теренъ и климатични условия сѫ отъ такъвъ характеръ, че повечето отъ земята може да дава доходи, само ако е обрасла съ гори, иначе обезлисена ще се превърне тая площь въ пустующи земи, поройни периметри, които порои могатъ да станатъ причина за голѣми бедствия

и да нанесатъ пакости на други имоти), заслужва и за горитѣ и тѣхното стопанисване да се отдѣли малко време и търпение, за да бѫдатъ разгледани и бѫдещето имъ обсѫдено въ свръзка поминъка на населението тамъ.

Споредъ статистиката до войнитѣ 1912 год. Еленска околия има:

Години	Население	Повърхность д. к.	Съ гора д. к.	Гористость %	На човѣкъ Повърхн. д. к.	На човѣкъ Гора д. к.
1896	39,008	835,000	563,550	67	21	12
1900	41,800					
1910	44,960					
1920	46,261					
1926	49,461					

Държавни	Общински	Частни гори	На единъ човѣкъ Държавни д. к.	На единъ човѣкъ Общински д. к.	На единъ човѣкъ частни д. к.
358,000	123,630	87,920	0·18	0·31	0·32

Забележка 1. Даннитѣ за движение на населението сѫ взети отъ Дирекцията на статистиката.

Забележка 2. Даннитѣ за пространството на горитѣ—отъ М-то на земедѣлието въ доклада за състоянието на горското дѣло отъ 1900 год.

отъ което следва, че надъ 65% отъ грижитѣ, които ще се употрѣбятъ за стопанското повдигане на Еленския край, трѣбва да бѫдатъ за горитѣ.

Горнитѣ данни сѫ по официална статистика за разни години. Даннитѣ споредъ лесничейството и Министерството на Земледѣлието сѫ:

Положение. Горитѣ, съставляющи Еленското Лесничейство, заематъ въ голѣми комплекси, севернитѣ склонове и поли на Стара планина — Еленски балканъ и часть отъ севернитѣ предпланински вериги: Сакаръ балканъ, Керсенликъ, Алагюнъ и др., а въ по-малки комплекси и въ единични групи, заематъ доста голѣма часть и отъ хълмиститѣ терени на цѣлата Еленска околия.

Разположени сѫ околовръстно по на 10—20 клм. отъ следнитѣ по-голѣми заселища: Йовковци, Елена, Беброво, Константинъ, Стара рѣка и Кипилово, които пъкъ отстоятъ по на 40—50 клм. отъ най-близкитѣ и естествени пазарни центрове за мѣстнитѣ горски продукти — гр. Търново и гара Горна-Орѣховица.

По мѣстоположение горитѣ сж планински и хълмисти. Първитѣ сж съ стръмни терени, пресѣчени отъ дълбоки и тѣсни долини. Най-високата точка — върхътъ Чумерна е 1540 м. надъ морското равнище.

Изъ долинитѣ течатъ много горски рѣкички, съставляващи притоци на рѣкитѣ: Йовковска, Еленска (Златаришка), Бебровска и Старорѣшка (Кара-дере). Почти всички сж маловодни и съ изключение на нѣколко, пресъхватъ презъ лѣтото и въ време на суша. На слаба водна сила може да се разчита само презъ дъждовнитѣ сезони, въ началото на пролѣтьта и въ края на есеньта.

Пространство и притежание. Общото пространство на горитѣ, изчислено по картата на генералния щабъ възлиза кржгло на 455,000 декара. Отъ тѣхъ държавнитѣ гори заематъ 135,000 декара общинскитѣ — 220,000 декара и частнитѣ — 100,000 декара.

Почва. Почвитѣ сж отъ различенъ съставъ. Съ много малки изключения тѣ сж дълбоки и умѣрено влажни. Тия на планинскитѣ и предпланински терени, сж абсолютно горски почви, а ония въ по-равнитѣ мѣстности на хълмиститѣ терени сж подходни за земледѣлски култури, особено за овощни градини, а нѣкжде и за лозя.

Вегетация. Господствуващитѣ дървета сж: джбъ (зименъ), букъ и габеръ, които образуватъ чисти и смѣсени насаждения Бука заема най-високитѣ планински мѣста, а джба и габера — по-нискитѣ. Освенъ господствующитѣ дървета, срѣщатъ се въ по единични екземпляри и въ групи почти всички наши мѣстни горски дървета — брѣстъ, осенъ, яворъ, кленъ, липа и други.

Отъ иглолистнитѣ дървета, като корпусъ се среща само елхата (abies pectinata), която образува едно чисто насаждение отъ около 2000 декари въ северния склонъ на предпланинската верига — Керсенликъ.

Споредъ вегетацията на пространството, Еленската околия може да се раздѣли на три района:

1. Планински, който обхваща високитѣ планински мѣста, кждето надъ областьта на горитѣ сж пространнитѣ пасбища, които само лѣтно време се използуватъ, напримѣръ: Чумерна, Вратника, Демиръ капия и други. По-надолу отъ пасбищата къмъ 1000—1200 метра надъ морската равнина, почватъ горитѣ и то буковитѣ голѣми комплекси: дренската гора, общинската гора на гр. Елена надъ Мииковци, къмъ Чумерна м. Боровецъ, Костелскитѣ, Старорѣшкитѣ и Кипловскитѣ букови гори; другъ районъ е:

2. Долинскиятъ, който заема склоноветѣ къмъ 700—800 м. до 1000 метра. Тука буковитѣ гори се срещатъ вече порѣдко, само въ сѣнчеститѣ мѣста и вмѣсто тѣхъ се явява

дѫбътъ. Тука спадатъ по-голѣмата часть отъ околията, като се захване пояса отъ Керселника, презъ Константинскитѣ махали, Палици, Илаковъ рѫтъ, Буйновци, Папратлива и свършва западно отъ Тодювци. Въ тоя поясъ спада и възвишението, като захване отъ Доспатлий наречено Ала гюнъ, надъ Деде балъ, надъ Златарица и Миндя и свършва задъ Капиново къмъ горния боазъ. И последния районъ е:

3. Полскиятъ, който въ % е много малъкъ за Еленската околия и е безъ значение — незначително пространство отъ Дурна дере подъ Златарица, Кара Орманъ, Миндьовско землище и свършва къмъ еленскитѣ лозя при горния боазъ. Тука горитѣ сѫ дѫбови, примесени съ храсти и почти сѫ съсипани отъ пашата и коренежъ за ниви.

Сегашното състояние

Отъ общото пространство 70,000 декари сѫ нискостъблени насаждения и 385,000 декара високостъблени. Низкостъбленитѣ насаждания заематъ часть отъ предпланинскитѣ вериги и почти всички хълмисти мѣстности въ съседство съ заселенитѣ пунктове. Въ тѣхъ преобладаватъ дѫбовитѣ насаждения, но има и доста букови и габерови. Тѣ сѫ добре запазени и добре сгѫстени. Повечето сѫ 10-годишна срѣдна възрасть. Даватъ годишенъ приръстъ срѣдно по 0·4 куб. на декаръ, а цѣлата площь отъ 70,000 декара — 28,000 куб. Срѣдната маса на декара е 4 куб., а действителния запасъ на цѣлата площь—280,000 куб. метра.

Високостебленитѣ насаждения заематъ планинскитѣ и часть отъ предпланинскитѣ възвишения. Преобладаватъ буковитѣ чисти насаждения, следъ тѣхъ идатъ чисто дѫбовитѣ, после смѣсенитѣ и най-после — чисто габеровитѣ. Всички сѫ запазени, добре сгѫстени и разновръстни. Въ една часть отъ тѣхъ, именно въ намиращитѣ се въ по-долния, по-достѫпния и по-близкия до населенитѣ мѣста поясъ на планината, преобладаватъ дърветата отъ IV и III класове на възрастьта, а въ другата, останалата часть преобладаватъ тия отъ по-старитѣ възрасти отъ VI и VII класове на възрастьта.

Първитѣ заематъ площь отъ около 190.000 декара. Иматъ 70 годишна срѣдна възрасть, срѣденъ годишенъ приръсть 0.5 куб, на декарь, а за цѣлата площь 95,000 куб. Срѣдната маса на 1 декарь е 30 куб., а действителния запасъ за цѣлата площь — 5,700,000 кубика.

Вторитѣ, по-старитѣ букови гори заематъ площь отъ около 195,000 декара. Иматъ срѣдна възрасть надъ 120 години. Срѣдниятъ годишенъ приръсть 0.4 куб. на декарь, а за цѣлата площь 78,000 кум. Срѣдната маса на 1 декаръ е 50 куб., а действителния запасъ за цѣлата площь — 9,750,000 куб. маса.

Запаса на низкостъбленитѣ гори се състои: 90% или 252,000 куб. маса година само за огрѣвъ и 10% или 28,000 куб. маса година за дребни строителни материали, мертеци и пр.

Запаса на по-младитѣ високостъблени насаждения се състои: 30% или 1,710,000 куб. м. маса година само за огрѣвъ, 50% или 2,850,000 куб м. маса година за дребни строителни материали и 20% или 1,140,090 куб. м. маса година за едри строителни материали.

Запаса на по-старитѣ високостъблени насаждения 30% или 2,925,000 куб. м. маса година за дърва, 30% или 2,925,000 куб. маса година за дребни строителни материали и 40% или 3,900,000 куб. маса година за едри строителни материали

Отъ тукъ следва, че всички гори въ Еленското лесничейство впадащи въ района на Еленската административна околия, отъ около 455,000 декара даватъ годишенъ приръстъ 201,000 кубика и по настоящемъ иматъ действителенъ запасъ отъ около 15,730,000 куб м. отъ които 4,887,000 куб. е маса година за огревъ; 5,803,000 куб — за дребни строителни материали и 5,040,000 куб строителни материали.

Съ изключение масата отъ съвършенно пристарѣлитѣ дървета, който е много малъкъ %, останалата маса на стоящитѣ дървета въ всички насаждения е здрава и доброкачествана.

Досегашното стопанисване и експлоатиране

Нискостъбленитѣ насаждения се стопанисватъ нискостъблено при 20 годишенъ турнусъ Годишнитѣ имъ етати сж 3500 декари, отъ които се получава маса около 28,000 куб.; равно на годишнитѣ имъ приръсти.

Високостъбленитѣ насаждения се стопанисватъ високостъблено при сто годишни турнуси. Понеже действителния имъ запасъ надвишава значително нормалния имъ запасъ то етатитѣ на всички високостъблени комплекси, изчислени по формулата на новата австрийска камерална такса, като за изравнителенъ периодъ се приеме половината отъ турнуса — 50 години, възлизатъ на 309,000 куб. м. съ 136,000 куб. м. повече отъ действителния среденъ годишенъ приръстъ

Етатитѣ отъ нисокостъбленитѣ гори се изсичатъ отъ мѣстното население по стопански начинъ, или въ много малки случаи, се продаватъ чрезъ публиченъ търгъ; сжщо става и съ етатитѣ отъ низкостъбленитѣ гори.

Транспортни средства. Горитѣ въ хълмиститѣ мѣста въ предпланинскитѣ вериги и въ по-низкитѣ мѣста на планината сж прошарени съ примитивни коларски пжтища, и скачени съ населенитѣ пунктове сжщо съ такива По тия пжтища става извоза на материалитѣ изъ горитѣ съ

голѣми мѫчнотии, особено въ кишево време. Горитѣ въ повисоката часть на планината сѫ почти безъ пѫтища, само по нѣкои долини и хребети минаватъ обикновенни пѫтеки за пешаци и добитъкъ.

На сравнително по-удобни превозни средства се радватъ само горитѣ, които допиратъ, които се пресичатъ, или се намиратъ въ съседство на новопостроенитѣ и по-рано сѫществующи държавни и междуселски шесейни пѫтища: Елена —Твърдица, Елена—Св. Никола – Търново, Елена—Миндя— Търново и Елена — Беброво — Константинъ — Кипилово и Стара рѣка

Пазарни условия и консумация

На сравнително по благоприятни пазарни условия се радватъ само нискостъбленнитѣ гори, като разположени въ по достѫпни и по-близки до мѣстнитѣ консумативни и пазарни мѣстности, а останалитѣ—почти всички високостъблени гори, поради лошитѣ транспортни срѣдства и най-главно поради голѣмата имъ далечина отъ голѣмитѣ консумативни и пазарни центрове, гр. Търново и гара Горна-Орѣховица, се намиратъ при съвършенно лоши пазарни условия.

Поради тия пазарни условия, отъ производството на горитѣ — отъ годишнитѣ етати се консумира само една незначителна часть, само това което е необходимо за удовлетворение насѫщнитѣ нужди на мѣстното население за гориво, градиво и строежъ на помѣщения, а по-голѣмата часть остава неизползувана.

Това обстоятелство се вижда най-релефно отъ взетитѣ сведения отъ Еленското лесничейство. Споредъ тия сведения отъ годишнитѣ етати на нискостъбленитѣ гори се изсичатъ и консумиратъ 70% или 19,600 куб. м., а оставатъ неизсечени или неконсумирани 7,400 куб., отъ етатитѣ на високостъбленитѣ гори се изсичатъ и консумиратъ само 10% или 30,900 куб., а оставатъ неизсечени или неизползувани 90% или 278,100 куб. или отъ горитѣ на Еленското лесничейство, поради липса на евтини превозни срѣдства отъ горитѣ до пазарнитѣ центрове, кѫдето могатъ да се пласиратъ, оставатъ неизползувани ежегодно кръгло 283000 куб. метра дървесна маса 85,000 куб. м. година за огревъ и 198,000 куб. м. дребни и едри строителни материали.

Заключение. Вследствие на лошитѣ пазарни условия на най-обширнитѣ високостъблени комплекси отъ горитѣ въ Еленска околия, освенъ загубитѣ отъ нерентирането на единъ значителенъ капиталъ, състоящъ се повече отъ 300,000 декара горска площь и повече отъ 15,000,000 куб. дървесенъ запасъ, мѣстното население понася голѣми щети и несгоди отъ социално и икономическо гледище; т. е. тогава, когато въ балкана стоятъ неизползувани обширни и

ценни насаждения, заемащи изключително горски площи, то е принудено за удовлетворяване на своитѣ нужди да пази и отглежда гори на равнитѣ и съ богати почви земи, които иначе щѣше да превърне въ работни площи—лозя, овощни градини и други много по-доходни земледѣлски култури; после, по липса на достатъчна работна площь и по липса на работа въ горитѣ, голѣма часть отъ населението ежегодно напуща досегашнитѣ си огнища, за да търси работа по други крайща на страната ни и по чужбина.

За да се създадатъ условия за рационално стопанисване на тия ценни гори, а именно възможность да се пласира всичко което ще се добива при главнитѣ и промежутъчни сечища — обстоятелсто, което ще създаде доходъ на всички горовладѣлци и препитание и благосъстояние на цѣлото население въ Еленско, наложително е да се оставатъ на това население на разположение превозни срѣдства, които да улеснятъ износното превозване ни горски продукти въ най-сигурнитѣ консумативни центрове — гр. Търново и гара Горна-Орѣховица.

Най-належаще превозно срѣдство, което ще укаже и най-голѣмо влияние въ това отношение е построяването на нормална ж. пжтна линия, която ще свързва желѣзопжтния възелъ Горна-Орѣховица съ по-главнитѣ заселища: Златарица, Елена, Беброво—Константинъ, Стара-Рѣка и Кипилово.

Че тая линия ще бжде отъ голѣмо икономическо значение за стопанството на горитѣ лесно ще се увѣримъ само отъ следнитѣ прости смѣтки.

Понеже линията ще скжси превоза на материалитѣ отъ горитѣ до пазарния центъръ срѣдно съ около 60 клм., защото тѣ ще отстоятъ отъ желѣзопжтни гари не по на 80 клм. както днесъ, а само по на 15 – 29 клм. тѣхнитѣ продукти ще добиятъ такива действителни цени, каквито иматъ продуктитѣ на другитѣ нашенски планински гори, отстоящи така сжщо отъ ж. п. гари по на 10—20 клм., а именно: 1 куб. м. дърва за огревъ — 30 лв; 1 куб. м. дребенъ строителенъ материалъ — 100 лв. и 1 куб. м. едъръ строителенъ материалъ — 200 лв., значи продукуитѣ отъ горитѣ въ Еленско, ония, които по настоящемъ не се търсятъ и консумиратъ и следователно не представлятатъ размѣнна стойность, изведнъжъ ще се намѣрятъ при благоприятни пазарни условия, ще се почне търсенето и пласирането имъ срещу износни цени т. е. ще се създадатъ условия, при които стопанитѣ на горитѣ ще могатъ да реализиратъ сигурни и постоянни годишни доходи; масата отъ пласиранитѣ годишни етати ще може да се пласира срещу единъ годишенъ доходъ отъ 32,250,000 лева. — 3 550,000 лева отъ масата година за огревъ и 28,700,000 лева отъ масата година за дребни и едри строителни материали (срѣдно по 50 лв. 1 куб. м.).

Като вземемъ предъ видъ пъкъ, че пазарнитѣ цени на горскитѣ продукти въ пазарнитѣ центрове сж срѣдно 150 лв. за 1 куб. м. дърва за огрѣвъ и по 1000 лева на 1 куб. м. едъръ и дребенъ строителенъ материалъ въ необработена (груби) форма, ще намѣримъ, че ще се създадатъ условия, щото ежегодно една сума кржгло отъ 162,700,000 лв. разликата между пазарнитѣ цени на горскитѣ продукти и действителната имъ цена въ горитѣ по които ще бждатъ продаване отъ стопанитѣ на горитѣ, ще се пласира ежегодно между населението на околията срещу труда, който то ще влага при експлоатацията на горитѣ и превоза на продуктитъ отъ горитѣ, до пазарнитѣ центрове.

Необходимостьта отъ по-скорошното доизкарване на въпросната желѣзопжтна желѣзопжтна линия и то не само по отношение стопннството на горитѣ, но въобще за повдигане благосъстоянието на Еленския край въ всѣко отношение, е съзната отъ мѣстното население и то, особенно последнитѣ години работи енергически по постройката на линията като дава своята помощь въ работа, материали и даже парични средства. Тая инициатива на населението заслужава да се подкрепи и отъ факторитѣ, които трѣбва да се грижатъ за осжществяване на ония мѣроприятия, които целятъ повдигане рентабилитета на горитѣ и снабдяването на пазаритѣ съ по-евтини и по-доброкачествени дървени сортименти.

Отъ до тукъ изложеното Вий виждате, че азъ се спрѣхъ строго въ тѣсния смисъль, само на намиране начинъ за бързо изнасяне на натрупалия се дървенъ запасъ въ горитѣ на Еленския балканъ. Съ изнасяне този материалъ колкото се може по-бързо, ще се облегчи населението, защото ще му се създаде веднага поминъкъ, отъ друга страна ще се допринесе за подмладяване и възобновяване на горитѣ, което възобновяване за сега е замедлено поради огромната маса стари и престарѣли дързета, които отдавна би трѣбвало да бждатъ изнесени изъ горитѣ, за да се даде възможность на младия подръсть да се надигне и натрупа новъ дървенъ запасъ за използуване.

Това, обаче, е една временна мѣрка, едно временно повдигане на Еленския край въ горско отношение.

За въ бждаще, обаче, трѣбва всички високостъблени гори да се раздѣлятъ най малко на 4 ревира: Кипиловски, Ст. рѣшки, Костелски и Мийковския. Въ първия да влизатъ горитѣ отъ Туркоклий и Кипиловската община съ Керсенлика. Въ втория — общинскитѣ и държавни гори между Демиръкапия и м. Бѣлата крава надъ Костелъ. Костелски ревиръ, горитѣ до Мийкозци и Мийковци съ Чумерна и Дрѣнта до кждето се събира съ Ново-загорското лесничейство.

Така сформиранитѣ 4 ревира да иматъ администрация въ Елена, кждето ще е седалището на Еленското админи-

стративно лесничейство за околията и което ще обзавежда и нискостъблени гори въ останалитѣ общини.

Какъвъ начинъ да се въведе по експлоатация на горитѣ? Или стопанската експлоатация, или кооперативното използуване.

Какво разбираме стопанска експлоатация въ горитѣ? Държавата или общинитѣ сами чрезъ наети работници да експлоатиратъ своитѣ гори. Сегашното финансово положение на държавата, тъй и на общинитѣ не позволява да се въведе. И тукъ се явява сътрудничество между стопанската експлоатация и кооперативното използуване на горитѣ.

У насъ отъ нѣколко години вече има образувани трудови горски производителни кооперации въ Родопитѣ. Дейностьта на тия кооперации е известна и резултатитѣ сж на лице. Да не говормъ, че горскитѣ кооперации направиха нашия планинецъ по-прибранъ и не тъй озлобенъ къмъ всѣки органъ по запазване горитѣ. Да обърнемъ внимание на материалното положение въ което сега е горянина и че не зависи отъ никого. Горскитѣ кооперации, макаръ че преживяватъ единъ кризисъ на липса на кредитъ и пр. все пакъ факта че сега съюза на горскитѣ кооперации, който се ржководи отъ наши членове г. г Хрѣлопановъ и Диляновъ замисля създаване горски кооперации и въ буковитѣ гори е фактъ, резултатитѣ сж добри и обнадеждни за горското население.

И въведено кооперативното използуване на горитѣ, ведно съ стопанската експлоатация на сжщитѣ ний дълбоко сме убедени че при удобнитѣ пжтища и прокарване на ж. п. линий Горна-Орѣховоца—Елена—Сливенъ, за еленския планиински край се създаватъ благоприятни условия за рационално използуване на горитѣ и създаване отъ тѣхъ индустрия за изработване на едри и дребни строителни материали, траверси, изработване дървени издѣлия, мебели, столове, бъчварство, дограмаджийство и пр. и пр. дребни занаяти, които ще дадатъ поминъкъ на голѣма часть отъ населението, което сега нищо отъ горитѣ не използува. Даже, Еленско е при условия, каквито има въ чужбина за развитие и на дребната дървена индустрия за детски играчки, по подобия на оная въ Карпатскитѣ букови гори и въ Шведскитѣ чамови гори, кждето и за най-младитѣ членове отъ горскитѣ семейства се създава работа и поминъкъ.

Нека не се забравя, че покрай добре организираното горско стопанство неминуемо ще се зачекне и други две малки стопанства: ловното и риболовното.

Въ Еленско има най-отлични условия за развитието и на тия две стопанства. И ако Елена за въ бждаще има да играе роля на курортно мѣсто при удобства на желѣзница, електричество, вода и пр. тя ще стане по подобие на алпий-

скитѣ курорти, като горитѣ, лова и риболовството уредени ще привлекатъ все повече и повече посетители курортисти къмъ оня край.

На свършване като апелираме за агитиране усилено за часъ по-скорошното въвеждане на дребнитѣ отрасли, като скотовъдство, птицевъдство, пчеларство овощарство бубарство, гори, ловъ и риболовство въ Еленския край, нека въ тая агитация както стопанския комитетъ въ Елена, тъй и Еленскитѣ културни дружби изъ Царството да изтъкнатъ предъ населението, че излизане изъ стопанската криза и създаване поминъкъ на населението е само въ въвеждане на тия на гледъ дребни отрасли, но съ голѣмо стопанско значение за мѣстния Еленски край.

Г. Г.

На всички Ви е известно, че следъ войнитѣ всички страни се стремятъ къмъ самозадоволяване, или съ други думи, индустриални страни, които по-рано сж чакали земедѣлски продукти отъ земедѣлски страни сами си произвеждатъ сега такива не само за свои нужди, но и за износъ и всички се стремятъ да не правятъ износъ. Това докарва затваряне пазаритѣ на земедѣлскитѣ страни и страшни кризи въ тѣхнитѣ стопанства. Ние сме отъ тая категория. Кжде е спасението? Преди известно време въ Берлинъ виденъ икономистъ Професоръ е говорилъ за нашитѣ земледѣлски култури и се е изказалъ за замѣна на зърненото производство съ продукти, които само у насъ ги има: рози, тютюни, ябълки и пр.

Вънъ отъ това и у насъ е тоя повикъ Само презъ изтеклата седмица имаше три сказки: г г. Грековъ, Стефановъ и Ярановъ (Ик. Д-во) за земледѣлието и кризата въ него. И на всички повика е усилено въвеждане на дребнитѣ отрасли въ селското стопанство

Днесъ е праздника на земята, въ апела на Министерството сжщото се иска, т. е насърдчение на тия отрасли.

Време е провѣданитѣ отъ агрономитѣ идеи да намѣрятъ приложение, а именно: при нашето дребно земледѣлие, разумно и рентабилно стопанство е онова, което чака доходи и то постоянни отъ нѣколко отрасли, а не само отъ единъ и да нѣма скокове отъ много къмъ нищо и отъ изобилие къмъ гладъ.

Казахме и повтаряме, колко условия има за тая пропаганда въ Еленско, защото тамъ сж условията за дребнитѣ отрасли и култури. Елен:ката дружба ще допринесе много за повдигането на Еленския край, ако даде своето съдействие за проагитиране и преуспѣване на тия отрасли предъ Еленския стопански комитетъ.

Едно описание на гр. Елена отъ 1893 г.*)

Градъ Елена е единъ отъ околийскитѣ центрове на Търновский окржгъ и спорѣдъ прѣброяването прѣзъ 1888 г. е броилъ 512 кжщи съ 3005 жители, отъ които: 2950 Българи, 39 Турци, а останалитѣ отъ разни народности.

Този градъ лѣжи 34 километра на юго-истокъ отъ гр. Търново, 30 клм. на юго-истокъ отъ Лѣсковецъ и 68 клм. на сѣверъ отъ Нова-Загора, а отъ Стара-Планина отстои на 3 часа растояние къмъ сѣверъ.

Града е расположенъ въ долини и врьхъ едно бърдо съ три исхода: на източната страна къмъ бърдото „Мжжлецки", на сѣверо-западъ къмъ бърдото „Енчовци" и на юго-източна къмъ планината „Шейтанска усойна".

Отъ юго-западъ тече малката рѣка (бара) Балюва, която заедно съ Сълбѣшката рѣка, текуща отъ сѣверното бърдо, тече презъ самий градъ Елена и възвива къмъ сѣверо-истокъ. Презъ лѣтото тя съвсѣмъ пресжхва, нъ преди 55 години въ нея е текла буйна вода и карала три воденици.

На $^1/_4$ часъ растояние отъ Елена има една рѣка, която приема названието си отъ селата, прѣзъ гдѣто тече: отъ с. Распопово „Распоповска", отъ с. Маренъ „Маренска", отъ с. Златарица „Златарска" и пр. Тжзи рѣка иде отъ Стара-Планина, кара 13 воденици, 4 тепавици за шаякъ, 3 валявици за губери и козяци; отива къмъ сѣверъ и се влива въ Кесаревската рѣка.

Друга една голѣма рѣка, на западъ отъ гр. Елена на растояние $1^1/_4$, називаема „Сѣнокоска" (Дрѣнтска), извира отъ Стара Джулуница (?) По тжзи рѣка има повече отъ 25 воденици и нѣколко тепавици.

За названието на гр. Елена говори се по предание, че преди 400 (и) повече години (слѣдъ паданието на Българското царство) нѣкой си Самуилъ отъ Твърдица, Ново-Загорска околия, се сгодилъ за една мома отъ с. Копиново (Кжпиново) на име Елена. При възрьщането му отъ това село съ сватбата и при влизанието въ днешната мѣстность врьхъ която е основанъ

---

*) Български алманахъ въ 1893 г. съ 33 портрети и картини въ текста. Съставили Петръ А. Петровъ, Св. Йововичъ, Т. К. Любимовъ, К. Георгиевъ. София, 1893, стр. 683—688. — Правописътъ на оригинала запазенъ. Препечатването се придружава съ нѣкои бележки на редакцията на Сборника (вж. на края).

гр. Елена и която била тогава покрита съ гѫста гора, излѣзли отъ гората нѣколко хайдуци и спрели шествието на свадбата, като поискали отъ кума да ги почерпи съ бъклицата, която той носилъ пълна. Свадбаритѣ испълнили това желание, нъ по невнимание забравили да почерпятъ и войводата, за което хайдутитѣ, разсърдени, веднага заклали булката Елена, младоженеца Самуилъ, кума, кумата и слѣдъ тѣхъ другитѣ свадбари. Вънъ отъ града Елена, на края къмъ югъ, има една мѣстность называема „Самуилецъ", за която казватъ, че е сѫщата, гдѣто сѫ паднали горнитѣ жертви. Отъ това събитие града Елена, казватъ, добилъ названието си.

На сѣверо-западната страна къмъ Търново, до самий градъ Елена, се издига „Гергьовъ Ржтъ". За него преданието казва, че кума на спомѣнатата сватба се наричалъ Георги, който, следъ като билъ убитъ, родителитѣ му го пренесли и погребали на този ржтъ, на който името нарѣкли „Гергьовъ ржтъ".

По предание се говори, че гр. Елена билъ засѣленъ отъ кърджалийско време отъ семейства отъ гр. Златица и на това се отдава сходностьта на облѣклата въ Елена и Златица.

На южната страна отъ Елена се издига една голѣма могила, която е била обградена съ крѣпость за запазване християнитѣ отъ голитѣ орди: башибозуци, кърджалии и деликаукчии, които често пѫти нападали града. Въ тѫзи крѣпость, която е била направена съ разрешението на турското правителство, е имало доста голѣми кѫщи, едно правителственно здание и кладенецъ. Въ 1836 г. гражданитѣ сами развалили крѣпостьта отъ страхъ, да не би турскитѣ войски да се укрѣпятъ въ нея.

Градъ Елена е разоряванъ 2 пѫти отъ турцитѣ, а именно: прѣзъ 1800 г., Априлий 23—отъ кърджалиитѣ — и презъ 1877 год., Декемврий 2—отъ Сюлейманъ-пашовитѣ войски, слѣдъ оттѣглюването на Русситѣ.

На 5 километра отъ Елена къмъ источната страна е разположено селцето Маренъ. По предание се говори, че това село било нарѣчено на името на Българската Княгиня Мария (дъщеря на Български царь Иванъ Шишманъ), която минала отъ тамъ на отиване за Одринъ при Султанъ Мурада, за когото била вече сгодена. За споменъ на престояването ѝ нѣколко време въ с. Маренъ, издигната била една великолепна черкова, която отъ послѣ (неизвѣстно кога именно) била съборена. Презъ 1835 г. селенитѣ почнали съграждането на нова цьрква, и като разкопавали мѣстностьта, открили основитѣ на старата цьрква. Въ сѫщото мѣсто тѣ открили Св. Престолъ съ чиста бѣла мряморна плочица, която, по невнимание, била расчупена. До скоро врѣме части отъ тази плоча сѫ стояли въ цьрковата,

нъ отъ послѣ липсали. Една часть' отъ тази плоча и до сега се съхранява въ Еленското училище. По казването на нѣкои лица, въ Олтаря на новосъзиденатa цьрква имало заровени старини отъ старата цьрква. Въ с. Блъсковци (Еленско) има пренесени отъ старата цьрква 2 мермерени подножия за голѣми свѣтилници.

На западната страна на гр. Елена, при така нарѣчения „Хаджи Панайотовъ мостъ", има студена минерална вода, която пиятъ за улѣкчение на стомаха.

Почвата въ околностьта на Елена е различна. Отъ растителнитѣ произведения най-много вирѣятъ: житото, овесътъ, кукуруза и отъ части тютюна. На единъ увратъ земя отъ жито се добива 10 крини, отъ овесъ 12 крини и отъ царевица 8 крини.

Около гр. Елена на близо гори нѣма. Въ околностьта гдѣто ги има сж обраснали повече съ габеръ, клечтакъ, букъ и джбъ. Отъ тѣхъ се ползува населението за отопление. Една кола дьрва отъ срѣденъ товаръ се продава най-малко до 3 лева.

Употрѣбителни води сж отъ чучури, чешми и кладенци и на всички водата е, изобщо, варовита. При порой, чешмитѣ въ Елена дотичатъ много мжтни. Най лѣгката, бистра и студена вода е отъ чючюра при Еленинъ гробъ и Царевската чешма.

Поминъка на жителитѣ се състои въ земледѣлие и градинарство въ чужбина, а именно: Въ Румжния, Австрия, Русия, Сърбия и отъ части въ Турция.

Вмѣсто панаири, тукъ ставатъ сборове три пжти въ годината: на 26 Октомврий, 6 Януарий и на 1 Май, които се продължаватъ по три дни; последния става на 2 клм. вънъ отъ Елена до с. Неювци (въ Неювската кория.—Ред), гдето жителитѣ отиватъ на разходка. На тѣзи събори се продаватъ разни стоки; дохождатъ хора отъ Търново, Горна Орѣховица и отъ Габрово. Пазарнитѣ дни въ Елена сж: Перъкъ, Сжбота и Недѣля. Търговцитѣ набавятъ стокитѣ си отъ Русе, Варна и Свищовъ, а нѣкои отъ тѣхъ — направо отъ странство.

Еснафски дружества има 4: Бакалско, Терзийско, Кондураджийско и Грънчарско; отъ тия еснафи най-много работятъ само двата последни

Благотворителни дружества има само едно, женско, цельта на което е да подпомага на училищата.

Постройката на зданията е разна, едноетажна и двуетажна, а градежътъ изключително (?) дървенъ (паянта).

Въ града има три главни входни пжтища: единия води отъ („отъ", или за?) Търново на северозападъ, другия—отъ (за!) Н. Загора на югъ, а третий на истокъ къмъ Златарица.

Пжтницитѣ за и отъ Елена се пренасятъ съ кола, файтони и конье. Кирията е умѣрена.

Отъ правителственитѣ и общински учреждения въ гр Елена има: Окол. Управление, Градско Общ. Управление, Мирово сждилище, Ковчежничество, Земледѣлческа каса, Телегр.-Пощ. Станция, Окол. Воински Началникъ, Арх. Намѣстникъ и Окол. Държавна Болница.

Черкви има три: „Св Никола", построена презъ 1805 год. въ земята, „Успѣние Пресв. Богородици" и „Рождество Пресв. Богородици", а училища само двѣ: основно и трикласно. Първото се посѣщава отъ 346 ученици, 223 ученички, а второто — отъ 178 ученици.

Гостоприемници има нѣколко(?). Чистотата и наредбата е срѣдня.

Гр. Елена е отечество на Иларионъ Ивановъ (последний Кюстендилски Митрополитъ), който е билъ Предсѣдатель на първия български духовенъ съборъ въ Цариградъ и избранъ за I Български Екзархъ — и на Иларионъ Стояновъ Михаиловски, Епископъ Макариополски, по-послѣ Митрополитъ Търновски.

Списъкъ на по-главнитѣ чиновници и търговци:

По администрацията:

Янко Ковачевъ, Окол. Нач.
Спирдонъ А. Расукановъ, секретарь

Общински чиновници(!):

Петъръ Горбановъ, Кметъ
Стефанъ Ц. Садаковъ, Помощ.
Юрданъ Юр. Хвърлевъ[1]), секретарь

Членове:

Юр. П. Тодоровъ
Миланъ Стойковъ
Никола Димовъ
Ив. В Петровъ
Петко Стефановъ
Никола Калчовъ
Костадинъ Радевъ
Стоянъ Поповъ
Ив. Христовъ
Д-ръ (Друми) Друмевъ, Окол. лѣкарь
Ст. Поповъ, Касиеръ Земледѣлч. Касса.

Финанс. часть:

Димитъръ Ю. Расукановъ, ковчежникъ
Ив. Драгановъ, Контрольоръ
М. Икономовъ, Помощ. горски инспекторъ
Миланъ Стойковъ, Агентинъ на банката.

По Правосждието:

Пенчо Н. Бакаловъ, Мирови Сждия
Петко А. Расукановъ, Секр.
П. Статевъ, Помощ. Сждебенъ Приставъ.

По Просвѣщението:

Учители въ клас. училище:
Петко Ян. Кисевъ (Кисьовъ!)
Миланъ Радивоевъ

[1]) Въ текста погрѣшно — „Хвъргчевъ"!

Георги Ивановъ
Никола Великовъ
Христо Тодоровъ

Учителки:

Гана Маркова
Мария Иванова

Учители отъ отдѣленията:

Ив. Ст. Кондаковъ[1])
Стоянъ Михалевъ
Илия Савва Бобчевъ
Юр. Владовъ
Петко Михалевъ

Учителки:

Мария Дърлева
Мария Статева
Рада Василева
Анна Н. Киссйова.

По духовната часть:

Св. Тодоръ Калинкинъ,[2]) Арх. намѣстникъ
Миланъ С. Поповъ, священикъ
Момчилъ Ив. Поповъ „

По пощитѣ и телеграфитѣ;

Н. П. Орѣшковъ, началникъ станция
Ив. Дойновъ, телеграфистъ

По военната часть:

Стоянъ Хр. Милковъ, Воин. Началникъ

Частни лица:

Густавъ Шпехтъ, Аптекарь

Адвокати:

Юр. М. Момчиловъ
Сава П. Кършовски
Ив. Черневъ
Владо Димитровъ

Депутати:

Стоянъ Юр. Поповъ
Стоянъ Манчевъ

Земледѣлци:

Миланъ Панайотовъ
Хаджи Христо
Райко Петковъ
Юр. Малчевъ

Книжари:

Дичо Марковъ
Никола Чукановъ

Манифактураджии:

Бр. Попови
Бр. Панайотови
Бр. Юрданъ Петкови
Хр. Кара Копила
Илия Бобчевъ(?)

Сладкари.

Петко М. Горнаковъ[3])
Христо Ивановъ

Хотелджии:

Димитъръ Кършовъ
Никола Милановъ

Бележки къмъ горното описание на Елена

1. Погрѣшка на статистиката е, че въ 1888 година е имало въ Елена 39 турци. Въ Елена турци нѣма: Споредъ крилатото слово на пок. Йорданъ п. Георгиевъ, въ Елена турчинъ не се е раждалъ.

Дали тия 39 турци не сж били случайно въ Елена при преброяването?

[1]) Въ текста — „Кондакъ"!
[2]) Въ текста — „Калинковъ"!
[3]) Въ текста „Бурнаковъ"!

2. Авторътъ на описанието говори доста нескопостно: че гр. Елена е разположенъ въ „долини" — не вече една долина, а „въ долини" — и връхъ едно бърдо, което има изходъ на източната страна къмъ бърдото (Мѫжлецки". Бърдо „Мѫжлецки" нѣма, а има мах. Мѫжлеци въ едно високо планинско мѣсто на северо-изтокъ

Стара кѫща въ Елена

3. Описвачътъ пише погрѣшно „Сълбѣшка" рѣка вм. правилното Сълбишка.

4. „с. Разпопово" е явна грѣшка — вм. мах. Разпоповци. Сѫщо така е грѣшка „Златарска" вм. Златаришка рѣка

5. Описвачътъ, очевидно, не е еленчанинъ; това най-вече личи отъ обстоятелството, че той, като говори за Калето, не употрѣбява това толкова обичайно за мѣстното население име, а говори за „крѣпость".

6. Обстоятелствата на разорението на Елена въ 1877 година не сж точно означени: следва да се каже — при напущането на града отъ турцитѣ, следъ като го държаха превзетъ 11 дена.

Взаимното у-ще — „Даскалоливницата"

7. Не е правъ сжщо така описвачътъ, като казва, че градежътъ на зданията е „изключително дървенъ" (паянта). Въ 1893 година въ Елена е имало доста сгради съ масивна постройка.

Горното описание, при всичкитѣ му грѣшки, препечатваме като документъ.

Градската кула-часовникъ въ гр. Елена

По случай 125 годишнината му

До края на XVIII столѣтие въ бившата Отоманска империя никжде не е имало въздигнати градски кули—часовници. Не е имало и слънчеви часовници, каквито до тогава сж се употрѣбявали въ западна Европа, освенъ единъ въ Пловдивъ — на площада „Джумая". Този слънчевъ часовникъ е сжществувалъ дори преди 1665 година, когато въ Цариградъ не е имало такъвъ. Въ пжтнитѣ бележки на Тифернеръ отъ 1665 година и на графъ Савбйофъ отъ 1778 година (Гл. Министерски сборникъ, кн. IV, стр. 468—480) имаме свидетелство за това. Прочутиятъ естественикъ Белонъ, който е пжтувалъ въ Турция презъ срѣдата на XVII вѣкъ, напротивъ, забелѣзва, че никжде въ тази страна не видѣлъ часовникъ. Споредъ д-ръ С. Табаковъ (Опитъ за история на гр. Сливенъ, томъ I, София 1911, стр 496) до XVIII вѣкъ въ Турция не е имало градски часовници. Въ този смисълъ се изказва и известниятъ Бузбекъ.

Едва отъ началото на XIX вѣкъ започнали да се въздигатъ въ по-голѣмитѣ градове и села градски кули и часовници. Въздигна се кула—сахатъ и въ Елена. До това време, както споменахме, освенъ въ Пловдивъ, никжде не е имало часовникъ, а службата на часовници, твърди сжщия д-ръ С. Табаковъ, (История на Сливенъ, стр. 496) сж изпълнявали най-вече викащитѣ отъ минаретата ходжи, които обявявали, кога е „пладне", „икиндия" и пр., а за българското население въ цѣлата страна и въ нашето споредъ г. К. Г. Фотиновъ (С. общое землеописаніе, Смирна 1843, стр. 7) „Велико село Елена", указатели сж били хвърлянитѣ отъ дърветата стрѣхи и пр. сѣнки.

Еленската четвъртита каменна кула—сахатя, въ основата си е квадратъ съ стени дебели 75 см., широки 4 м и 75 см. и високи 13 м., а съ горна часть 10 м. — всичко 23 м., — съградена въ 1812 година по починъ на Търновския войвода—айенинъ, Кападжи баши Хаджи Фейзи-ага, отъ мѣстното население, навѣрно ангария, а споредъ Юрданъ п. Георгиевъ (Градъ Елена, София, 1904, отд. отпечатъкъ отъ Период. сп. на Книж. д-во) на негови, на айенина, разноски. Тя се издига въ центъра на най-хубавото мѣсто въ града

ни—близо до нѣкогашния исторически Хилендарски метохъ (На мѣстото му се издигна величественията паметникъ—училище „Иларионъ Макариополски"), опожаренъ презъ нощьта на 11 срещу 12 януарий ст. ст. 1912 г., въ чиито килии отъ незапомнени времена будни духовници-изповѣдници Хилендарци, сж пръскали просвѣтни лучи — учили народа на „четмо и писмо"—и подготвяли бждещи „попове" и „даскали" — и ведно съ съседнитѣ ней църкви — „голѣмата", Успение Пресвятыя Богородицы, и старата, Св. Никола, новата камбанария, старото училище и други—придава на града ни единъ характеренъ обликъ.

Цѣлиятъ механизъмъ на часовника, включително и хубавата камбана, били купени отъ личнитѣ срѣдства на войводата хаджи Фейзи-ага, който билъ много богатъ турчинъ Той за хаиръ построилъ, освенъ Еленската сахатска кула, още и трѣвненската, дрѣновската и др. кули и часовници и набавилъ, неизвестно отъ кжде, часовнишкиятъ му механизъмъ и камбанитѣ.

Твърдението на Йрданъ п. Георгиевъ (Градъ Еелена, София 1904) че Сахатската кула и часовника въ Елена били построени презъ 1815 година, се опровергава отъ следната лѣтописна бележка, написана неизвестно отъ кого въ Молитвослова, (Молитвослова е билъ на попъ Христо Ив. Кършовъ—Кършовски, а сега се притежава отъ икономъ Димитъръ Юрд. Разсукановъ) печатанъ въ Русия въ 1753 година: Да са знай куга са согради сахатж сене 1812, чана укачи са на Енувь день.

Презъ лѣтото на 1857 или 1858 сериозни повреди на сахатската кула, подобни на днешнитѣ, сж наложили ремонтирането ѝ отъ плочитѣ нагоре. Тогавашната общинска управа, проникната отъ съзнание за добре изпълненъ дългъ и загрижена за сждбата на тази интересна кула, въпрѣки оскждднитѣ срѣдства, съ които е разполагала, решила да я ремонтира и ремонтирането е било възложено на известния майсторъ Цончо Устабаши (сведения отъ Юрд П. Тодоровъ), който успѣшно го извършилъ.

Дългъ, повелителенъ дългъ се налага на сегашната общинска управа да се проникне отъ сжщото съзнание, да се загрижи за сждбата на тази старина, на този паметникъ, ценна творба на самоукитѣ еленски майстори, и да вземе мѣрки за ремонтиране, докато не е станало късно. А такъвъ единъ ценен исторический паметникъ, нѣмъ свидетель на всички събития отъ 1812 година насамъ, чиято камбана (на нея — камбаната, споредъ покойния Юрданъ Марковъ, имало надписъ: Търновалж Купаджи баши Фейзи-ага) съ своя приятенъ и мелодиченъ звънъ е възвестявала важни радостни исторически събития, както и пристигането въ Елена на високи гости: въ 1865 г. възвести за пристига-

нето на управителя — валията на Дунавския вилаетъ, Митхатъ паша,—пристигането въ 1873 г. на смѣлия и неустрашимъ борецъ за българска църковна независимость, Иларионъ Макариополски, вече митрополитъ Търновски,—пристигането въ 1877 г. на освободителнитѣ руски войски, пристигането на Негово височество първиятъ избранъ български князъ Александъръ I, — пристигането на втория князъ, по-късно царь Фердинандъ I, и др. — такъвъ паметникъ заслужава по-друга участь отъ тази, която отъ редица години го е орисала.

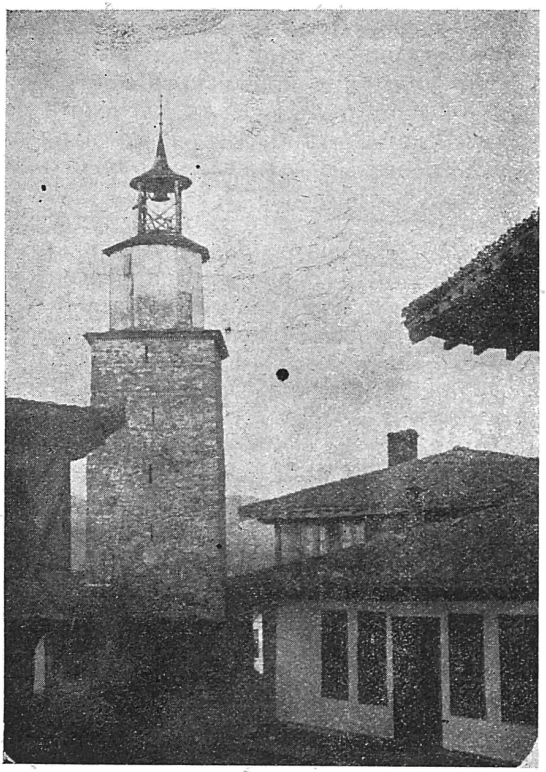

Кулата-часовникъ — гр. Елена

Въ града ни, сравнително новъ, отъ малкото старини, които има, се разрушиха — частъ отъ фрескитѣ на църквата „Св. Никола" и хаджи Христовата чешма, и на пѫть е да се разруши и кулата-часовникъ, която на Енювдень — 7 юлий 1937 г.—навърши 125 години отъ въздигането си. Ценнитѣ старини съ архитектурно и историческо значение, ревниво и грижливо се пазятъ отъ културно-просвѣтнитѣ народи и сочатъ на другитѣ съ чувство на родолюбие и гордость.

П. С. Кършовски

Нееленчани — за Елена

Въ Елена стигнахме по заникъ слънце и бързахме да разгледаме бележитоститѣ на града.

Обходилъ съмъ всички наши подбалкански градове, огнища на нашето възраждане, и навсѣкѫде ме е угнетявело запустението, занемарата на селищата, сиромашията и болнавата леность на днешнитѣ имъ обитатели. Така е и въ Калоферъ и въ Котелъ и въ Сопотъ и въ Клисура.

Елена прави едно утешително изключение. Въпреки престараването на нашата нихилистична интелигенция да създаде една така присѫща на племето ни враждебность между бедни и заможни, да увеличи озѫбленостьта на единъ противъ други, въ Елена се е запазилъ духътъ на сплотеность и благочиние... Обадили се необадили, обкрѫжиха ни съ мила приветливость знатнитѣ и незнаещитѣ. Дългогодишниятъ кметъ на градеца г. Разсукановъ, битописателя г. Кършовски, п. кмета... Разведоха ни по всички именитости, занимаха ни съ житието-битието на града имъ, като хора влюбено предани на огнището си.

Църквитѣ имъ сѫ монументални, свѣтли, чисти като никѫде въ България. Училищата сѫщо. Сега въ честь на Илариона Макариополски е построено училище-паметникъ, което достойно изразява гордостьта и признателностьта на съгражданитѣ му. Кѫщитѣ отъ най-беднитѣ до най-голѣмитѣ сѫ добре гледани, чисти и уредени. Нито следа на упадъкъ и занемара.

Голѣмитѣ чорбаджийски кѫщи въ Елена сѫ славата на нашето строителство И не само суетна слава на вънкашно копирано голѣмство, а и по вѫтрешната предвидлива уредность. Всѣко нѣщо на мѣстото си, споредъ изискванията. Отъ всичкитѣ лъха дъхъ не толкова на благоденствие, колкото на кѫщовничество и скопость.

Нѣма, нѣма по-запазено, уютно гнѣздо, дето миналото така да те мами и гали и зове съ благочинностьта на бащиния пѫть, като тука.

Да се завърнешъ въ бащината кѫща.

Да те посрещне старата на прага...

Възкачваме се на високата камбанария. Подъ насъ е всичко като на длань: градчето се е проснало надлъжъ по рѣката съ не голѣмъ наклонъ. Само крайнитѣ кѫщи сѫ се покатерили по предпазливо спускащитѣ се склонове. Тѣснитѣ

калдаръмосани улички блестятъ отъ чистота. Особено следъ дъждъ. Околовръстъ — ниви, ливади, разорани лехи по синоритѣ съ овошки и шумнати долчини. Боровата горичка се е покатерила чакъ до върхътъ на Калето и го забулва като тъмна завеса. По-надалечъ сѫ: самотниятъ Острецъ, Шейтанската усойна, а въ хоризонта снажния гръбъ на Чумерна. На другата страна — Вельовски баиръ, Черешовъ Дѣлъ. Всички линии сѫ заградени, смекчени, кротко сглобени.

Следъ вечеря, по месечина, г. Кършовски ни заведе на Калето. То е строено не отъ държавата за военни цели, а отъ населението за убежище отъ кърджалийски и даалийски золуми. Помни се и се приказва разоряването на градеца отъ кърджалийската орда, предвождана отъ Кара Феизъ. То е било не Гергьовдень, 1800 год.

А следъ като тая напасть е минала, — отъ материалитѣ на калето направили най-старата църква Св. Никола, запазена и до днесъ.

Елена е дала видни дейци на нашето възраждане. Тука Никола Михайповски основа първата школа за учители, презъ която мина и дѣдо Славейковъ. Тукашни сѫ Иларионъ Макариополски, Андрей Робовски, Миланъ Радивоевъ, П. Ю. Тодоровъ, С. С. Бобчевъ, Теодоръ Теодоровъ.

Срещнахме се съ дѣдо Юрдана, бащата на П. Ю. Тодоровъ. Побѣлѣлъ и доста отпадналъ, ала все така тихъ и мждъръ. Какъ хубаво, какъ мждро разправя своето и онова на градеца си житие въ турско време.

„Тука, нашия градецъ по онова време бѣ и голѣмъ бу барски центъръ Това всичкото околовръсть бѣ лесъ отъ черничеви градини. Ние бѣхме и семепроизводители греньори И нашето семе се славѣше дори навънъ... Отъ Италия, отъ Франция сѫ дохождали да купуватъ, за да подмладяватъ расата си.

Нашитѣ търговски връзки бѣха не само по всичката Османска империя, ами и съ западнитѣ пазари.. Като нахлу китайската коприна, бубарството ни западна"...

Да се не наслушашъ. И съ сѫщото внимание и почить го слушатъ и ония, които малко ли пѫти сѫ го слушали. Гледамъ го и си мисля: Ето единъ заветникъ на еленското чорбаджийство. Толкова хулени и клеветени. Защо? Защото сѫ имали ясна представа за държавната сила и не сѫ се поддавали кога комуто се поще да прави—бунтъ и съ 10 чакмаклии пушки да освобождава народа си... А че тия хора сѫ организирали стопанството и сѫ създали поминъци на цѣлия тоя край, че сѫ били и банкеритѣ му и търговцитѣ му и комисионеритѣ му; че сѫ намѣрили пазари, създали кредити, връзки, дето се рекло, съ цѣлъ свѣтъ,—всичко това като че ли не е нищо...

Малко ли е вината имъ, че сж били богати, просвѣтени, успѣли да спечелятъ уважението на турскитѣ властници? Гърцитѣ, ерменцитѣ, евреитѣ имаха много по-богати хора, участвуващи въ управлението, и все пакъ сж били уважавани и тачени отъ всички свои сънародници. Само ние, идолопоклонницитѣ на абсолютното равенство, готови да ги направимъ съ земята равно. . за да бждемъ всички равни,—само ние не можемъ да търпимъ измежду насъ да стърчатъ първенци. — Че е имало безчовѣчни чорбаджии, не ще и дума. Но нима всички бедняци сж светци?

Еленскитѣ чорбаджии сж били ученолюбиви предприемчиви и дълбоко религиозни хора и сж дали плеада дейци по възраждането ни и Черковния въпросъ. Не сж били лекомислени бунтари, защото сж познавали силата на държавната власть и не сж могли да рискуватъ едно създадено благоденствие.

Разправя се, че родословието на еленскитѣ чорбаджии не е българско: единъ коренъ билъ отъ Арабанаси, другия отъ Анхиало. Възможно е. Славянството е селяшина и не дава да израстнатъ голѣмци измежду нейнитѣ ... Чуждитѣ, обаче, търпи и даже почита. Но има и друго предание: че тука, по тия мѣста сж се поселили разбѣгалитѣ се отъ Търново боляри, при нахлуването на турцитѣ. Такъвъ билъ произхода на селата Горни и Долни Болерци срещу Елена. Вродената кротость и уредность на еленчани свидетелствува за нѣщо родовито, видѣло и чуло.

Елена не е стариненъ градъ и все пакъ миналото й е една легенда. По-право—една балада: посичането на Елена и годеника й Самуила заедно съ цѣлото сватбарско шествие отъ дива даалийска орда. Гробътъ на Елена, станалъ оброчище, после храмъ, а около храма възникнало и селището.

Петко Росенъ

*

Маносаната зимница. Еленскитѣ чорбаджии. Произхода на чорбаджийството. Млѣко, което не хваща каймакъ. Митхадъ паша за Илариона Макариополски. Останкитѣ отъ чорбаджийска Елена. Разговоръ съ Ю. П. Тодоровъ

Отъ Търново до Елена се отива съ автомобилъ за часъ и половина (41 клм.) и се плаща 100 лева. Пѫтьтъ е добъръ. Минаваме презъ огражданени села: Мерданя, Миндя и др. Чувамъ оплаквания, че въ края на юний паднала нѣкаква лоша мъгла по низкитѣ мѣста, та попарила зърното. Въ Мерданя не опитвахъ виното — много го хвалятъ, — но въ Миндя минахме край вършачка, та спрѣхме. Вършѣеха зимница. Зърното е съвършено празно — само ципа. Обясняватъ ми:

— Мана...

Маносвало се зърното отъ топълъ вѣтъръ, или отъ мъгла. Тъкмо когато да зрѣе, спарвало се и изсъхвало. Добре, че е само по низкитѣ мѣста. А тъй добре бѣше, тъй добро — чудо.

Минаваме около 30 клм. вълнообразни плодородни мѣста: нито поле, нито балканъ. Това сѫ политѣ на балкана По-нататъкъ пѫтя лѫкатуши презъ проходъ и излиза надъ самия градъ Елена.

Кажешъ ли Елена, мисли за чорбаджийството. Защото българското чорбаджийство се е зародило и развило най-пълно тукъ, въ Елена. Разправятъ дори, че родоначалници на българското чорбаджийство били двама братя християни отъ Кайсеръ (Мала Азия), които, като доставчици, придружавали турскитѣ войски при похода имъ за Виена. Следъ разбиването и завръщането на турцитѣ, двамата братя останали да търгуватъ въ Арабанаси, Елена и Котелъ. Оженили се за българки и предали на потомството си своитѣ връзки съ турскитѣ власти, своето влияние, своятъ чорбаджилъкъ.

Прочее, чорбаджийството е било внесено и присадено отъ християни изъ Мала Азия. Споменътъ за това билъ добре запазенъ въ Елена. Разправятъ ми сега въ Елена, че на времето си Митхадъ паша гостувалъ въ Елена и искалъ да узнае произхода на духовния водачъ на българитѣ, Макарио полски, и думалъ:

— Такъвъ сербезъ и инатъ човѣкъ, като него, не съмъ виждалъ!

Еленчени разправили за чорбаджийския произходъ на Илариона, а пашата теглилъ заключение:

— Тъй, тъй. Отъ рая (отъ роби) човѣкъ, като Илариона не излиза Сега разбирамъ!

Произходътъ на еленскитѣ чорбаджии възбужда мисли не за фейлетонъ Защо нашитѣ прадѣди славяни, които сѫ населявали нашата земя, не сѫ основали свое царство, а сѫ чакали Аспаруха да свърши тая работа и да ни направи българи? Защо народнитѣ водачи излизатъ все изъ балканскитѣ селища? Защо мнозина отъ тия водачи иматъ не българославянско потекло?

Покойниятъ Петъръ Габе обичаше да се занимава и съ такива въпроси Той познаваше много добре руситѣ, ромънитѣ, сърбитѣ, татаритѣ, турцитѣ и гърцитѣ Много добри качества имаме ние, българитѣ — много по-добри отъ съседитѣ си. Ние, българитѣ, сме чисто млѣко, — доброкачествено чисто млѣко! Само единственъ недостатъкъ има:

— Млѣкото не хваща каймакъ!

Казано на научен езикъ — липсватъ ни витамини за държавенъ организъмъ.

Еленскитѣ чорбаджии сѫ направили първиятъ за времето си легаленъ опитъ на българина за власть. Колко успѣшенъ е билъ тоя опитъ, — знае се и се приказва дори до днесъ:

— Чорбаджиитѣ започнали да свалятъ и да качватъ каймаками и паши, да командуватъ на турцитѣ!

Примѣрътъ на еленскитѣ чорбаджии е билъ последванъ скоро отъ замогнати българи и по други градове и села.

Въпросъ е, дали безъ чорбаджийството щѣхме да имаме български църкви и училища, българско възраждане. Наистина, църквитѣ и училищата получиха мощната подкрепа на еснафа, но не трѣбва да се забравя, че чорбаджийството предшествува еснафа, че почти всички позволителни за църкви и за училища сѫ издействувани отъ чорбаджии.

Зная обвиненията противъ чорбаджиитѣ. Нѣма съсловие безъ провинени членове, — има и провинени чорбаджии. Но когато се говори за чорбаджийството, като съсловие, не можемъ да не признаемъ и неговитѣ заслуги. Фактъ е:

— Въ най-чорбаджийската Елена българскиятъ духъ е билъ най-чистъ и най-здравъ!

Никога гръцко влияние не е проникнало въ Елена, въ Котелъ и въ др. чорбаджийски градове. И тия именно градове сѫ дали най-достойнитѣ народни водачи при възраждането.

Все още нѣмаме научно-историческо изследване за ролята на нашитѣ чорбаджии. Тѣ сѫ били посрѣдници между населението (раята) и турската власть — нѣщо като сегашнитѣ адвокати. Знае се, че чорбаджиитѣ сѫ получавали възнаграждение за своето посрѣдничество въ натура, — бакшишъ: масло, агне, пуекъ, вълна и пр. Но нима и сегашнитѣ посрѣдници не получаватъ възнаграждение? И какви още... Една часть отъ единствената търновска улица — като слизашъ отъ Бождарлъка за кметството — е окупирана отъ адвокати. Може би тѣ сѫ по-милостиви къмъ населението, което търси тѣхното посрѣдничество, — по интелигентни сѫ отъ нѣкогашнитѣ чорбаджии, — но вѣрвате ли, че и за тѣхъ не се създаватъ такива легенди, каквито сѫ създадени за чорбаджиитѣ?! Попитайте, какво име е дадено на тази часть отъ улицата, па ми кажете...

Сегашна Елена е печална останка отъ славното минало. Условията на живота сѫ коренно промѣнени, а Елена е останала откѫсната отъ свѣтъ безъ пѫтища, безъ водна сила, безъ организация. По-предприемчивитѣ хора сѫ се изселили. Чорбаджийскитѣ кѫщи запустяватъ. Кѫщата на покойния нашъ държавникъ Т. Теодоровъ е позапазена, може би, защото въ нея живѣе г. Дим. Станчевъ; но кѫщата на Илариона Макариополски е на събаряне, — едва държи. Живъ паметникъ отъ миналото е Юрданъ П. Тодоровъ (баща на покой-

ния писатель П Ю. Тодоровъ). Намѣрихъ го на двора, седналъ между синове и внуци, като библейски патриархъ. Познава се, че е чорбаджийска кѫща: двора посланъ съ плочи, асми, чемшири, овошки и грамадни варели съ лимонени дръвчета, отрупани съ плодъ. Дори и смокина въ варелъ. Като чорбаджийска останка, дѣдо Юрданъ е за сенатъ; за сенатъ съмъ и азъ, защото нѣма парламентаризъмъ безъ сенатъ. Поприказвахме на тази тема. Дѣдо Юрданъ ми разправи, между другото, какъ следъ Освобождението, когато имаше Държав съветъ, били поискани 80,000 лева за планъ на княжески конюшни:

— Ние, — казва дѣдо Юрданъ, — повикахме въ Държ. съветъ оня майчинъ синъ, който искаше 80,000 лева за планъ на конюшна, и му рекохме: а бе ти лудъ ли си? Ако за планъ сѫ потрѣбни 80,000 лева, колко милиона ще струва конюшната? Той се засрами и си взе доклада назадъ . . . А сега . . .

Любувахъ се на Елена отъ болницата, построена до рускитѣ казарми, подъ лозята. Града се простира цѣли два километра по малка рѣкичка, потъналъ въ зеленина. Много кѫщи сѫ праздни, полуразрушени, но има тукъ-таме и нови постройки Сега се строи ново училище-паметникъ на Илариона. Църквата е голѣма, — защото въ нея се черкуватъ и селенитѣ отъ околнитѣ села. До голѣмата църква има твърде интересна малка църквица. Тя е послужила за сюжетъ на Зидари отъ П. Ю. Тодоровъ.

Елена ми напомня стария Котелъ и моята Жеруна. За тамъ съмъ се запѫтилъ, но какъ ли ще отида направо отъ тукъ презъ Балкана?

*

Селото на царица Мара. Какво се говори за Беброва. Избѣгнатото клане. Какъ се строятъ кѫщи. Константинъ. Огражданенитѣ села. Пчелитѣ въ Балкана и въ полето. Какъ се създава отрова на народа. Кипилово.

Отъ Елена до Кипилово има 35 клм. Пѫтьтъ е добъръ. Пѫтуваме все по долинки и хълмове (севернитѣ поли на Балкана), доста красиви и отлично обработени; минаваме презъ доста голѣми села. Кипиловската камионетка носи и пѫтници, и багажъ, и стоки, та спира по селата и ми дава възможность да добия нѣкои впечатления.

Първото село по пѫтя ни е Маренъ. За него още въ Елена ни бѣха казали, че е много старо и че било наименувано на царица Мара — сѫщата оная, за която има пѣсень.

„Царь Мурадъ Мари думаше".

Въ селото искаха да ми посочатъ развалинитѣ отъ монастиръ на царица Мара. Не съмъ археологъ. Не зная, що биха разбрали и археолозитѣ отъ купчина развалини. Въ

тѣзи работи често легендата е по-ценна отъ безплодни издирвания.

По-голѣмъ интересъ представлява Беброва. Въ турско време Беброва е било административенъ центъръ на Тозлука (цѣла область, която се простира отъ тукъ до Османъ Пазарь) и на Елена. Само съ тоя фактъ — съ административното господство на Беброва надъ Елена въ турско време — могатъ да се обяснятъ неприязненитѣ отношения между еленчени и бебровчени. Едни други не се хвалятъ; напротивъ. . . Така се е разнесла славата на бебровчени отъ Г. Орѣховица, Търново и Елена до Сливенъ, Жеруна и Котелъ, че каже ли се бебровчанинъ, всѣки знае:

— Хитрецъ!

Въ сѫщность, бебровчани сѫ добри земледѣлци, градинари и дребни търговци. Още въ турско време отъ това село сѫ излизали добри българи. Единъ отъ първитѣ главни учители на Жеруна въ турско време е билъ Ив. х. Тодоровъ Радославовъ отъ Беброво (баша на Ал. Радославовъ, глав. секретарь на просвѣтата), — Молловци (мин. Молловъ и др.) сѫ сѫщо отъ Беброво; отъ тамъ бѣше и покойниятъ д-ръ С. Мирковъ.

При освобождението Беброво е горѣло. Насмалко, ако рускитѣ войски би закъснѣли още само нѣколко часа, въ Беброво е щѣло да бѫде повторено баташкото клане. Населението е било събрано въ църква и не е било въ състояние да се отбранява повече. Бебровчени се кръстѣли:

— Боже, запази ни!

Нападатели били тозлушкитѣ турци. Като наблюдавамъ сега тия кротки турци, просто не искамъ да вѣрвамъ, че тѣхнитѣ бащи сѫ били способни на жестокости. А за тѣхнитѣ подвизи толкова много се говори! Народътъ е като море. Гледашъ го тихо море, гладко — сѫщинско огледало. А като се набърчи и разяри — пази Боже! Видѣхъ тия тозлучени и въ Търново, когато бѣха докарани за яма отъ дружбашитѣ презъ септемврѝий 1922 г, та си представямъ, какво е било и въ Беброво и въ други български села при освобождението . .

Следитѣ на пожара сѫ заличени отдавна. Селото е станало по-хубаво съ новитѣ си двуетажни и триетажни кѫщи, — сѫщинско градче. И въ кѫщитѣ проличава практичния духъ на бебровчени. Рѣдкость е тукъ нѣкой да довърши кѫщата си. Обикновено се издига скелетъ за кѫща на два или три ката. Ако запитате бебровчанина, той отговаря:

— Като порасне голѣмиятъ синъ, да довърши вториятъ катъ, да се задоми и да живѣе въ него; като порастне помалкия — да довърши третия катъ и да се задоми!

Тъй и става Синоветѣ довършватъ започнатитѣ отъ бащитѣ имъ кѫщи. И сега стърчатъ кѫщи съ недовършени

втори и трети етажи, — чакатъ да порастнатъ синоветѣ, за да ги довършатъ!

Следващето следъ Беброво по-голѣмо село е Константинъ, кръстено на руски офицеръ за особни заслуги и грижи при освобождението. Изглежда, това село е по-богато. Добило е изгледъ на градъ. Впрочемъ, всички почти села въ Търновско, Г. Орѣховско и Еленско сж ограждананени. И селянитѣ се обличатъ и живѣятъ почти по градски. Туй съвсемъ не имъ прѣчи да работятъ като балкански пчели. Казвамъ като балкански пчели, защото и пчелитѣ стават лѣниви въ полето. Затуй селянитѣ отъ полето търсятъ майки-пчели отъ балканскитѣ села. Питайте селяни отъ полето и ще ви кажатъ:

— Балканскитѣ пчели сж пъргави и работни, а полскитѣ лѣнйви. Затуй търсимъ майки отъ Балкана. Но и балканскитѣ пчели, като живѣятъ 2—3 години въ полето — и тѣ ставатъ мързеливи, та трѣбва да търсимъ нови майки отъ Балкана!

Не зная, дали и хората сж като пчелитѣ; работни въ Балкана, мързеливи въ полето. Може би и тукъ важи мждростьта: нуждата ражда изкуството. Фактъ е, обаче, че селата въ сев. поли на Балкана, презъ които минахъ, сж много работни. Единъ погледъ въ двороветѣ имъ, въ нивитѣ и градинитѣ имъ е достатъченъ да убеди всѣкиго въ това. Работятъ хората и плодътъ отъ тѣхната работа е на лице:

— Огражданяване, благосъстояние, напредъкъ.

Така най-правилно се разрешава социалниятъ въпросъ:

— Вмѣсто градоветѣ да ставатъ села, селата ставатъ градове!

Разбира се, нѣма свѣтлина безъ сѣнка. Тия ограждананени села иматъ и своя нова интелигенция. Това сж младежи съ срѣдно или више образование. Защото сж съ образование, тѣ смѣтатъ недостойно за себе си да продължатъ работата на бащитѣ си, пъкъ и служби не могатъ да получатъ, защото държавната трапеза е препълнена. Откжснати отъ стопанскиятъ животъ, тия младежи висятъ по цѣлъ день изъ кафенета и кръчми и оправятъ всичко, освенъ себе си. Работата стига до кавги между синове и бащи, млади и стари. И колкото по-празенъ и по-безцеленъ става живота на новата интелигенция, толкозъ тя повече се отчайва, става по-дръзка, дори и престжпна. Нѣкои отъ тия младежи, следъ като дълго и напраздно сж очаквали служби, най-после се връщатъ на бащина работа, ако още не сж успѣли да пропилѣятъ всичко. Но привичката е втора природа. Мнозина, следъ като дълго сж стояли откжснати отъ стопанския животъ, ставатъ негодни за работа. И намиратъ само единъ изходъ:

— „Общественото обновление".

Сиречъ:

— Еднофронтовството!

И сѣятъ умрази, ненависти, злоби, вражди.

Така се създава народна отрова. Колкото по-откжснати отъ стопанския животъ сж нейнитѣ носители, колкото сж по-негодни и по-изгладнѣли, толкозъ по-дръзки и по-престжпни ставатъ. Примѣри има въ всѣко село.

Увлѣкохъ се на тая тема, защото е много злободневна въ селата. Трѣбва да добавя, че сега самитѣ селяни малко се интересуватъ отъ партизанскитѣ борби. Вниманието имъ е съсрѣдоточено въ стопански въпроси. И работятъ хората, работятъ мжжки.

Отъ Константинъ на пжть за Кипилово минахме презъ прекрасни долинки, лжки и гори. И покрай с. Стара-Рѣка, стигнахме въ Кипилово вече на мръкнало. Кмета ми се извини, че не може да ме гости съ пастърва, защото хората сж заети съ жътва, — утре е Петровдень. Може и тъй да е, но азъ все си мисля, че чинътъ ми е малъкъ за пастърва. Кипилово е вече почти горско село: да бѣхъ поне горски старши! Все пакъ съмъ благодаренъ на кмета: намѣри ми конь да пжтувамъ утре презъ Балкана за Жеруна.

*

Желѣзницата презъ Елена за Котелъ. — Липса на пжть между Еленска околия и Котленска. — Пжтуване безъ пжть. — Калето. — Пещеритѣ и туриститѣ. — Дипломацията на раковчани. — Защо Жеруна, а не Жеравна.

Отъ Кипилово за Жеруна може да се отиде само съ водачъ презъ Балкана. Пжть нѣма. Отъ Търново презъ Елена до Кипилово — близо 80 клм.—пжтьтъ е добъръ и се поддържатъ редовни съобщения съ автомобили. Строи се и желѣзница отъ Г. Орѣховица за Елена. Разбира се, желѣзницата ще трѣбва да се продължи до Кипилово—Стара-рѣка, за да има какво да вози. Защото тоя край е населенъ гжсто, съ будно, работно и предприемчиво население, лишено отъ съобщения. Но кжде ще трѣбва да излѣзе по-нататъкъ тая желѣзница, какъ да се свърже? Направо за Сливенъ е технически невъзможно, па и нецелесъобразно, защото Котелъ и околията му оставатъ безъ съобщения. Нѣма друго разрешение, освенъ желѣзницата да завие отъ Кипилово презъ Котелъ и отъ тамъ презъ Градецъ да излѣзе на Карнобатъ, или на Страланджа.

Тозлука (Кипилово, Стара-рѣка и др. села) чувствуватъ нужда отъ пжтища презъ Котленската околия за Карнобатско. Новото шосе за Сливенъ не ги задоволява. И по

свое начинание общинитѣ решили да отбиватъ трудовата си повинность въ направата на пѫть отъ Стара-рѣка за Раково —Нейково, та по рѣката подъ Жеруна, да излѣзатъ на шосето при Градецъ за Мокренъ. Търновската окр. пост. комисия, обаче, не е утвърдила тия решения на общинскитѣ съвети, защото прави мѣстна политика: пази подвоза, особено на дървенъ материалъ, за къмъ Търново и Г. Орѣховица. Търново не познава и не иска да опознае каменнитѣ вѫглища.

Невѣроятно, но фактъ: между две съседни околии — Еленска и Котленска, които нѣкога сѫ много общували, сега нѣма нито единъ пѫть, по който да може да мине кола! Като че ли не живѣятъ българи въ тѣхъ съ взаимни интереси, а враждебни племена въ неприятелски държави! Разумѣва се, на това положеиие трѣбва да се тури край.

Помня отъ детинство, че презъ Жеруна минаваха „загорки“ — жетварки — именно отъ тия села: Кипилово, Стара-рѣка и др. И питамъ за тѣхния пѫть:

— Тоя пѫть вече не сѫществува отговаря водачътъ ми — жетваркитѣ минаватъ презъ Сливенъ.

— А по кой пѫть вървимъ ние?

— Безъ пѫть!

Тъй отговаря водачътъ ми. Но ние не вървѣхме безъ пѫть. Отначало, още щомъ излѣзохме отъ Кипилово, поехме нагоре по една височина и, следъ широкъ завой, тръгнахме по билото на Гърбача. Цѣлъ часъ конетѣ се изкачватъ все по на високо и по-нависоко. Слънцето припича, мухи ни налитатъ, а сѣнката става все по-рѣдка. Често минаваме презъ поляни, обрасли съ папратъ и не виждаме нищо друго освенъ чърди биволи, пуснати на паша. И вървимъ ту по пѫтека, ту по дърварски пѫть, ту съвсемъ безъ пѫть Моятъ водачъ ми обяснява:

— Главното е, да се държимъ по билото на Гърбача, докато стигнемъ върха, а после е лесно...

Водачътъ ми е и ученикъ отъ Сливенската гимназия и мой адашъ, та ме и поучава:

— Ние вървимъ на изтокъ, нали? Като вървимъ все на изтокъ, ще излѣземъ право на Жеруна... Азъ съмъ ходилъ, като бѣхъ ученикъ въ Котелъ. Сега южно отъ насъ е Калето. Виждашъ ли тоя конусообразенъ върхъ? На него е калето .. Идваха лѣкари и намѣриха, че югоизточната му страна отговаря за добъръ курортъ. Тамъ има и естествена борова гора, — единствена въ нащия Балканъ.

— Въ цѣлия източенъ Балканъ единствена, — добавямъ азъ?

— А на северъ отъ насъ — ей тамъ! — сѫ пещеритѣ. Много ги посещаватъ. Но какви хора сѫ туриститѣ, като дойдатъ, изпочупватъ и отнисатъ сталактититѣ, та оголиха пещеритѣ.

Щомъ стигнахме на върха, вододѣлъ между Котленска и Еленска ококии, започнахме да се спускаме презъ гора по една пѫтека.

— Пастирска пѫтека, обяснява водачътъ ми. — По нея се кара добитъкътъ на водопой долу въ рѣкичката. Тукъ има и каракачани.

Срещнахме едно каракачанче, но каракачански кучета не срещнахме.

Отдавна не бѣхъ ездилъ конь. Сега следъ часъ и половина ездене върху семеръ, като слѣзохъ, краката ми бѣха схванати. Предъ насъ е поляна, покрита съ папратъ Вмѣсто да почивамъ, азъ тръгнахъ пешъ, за да се раздвижа. Но кѫде е пѫтя?

— Това е Зеленичe... Ще вървимъ презъ срѣдата на поляната, докато излѣземъ на Крива-рѣка... А отъ тамъ по дърварския пѫть на Нейковци, ще излѣземъ къмъ Овчарския кладенецъ.

За Зеленичe съмъ слушалъ въ Жеруна. Широка поляна, на гледъ година за обработване, а пуста. Не зная, може би е къмъ хиляда метра надъ морското равнище? Отъ тукъ се вижда Разбуйна при Жеруна, която е надъ 1000 метра — вижда се, като равна на Зеленичe височина. А Криварѣка излиза при Котелъ — позната ми е. Смѣтамъ, че наближаваме, но водачътъ ми е на друго мнение:

— Още не сме минали половината пѫть!

Намѣрихме нейковския пѫть при Крива-рѣка. Пакъ ездя, но презъ тая гора не е нито за ездене, нито за пешъ. Хубава вѣковна букова гора, на която при други обстоятелства бихъ се радвалъ Но букитѣ сѫ разпрострѣди клони, та трѣбва постоянно или да се навеждамъ, да лѣгамъ върху семеря надъ коня, за да не бѫде смъкнатъ, или съ ржка да отстранявамъ вейкитѣ, за да не ми извадятъ очитѣ. Пешъ не е за моята втора младость — корени и камънаци по пѫтя, по които трѣбва да се качва и да слиза човѣкъ, като по стълба.

Следъ дълга и неприятна блъсканица презъ иначе хубавата гора, най-после излѣзохме на открито. Предъ насъ сѫ нейковски пасища и ниви. Вижда се и Нейково. То ми е познато. Задъ него — на западъ — е и Раково, селото, отъ което изхожда Раковски. То е малко селце, забутано въ Балкана, но жителитѣ му сѫ дипломати. „Иматъ хубави общински гори. И, за да могатъ да ги експлоатиратъ както си искатъ — „по нашенски — отдѣлиха се отъ Нейково въ самостоятелна община. Но, за да стане едно село самостоятелна община, трѣбва да има най-малко 50 семейства, а раковчани нѣмаха нито 40! Какво да се прави? Тукъ се прояви дипломацията на раковчани:

— Приеха и заселиха десетина семейства на добри дърводѣлци откъмъ Стара-рѣка.

И законътъ се изпълни. И Раково е вече самостоятелна община, — само̀ експлоатира горитѣ си.

Азъ съзерцавамъ околнитѣ балкани, познати ми отъ детинство. Отъ тази височина се открива широкъ просторъ. Водачътъ мисли, че търся пѫть, та ми обяснява:

— Ей тамъ, при оня зѫберъ камъни е Овчарския кладенецъ. До тамъ ще отидемъ презъ мерата, а отъ тамъ нататъкъ се очертава пѫтека за Жеруна.

Вървимъ... Вървимъ вече около 20 клм. съ пѫть и безъ пѫть, презъ гори и презъ полета, а не срѣщаме не село, но и хора! Затуй, когато сварихме нейковски биволари при Овчарски кладенецъ, азъ се зарадвахъ, като че ли срещнахъ стари приятели. Тѣ ни канятъ на студена вода, а ние вече сме изгладнѣли и питаме:

— Пѫтя за Жеруна?

— Ей тамъ, като прехвърлите оная могила, ще видите пѫть. По-нататъкъ той се раздѣля на три, а вие ще държите въ дѣсно.

Държимъ на дѣсно, но нагазихме пакъ въ гора, — хубава дѫбова гора, да ѝ се ненарадвашъ. Ала елѐте ездете презъ гората да ви видя: вейки и сухи клони ще ми изкаратъ очитѣ, ще ми изпокѫсатъ дрехитѣ Времето минава, а ние по неволя се движимъ бавно, крачка по крачка. Азъ зная, че сме вече близо до Жеруна, — познавамъ планинитѣ наоколо, — но нѣма стигане Най-сетне ето една рѣкичка. Ахъ, да:

— Песи-долъ!

Познатъ ми е. Ето и Крайница. Помня, тукъ имаше лозя, а сега е гора, хубаза дѫбова гора. Но ето и стари череши, останки отъ лозята. Ето насреща Долнитѣ лозя и Жеруна!

Пристигамъ.

Гладенъ, изморенъ, схванатъ надъ семеря, па и жега непоносима. Но едва слѣзълъ отъ коня, и комшията Колю Врагата ме кани на курбанъ — днесъ е Петровдень.

— Туй се казва човѣкъ съ късметъ! Курбанъ имамъ, ще ми дойдешъ!

Отидохъ, разбира се.

Моятъ съселянинъ Йорданъ Йовковъ пише Жеруна Жеруна започнахъ да пиша и азъ. Защото жеруняни казватъ на селото си Жеруна, а не Жеравна, както го пишатъ по купешки. Мисля, че жеруняни най-добре ще знаятъ, какъ се казва селото имъ

За произхода на името Жеруна азъ не мога да кажа нищо положително. Въ всѣки случай то не е отъ Жеравъ, защото жеруняни не виждатъ жерави. По за вѣрване е да е отъ жиръ — огояване на добитъкъ, на свини въ дѫбовитѣ гори. Отъ жиръ лесно е могло да стане Жируна, Жеруна.

Добрияновъ
(Сава Доневъ)

Градъ Елена

По склоноветѣ на величествената Стара-планина, въ подножието на върха Чумерна, 18 клм. северно и 43 км. южно отъ Горна-Орѣховица, центъръ на желѣзопжтната мрежа на сев. България, се намира Елена, градъ на старата българска аристокрация и родно мѣсто на Илариона Макариополски, една отъ голѣмитѣ фигури отъ епохата на нашето национално възраждане. Редовни съобщения съ автобуси свързватъ този живописенъ подбалкански градъ съ Горно-Орѣховската гара. Едно шосе, поддържано въ много добро състояние, минаващо покрай хубавия еленски проходъ, извиква у насъ желанието да посетимъ този хубавъ градъ, чието живописно мѣстоположение привлича винаги голѣмъ напливъ отъ любители на природата. Хижата на Чумерна осигурява на туриститѣ една приятна почивка и имъ служи като изходенъ пунктъ при посещението на околноститѣ, богати съ чудно красиви пейсажи.

Градъ Елена брои приблизително 4,000 жители, които въ по-голѣмата си часть се препитаватъ отъ тъкането на килими („губерчета"). Еленскитѣ губерчета сж прочути съ тѣхния оригиналенъ стилъ, съ хубавитѣ комбинации на шарки. Съ право тѣзи губерчета получиха награда на изложението въ Брюкселъ. Другитѣ жители сж лозари и градинари. Известно е, че голѣмъ брой български градинари, родомъ отъ Елена и околнитѣ села, отиватъ въ Унгария и въ другитѣ страни, отдето се завръщатъ презъ есеньта, за да прекаратъ зимата у дома си.

Градъ Елена е родното мѣсто на множество прочути българи. И новото поколѣние въ този градъ следва примѣра на предшественицитѣ си, като енергично работи за културното повдигане на града.

На северната страна на града по склоноветѣ на Горни и Долни Чукани се намира хубавиятъ държавенъ разсадникъ, основанъ презъ 1911 г., на една височина отъ 345 м. Този разсадникъ разполага съ една площь отъ 100 декара, раздѣлена на 34 парцела въ една овощна градина, — съ ябълки, сливи, зарзали, круши, череши, праскови, дюли, мушмули и пр. Намиратъ се сжщо плодни и декоративни растения: ягоди, малини, френско грозде, кипариси, махони, томарисъ, английски рози присади, черничеви дървета, лозя и градина; паркъ отъ борови и други декоративни дървета: брѣзи, кипариси и т. н. Цельта на разсадника е да отглежда и произвежда черничеви и овощни дървета, които разпращатъ по другитѣ разсадници, когато пъкъ цѣлото производство намира пласментъ въ страната. Макаръ почвата да не е особено плодородна, растенията се развиватъ добре: разсадни-

кътъ е изложенъ на югъ, което твърде много допринася за неговото добро състояние.

Разсадникътъ разполага съ една метеорологическа служба и близо до зданието на разсадника се намира единъ циментиранъ аквариумъ отъ 150 куб. метра, гдето се развъжда рѣчна риба.

Тамъ сѫщо, въ едно съседно здание, се помѣщава столарското училище, основано въ 1924 г. Това училище се състои отъ два отдѣла: мобели и дървени гравюри. Курсътъ му е тригодишенъ и въ него се допущатъ ученици завършили третия прогимназиаленъ класъ. Следъ привършването на курса ученицитѣ получаватъ свидетелство за столари майстори, но сѫ длъжни да практикуватъ още 10 месеца, било въ фабрика, било въ нѣкоя работилница.*)

На сѫщото мѣсто се намира и едно стопанско училище, чийто курсъ е сѫщо три години. Ученицитѣ трѣбва да сѫ свършили прогимназиалния курсъ. При завършване на образованието си тѣ получаватъ свидетелство, което имъ позволява свободно да упражняватъ професията шивачка въ страната. Тукъ тѣ научаватъ и изкуството да бродиратъ (Брюкселска тантела). Единъ подготвителенъ курсъ отъ две години, предназначенъ за млади девици, преминали презъ курса на основното, бѣ организиранъ при последното. Това училище се намира подъ ведомството на Министерството на Търговията, Промишлеността и Труда.

Освенъ тѣзи професионални училища въ града има и една смѣсена прогимназия. Друго културно учреждение е читалище „Напредъкъ", едно отъ най-старитѣ, основано още преди Освобождението. Благодарение на старанията на ржководния комитетъ това читалище съ тази библиотека при него притежава едно хубаво здание съ една хубава читалня и театраленъ салонъ

Околноститѣ на Елена криятъ много естествени богатства. На 16 клм. отъ града се намира каменовжглената мина „Боровецъ", която се експлоатира отъ едно Акц. д-во. Една друга каменовжглена мина, „Бутуръ", отстои на 25 клм. отъ града.

Градъ Елена, който се радва на толкова естествени хубости, ще стане въ бѫдеще единъ отъ най-добритѣ планински курорти.

А. Д.

---

*) Това е писано въ 1935 г. Сега столарского училище е закрито. — Б. на ред.

Градъ Елена следъ влизането въ него на Сюлейманъ-пашовата орда — 22. XI. 1877 г.

(Описание на очевидецъ)

По-долу Еленски сборникъ поднася на еленчанитѣ отъ града и околията единъ документъ, който тѣ, увѣрени сме, ще четатъ не безъ душевно вълнение. Това е едно описание на грозната картина, която е представялъ нашиятъ роденъ градъ следъ обѣдъ на 22 ноември (ст. ст.) 1877 година, когато, следъ отблъсването на руситѣ, той бѣше завзетъ отъ турцитѣ.

Кой би могълъ да ни даде такова описание, освенъ единъ очевидецъ? Такъвъ, при наличнитѣ обстоятелства, е могълъ да бѫде, напримѣръ, човѣкъ отъ турска страна, защото очевидецъ отъ другата страна, българска или руска, не е имало и въ сѫщность не е могло да има.

Турцитѣ не сѫ имали интересъ да описватъ своитѣ вандалщини, а още по-малко е било въ тѣхния интересъ да изнасятъ такива работи на показъ, т. е. да ги обнародватъ. Прочее, единъ очевидецъ на станалото въ родния ни градъ следъ завземането му отъ турцитѣ на 22 ноември 1877 год., който да опише зрелището, което е представялъ градецътъ ни въ това време и това описание да го изнесе въ печата, е могло да бѫде едно малко или много неутрално лице. Такъвъ въ случая е билъ военниятъ дописникъ на свѣтовно известния английски листъ, в „Таймсъ", който е придружавалъ щаба на Сюлейманъ-пашовата армия. Този дописникъ е изпратилъ две кореспонденции за събитията близо до Елена и въ града—следъ влизането на турцитѣ въ него. Едната дописка, изпратена отъ Ахметлии и датувана 4 декември новъ стилъ, е описание на станалото на бойното поле, а другата е писана въ Елена и е описание на станалото тукъ въ сѫщия день, т. е. на 4 дек. н ст.

По-долу ние поднасяме на нашитѣ читатели последната кореспонденция, напечетана въ в. „Таймсъ" въ броя отъ 24 декември (н. ст.) 1877 година.

Снемането на преписъ отъ тая дописка редакцията на „Еленски Сборникъ" дължи на г. д-ръ К. Бобчевъ, който извърши този преписъ презъ време на едно свое престояване въ Лондонъ; а преводътъ — на госпожа Т. Б. За услугата,

която направиха на редакцията както преписвачътъ, тъй и преводачката, ние считаме за свой приятенъ дългъ да имъ изкажемъ тукъ нашата признателность и благодарность.

Елена, 4 декемврий, вечерьта.*)

(Отъ единъ кореспондентъ съ щаба на Сюлейманъ паша**)

. . . Ние сме въ Елена, и разграбването на града е сега въ пъленъ разгаръ. Отъ прозореца на кѫщата, въ която подирихъ нѣколко минути спокойствие, за да нахвърлямъ тия бележки, гледащъ по продължение на главната улица на този малъкъ градъ, азъ виждамъ, какъ бърже върви разорението. За да се получи една представа за това, което става въ тая улица, би трѣбвало то да бѫде фотографирано въ панорама и представено въ неговата цѣлость. Обрисуването съ думи дава само единъ слабъ изразъ за него, тъй както се губи едновременността на събитията. Така, ако кажа, че башибозуцитѣ и черкезитѣ блъскатъ вратитѣ и капацитѣ на прозорцитѣ съ прикладитѣ на пушкитѣ си, разбиватъ джамоветѣ на парчета съ ятаганитѣ си, дупчатъ стенитѣ съ револверитѣ си, изхзърлятъ всичко, което намиратъ изъ кѫщитѣ и магазинитѣ на улицата, читателтъ ще си представи най-много една или две кѫщи, докато това, което азъ искамъ да опиша, става отъ дветѣ страни на пѫтя, по цѣлото продължение на главната улица на Елена, която е по-дълга отъ една миля (около 2 клм.). Въ страничнитѣ улици сѫщо, доколкото това е възможно и тамъ, грабителитѣ сѫ на работа, виейки и ревейки, пияни отъ удоволствието на грабежа и разгорещени до зачервяване отъ възбудата на разрушението.

Само отъ прозореца човѣкъ не може да добие една правилна представа за дивата игра, която вилнѣе; но азъ токущо минахъ на конь, нагоре и надолу, по цѣлото продължение на тази главна улица, не защото очаквахъ да попадна въ такъвъ адъ, а защото бѣхъ привлѣченъ къмъ другия край на града отъ бѣлия флагъ (знамето за примирие), който видѣхъ тамъ, когато се изкачихъ по височината на изоставения руски лагеръ. Намѣрението на турското командуване бѣ да се вематъ мѣрки за предотвратяване разграбването на града отъ нередовнитѣ войски. Три роти трѣбваше да бѫдатъ поставени да отнематъ заграбеното отъ ржцетѣ на тѣзи, които съ нищо не бѣха заслужили участие въ плячката; но въ възбуждението отъ победата това не бѣ изпълнено, и така нередовнитѣ войски сега обсебватъ или пъкъ безумно раз-

---

*) 4 декемврий новъ стилъ = 22 ноемврий старъ стилъ.

**) The Times, Monday, December 24, 1877, p. 10. („Таймсъ", понедѣлникъ, 24 декемврий 1877, стр. 10).

хищаватъ грамадата отъ плячка. Азъ слѣзохъ въ града толкова наскоро следъ войскитѣ, че когато минахъ улицата нагоре, тя бѣше сравнително празна. На единъ малъкъ мостъ надъ една рѣчица, която пресича края на града, лежаха трима умрѣли руснаци, и пѫтьтъ бѣше почти припреченъ отъ единъ убитъ конь, лежащъ още впрегнатъ въ единъ счупенъ фургонъ. Но когато се завърнахъ обратно, башибозуцитѣ бѣха вече нахлули, и скоро улицата се изпълни. Дюкянъ следъ дюкянъ биваше разбиванъ. Ето една бакалница, отъ която се изхвърляха на улицата кожи и мѣхове пълни съ сирене и руско масло,—тукъ, като примамка, служеше захарьта, и башибозуцитѣ тъпчеха съ шепа бучкитѣ бѣла захарь въ пазвитѣ си и въ гънкитѣ на чалмитѣ си, и когато тѣ биваха претъпкани, разпилѣваха останалото по улицата. Вчера трѣбва да е било български праздникъ, защото въ всички бакалници и фурни имаше празднично сладко (кейкъ), на което башибозуцитѣ се нахвърляха съ детска радость. На друго мѣсто пъкъ разграбваха единъ манифактуренъ дюкянъ, и преждитѣ и суровитѣ материяли се изхвърляха навънъ, за да бждатъ тъпкани съ крака, а пъкъ топове платно и платове за дрехи бѣха влачени по земята, и грабителитѣ рѣжеха отъ тѣхъ съ ятаганитѣ си, колкото можеха да задигнатъ. Отъ кръчмарницитѣ бъчвитѣ съ вино се изтъркулваха на улицата и дъната имъ се избиваха, бутилки се хвърляха въ въздуха и падаха долу всрѣдъ тълпата, разбити на парчета. Отъ време на време се случваше стадо подплашени прасета да се втурватъ съ бѣгъ на улицата, изкарани изъ своитѣ кочани отъ грабителитѣ. Тогава се започваше стрелба и гонитба, и беднитѣ животни биваха промушвани или застрелвани съ пушки и револвери, безогледно изпразвани всрѣдъ тълпата. Предъ единъ дюкянъ за коприна лежеше, както бѣше падналъ, единъ старъ българинъ, устреленъ въ гърдитѣ, а малко по-нататъкъ, подъ стрѣхата на една малка гостилница, бѣше прострѣно, вкоченено и изопнато, тѣлото на единъ руснакъ, облѣчено въ чиста, отъ финъ платъ, риза и панталони — очевидно останкитѣ на нѣкоя граждански чиновникъ. Тукъ-тамъ по продължение на улицата лежаха тѣлата на руски войници и на единъ или двама българи, но тѣ бѣха така изтъпкани и смазани, че, докато се върна отъ обиколката си изъ града, тѣ се превърнаха на единъ страшенъ и безформенъ купъ месо.

Всрѣдъ най-широката часть на улицата и приблизително на срѣдата на пѫтя, се намираше триумфална арка, издигната отъ населението въ честь на пристигането на руситѣ, и носеща надписа: „Добре дошли, освободители на българитѣ". Това бѣше само едно бедно сглобяване на дърво и клоне, драпирани съ розовъ и бѣлъ платъ, и изсъхналитѣ клоне и увѣхнали висулки изглеждаха съвсемъ печални,

увиснали надъ жестоката ирония на картината подъ тѣхъ. Голѣма бѣше борбата около кожарскитѣ дюкяни, но най-голѣмо бѣше настървението за българскитѣ вълнени произведения — красивитѣ дълговлакнести килими, козяцитѣ, топоветѣ шаекъ и плъсть; и не единъ натозаренъ грабитель хвърляше това, което по-рано бѣше плячкосалъ, за да се натовари наново съ тѣзи скжпоценни нѣща Поради ранната зима и несъмнено подъ стимула на едно значително търсене отъ страна на руситѣ, запаситѣ отъ тѣзи стоки бѣха твърде голѣми. Съ тѣхъ башибозуцитѣ натоварваха себе си и конетѣ си, а купищата ценни материяли, които тѣ не можеха да отнесатъ и които биха били като отъ Бога пратени за болницитѣ, се разхвърляха изъ улицитѣ, за да се развалятъ въ калъта.

Близо до другия край на главната улицата азъ срещнахъ тълпата де се връща. Тамъ тъкмо сраженето се бѣше свършило, и бѣше последвало предаването на ариергарда. И каква възбудена тълпа бѣше тя . . .

Наскоро следъ това дойдоха рускитѣ пленници, които се бѣха предали; тълпата около тѣхъ бѣше твърде голѣма и подвижна, за да мога да ги преброя, — изглежда да бѣха около 120 души. Тѣ имаха уморенъ и безпокоенъ видъ, и изглеждаше да бѣше добре дошелъ за тѣхъ случаятъ да видятъ едно европейско лице; защото, като минаваха покрай мене, тѣ поздравяваха. Всрѣдъ рускитѣ войници преобладава убеждението, че турцитѣ убиватъ своитѣ пленници, и дори нѣкои отъ офицеритѣ сж на това мнение. Единъ поручикъ, който бѣше заловенъ сутриньта, се молѣше да бжде застреленъ веднага, защото смѣташе, че на мѣстото, кждето го караха, го очаква една още по-лоша сждба. За щастие, намѣри се кой да го успокои. Връщайки се обратно по дългата улица, азъ намѣрихъ дѣлото на разрушението въ неговия разгаръ Бѣха намѣрили ракия. Натъпкани единъ до другъ, всички въоржжени, всички възбудени, мнозина подивѣли отъ необичайната напитка — защото макаръ и мусюлманинътъ да разлиза виното, той обича по-парливия ликьоръ на дистилатора — не обръщащи никакво внимание на това, какъ си служатъ съ оржжието си, и лишени отъ всѣкакво чувство на отговорность, — презъ такава една тълпа да си пробиешъ пжть, трѣбва най-малко предпазливость и търпение. А и общото настроение съвсемъ не бѣше дружелюбно, и вежливото обращение: „Приятелю, сторй малко мѣсто за мене", нѣмаше никакъвъ курсъ. Но когато четири отъ пленитѣ оржжия бѣха изкарани нагоре по улицата, последвани отъ една батарея наши оржжия, отиващи къмъ пжтя за Търново, работата стана още по-лоша. Зрелището на това ново доказателство за триумфа на деня увеличи възбуждението, и артилерията притисна тълпата още по-тѣсно Вед-

нага следъ минаването на орѫдията азъ видѣхъ единъ баши-бозукъ да излиза отъ една кѫща, натоваренъ съ сурова коприна, току що източена отъ тазгодишнитѣ буби. Той бѣше обвилъ тежкитѣ жълти и бѣли челета около чалмата и рамената си; трѣбваше да има около 25 фунта отъ скѫпоценното влакно върху него.

Единъ бимбашия, който минаваше, закупи цѣлата тая грамада за едно кайме (банкнота) отъ 20 пиястра — по-малко отъ два шилинга. Сега се почваше вече единъ сѫщински пазарь, претоваренитѣ грабители продаваха всичко, каквото тѣ и и тѣхнитѣ коне не можеха да носятъ,—и то за каквато и да било сума, която можеха да получатъ. Парчета финъ шаекъ, струващи 5 лири, се предлагаха за 4 пиястра,—2 пиястра бѣше цената за единъ руски мускетъ; дълговлакнести килими, (губерчета), които много се ценѣха и струваха 6 лири, се продаваха по 8 пиястра. Отъ артикулитѣ на българското облѣкло, кожени палта, антерии отъ коприна, смѣсена съ вълна, вие можехте да имате цѣла кола за една шепа дребни монети, стига само да имате кола или поне нѣкаква далечна сигурность, че можете да се сдобието съ такива, преди руситѣ да превзематъ отново Елена. Но на два деня пѫть не можеше да се намѣри нито кола, нито товаренъ конь; всичко бѣ реквизирано за военниятъ транспортъ.

Жалко бѣше да се присѫтствува на такава една сцена на необуздано разхищение, разрушение и загуба на полезни блага — загуба, защото тѣ оставаха не въ рѫцетѣ на тия, на които трѣбваше. Съ малко предвидливость и бързина въ действието всичко можеше да бѫде спасено, и съкровището щѣше да получи отъ продажбата на нѣща, поддаващи се на разпродажба и ненуждни за армията, една по-голѣма сума отъ тая, съ която затрудненото министерство на съкровището е разполагало отъ дълги времена. Жителитѣ на Елена трѣбва да сѫ напуснали града много малко преди нашето влизане въ него, защото, макаръ всички кепенци на дюкянитѣ да бѣха спуснати и заключени и на жилищата да бѣха затворени както вратитѣ, тъй и прозорцитѣ,—състоянието на кѫщитѣ показваше ясно, колко бързо е било бѣгството. Нищо не е взето; огньоветѣ горѣха и котлитѣ врѣха на тухленитѣ машини. Въ гостилницитѣ маситѣ бѣха сложени; хлѣбътъ бѣше въ пещитѣ, рѫчната работа лежеше захвърлена, и всичко свидетелствуваше за внезапното прекѫсване на едно спокойно сѫществуване. Очевидно, при събуждането си Елена не е била смутена отъ никакво предвиждане за това, което имаше да стане; всичко въ градеца е било работа, удобство, сигурность и спокойствие. Освободителитѣ сѫ били тамъ—подъ поздравяващата ги съ „добре дошли“ триумфална арка; тамъ сѫ били лагеритъ имъ и орѫдията имъ, тѣхнитѣ сигнални трѫби сѫ кънтѣли изъ улицитѣ; поста-

вени изъ града сѫ били тѣхнитѣ наредби, тѣхнитѣ полицейски заповѣди, тѣхнитѣ постове. Още слънцето не се е скрило, и ето всичко вече е промѣнено; българитѣ сѫ бѣжанци, тѣхнитѣ кѫщи и имота имъ сѫ разграбени и разрушени, тѣхнитѣ покровители, съ изключение на малцина, сѫ пленници, или лежатъ студени и вцепенени на полето. Само нѣколко стари жени, изглежда, че сѫ останали въ града. Въ моята недавашна разходка азъ видѣхъ една или две отъ тѣхъ да тичатъ слисани нагоре-надолу, изложени на подигравки и викове, които правѣха тия бедни създания да треператъ и да търчатъ още по-бързо. Но азъ не видѣхъ да се извърши насилие надъ тѣхъ и мисля, че мога да се надѣвамъ, какво такова не е било извършвано. Че за тая цель сѫ били дадени най-строги заповѣди, е известно, но все пакъ не бѣха взети достатъчно предпазителни мѣрки да се предотвратятъ изстѫпленията, и ако сражението бѣше станало съгласно съ плана, и ако цѣлото население бѣше заловено въ клопка, страхъ ме е, че щѣхъ да имамъ по-други работи да разправямъ. Нека обаче се отдаде дань на факта, че разграбването на Елена въ никой случай не бѣше едно честуване на жестокость, както бѣ едно празднество на разхищение

Главнокомандуващиятъ вече замина обратно за Ахметли, кѫдето азъ ще го последвамъ.

Еленски ликове

Иларионъ Ловчански, митрополитъ Кюстендилски

Единъ отъ най-характернитѣ фактове отъ духовния животъ на родния ни градъ Елена, въ миналото, е обстоятелството, че той е далъ на Българската църква двама видни нейни иерарси и безкраенъ низъ свещеници и монаси, подвизавали се по всички краища на отечеството ни. Този забележителенъ фактъ се опитва да обясни до нѣкѫде проф. М. Арнаудовъ въ своята известна биография на Илариона Макариополски. Нѣмайки на ржка податки за семейното възпитание на Илариона—Цонча Стояновъ Михайловски—г. Арнаудовъ изтъква само онзи религиозенъ мистицизъмъ, който въ епохата на Иларионовото детство и юношество е могълъ да обхване нѣкои по-чувствителни натури, подобни на Илариона. „Иларионъ вижда свѣтъ — казва неуморимиятъ този историкъ на духовното ни и народостно възраждане — въ трудна и паметна за народа си година. Война (по право—в о й н и), епидемии, гладъ сѫ разсипали населението на България, и то стои въ пълна неизвестностъ предъ бѫдащето. Една отъ онія катастрофи, които тъй често се повтарятъ въ тъмнитѣ робски времена, застрашава сѣкашъ самото сѫществуване на българското племе. . . Въ тази епоха на голѣмъ европейски катаклизъмъ (похода на Наполеона въ Русия), на последици отъ кърджалийскитѣ опустошения, на чума, на жестоко потушени възстания и на непрестанни руско-турски войни, спада детинството на Илариона. И това стечение на събитията обяснява до известна степень насоката, която взима духовното му развитие. Потресъ отъ преживѣното и чутото, мрачни изгледи за бѫдащето, грижа за спасение на нравственото а з ъ, тласкатъ чувствителнитѣ натури къмъ онзи религиозенъ мистицизъмъ, който ги обрича на апатия къмъ свѣтския животъ, доставяйки имъ единъ дълбоко жадуванъ миръ. Въ тази посока действуза навѣрно и хилендарското духовенство съ поддържаното отъ него въ школата черковно четиво, особено съ житиетата на светци, въ които се величае аскетическиятъ подвигъ“*).

---

*) Проф. М. Арнаудовъ. И л а р и о н ъ М а к а р и о п о л с к и и Б ъ л г а р с к и я т ъ ч е р к о в е н ъ в ъ п р о с ъ, — въ юбелейния сборникъ, издаденъ по-случай 50-годишнина отъ смъртьта на Илар. София 1925 г., стр. 16 и 18.

Десеть години по-въздрастенъ отъ Стояна (Цонча) Ст. Михайловски, Иванъ Ивановъ отъ Еленскитѣ колиби Горни Чукани, сетнешниятъ Иларионъ Ловчански, е изпиталъ, може би, върху себе си въздействието на сжщитѣ условия и събития на епохата и на мѣстото, и ние виждаме и двамата сетнешни български иерарси намѣрили своето призвание въ духовно подвизание. И двамата юноши напущатъ бащинъ домъ и отиватъ въ мънастирь—единиятъ въ светогорския мънастирь Хилендаръ, а другиятъ въ Кжпиновски мънастирь Св. Николай, недалечъ отъ Елена. Нека още забележимъ тукъ, че и близостьта до Елена на последния мънастирь, както и на другитѣ — Плаковския Св. Илия, Мирданския Свети 40 мжченици, на които мънастири дълги години игумени сж били еленчани, а последниятъ и основанъ отъ еленчанина архимандритъ Хаджи Кесария Хорозовъ*), безъ съмнение, е упражнявала своето влияние върху религиозния настрой на околното население.

Но двамата видни иерарси на църквата ни, родомъ еленчани, бидейки все пакъ възпитани въ различна семейна срѣда, получили въ последствие различно и по степень и по характеръ образование, при това отличаващи се и по личнитѣ си индивидуални качества,— тѣ заставатъ предъ насъ като два различни типа църковни деятели.

Какъвъ е билъ Иларионъ Макариополски, за жалость, за кратко време само — и митрополитъ Търновски, това моитѣ съграждани еленчани знаятъ отъ известнитѣ му биографии, отъ които първата написана отъ нашия съгражданинъ, покойния Миланъ Радивоевъ,—както и отъ многото писано и разказвано за него. Между това, до колкото съмъ забелязалъ, тѣ малко знаятъ за Илариона Ловчански, за когото и съвсемъ малко е писано, при всичко че не пропущатъ случай да го сочатъ, като виденъ и заслужилъ синъ на Отечеството, излѣзълъ отъ Елена. Прочее, умѣстно, полезно и поучително ще бжде, да посветимъ на този сжщо така бележитъ еленски ликъ нѣколко страници въ тая втората книга на нашия Еленски сборникъ. Па и вънъ отъ това съображение на мѣстенъ патриотизъмъ, Иларионъ, по думитѣ на проф. Йорд. Ивановъ, било за това, че е първиятъ избранъ български екзархъ и единъ отъ първитѣ български владици, било, че е пръвъ и последенъ

*) Вж. Звезделинъ Цоневъ, Старини изъ Българска земя. Томъ I, Пловдивъ 1937, стр. 29—30. — Този сжщиятъ архимандритъ Хаджи Кесарий е билъ кандидатъ на ловчанци за първи екзархийски митрополитъ на Ловч. епархия, но кандидатурата му пропаднала поради това че, въпрѣки другитѣ си ценни качества, като духовникъ, не е ималъ нужднитѣ богословски познания. Твърдението на Цонева, че тя пропаднала „поради гръцки интриги", е недомислие. — Чт. Ст. Станимировъ, „Изъ черк. история на гр. Ловечъ" — въ сб. Ловечъ и Ловчанско, кн. II, стр. 56—59.

екзархийски Кюстендилски митрополитъ, заслужва повечко внимание*).

За цельта ни, т. е., за нашия кратъкъ очъртъ на жизненото поприще на постриженика отъ Кжпиновския мънастирь Св. Николай, сетнешния Иларионъ, епископъ Ловчански, първоизбранъ екзархъ на възстановената Бълг. независима църква, починалъ като митрополитъ Кюстендилски въ 1884 год,—ще си послужимъ, на първо мѣсто, съ автобиографскитѣ бележки, които самъ дѣдо Иларионъ ни е оставилъ, бидейки именно Кюстендилски митрополитъ. Откриването на тая автобиографска скица на дѣда Илариона въ архивата му въ Кюстендилъ и обнародването ѝ длъжимъ на проф. Йорданъ Иванозъ (вж. цитираното му по-горе съчинение, стр. 339—341). Ние ще се възползуваме най-първо отъ животописнитѣ бележки на стареца, като за нашата цель ги допълнимъ съ другитѣ добре известни фактове и сведения за живота и архипастирската му дейность.

Дѣдо Иларионъ дава за себе си следнитѣ сведения. Той се е родилъ въ 1800 или 1801 год. въ гр. Елена. Буквално съ следнитѣ думи той почва своитѣ животописни бележки: „Наше смирение роденъ (съмъ) въ селото Елена, сега нареченъ градецъ, на 800 лѣто или 1801". Родителитѣ му Иванъ и Васила, православни българи, при светото кръщение го нарекли Иванъ. Докато още билъ въ Елена, Иванъ се училъ въ мѣстната килия, а по-нататъшно образование получилъ въ Кжпиновския мънастиръ Св. Николай. „Въ онова време, бележи дѣдо владика, въ училищата преподаваха църковно учение—часослозъ и псалтирь; граматика, катихизисъ и политически науки отнюдь не се знаеше. Насъ въ мънастиря, въ разстояние на 27 години, всѣки день ни караше стареца да прочитаме жития на светитѣ Отци, пролози, беседитѣ на св. Ивана Златоустъ, алфавитъ духовний, Ефремъ Сиринъ и др. Ние прочитахме, прибавя „Иоанъ чтецъ", и старецътъ ни тълкуваше". На 1819 г. (?) Иванъ приелъ монашество и се нарекълъ Иларионъ; въ сѫщото време той билъ рѫкоположенъ за дяконъ отъ търновския митроподитъ Иоаникий, когото въ 1821 г. турцитѣ обесиха въ Цариградъ, както това напразиха и съ други подозрѣни гръцки иерарси. Въ времето на приемника Иоаникиевъ, Илариона Критянинъ (1821—38), архидяконъ при Търн. митрополия идва единъ скроменъ монахъ на име Хаджи Иларионъ, който служилъ при него 15 до 16 години. „Отчасти и отъ него получихъ образование", казва дѣдо владика. При следнитѣ търновски митрополити — Панарета (1838—48). Неофита (1840—46), Атанасия (1846—48) и пакъ при Неофита, при повторното

*) Вж. Сѣверна Македония отъ Йорданъ. Ивановъ — София, 1906, стр. 339.

му идване за търновски митрополитъ (1848—56)—иеродяконъ Иларионъ продължилъ службата си цѣли 14 години, като по́сетне билъ архимандритъ и протосингелъ. Въ последното звание—протосингелъ—той служилъ именно при Неофита.*)

Въ оцѣлѣлия Поменикъ—триптихъ на Кжпиновския мънастирь, почнатъ по всѣка вѣроятность отъ 1700 г., който поменикъ е единъ цененъ исторически документъ, съхраняванъ сега въ Археологическия музей въ София, намираме следната най-ранна автобиографска записка отъ постриженика на мънастиря, „чтеца Іоанъ“:

„Отъ селу Елена—

„Знайну струвамъ азъ Іоанъ чтецъ кугату до́духъ въ монастирь при духовнаго моего отца архимандрита Хаджи Нефталима сѣне 1810; постриженъ на сене 1818, сасъ мое недостоинство поставленъ бихъ дияконъ Иларионъ и бихъ сасъ отца моего заедно на Іеросалимъ и духовный мой братъ Паисия.

Когато писахъ сие писание сене бяше ,ѿкѳ“ (1829).**)

Отъ тая автобиогр. записка на „чтеца Иоанъ“,— очевидно бѫдещиятъ Иларионъ Ловчански—се учимъ първо, че момчето Иванъ Ивановъ отъ „селу Елена“ постѫпилъ въ Кжп. мънастирь на 1810 г., т. е. на 9—10 години; че старецътъ на когото е билъ четецъ, е билъ дългогодишниятъ игуменъ на мънастиря, архим. Нефталимъ; че на 1818 г. четецътъ Иоанъ билъ постриженъ за монахъ и ржкоположенъ за дяконъ,— неизвестно кое време той придружавалъ своя духовенъ отецъ на поклонение въ Иерусалимъ — отъ тукъ на пръвъ погледъ необяснимото по-сетнешно титулуване на Илариона—Хаджи Иларионъ. Годината 1818, която четецътъ Иоанъ дава като дата, когато е билъ „поставленъ“ дяконъ, не се съгласява съ оная, която владиката показва въ кюстендилскитѣ си бележки. Въ нея вече 78-годишниятъ дѣдо Иларионъ казва, че поелъ монашески и дяконски чинъ на 1819 лѣто. По-вѣрна ще бѫде първата дата, понеже е писана въ време много поблизко до записванитѣ събития. Впрочемъ въ снимката отъ поменика на Кжпинския мънастирь датата на постриженето

*) Чт. Изъ черковната исторня на гр. Ловечъ отъ Ст. Станимировъ — въ сборника Ловечъ и Ловчанско, кн. II. София, 1930, стр 30.

**) Извадки (фотографически снимки) отъ поменика на Кжп. мънастирь обнародва младиятъ усърденъ издирвачъ на наши мънастирски старини, Звезделинъ Цоневъ, въ току що издадената отъ него по-горе цитирана книга „Старини изъ българска земя“, отъ която азъ се възползувахъ, преписвайки си животописната бележка на „чтеца Иоанъ отъ селу Елена“, безъ да спазвамъ палеографскитѣ особености на Поменика, въ който тя е вмѣстена, понеже пишъ популярень очьртъ, а научно изследване. Види се, обаче, че Цоневъ погрѣшно чете записката на „чтеца“ Іоанъ, понеже писмото е нечетливо и въобще дефектно. Не съмъ увѣренъ, дали и азъ го чета безпогрѣшно.

и ржкополагането за дяконъ не се чете ясно, то може да е и 1919,—въобще текстътъ на цѣлата бележка е дефектенъ.

Неофитъ пращалъ протосингела си по епархията да събира владичнината (владишкия данъкъ) и, за да има по-голѣмъ авторитетъ както предъ властьта, тъй и предъ паството, той го ржкоподожилъ за епископъ съ титлата Аксиополеосъ (Аксиополски). „Следъ три години казва въ автобиографическата си бележка Иларионъ, — даде ми Ловчанската епархия, която управлявахъ 20 години. И на 1872 г., като бѣхме въ Цариградъ, опредѣлихъ се за Кюстендилски митрополитъ, гдето и днесъ пребивавамъ ето стана 6 години". (Писано въ 1878 г.).

Ние предадохме автобиографскитѣ бележки да дѣда Илариона почти буквално, като само уточнихме (прецизирахме) нѣкои отъ тѣхъ, а други, — напр. досежно митрополититѣ, при които е служилъ, — допълнихме отъ други податки. Проф. Йорд. Ивановъ, като ги обнародва, забелязва: отъ скромность дѣдо Иларионъ и не поменува дори за такива фактове отъ жизненото си поприще, като тоя, че той е билъ председатель на свикания въ Цариградъ въ 1871 г. Български Народенъ съборъ, а по-сетне, въ 1872 г.,—избранъ и за екзархъ на възстановената, следъ 500 години, независима Българска църква. Животописнитѣ бележки на дѣда Илариона сж въ сжщность единъ скелетъ, който по-долу ние ще се постараемъ да изпълнимъ съ плъть, като му придадемъ всички други познати намъ сведения и фактове изъ житието на Илариона Ловчански, митрополитъ Кюстендилски, родомъ, както самъ отбелязва,—„отъ селото Елена, сега нареченъ градецъ". Тия сведения и фактове грижливо е събралъ и най-добросъвестно се е постаралъ да изтълкува и надлежно прецени, известниятъ нашъ просвѣтенъ деецъ и църковенъ историкъ, г. Ст. Станимировъ,—въ цитуваната вече по-горе негова статия „Изъ черковната история на гр. Ловечъ", обнародвана въ кн. II на сборника „Ловечъ и Ловчанско", издание на Ловчанското културно-благотворително дружество въ София, г. 1930, стр. 5 – 87.

Въпросъ за родното мѣсто на Илариона Ловчански не би трѣбвало да става, следъ като имаме и неговото свидетелство, че е отъ Елена. Между това тъкмо това негово свидетелство е дало поводъ за известно разногласие относно до мѣсторождението му. Разбралъ въ буквaленъ смисъль посочването на дѣда Илариона, въ неговитѣ Кюстендилски автобиогр. бележки, че той е роденъ въ Елена, г. Станимировъ поправя Тома Васильова, който въ една своя статия за дѣда Ил., за която ще стане дума по-долу, бележи, че той е родомъ отъ Еленскитѣ колиби. Между това Тома Васильовъ, като тетевенецъ, бидейки отъ Илариоповата епархия и, при това, служилъ известно време въ Елена като околийски началникъ, наскоро

следъ Освобождението, вѣрно е посочилъ, че първиятъ владика българинъ, светителствувалъ въ Ловчанската епархия презъ време на турското владичество и на фанариотската църковна власть, е наистина отъ Еленски колиби. Нему е оставало само да прибави — отъ близкитѣ току до Елена колиби—Горни Чукани; атѣ сѫ толкова близко, че, разположени на една височина северно отъ града, тѣ се виждатъ отъ по-високитѣ и открити къмъ северната страна еленски кѫщи. И попъ Йовчо отъ Трѣвна, Илариновъ съвременникъ и, както трѣбва да се предполага, лично съ него запознатъ, като отбелязва въ известния свой Лѣтописъ датата на посвещението му за епископъ, посочва, чо този новопоставенъ епископъ „Болгаринъ“ е родомъ отъ с. Елена — Чуканитѣ. Но и дѣдо Иларионъ, като се е казалъ, че е родомъ отъ Елена, не е сгрѣшилъ, защото, първо, малкитѣ близки до Елена колиби Горни и Долни Чукани, състоящи отъ по нѣколко кѫщи, не образуаатъ дори отдѣлна община, а се числятъ къмъ Еленската. При това жителитѣ отъ Еленскитѣ колиби почти винаги се показватъ като „еленчани“, което е и понятно и целесъобразно.

Ние се спрѣхме малко повечко на въпроса за родното мѣсто на Ил. Ловчански, за да отстранимъ недоумението, което може да възникне по този въпросъ вследствие на двойственото указание на неговото родно мѣсто. Това се налагаше толкова повече, че и високопреосвещений Максимъ Пловдивски, който като юноша е билъ анагностъ при дѣда Илариона, показва, че той билъ родомъ отъ Церова Кория!*)

Дѣдо Иларионъ доста подробно ни осведомява, какво е било образованието му — образование, присѫщо на неговото време въ нашето отечество—килийно и мънастирско. То се е почнало въ Елена – въ килията и продължило въ Кѫпиновския мънастирь. Сега ние можемъ да посочимъ и кои му сѫ били учителитѣ въ еленската килия. Това узнаваме отъ работата на проф. С. С. Бобчевъ, печатана въ тая книга на Еленски Сборникъ. Пѫтемъ той ни казва (стр. 33), че малкиятъ Иванъ Ивановъ отъ Чуканитѣ, бѫдещиятъ Иларионъ Ловчански, се е училъ въ Елена, между други, при нѣкой си даскалъ Николай Михалюзъ, гръкъ отъ островъ Станкьо, който билъ пѣвецъ при владиката Даниилъ въ Търново, а по-преди при сѫщия въ Нишъ, и научилъ много добре българ. езикъ. Пакъ по указание на г. С. С. Бобчевъ, чуканчето Ив. Ивановъ се е училъ и при попъ Дойна (стр. 73). Въ своитѣ спомени за Илариона Ловчански дѣдо Максимъ Пловдивски бележи, че той въ детинство билъ овчарче и съ въодушавление разправялъ за бащиното огнище. Повече за детството на Илариона въ Елена нищо не знаемъ.

*) Вж. „Ловечъ и Ловчанско,“ стр. 76.

Не би следвало да има разногласие и относно до годината, когато Иларионъ е билъ ржкоположенъ за епископъ, и непонятно е, гдето проф. протоиерей Ив. Гошевъ и г. Ст. Станимировъ приематъ, че това е станало въ 1849 г. Между това въ попъ—Йовчевия лѣтописъ подъ 1850 16 юлий четемъ следното: „Поставленъ епископъ Аксиополеосъ Болгаринъ отъ село Елена (Чуканити) преждний протосингелъ хаджи Иларионъ (вж. Сб. за нар. умотв. наука и кн., кн. III 1890, стр. 390) И Пантелей Кисимовъ, по-младъ Иларионовъ съвременникъ, въ своитѣ „Исторически работи" посочва сжшата година, само че се различава отъ попъ Йовча по указание на месеца: той твърди, че ржкополагането е станало въ Арабанаси на 11 юний 1850 въ църквата св. Тройца при стечение на много народъ, като на извънредно събитие—ржкоположението на първи владика българинъ. Коя е точната дата касателно месеца, да ли посочената отъ попъ Йовча, или Кисимовата, може да се установи отъ запазения старъ митрополитски кодексъ (кандиката) въ Търново, което впрочемъ не е и толкова важно. Обаче за годината не може да има никакво съмнение. Нея приема и проф. Ив. Снѣгаровъ въ недавно обнародвания си трудъ „Търновски митрополити въ турско време". основанъ на архивни податки.*) Проф. Снѣгаровъ поправя Кисимова въ неговата грѣшка, че Иларионъ нея година е станалъ Ловчански, докато такъвъ той е станалъ въ 1852, а преди това е билъ, като епископъ Аксиополски, викарий на митрополитъ Неофита, който и го ржкоположилъ за епископъ въ Арбанашката църква св. Димитъръ, а не въ църквата св. Троица или св. Архангели, както неточно и различно си спомня Кисимовъ. Следъ студията на проф. Снѣгарова, който посочва и архивнитѣ извори за своитѣ податки, не може да има вече никакво разногласие относително до това, че именно въ 185[illegible] (юний или юлий месецъ) търновскиятъ митрополитъ Неофитъ Византиосъ, за да спечели благоразположението на паството си, което не го е искало, ржкоположилъ своя протосингелъ хаджи Илариона за епископъ съ титла Аксиополски**), а въ 1852 опредѣлилъ сжщия за Ловчански епископъ. Въ тая сжщата 1852 г. той ржкоположилъ новия си протосингелъ Доротея отъ Копривщица за Врачански епископъ като за протосингелъ пъкъ приелъ сжщевременно архим. Илариона Стояновичъ отъ Елена, сетнешния епископъ Макариополски.

Кисимовъ си спомня, че ржкополагането на хаджи Илариона за епископъ станало въ с. Арабанаси, лѣтната рези-

*) Сп. на Бълг. Акад. на наукитѣ, кн. LII, кл. Ист.-филол. 25 1935 г., стр. 248.

**) Аксиополеосъ — Аксиополски — отъ стария, „славенъ нѣкогажъ градъ Аксиополъ", който се сочи да е билъ при Черна вода, Добруджа.

денция на митрополитъ Неофита, при стечение на много народъ отъ града (Търново) и околнитѣ села. „Това бѣше първата народна радость за първия българинъ владика, ржкоположенъ за такъвъ въ старата столица, — събитие знаменито, историческо, поне за такова азъ съмъ го отбелязалъ съ ученическо възхищение въ паметната си книжка.*) Намъ е понятна тази „народна радость": не е ли била тя едно предчувствие, едно предзнаменование, че не е далечъ деньтъ, когато този народъ ще посрѣща другиго Илариона—Макариополски, вече митрополитъ Търновски, и то като иерархъ на новоучредената Българска Екзархия, на възстановената независима Българска църква.

Ржкополагането на „болгарина" Хаджи Илариона за епископъ се е празднувало, казва съвременникътъ Пантелей Кисимовъ, като събитие знаменито, историческо", понеже се е чувствувало като придобивка на българинщината, бидейки той първи епископъ отъ българска народность презъ време на гръцката духовна власть въ нашето отечество. И самъ Иларионъ изтъква не веднъжъ тая своя преднина. Обаче, не е съвсемъ точно, той да се смѣта за първи епископъ отъ българска народность презъ тази епоха. Първи по време епископъ отъ нашата народность следва да се смѣта Софроний Врачански; но понеже неговото ржкополагане за епископъ — пакъ въ Търново — е станало въ тъжде размирно и усилно за българитѣ време — въ самия край на XVIII столѣтие (1794 г.)—време, когато у нашитѣ сънародници не е имало живо народностно съзнание, никой не го е почувствувилъ като придобивка на българщината. Това не значи, обаче че то не е упражнило своето въздействие върху духа на народа ни. Самъ Софроний ни разказва трогателно въ житието си, че като стигналъ въ епископията си, която тогава не била „по-долу отъ затворка" (тъмница), християнитѣ го приели радостно: „И ходехъ по църквитѣ въ недѣлнитѣ и праздничнитѣ дни и полагахъ поучение по нашему болгарскому язику, а они християни, като не чули отъ другий архиерей таковое по нашему язику поучение, имаха ме като едного философа.

II

Служитель въ Търновската митрополия, било като архидяконъ, или архимандритъ, било като протосингелъ, или епископъ Аксиополски, викарий на митрополита, нашъ Илариона не е ималъ възможность да се прояви съ нѣкакви свои дѣла, които да ни даватъ основание да сждимъ за него тъй или инакъ. Едно е обаче положително и до-

*) Чг. „Исторически работи" — въ сп. Бълг. сбирка (и отдѣлно), г. V, 1898, стр. 131 (бел. подъ текста) и 636—37.

стойно за отбелязване, а то е, че казанитѣ свои служби той е изпълнявалъ безукорно и преданно, за което свидетелствува, между друго, непрекѫснатата му 25-годишна служба при четирма митрополити И което е особено важно, Иларионъ прекарва, като църковенъ служитель въ Търновската митрополия, една такава школа, която подготвя отъ него единъ отъ най-опитнитѣ и вѣщи наши църковни деятели. „Какъвъ собствено бѣше Иларионъ"? — се пита Тома Васильовъ, и отговаря: — „вѣщъ църковникъ съ слабо образование, т. е. такъвъ, каквито бѣха повечето гръцки владици въ България".*) Това е вѣрно, но кой другъ отъ българскитѣ тогавашни архиереи еималъ неговата църковна вѣщина, и не е ли било това едно ценно преимущество — не само за онова време, но и за днешното? При това, този „вѣщъ църковникъ, съ слабо образование", преданъ служитель на гръцкитѣ владици, не само не е крилъ, но винаги е изявявалъ своитѣ б ъ л г а р с к и чувства и разположения.

Да видимъ, прочее, какъ се проявява Иларионъ, като Ловчански епископъ, т. е. въ едно вече самостоятелно служебно положение. И преди още да бѫде пратенъ въ Ловечъ и следъ това, Иларионъ, и като Аксиополски и като Ловчански, се е показвалъ като добъръ българинъ, който горещо обича „премилото си отечество България". Това отбелязва и подчъртава особено г. Ст. Станцимировъ въ поменатата си по-горе обстойна статия „Изъ черковната история на гр. Ловечъ" (стр. 33) и за доказателство привежда мѣста отъ писмо на Илариона до хаджи Викентия Зографски въ Хилендарския мънастирь на Св. Гора—и отъ писмата му до неговия, както се вижда, задушевенъ приятель, добре известния на времето търновски учитель и общественъ деятель, Никола Златарски (баща на покойния проф. В. Н. Златарски). Тъй, въ писмо до учителя Златарски отъ 6 дек. 1859, той му пише: „Увѣренъ съмъ, че знаете, какво съмъ чистъ българинъ". Въ друго писмо, отъ 4 априлъ 1861, той пише: „Вие ни знаете толкозъ години, усърдни ли сме за родътъ си или не, тожде и всичкитѣ търновци; ала какво да сторя, тѣсно ми е отвсюдо (т. е. отвредъ). — Каква е тая „тѣснота отвсюду", която е измѫчвала стареца, ще видимъ по-долу. Въ писмо до съборния старецъ хаджи Викентий, една отъ забравенитѣ свѣтли личности отъ неотколешното ни минало, Иларионъ възт ржено изказва радостьта си, че „нашето мило отечество стремително начена да преуспѣва къмъ образование".

К а т о п р и в е ж д а м ѣ с т а отъ писмата на Илариона до учителя Н. Златарски, обнародвани отъ проф. В Златарски въ „Приложение на Църковенъ вестникъ", кн. III, 1901, г-нъ

*) Вж. статията му „И л а р. Л о в ч а н с к и и Ц ъ р к о в н и я т ъ в ъ п р о с ъ — въ сп. „Духовна култура", София, год. I, 1920, кн. 1—2 стр. 110.

Станимировъ ни го рисува съ следнитѣ думи: „Иларионъ се проявилъ като човѣкъ на своето време и полагалъ голѣми грижи за училища въ епархията си. Нека наумимъ, че тъкмо по онова време, въ цѣла България народътъ ревностно работи за откриване на училища И еп. Иларионъ не само насърдчава паството си да отваря български училища, но и усърдно работи а откриването на такива училища и снабдяването имъ съ добри учители" (цит. статия, стр. 33). Иларионовата „ревность по рода своего" (От. Паисий) и залѣгането му за народната просвѣта подчертава и ловчанецътъ Гено Ивановъ, историкъ и битописатель на родното си мѣсто*). Въ официялнитѣ си сношения съ подведомственитѣ духовни лица еп. Иларионъ си служи само съ български езикъ и се подписва съ български писмена. На единъ осветенъ отъ него (1860 г.) антиминсъ, отбелязва протоиерей проф. Гошевъ, Иларионъ умишлено написва обичайния осветителенъ надписъ въ следующия видъ... се освети отъ Ловчанския епископъ Иларіона, родомъ болгарина изъ търновското село Елена".**) Умишлено, казва от. Гошевъ, понеже тъкмо въ това време патрияршескиятъ националенъ съветъ въ Цариградъ се подиграва съ българщината и вика до Бога, че нѣмало българи, а имало само българогласни елини. Въ едно свое писмо до цѣлата Търновска епархия той приканя народа да подкрепи парично изграждането на една „народна църква" въ Цариградъ, въ която да се служи на „нашия матеренъ езикъ — българския".***) И Тома Васильовъ, който ни е далъ, както самъ той забелязва една доста неблагоприятна характеристика на Иларіона, казва за него въ тоза отношение, че нито въ проповѣдитѣ си, нито въ обикновения си говоръ, си е служилъ съ гръцки езикъ, но прибавя, че българскиятъ му говоръ наподобявалъ „гозора на гръкъ". Какъ малкиятъ Тома Васильовъ, юноша отъ срѣдня школска възрасть, е могълъ да забележи това и да си го спомня на стари години, не ни е понятно. Отъ кореспонденцията, обаче, на дѣда Иларіона съ даскалъ Никола Златарски въ Търново ние виждаме, че той си служи съ единъ славянобългарски езикъ, какъвто сж употрѣбявали всички наши книжовници отъ това време, особено отъ духовното звание, а въ обиходния си говоръ той си е приказвалъ, навѣрно, както приказватъ въ Търново и частно — въ родното му мѣсто Елена.

Важенъ епизодъ отъ живота и светителската дейность на Иларіона Ловчански е неговото временно управление на

*) Вж. „Приносъ къмъ черковното минало на гр. Ловечъ" отъ Гено Ивановъ—въ „Ловечъ и Ловчанско", кн. VI, София, 1934, стр. 28—29.

**) Чт. цит. по-горе статия на проф. Гошевъ въ „Бълг. Историческа библиотека", стр. 224.

***) Все тамъ.

Търновската епархия. Това е било приблизително отъ ноември 1855 до юний 1858 и се е наложило следъ вторичното махване отъ Търново на митрополитъ Неофита. Като отбелязва това обстоятелство, проф. Гошевъ казва: „Следъ патриарха Ефтимия сега на търновската катедра, може би за първи пѫть, седи пакъ българинъ, но, за жалость, човѣкъ, който не се е проявилъ съ смѣлость, а, както изглежда, с а м о с ъ г о л ѣ м а в ѣ р а и н р а в с т в е н а ч и с т о т а" (курс. мой).

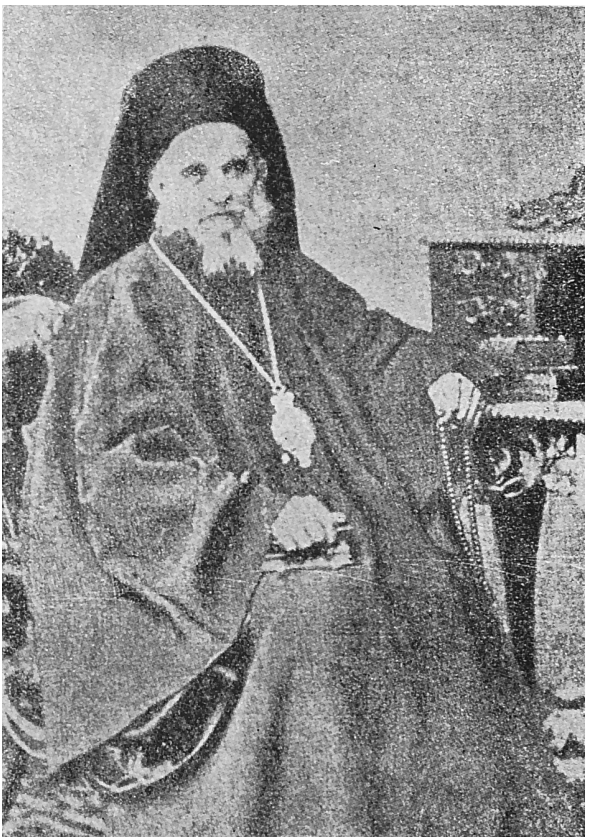

Иларионъ Ловчански, митрополитъ Кюстендилски

Наистина, ако преосвещ. Иларионъ бѣше съчетавалъ въ своята личность голѣма вѣра и нравствена чистота съ смѣлость и решителность, отъ него, може би, щѣше да излѣзе единъ църковенъ служитель и общественъ деецъ отъ типа на Илариона Макариополски; но, все пакъ, за еднъ духовенъ пастирь на първо мѣсто е необходимо да

се отличава именно съ дълбока вѣра и нравствена чистота. И Тома Васильовъ, който е наклоненъ да сочи у Илариона повечето отрицателнитѣ му качества, не пропуща да отбележи християнскитѣ му добродетели. Така, той сърдечно разказва за постничеството на Илариона. Една година, когато билъ въ Тетевенъ на гости у бащини му, — а това било презъ цѣли едни Велики пости—владиката ядѣлъ само хлѣбъ и салата отъ радика съ оцетъ и дървено масло. Той обичалъ да милва децата; когато проповѣдвалъ, а това било у него обичайна работа,—той силно се вълнувалъ отъ въодушевление. Наистина, кога пѫтувалъ по епархията, придружавалъ се отъ голѣма свита: дяконъ, гавазинъ, сеизинъ, готвачъ и неразлѫчния Иванчо, неговъ племенникъ, който му билъ и секретарь, и касиерь, и съветникъ,—а следъ свитата идѣла „саксаната" на единъ или два коня. „Готвачътъ, впрочемъ, добавя Тома Васильовъ, бѣше повече за хората отъ свитата, отколкото за самаго Илариона, който се хранѣше скромно и бѣ въздържанъ".*) Изобщо животописцитѣ на Илариона подчертаватъ, че той е билъ по душа добъръ човѣкъ и строгъ архипастирь. Такъвъ той ни се рисува и въ писмата си до търновския учитель Н. Златарски, както казахме, неговъ добъръ приятель.

Като отбелязва, колко недоволни сѫ били трѣвненци отъ митрополитъ Неофита, който поради създалитѣ се между него и трѣвненцитѣ отношения, не се решавалъ дори да отиде въ Трѣвана да освети една новопостроена църква, проф. Гошевъ забелязва, какъ изведнъжъ отношенията между Трѣвна и Митрополията рѣзко се промѣнятъ съ идването на Илариона като управляющъ епархията. „Той заварилъ нѣкои нередовности въ духовния животъ и пламенно се заелъ да ги отстрани. Неговитѣ първи писма до трѣвненци, казва от. Гошевъ, не сѫ за пари (както това редовно е бивало при идването на новъ владика въ епархията), а за духовенъ животъ — отъ тѣхъ диша искреность, вѣра и и доброжелателство. Въ едното (писмо) той дава наредба за духовния животъ въ селото, а въ другото дава наставления за поститѣ. Въ първото писмо Ил. съобщава, че не е доволенъ отъ черковнитѣ работи, защото е чулъ, че нѣкои свещеници били небрежни къмъ свещеническия си дългъ — сутринь и вечерь да сѫ въ храма, а оставяли само ефимерия (чредника) да служи—свещеникъ не бива да остане нито день безъ правило, пише владиката".**)

Съ горчива усмивка четемъ тия укорителни Иларионови наставления—отпреди 80 години,—тѣ и сега не би били излишни, и то не само по отношение на свещеници въ затънтени

*) Чт. цит. статия въ спис. „Дух. култура", стр. 110,
**) Чт. цит. статия въ Бълг. Ист. библ. стр., 224—225.

села и паланки, но и дори и въ столицата на третото Бълг. царство, та че и въ другитѣ седалищни епархийски градове . . . Не бѣше отдавна, когато митрополитъ Павелъ Старозагорски се видѣ принуденъ да отправи подобни укорителни наставления, и то въ много по-рѣзка форма къмъ свещенослужителитѣ отъ неговата епархия, да служатъ редовно въ църквитѣ, които нѣкои забравили длъжноститѣ си свещеници дълги дни нито дори отваряли.

III

Едно свое писмо до търновския учитель Никола Златарски, съ дата 4 априлий 1861 г., Иларионъ Ловчански започва съ следнитѣ думи (правописътъ на оригинала не спазвамъ): „Нараненото ми сърдце голѣмъ мехлемъ получи, като прияхъ честното Ваше синовно писмо и, като го прочетохъ, спеша да ви отговоря. Ние, чадо, сме станали между два огъня и не знаеме кой ще ни изгори."*) Още по-силно е изразилъ тѫгата си дѣдо Иларионъ въ следното по редъ писмо, съ дата 11 апр. 1861 „ . . . намѣрвамъ се въ едно зло и неугодно състояние, въ такива обстоятелства, щото нищо не ми е останало, но само да се отчая, или да стана да отида нейде . . . (или) освенъ да земне нѣкой пищовъ, че да ма убие". Какво е тежало на душата на преосвещенния владика, та съ такава тѫга започва казанитѣ си писма до своя задушевенъ приятель, Никола Златарски въ Търново? Коя е причината да е било сърдцето му наранено и какви си тѣзи д в а о г ъ н я, между които той се намиралъ и отъ които можелъ да изгори. Отгде това негово отчаяние, че да му идатъ такива мрачни мисли и за убийство дори? Ето въпроситѣ, на които иде редътъ да се отговори.

Ил. Ловчански е възглавявалъ Ловчанската епархия 20 години — отъ 1852 до 1872 год., когато бива опредѣленъ за е к з а р х и й с к и митрополитъ въ Кюстендилската епархия. Презъ първитѣ години на неговото светителство въ Ловчанската епархия, както бележи и тетевенецътъ Тома Васильовъ, населението е било доволно отъ своя архипастирь и „всичко вървѣше гладко до къмъ срѣдата на 60-тѣ години, когато ловчанци, по примѣра на другитѣ епархии, отначало глухо а по-после съвсемъ явно, подеха остра борба срещу своя владика. Както обикновено става въ такива случаи, продължава Т. Вас, борбата се водѣше безогледно, съ страсть, безъ скрупули; на Илариона се приписваха дѣла и пороци, къмъ които той е билъ съвсемъ чуждъ, а той отвръщаше съ клетви и анатемосване".**) Какви други причини привежда

*) Чт. писмо пето отъ писмата, обнародвани отъ проф. В. Н. Златарски въ Прилож. на Църк. вестникъ, кн. III, г. 1901.

**) Чт. цит. статия въ Дух. култура, стр. 110.

бившиятъ му епархиотъ, за да обясни враждебностьта на ловчанци спрямо тѣхния духовенъ пастирь, противъ когото тѣ години наредъ не само не сж имали нищо, но и сж били доволни отъ него? — „Отъ своитѣ началници, казва той, до единъ гърци или погърчени българи, Илабѣше усвоилъ нѣкои несимпатични черти, свойствени на гръцкитѣ владици: гордость, надменность, суровость, разкошъ и, до известна степень—сребролюбие" (цит ст., стр. 10). По-нататъкъ Т. Вас. сочи и салтаната, съ който Иларионъ пжтувалъ изъ епархията си, за което вече по-горе стана дума. Други нѣкакви особени кусури на дѣдо владика било като човѣкъ, било като архипастирь, Т. Вас. не отбелязва. Госп Ст. Станимировъ, като разглежда тѣзи посочени отъ Васильова Илариновн недостатъци, намира ги недействителни, съ изключение на сребролюбието. Но по своята крайна добросъвестность, той счете за свой дългъ и въ това отношение „да смекчи присждата си", следъ като прочелъ едно Илариново писмо до двама тетевенски свещеници, изпратено отъ Цариградъ презъ м. септ. 1871 г., което Тома Васильовъ обнародва въ единъ соф. следпразднпченъ листъ, като го придружи съ свои пояснителни бележки. Отъ това писмо и бележкитѣ къмъ него на покойния Т. Васильовъ се вижда, че бидейки въ Цариградъ презъ времето отъ 1868 до 1872, Иларионъ Ловчански е разнасялъ своитѣ икономии за издържане на новоучредяваната Екзархия, понеже другитѣ наши владици сж били сиромаси.*)

Колкото се отнася до другитѣ приписвани Илариону кусури, както казахме, г. Станимировъ добросъвестно ги обезсилва и лишава отъ основание. Въ всѣки случай Илариновитѣ недостатъци не сж били толкова и такива, че да възбудятъ противъ него до такава степень епархиотитѣ му,— това може да се заключи преди всичко отъ факта, че той десеть години наредъ е билъ добъръ тѣхенъ архипастирь, непровенилъ се въ никаква неморални дѣла при това — по народность б ъ л г а р и н ъ, такъвъ именно, какъвто толкова настоятелно сж искали ловчанитѣ отъ търновския митрополитъ.

Следователно трѣбва да подиримъ другаде причинитѣ на гонението, подигнато отъ ловчани противъ Илариона, начевайки отъ 1860 г. та до времето, когато той напуща Ловечъ и отива въ Цариградъ.

---

*) Чт. в. „Рила" бр. 4 отъ 1933 г. и „С п о м е н и за лица и събития" отъ Тома Васильовъ. София, 1934, стр. 38—40, гдето това писмо и бележкитѣ къмъ него сж препечатани; тѣхъ ги препечатва и г-нъ Станимировъ въ кн. V на Л о в е ч ъ и Л о в ч а н с к о, стр. 103—105 — въ една „Нова добавка" къмъ писаното отъ него за Илариона въ кн. II и IV на сжщия сборникъ.

„Движението противъ Илариона, казва пок. Т. Васильовъ въ толкова вече цитиранитѣ му отъ насъ спомени, се дължеше главно на ловчанския учитель Никола Ковачевъ. До неговото идване въ Ловечъ (въ началото на 60-тѣ години) само единъ гражданинъ проявяваше срещу владиката враждебно настроение. Това бѣше Мирьо Павловъ, който посетне стана представитель на епархията въ Църковния съборъ въ Цариградъ. . ." Забележете: този Мирьо Павловъ билъ личенъ врагъ Иларионовъ*).

„Надъханъ въ Пловдивъ съ антигръцки чувства, Ковачевъ още съ пристигането си въ Ловечъ откри борба срещу Илариона (забележете — имайки насреща си не владика гръкъ, а добъръ българинъ) Скоро около него се групира значителна антивладишка партия отъ млади, повече или помалко развити и будни граждани. Срещу Илариона се хвърляха обвинения въ гръкофилство и всевъзможни хули. Достатъчно бѣха 2—3 години, да се засили тая партия до толкова, че Иларионъ бѣше станалъ почти невъзможенъ въ града. Само въ махалата Горни край, гдето бѣше неговото жилище — владишкия конакъ, имаше още граждани отъ по-старитѣ, които държаха съ него. Ето защо той захвана по-често да обикаля епархията и да стои по-дълго въ Троянъ и особено въ Тетевенъ, гдето течението противъ него не бѣше се засилило". **)

На какви душевни терзания е билъ изложенъ Иларионъ въ това време, за това свидетелствуватъ неговитѣ писма до учителя Никола Златарски въ Търново, които сж единъ вопълъ на човѣкъ, който търси съчувствие, помощь и помирение между него и епархиотитѣ му. Тия писма сж наистина излияние на едно наранено сърдце и огорчена душа, на единъ безпомощенъ човѣкъ, снабденъ ужъ формално съ духовна власть надъ цѣла една епархия. Коя е, прочее, истинската причина за гонението на ловчанци противъ Илариона

Ясно е, че, преди всичко, тукъ имаме на лице проявление, подобно на онова, което ние сега таксуваме като партизанство; за това свидетелствува и показанието на Т. Васильовъ, че борбата се е водила „безогледно, съ страсть, безъ скрупули". Тя е била подбуждана отъ агитацията на хора буйни и наистина безогледни, каквито сж обикновено неумѣренитѣ и застрастени партизани. И както въ подобни случаи винаги бива, тая агитация е била подбуждана и отвънъ, отъ хора безотговорни. ***) Човѣкъ съ ужасъ чете споменитѣ на високопреосвещения Максимъ Пловдивски, който устно разказвалъ и въ присжтствието на проф. А. Иширковъ,

*) Ст. Станимировъ, Ловечъ и Ловчанско, кн. II, стр. стр. 39.
**) Цит. статия стр. 111 и 112,
***) Вж. проф. П. Никовъ, Възраждане на българ. народъ. Църковно-национални борби и постижения. София, стр. 203.

ловчанинъ, че единъ зименъ праздниченъ день, следъ литургия, учительтъ Н. Ковачевъ наредилъ ученицитѣ предъ вратата на храма, поржчалъ имъ всѣки да си приготви снѣжни топки, та когато владиката излизалъ отъ храма, насъскалъ ги да го биятъ съ топкитѣ. Другъ пжть цѣла тълпа народъ и главатаритѣ (учителя Ковачевъ и приятелитѣ му) нападнали епископията и искали да хвърлятъ Илариона отъ чардака, понеже не се отказвалъ отъ гръцката патриаршия. Иларионъ се спасилъ, като съ сълзи на очи се молилъ на тълпата да му даде 3 дни срокъ да си помисли.*) Не ви ли напомня това „патриотическо" подвизание на младитѣ борци въ Ловечъ — подвига на търновскитѣ партизани срещу митрополитъ Климента, извършенъ на другия день следъ Недѣля на православието, 15 февр. 1893 г....?! Но дѣдо Максимъ не само устно е разказвалъ, на какви унижения и злочинства е билъ подхвърлянъ дѣдо Иларионъ въ Ловечъ, но и писмено е потвърдилъ, допълнилъ разказаното устно въ свои спомени, печатани отъ г. Ст. Станимировъ въ приложение къмъ статията му (стр. 76—78). Че млади буйни хора сж си позволявали подобни безчиния и кощунства, може до нѣкжде да се обясни; но какъ сж допущали тѣзи безчиния въ самия Божи домъ дори ловчанскитѣ по-стари и благочестиви граждани, това ни смайва... Уви! Тѣ не само търпѣли тѣзи кощунства, но и сами се увлѣкли отъ мжтния потокъ и въ 1861 г., пързенъ устно, а по-сетне и писмено забранили на свещеницитѣ да поменуватъ законопоставения архиерей въ време на богослужение .

Безъ съмнение, гонението противъ Илариона има въ основата си идейна подкладка. То е единъ епизодъ отъ общобългарската културна борба (Kulturkampf) съ Цариградската Патриаршия за независима, народна българска иерархия, за българско „независимо свещенство", както се изразяза Раковски. Тази борба имаше този смисълъ, че самоопредѣлилиятъ се български народъ искаше самъ чрезъ свое духовенство и учителство да ржководи самостойно своя духозенъ животъ. Гръцкото духовенство се явяваше една пречка за това, и отъ тукъ се сви народното движение противъ него. Нѣкои гръцки владици, обаче, като напр. Иларионъ Критски, търновски митрополитъотъ 1821 до 1838, не само не сж били пречка на българското културно развитие, но и сж го подпомагали. Българинътъ Илар. Ловчански не е могълъ, нито е билъ противъ свободното културно и национално развитие на своя народъ; напротивъ, ние приведохме свидетелства и податки, отъ които се вижда, че той се е радвалъ на това развитие и, по силитѣ си, го е подпомагалъ. Допълнително за това привежда свидетелства г. Ста-

*) Чт. Ст. Станимировъ, цит. статия стр. 46.

нимировъ и въ своитѣ „Поправки и добавки“ къмъ често цит. тукъ негова статия, напечатани въ кн. IV на сб. Ловечъ и Ловчанско, стр. 242.*); но неговитѣ епархиоти, на първо мѣсто ловчанци не могли да му простятъ, че той не се отказвалъ отъ Патриаршията, за да се приобщи къмъ народнитѣ водачи, които стояха на чело на борбата съ Фенеръ.

Нека се опитаме да вникнемъ въ това поведение на Илариона, въ това негово колебание между „два огъня“, както той се изразява въ писмото си до даскалъ Н. Златарски въ Търново—колебание, казваме, и двойственость, защото, безъ всѣко съмнение, Иларионъ е съчувствувалъ на църковно-националната ни борба за извоюване на независима българска иерархия, за което е доказателство, както чисто българскиятъ му произходъ и възпитанието му въ една духовна срѣда чисто българска, кавато сѫ били родното му мѣсто и Кѫпиновския монастиръ, — тъй и връзкитѣ, които е поддържалъ въ разгара на самата борба срещу гръцкитѣ владици съ нѣкои отъ народнитѣ ни водачи въ Цариградъ, напр. съ Илариона Макариополски. Но защо все пакъ той е държалъ съ Патриаршията? Ето какъ обяснява Негово високопреосвещенство Максимъ Пловдивски поведението на Илариона въ случая.

„Първата отличителна черта на тоя старецъ бѣше неговиятъ благъ характеръ и строгъ монашески животъ, казва дѣдо Максимъ въ своитѣ спомени за Илариона. Той безъ правило не оставаше, пости вардѣше като аскетъ. Бѣше строгъ пазитель и на църковнитѣ закони и наредби, и тая строгость на каноните го мѫчеше да не се отрече отъ Вселенската патрияршия .. Това му поведение—привързаностьта къмъ църковнитѣ закони, отъ една страна, а отъ друга — гоненията противъ гръцкитѣ владици въ България, по онова време, въ борбата съ Патрияршията за църковна независимость, страшно измѫчваха стареца. Той бѣше усмотрителенъ (предпазливъ) схващаше положението ... Искаше му се, като българинъ, да пригърне българската кауза, да премине на страната на Илариона (Макариополски), Паисия и Авксентия, обаче „другъ законъ воюваше противъ закона на неговия разумъ.“ Нему се искаше да се прехвърли въ родната кошара, обаче църковниятъ канонъ — закона на епископското рѫкоположение отъ Патриярха — много го измѫчваше, не можеше да се тури въ противоречие съ клетвата, която бѣ далъ на Патриярха при рѫкоположението му. Той казваше: „Патриархътъ ми е турилъ тая шапка на главата, само той може и да я свали.“**)

*) Иларионовото доброжелателно и спомагателно отношение къмъ българската просвѣта, особено подчертава Йорд. Иванов, Чт. Сѣв. Македония, стр. 342).

**) Вж. Ловечъ и Ловчанско, кн. II, стр. 76-77.

Прочее, Иларионовото поведение презъ време на национално-църковната ни борба е до такава степень човѣшко, психологически обяснимо, проявление на характера на единъ скроменъ монахъ, възпитанъ въ покорность и смирение, издигналъ се отъ просто овчарче до архиерейски санъ, благодарение именно на тѣзи свои качества, че е просто несправедливо строго да го сѫдимъ и да искаме отъ него това, което е било вънъ отъ силитѣ му. За подобни случаи, именно, френцитѣ казватъ—C'est plus fort que moi — това е по-силно отъ мене, азъ не мога да го направя. Ние не можемъ да изискваме отъ всѣкиго да бѫде революционеръ, като каквито се проявиха тримата горепоменати владици-вождове: Иларионъ Макариополски, Авксентий Велешки и Паисий Пловдивски. Че само Ил. Ловчански ли дълго време се е въздържалъ да премине въ лагера на тия последнитѣ и да се присъедини къмъ народнитѣ водачи въ Цариградъ? Не бѣше ли единъ между тѣхъ Антимъ Видински, който биде посетне избранъ за първи екзархъ на автокефалната Българска църква? Па най-сетне, дали и нѣкои отъ самитѣ водачи, които врѣха и кипѣха въ самата борба, не сѫ се и тѣ колебаели въ действията си, разчитайки на едно помирително съ Патрияршията разрешение на нашия Църковенъ въпросъ, и дали най-сетне тази въздържаность не се е налагала и отъ обстоятелствата?... Не бѣха ли се оформили две партии въ борбата ни съ Вселенската патрияршия за независимо българско свещенство?.. Ние имаме едно ценно показание на пок. проф. Василъ Златарски, засвидетелствувано предъ г. Ст. Стаинмировъ въ частенъ разговоръ по поводъ на писаното отъ последния за за Ил. Ловчански. Споредъ казването на пок. проф. Златарски, Иларионовото дълго въздържане да се откаже отъ Патрияршията се обяснява, между друго, и съ обстоятолството, че тъй го е съветвалъ интимниятъ му приятель отъ Търново, често споменуваниятъ вече учитель Никола Златарски, който, по всичко се вижда, е билъ слушенъ и желанъ съветникъ Иларионовъ. Никола Златарски е билъ на мнение, че по тактически съображения не е било желателно, всички тогавашни български архиереи да се излагатъ на рискъ да бѫдатъ низвергнати отъ Патрияршията, скѫсвайки така всѣкакви канонически връзки съ нея. Това е могло да повреди на по-благоприятенъ изходъ на борбата. Иларионовото поведение по разпрата ни съ Вселенската патрияршия, ако не оправдаваше изрично, то не го и осѫждаше и пок. проф А. Иширковъ, ловчанинъ, въ частенъ единъ разговоръ съ мене, когато отидохъ въ Географския институтъ да му поискамъ книга II отъ „Ловечъ и Ловченско“ — заради писаното въ тая книга за Илариона . . .

IV

Най-сетне настжпва часътъ, който Иларионъ се решава да скжса съ Патрияршията. Това е станало въ 1868, когато турското правителство излѣзе съ известнитѣ два проекта за разрешение на българския въпросъ. Този актъ на турското правителство е билъ една решителна крачка къмъ решението на Въпроса, който е вълнувалъ тогава цѣлия български народъ. Проектитѣ почти че задоволявали исканията на българитѣ, и нашитѣ водачи въ Цариградъ почнали вече да пристжпватъ къмъ устройство на Българската независима църква.*) Едно отъ първитѣ имъ разпореждания е било да отправятъ писмена покана до всички владици българи, въ българскитѣ епархии, които още не били скжсали съ Патриаршията, да признаятъ самостойната Българската църква и се явятъ по-скоро въ Цариградъ, за да образуватъ синодъ, който да се занимае съ уредбата на тая църква На тая покана се отзовали веднага и пристигнали въ Цариградъ, презъ дек. 1868, владицитѣ Иларионъ Ловчански и Доротей Софийски, а следъ тѣхъ, малко по-късно, и Антимъ Видински. Къмо тѣхъ се присъединилъ и Панеретъ Пловдивски, който до тогава стоялъ въ Цариградъ и признавалъ Патриаршията, като се държалъ на страна и очаквателно, и сега, следъ издаването отъ турското правителство на двата проекта за решение на българския въпросъ, миналъ и той на страната на своитѣ сънародници.

Въ очакване на издаването на единъ правителственъ актъ, който да узакони окончателно създаването на независима Българска църква, нашитѣ владици, които се установили въ цариградското предградие на Босфора, Ортакьой, образували временен Синодъ, а заедно съ народнитѣ представители—миряни, въ Цариградъ, съставили и единъ временъ Смѣсенъ съветъ. За да ускорятъ формалното законом‍ѣрно решение на въпроса, тѣ не спирали да настояватъ предъ правителството да ускори издаването на надлежния законодателенъ актъ. Най-сетне въжделенията часъ настжпилъ: На 28 февруарий 1870 г. се издава онзи чутовенъ султански ферманъ, по силата на който се учредява една автономна Българска църква, подъ име Екзархия. Известието за издаването на султанския ферманъ, съ който се създавала Българска Екзархия, извикало въ цѣла България изблик‍ъ на велика радость. Народнитѣ водачи въ Цариградъ

*) „Тия два правителствени проекта се посрещнаха отъ българитѣ съ голѣма радость и голѣма благодарность къмъ султанското правителство. Тѣ даже ги взеха въ възторга си за окончателно разрешение този пжть на влачения отъ толкозъ години въпросъ." (Чт. Гаврилъ Кръстевичъ отъ Марко Д. Балабановъ. София, 1914, стр. 226).

съ особено послание разгласили на всѣкжде въ страната благата весть, че българитѣ могатъ вече свободно да уреждатъ своята църква. Сега е оставало да се работи въ посока за по-скорошното приложение и изпълнение на фермана. За цельта привременниятъ Смѣсенъ съветъ, който до тогава ржководилъ отъ Цариградъ бълг. църковни работи и функционiралъ, безъ да бжде формално признатъ отъ турското правителство, трѣбвало сега да се замѣни съ едно законоустановено тѣло. Такова тѣло, въ съгласие съ В. Порта, било образувано на 8 мартъ с. год. и въ състава му влѣзли 10 мирски лица и 5-тимата български владици, сжщитѣ, които съставяли и първия временен Синодъ при новосъздаваната Бълг. Екзархия.

Първата задача на така съставения Смѣсенъ съветъ е била да изработи проекто-уставъ за управлението на Екзархията, който следъ това да бжде разгледанъ и приетъ отъ единъ Народенъ съборъ, нарочно свиканъ за тая цель въ столицата на Отоманската империя. Тази толкова важна и отговорна работа съ изработването на Органическия уставъ на независимата Българска църква била привършена отъ Смѣсения съветъ на 27 септ. 1870 г. Този Смѣсенъ съветъ се е председателствувалъ отъ Илариона Ловчански, председатель и на временния Синодъ.

В. Порта разрешила да се свика и бълг. Народенъ съборъ въ Цариградъ, който да разгледа и приеме изработения Проектъ за екзархийски уставъ, за която цель Смѣсениятъ съветъ изпратилъ покани до всички епархии. На 23 февр 1871 г., следъ нѣколко подготвителни заседания, Народниятъ съборъ билъ тържествено открить. Въ него участвували 15-тѣ членове на Смѣсения съветъ и 32 души представители отъ епархиитѣ. Иларионъ Ловчански, като най-старши между владицитѣ и като председатель на Смѣсения съветъ, билъ избранъ и за председатель на Народния съборъ.

Сравнително въ едно кратко време, Народниятъ съборъ разгледалъ обстойно и приелъ устава за управление на Българската Екзархия. Между другото Съборътъ приелъ и единъ списъкъ на кандидати за епархийски архиереи и опредѣлилъ Илариона Макариополски за Търновски митрополитъ. Сжщевременно били опредѣлени и кандидатитѣ за екзархшеския престолъ, именно — Иларионъ Ловчански, Паисий Пловдивски и Антимъ Видински; останалитѣ двама владици, Иларионъ Макариополски и Панапаретъ Пловдивски, не били поставени въ листата по внушение и съображения на турското правителство. Съборътъ, който на 14 май привършилъ работата си, поискалъ позволение, преди да се разотиде, да избере екзархъ на Българската автокефална църква. Обаче, подъ предлогъ, че трѣбва време, догде се прегледа и утвърди уставътъ отъ

В. Порта, великиятъ везиръ Али паша не удовлетворилъ това искане на българитѣ, и едва цѣла почти година следъ гласуване на Екз. уставъ отъ Народния съборъ и две години следъ издаването на фермана, се пристѫпва къмъ тѣхното действително приложение съ разрешението отъ Портата да се избере, най-сетне, Екзархъ, т. е. свещеноначалникъ на независимата Българска църква. Коя е била причината да се забави толкова много изпълнението на султанския фермань отъ 28 февр. 1870 г. и гласувания отъ Народния съборъ Екзархийски сутавъ? — Възраженията и противодействията на гърцитѣ и Патрияршията. Понеже българскиятъ въпросъ бѣше не само вѫтрешнополитически въпросъ на турската държава, но и въпросъ църковенъ, въпросъ за църковноадминистративни отношения между два православни народа, подвластни наистина на Султана, но духовно подчинени на Вселенската патрияршия, турското правителство искало да го реши съ одобрение отъ Патрияршията, толкова повече, че ферманътъ ѝ давалъ известни права по отношение и на автокефалната Българска църква, като я поставялъ, напр., подъ върховната черковна власть, подъ черковния, тъй да се каже, суверенитетъ на цариградския Патриярхъ.*) Най-първо, споредъ фермана, избранията Екзархъ е следвало да се одобри отъ Патриярха. Поради всичко това, В. Порта не е искала да игнорира възраженията на Патриярха, който въ добавъкъ се отнесълъ съ единъ меморандумъ и до автокефалнитѣ православни черкови, въ който се обяснявало и оправдавало отрицателното становище на „Вселенската" (въ сѫщность — гръцката) Патриаршия по българския въпросъ.**) Сѫщевременно между Портата и Патрияршията се размѣняла жива и остра препирня по издадения фермань Възбудеността между двете противни страни, българи и гърци, се усилвала, страститѣ се разпалвали, и въ това тъкмо време влива масло въ огъня тъй нареченото „богоявленско събитие", когато на 6 януарий, Богоявление,

*) Чт. Марко Балабановъ, цит. съч., стр. 269,

**) Аргументитѣ въ този патрияршески меморандумъ противъ икономѣрността на султанския фермань отъ 28 фев. 1870 г. и противъ обоснованостьта на българскитѣ искания за независима църква предизвикали блѣскаво опровержение отъ страна на Гавр. Кръстевича. „Този трудъ на Кр., озаглавенъ Възражение, казва Марко Балабановъ, може да се нарече класически по рода си. Всичко що се твърди въ него се подкрепя съ силна логика и съ привеждане на (църковни) правила и (граждански) закони и факти отъ историята. . . Трудътъ (на Кръстевича) е цѣло обемисто съчинение отъ 250 страници четвъртита голѣмина. . . Той е писанъ на гръцки и, като такъвъ, не е билъ достѫпенъ у насъ за по-голѣмо число читатели, не е можелъ да бѫде използванъ даже отъ ония, които сѫ писали по-пространно историята на Черк. въпросъ". Заради това М. Балабановъ го подвъргва на единъ отличенъ и обширенъ разборъ въ цит. съч. за Кръстевича, стр. 282—304.

1872 г. тримата български владици—Иларионъ Ловчански, Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Макариополски, по настоятелното искане главно на многобройния и силенъ български еснафъ въ Цариградъ, извършили тържествена служба въ българската черква на Фенеръ безъ нужното, въ случая, разрешение отъ Патриярха. Освенъ това, на 9 януария Иларионъ Ловчански служилъ повторно въ българската черкова и ржкоположилъ единъ дяконъ,—както е видно, все прояви на действия на независима църква.

Тия църковни служби съставятъ точка на обратъ въ развоя на българския църковно-националенъ въпросъ.*) Турското правителство, ако и да гледало не безъ благо склонность на тия действия на българитѣ, поради силнитѣ протести на Патрияршията и за да се умие отъ обвинението въ пристрастие, издало заповѣдь да бждатъ заточени тримата „провинени" български владици, Панаретъ Пловдивски, Иларионъ Ловчански и Иларионъ Макариополски, първитѣ двама отъ които Патрияршията низвергнала, а третиятъ отлжчила отъ Църквата. На 21 януар. тримата владици били откарани въ Измидъ (Никомидия) на азиятския брѣгъ. Но вследствие на величествената демонстрация, която направили българитѣ въ Цариградъ съ цель да искатъ възвръщането на заточенитѣ владици, и понеже Патрияршията все упорствувала да не приема султанския ферманъ за учредяването на български Екзархатъ, В. Порта утвърдила най-сетне Екзархийския уставъ и разпоредила да се пристжпи къмъ изборъ на Екзархъ. Следъ нѣколко дена и „заточенитѣ" владици били върнати.

На 12 февр. 1872 привременниятъ Смѣсенъ съветъ се събралъ на тържествено заседание, и съгласно съ заповѣдьта на правителството, пристжпилъ къмъ изборъ на Екзархъ. За такъвъ билъ избранъ Иларионъ Ловчански; но понеже и той билъ отъ низвергнатитѣ владици, по внушение на В. Порта, Иларионъ си далъ оставката, и на 16 с. м. билъ избранъ единодушно за първи Български Екзархъ — Антимъ Видински. Иларионъ Ловчански билъ опредѣленъ и избранъ за екзархийски митрополитъ на Кюстендилската епархия. Въ своята автобиографска бележка, писана въ Кюстендилъ, дѣдо Иларионъ, както видѣхме, премълчава своето избиране за екзархъ, но той картинно и сърдечно го описва на своя приятель въ Търново, учителя Н. Златарски.**)

*) Живо и интересно, ако и бѣгло, е представено „богоявленското събитие" отъ г. С. С. Бобчевъ въ неговитѣ Цариградски спомени, печатани въ сп. „Българска сбирка", год. I (1894), стр. 88.

**) Вж. Приложение на Църк. вестникъ, кн. III, стр. 14. Това интересно Иларионово описание на неговия изборъ привеждатъ и Йорд. Ивановъ (Сѣв. Македония, стр. 341—42) и Ст. Станимировъ въ „Ловечъ и Ловчанско", II, стр. 49—50.

Дѣдо Иларионъ е управлявалъ Кюстендилската епархия вече като напредналъ старецъ и не е могълъ да прояви нѣкаква особена административна дейность; при все това той обиколилъ нѣколко пѫти изъ широката си епархия — Кюстендилско, Радомирско, нѣколко Трънски села, Кюст. Крайще, Пиянецъ, Кратовско, Щипско и Срѣдорѣка. Презъ лѣтото на 1873 Екзархията го изпратила въ Пиротъ да изследва работата по обзиненията на пиротчани противъ владиката Партений. Сѫщата 1873 г. той свикалъ въ Кюстендилъ епархияленъ съборъ, на който били взети нѣкои решения и главно били опредѣлени църковнитѣ даждия. Дѣдо Иларионъ особено е радѣелъ за училищата, за което свидетелствува, между друго, обстоятелството, че е назначилъ Иосифа Ковачевъ, единъ отъ ученитѣ тогава българи и виденъ педагогъ съ висше образование — за главенъ инспекторъ и рѫководитель на училищата на Кюстенд. епархия.*) Както ще видятъ читателитѣ на Ел. Сборникъ, Ил. Макариополски, като Търновски митрополитъ, назначилъ пъкъ за училищенъ инспекторъ въ Търновското окрѫжие на своята епархия именития тогава учитель, Никифоръ п. Константиновъ.

Не може човѣкъ да чете безъ душевно вълнение следнитѣ редове отъ края на често цитираната тукъ Т.-Васильова статия за дѣда Илариона: „Интересенъ е епилогътъ на Илариновата пастирска дейность. Въ началото на 1879 Иларионъ замина за Търново, за да участвува въ Учредителното събрание, като депутатъ по право. Пѫтьтъ му бѣше презъ Ловечъ Нѣкои отъ старитѣ негови привърженици и познайници го поканили да служи въ църква и да дигне проклятието, което преди десетина години, въ време на найсилното противъ него гонение, въ поривъ на гнѣвъ и възмущение, бѣ произнесълъ срещу своитѣ гонители Той пристана. Службата се извърши и проклятието се дигна. „Сега ни олекна", казваше ми тогава единъ благочестивъ ловчаницъ,— „дигна се товарътъ, който лежеше на нашия градъ". Наскоро следъ завръщането си отъ Търново, Иларионъ се помина въ дълбока старость". Госп. Ст. Станимировъ, добъръ богословъ и църковенъ историкъ, като привежда горния споменъ на пок. Тома Васильовъ забелязва: „Не е имало решително никакво проклятие отъ страна на Илариона. Ловчанскитѣ първенци, обаче, съ право сѫ предполагали, че, колкото благъ и да билъ, Иларионъ въ дълбочината на душата си е запазилъ горчиви спомени за тѣхъ. Ето защо тѣ използували случая, замолили Илариона да служи въ единъ отъ градскитѣ имъ храмове и следъ свършване на Св. Литургия му целували рѫка и заедно съ анафора получили архипастирското му благословение. Тѣ се

*) Чт. Йорд. Ивановъ, сев. Мскедония стр. 342-345.

успокоили, че получили незаслужена прошка за неразумни деяния въ миналото и въ сѫщото време влѣли цѣрителенъ балсамъ въ душата и сърдцето на оскърбения си нѣкогашенъ пастирь. За тази си постѫпка тогавашнитѣ ловчански граждани заслужватъ похвала."*)

Въпрѣки мнението на Т. Васильовъ че „въ Кюстендилъ Ил. не можалъ да спечели голѣма популярность, иито да създаде яки връзки съ паството си", Йорданъ Ивановъ, родомъ кюстендилецъ, завършва съ следнитѣ думи страницитѣ, които е посветилъ на п ъ р в и я и п о с л е д е н ъ е к з а р х и й с к и Кюстендилски митрополитъ въ цит. свой трудъ „Сев. Македония":

„Дѣдо Иларионъ дочака освобождението на Кюстендилъ, прекара тихо последнитѣ си старчески години и се помина на 2 февр. 1884 год., оплаканъ отъ всички граждани и селяни на епархията, които го много обичаха. Останкитѣ на дѣдо Илариона бидоха положени въ седещо положение току прилѣвата вѫтрешна врата на черквата Св. Богородица, въ хубавъ кявгиренъ гробъ, отгоре съ мряморни плочи и надписъ".

Вѣчна му память.**)

Д-ръ Никола Бобчевъ

---

*) Чт. „Ловечъ и Ловчанско" II стр. 52.

**) Високопреосвещений Иларионъ билъ оставилъ завещание, за което г. Йорд. Ивановъ пише следното: „Въ завещанието на дѣдо Илариона отъ 1881 г. най-голѣмата отредена сума 75,000 гроша е за направата на училище въ Кюстендилъ, 88 хил. гроша за богословско училище и други 2,500 гроша сѫ оставени за Радомирското училище. — Въ едно по-сетнешно завещание сумата за кюстендилскитѣ училища е замѣнена съ единъ чифликъ, който бѣ владѣние на владиката. Следъ Илариновата смърть завещанитѣ суми не могли да се намѣрятъ въ наличность; тѣ били разграбени отъ нѣкои близки до митрополита хора. При даденъ случай взъ ще обнародвамъ завещанието, което е у менъ и споредъ което се завещаватъ кръгло число 300 хил. гроша" (Сѣв. Македония, стр. 345).

З а б е л е ж к а (къмъ стр. 211) — Въ кн. IV на „Ловечъ и Ловчанско" стр. 242, г. Станимировъ. допиталъ се до статията на П. Чилевъ — „Старата кондика на Търн. митрополия", обнародвана въ Сп. на Бълг. Академия, кн. III (1912), поправя се относно до годината на Иларионовото ржкополагане за епископъ — ю н и й 1850 Късно се взрѣхъ въ тая статия и азъ, иначе щѣхъ другояче да се изкажа на стр. 211.

Подъ родната стрѣха

Хаджи Теодоръ и неговиятъ бележитъ внукъ — Теодоръ Ив. Теодоровъ

I

Дѣдото

Зиме-лѣте дѣдо х. Теодоръ отъ 5—6 ч. сутринь бѣше на кракъ. Той се приготвяше набърже за страдната работа въ своето домакинство: преглеждаше ратаи, нареждаше кой кжде и защо да иде, обикаляше дюгена, успѣваше да иде въ праздникъ на най-ранната служба въ черкова и да достои до край, посрѣщаше и изпращаше селянитѣ, които идваха при него по работа, за нѣкое ходатайство при субаша, за нѣкой съветъ, за нѣкое упжтване.

Той обичаше слънцето и природата на родното си градче. Чуката, Чуканитѣ, Бабйчка, Калето, които заобикаляха не много отдалечъ кжщата, — всички сякашъ се поздравляваха съ него още въ ранни зори. Градчето — хора и мѣстность — знаеше много добре този старецъ, който се отличаваше съ своето трудолюбие, набожность, пестеливость и у когото всѣки намѣрваше единъ съветъ, една помощь. Никой отъ посетилитѣ градчето не се връщаше у дома си, безъ да види дѣда х. Теодора, безъ да се сприкаже съ него, безъ да получи съветъ и упжтване.

Въ свободнитѣ си часове той се зачиташе въ книги, обикновено черковни: жития, религиозни слова, Кириякодромиона на Софрония и „новитѣ книги", които почнаха да се вестяватъ въ Елена въ края на 50-тѣ и началото на 60-тѣ години (Български книжици и др.).

Родътъ на х. Теодора*) — дѣдо на Теодоръ Ив. Теодоровъ — бѣше единъ отъ най-голѣмитѣ и познати въ цѣло Еленско. Самъ х. Теодоръ имаше нѣколко дъщери и трима синове: Петко, Кънчо и най-малкиятъ — Иванъ. Първитѣ двама сж били вече отдѣлени отъ бащината си кжща, докато Иванъ х. Теодоровъ останалъ въ нея, споредъ преданието и обичая, около баща си и се задомилъ съ Ана Иванова Радивоева; първиятъ синъ отъ тоя бракъ е билъ Теодоръ (р. 1859 г.).

Охоленъ, въ челядно и стопанско отношение, би могълъ да се нарече животътъ въ х. Теодоровата кжща. На

---

*) Сжщиятъ е прадѣдо на писателя П. Ю. Тодоровъ.

първо мѣсто тука царѣше патриархаленъ битъ: простота въ отношенията, скромно облѣкло, близки, солидарни връзки съ роднинитѣ. Обаче, тоя животъ не би могълъ да се характеризира инакъ, освенъ като трудовенъ, тежъкъ, много пѫти горчивъ и пъленъ съ неприятности, несгоди и даже неволи. Охолностьта на по-преднитѣ челяди въ Елена — на така нареченитѣ чорбаджии — никакъ не е измѣняла трудовностьта и тежестьта въ стопанскитѣ отношения, въ поминъка, въ живота.

Въ една най-болярска челядь въ Елена всѣки неинъ членъ, малъкъ и голѣмъ, е билъ длъженъ да работи: за всѣкиго е имало дѣлъ отъ работата въ това общо домакинство, което е почивало върху постояненъ трудъ.

Хаджи Теодоръ съ цѣлия си животъ е служилъ като образецъ на почтенъ гражданинъ, набоженъ християнинъ, ученолюбивъ и преданъ на Отечеството българинъ. Въ личния животъ на дѣди и бащи има моменти, които не могатъ да се обяснятъ. Такава е напр. голѣмата обичь, слабостьта къмъ нѣкое отъ децата Хаджи Теодоръ бѣше обикналъ своето внуче Теодора съ особена привързаность. Това внуче бѣше грабнало неговото сърдце. И строгиятъ къмъ всичкитѣ си синове, дъщери и снахи старецъ, ставаше съвсемъ другъ човѣкъ за „глезеното внуче".—„Защо плаче детето?.. Скоро да дойде при мене". И „дѣдовото момче" бѣше въ скутитѣ на стареца: усмирено, мило, приказливо... Старецътъ въ такива минути сияеше отъ блаженство Други седне или не седне на трапезата, но „при дѣдо" ще се настани „глезенкото", дѣдо ще го помилва и ще се нахранятъ наедно .. Когато внучето вече можеше да чете „Отче нашъ", хаджи Теодоръ ще го заведе въ черкова и то неизказано ще зарадва набожния дѣдо съ едно хубаво, отчетливо прочитане на Господнята молитва. Това „Отче нашъ" е изпълвало съ дълбоко задоволство стареца, и той съ гордость е повеждалъ галеното внуче съ себе си, за да си идатъ наедно отъ черковата у дома.

Коравиятъ хаджи Теодоръ се е просълзявалъ не единъ пѫть, когато е слушалъ това четене въ черковата отъ своя едноименень внукъ; но той никога не си е позволявалъ да произнесе гласно, нито предъ чужди, нито предъ свои, каквито и да било хвалби за малкия си едноименикъ.

II

Родителитѣ

Бащата на Т. Теодоровъ, Иванъ (р. 1833, поч. 1895), бѣше отъ онѣзи по-изпъкнали български общественици, които порастнаха въ време на възраждането, свестяването и борбата за черковна и политичнска независимость на род-

нитѣ си мѣста. Тѣзи българи принесоха грамадни услуги и заслуги на отечественото дѣло въ широкия смисълъ на думата.

Иванъ х. Теодоровъ бѣше се училъ въ Еленското училище. Той бѣше ученикъ на Ивана Момчиловъ, на Никифора п. Костадиновъ и Никола Михайловски. Той знаеше доста добре езицитѣ: черковно-славянски, руски, турски и малко гръцки. Голѣмата библиотека отъ руски книги при Еленското училище съдържаше редица класически, духовни, исторически и други книги и педагогически списания, достжпни за любознателнитѣ. Както други нѣкои отъ неговитѣ врьстници, Иванъ х. Теодоровъ разшири своитѣ познания самичъкъ, съ четене на руски книги и новитѣ български книжовни произведения, които се появяваха тогава и постоянно пълнѣха списъка на книжовното българско производство.

Иванъ х. Тодоровъ

Иванъ х. Теодоровъ бѣше доровитъ, интелигентенъ човѣкъ, здравомислящъ и възприемчивъ за идеитѣ на новото време. Той отдаваше голѣмо значение на науката, която обичаше и ценѣше. Едно доказателство за това е, че той и подиръ Руско-турската война, която разстрои цѣлото му

стопанство, когато остана съ неголѣми срѣдства, не се подвоуми да изпроводи и поддържа, единъ следъ другъ, и тримата си синове, за да добиятъ висше образование на чужбина.

Иванъ х. Теодоровъ още презъ живота на баща си се бѣше посветилъ, до голѣма степень, на ученолюбива, филантропическа и обществена работа, като правѣше това много пѫти въ ущърбъ на стопанскитѣ си интереси. Той бѣше грижливъ училищенъ настоятель, по-късно — дълги години председатель на училищното настоятелство въ Елена, настоятель въ разнитѣ така наречени „еснафски каси“ (бакалска и др.), които помагаха за издръжката на Еленското училище — прочутата на времето си „Даскаловиица“, както я бѣше нарекьлъ Петко Рачовъ Славейковъ. Той не пропускаше случай да насърдчи младитѣ ученици, да упѫти тѣзи, които можеха да отидатъ на чужбина, да посрещне съ обнадеждване върналитѣ се. Често той вземаше думата въ читалището въ Елена и на други събрания, за да изтъкне ползата отъ образованието. Той следѣше съ внимание перипетиитѣ на Черковния ни въпросъ и извикваше въ цѣла Елена необходимото съдействие, ценно въ това време, за да се поддържа борбата и вѣрата въ сполуката ѝ.

Иванъ х. Теодоровъ бѣше винаги готозъ да услужи на болни и нуждаещи се въ цѣло Еленско. Лѣкаритѣ, които идваха тукъ, намѣрваха въ кѫщата му гостоприемство. Той ги посрѣщаше, придружаваше ги при всички болни, записваше наставленията имъ, лѣкарствата, които бѣха достѫпни, и следъ заминаването имъ той продължаваше съ безкористие да се грижи за болнитѣ. Много пѫти той доставяше на нуждаещи се болни безплатно лѣкарства и други лѣчебни срѣдства. Той бѣше снабденъ съ медицинската книга на Дионисиу Пиру, по която се стараеше да се рѫководи въ лѣчебното си любителско дѣло.

Неговата кѫща бѣше открита, особено следъ Освобождението, за всички ѵидни чужденци и нашенци. Въ турско време тя бѣше сборно мѣсто за общеполезни събрания и обсѫждания. Следъ войната Иванъ х. Теодоровъ бѣше повиканъ да заеме председателството на Търновския Окрѫженъ Сѫдъ и това на Комисията за чифлишкитѣ земи.

Съпругата на Ив. х. Теодоровъ, Ана Иванова Радивоева (р. 1841, поч. 1909) бѣше образцова стопанка, майка и домакиня. Тя знаеше едно, че задачата на жената е, преди всичко, да гледа кѫщата си, да окрѫжава съ грижитѣ си своя съпругъ, да трепери надъ здравето и възпитанието на децата си. Нейното трудолюбие бѣше пословично; нейната кѫщна уредба бѣше отъ примѣрнитѣ; нейното тичане по уреждане домакинството, по отглеждане на значителната челядь

не я спираше отъ изпълнение на благочестивитѣ задължения, които има една отлична християнка.

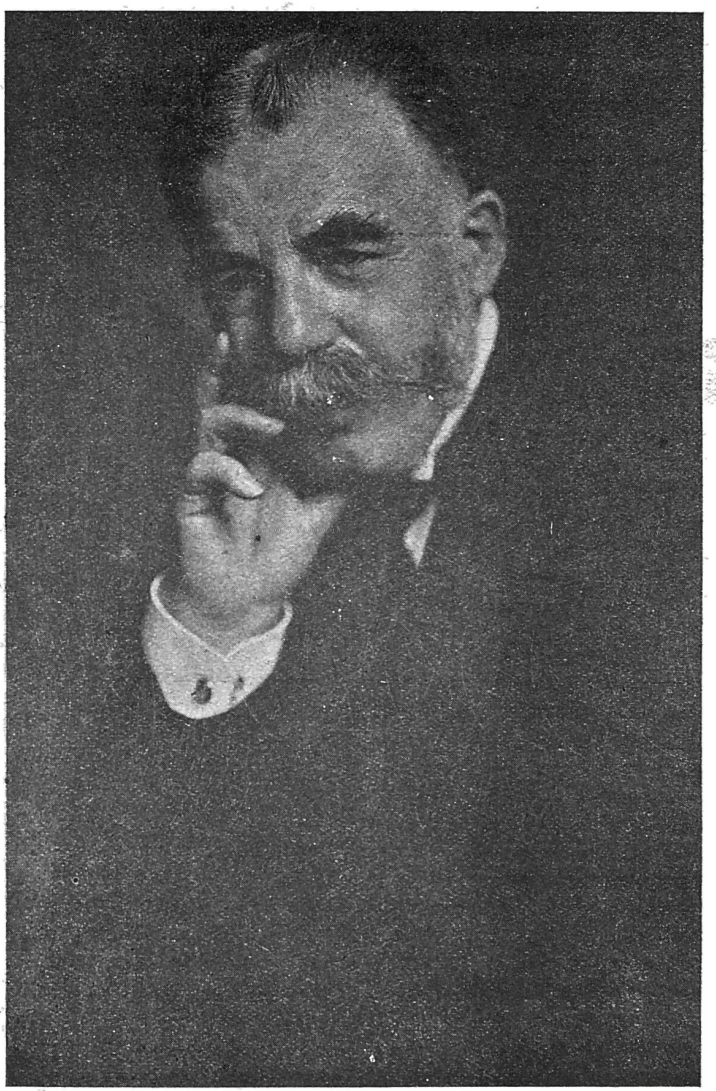

Теодоръ Ив. Теодоровъ

Тя не усѣщаше умора, когато се касаеше да помогне на кѫщното стопанство, да се грижи около съпруга си, около децата си.

Тя бѣше и добра българка, която отхрани и отлични деца*).

III

Внукътъ и неговото образование

Въ такава кжща и срѣда растна и порастна Теодоръ Иванъ Теодоровъ. Той бѣше окржженъ съ голѣма любовь не само отъ дѣда си, но и отъ родителитѣ си, които виждаха хубавитѣ заченки и дарби на своя синъ и се възхищаваха отъ него, безъ да го хвалятъ, безъ да го галятъ.

Той почна да се учи отрано, както бѣше прието — отъ 5—6-годишна възрасть. Първи негови учители бѣха даскалъ Стоянъ (попъ Адреювъ) Робовски, Миланъ Радивоевъ, Никифоръ п. Костадиновъ.

Еленското училище въ това време имаше първоначални (взаимоучителни) отдѣления и нѣщо, което приличаше на днешна прогимназия съ прибавка на единъ или даже два класа.

Свършилъ образованието си въ Елена, бащата го праща въ прочутата по това време Габровска гимназия, доста добре уредена съ вещи и опитни преподаватели, подготвени въ висши учебни заведения въ Русия

Младото момче прояви още въ детинство голѣми дарби. Неговитѣ съученици въ Габрово и Елена говорятъ за голѣмата му интелигентность, прилежность и за проявата на ценни положителни качества, обърнали отъ ранно време вниманието и на учителитѣ му, както въ родното му мѣсто, така и въ Габрово. Той е заучвалъ лесно и е запомнялъ много добре преподаванитѣ предмети, особено е билъ силенъ въ математическитѣ предмети и се е отличавалъ съ внезапни решения на най-трудни задачи.

Войната за нашето освобождение (1877—78, дошла следъ пролѣтнитѣ ужаси на 1876 г., заварва ученика Теодоровъ въ Елена. Той бѣше напустналъ, преди събитията, Гарбовската гимназия, временно закрита, следъ така нареченото възстание въ Дрѣновския мънастирь. Въ Габрово той е живѣлъ въ кжщата на Дюстабанова, участникъ въ възстанието и преследванъ. Тетрадки и други книги на Теодорова сж били хванати и изнесени предъ извънредния Търновски сждъ, въ който, обаче, се намѣрилъ доблестенъ мжжъ — първи братовчедъ на Теодора, Юрданъ х. Петковъ

*) По нейно изрично желание, наследницитѣ ѝ учредиха фондъ на име Ана и Иванъ х. Теодорови, лихвитѣ отъ който се даватъ ежегодно за награда на най-отличилитѣ се по успѣхъ и поведение ученикъ и ученичка отъ Еленското срѣдно училище. Фондътъ е учреденъ при училищното настоятелство въ Елена и се управлява отъ него; вж. Златна книга на дарителитѣ за нар. просвѣта. Ч. II, София 1923 г.

Теодоровъ — който бѣ защитилъ съ смѣлость и вѣщина невиннитѣ, арестувани само по подозрение. За Теодоровитѣ тетрадки той обяснилъ, че това сж „детски упражнения".

Теодоръ преживява войната въ Елена, въ бащината си кжща. Той видѣ съ очитѣ си разореното си родно градче отъ Сюлейманъ-пашовата ордия и башибузуцитѣ. Той видѣ разорени и разграбени бащината си кжща и имоти. Когато това е ставало, той наедно съ цѣлата челядь, дѣли горчивата участь на временно „бѣжанство" по чужди мѣста.

Когато се завръщалъ въ Елена, следъ месеци, всичко въ бащината му кжща било разграбено, опустошено.

При все това, баща му намѣрилъ въ себе си мораленъ куражъ и оскждни парични средства, за да изпрати сина си да довърши образованието си въ Русия.

Когато Теодоровъ заминава за Русия — първенъ въ Николаевъ (ю. Русия) въ Южнослав. пансионъ на Тодоръ Минкова, по-сетне—въ Новоросийския университетъ въ Одеса, — той, 18—19-годишенъ, бѣше вече многостранно приготвенъ за сериозна наука, каквато придоби презъ време на учението си въ Николаевското реално училище и на Юридическия факултетъ въ Новоросийския университетъ.

IV.

Уроци и примѣри изнесени изъ бащината кжща

Теодоръ Ив. Теодоровъ бѣше възприелъ въ бащината си кжща практически познания и похвати, които му принесоха неизмѣрима полза въ попрището, на което той се подвизава като сждия, адвокатъ, политически деятель и държавникъ.

Бащината му кжща бѣше за него една практическа житейска школа. Въ тази кжща той виждаше образци отъ трудолюбие, ученолюбие, родолюбие и привързаность къмъ обичаитѣ и преданията на родната земя.

Тука той видѣ, узна и самъ почна да приспособява стопански правила и редъ, които се практикуваха въ голѣмата кжща на баща му. Той учеше тука именно важната оная наука, която не се преподава въ никоя школа, но която е толкозъ необходима въ живота: да се стане рано и да се иде на обиколка по ниви, ливади, лозя, — да се нагледатъ работници; да имъ се занесе храна; да се присжтствува въ бащина дюгенъ и да се помага на бакалина, било при записване на купено и продадено, било при смѣтане, било при самата продажба въ време на навалица въ дюгена, която ставаше особено презъ време на така наречените сборовни или пазарни дни.

Особено бѣше обърналъ внимание Теодоровъ на бащинмтѣ си занятия около селянитѣ, които идваха при „батя

Ивана" за „консултация". Любознателното момче се спираше край бащинитѣ си занятия, слушаше съ внимание питанията на селянитѣ и отговоритѣ на баща си, запомняше всичко това, което бѣше за него цѣла школа. Сякашъ той преминаваше тука единъ практически курсъ на оная правна наука, която той по-късно усвои, както рѣдко сж я усвоявали други, и въ която той презъ цѣлъ животъ се отличаваше между най-първитѣ й познавачи.

Тѣзи „консултации" бѣха отъ различно естество; нѣкои питаха за рода на „тѣхното момче" съ нѣкое момиче: дали тоя родъ минава и „дали допуска задомяването имъ". Батю Иванъ знаеше много добре въпроса за роднинствата и „пояситѣ" (степенитѣ на родство и свойство). Той знаеше печатната „дебела" Кърмчия и по нея бѣше се обучилъ да се справя лесно за разрешение на поставянитѣ му задачи. Той заключаваше: „не бива" или „бива" и добавяше: „кждето и да идете, не ще имате по-другъ отговоръ"! Сжщо така той обясняваше, какъ могатъ да раздѣлятъ наследения имотъ братя, сестри, чичовци и пр., като по този предметъ се ржководѣше отъ обичайното право, отъ Кърмчията и отъ турското право, както то бѣше изложено въ „Събранието на Османски закони". Съ това не се изчерпваха безвъзмезднитѣ „консултации" при батя Ивана. Той обясняваше, кога има право да се иска „зарарь-зянъ" поради повреда въ ливада, градина, лозе и пр. Той изтъкваше, кой е правъ въ препирни за съседни стени, капчузи и пр. Решението на батя Ивана бѣше почитано и много препирни не отиваха по-далечъ отъ неговата стрѣха. „Защо ще се харчи по субаши и кадии?" — се питаха, когато работата е ясно разрешена. Батю Иванъ много пжти бѣше помолванъ да стане самъ помиритель, посрѣднически сждия, особено по препирни за наследство. И неговото решение се сматряше за окончателно. Странитѣ му се подчиняваха, вѣрвайки въ авторитета и вѣщината на мирителя.

Теодоровъ си спомняше съ известно задоволство всичко това, приживѣно и изнесено отъ бащината кжща; спомняше си за тѣзи консултации, както му бѣха преподадени подъ родната стрѣха и които правѣха отъ него не човѣкъ книженъ, теоритикъ, кабинетенъ, а дѣловенъ труженикъ, схватливъ общественикъ и опитенъ политикъ. Защото политиката не е толкова теория, колкото дѣло на опита и практиката, и безъ единъ подготвенъ отъ живота умъ, тя често може да привежда къмъ заблуждения и безизходни пжтища.

Той често разказваше за тоя трудовъ животъ въ бащиния си домъ и напомняше на младитѣ необходимостьта да не се задоволяватъ само съ школно обучение, а да съединяватъ съ него и къмъ него занятия въ кжщи, отъ каквото естество и да бждатъ, стига тѣзи занятия да сж по

силитѣ на младия. Той ги призоваваше къмъ уважение на добритѣ традиции и обичаи.

Желѣзната дисциплина въ Хаджи Теодоровата кѫща, продължена и отъ сина му Ивана, бѣше обърнала отъ рано вниманието на ученика. Той нееднократно слушаше отъ баща и майка, че кѫща се държи съ редъ, сговоръ, миръ и любовь, че тамъ, дето нѣма тѣзи добродетели — тамъ нѣма прокопсия. И какви свѣтли страници отъ тоя домашенъ животъ озаряваха вѫтрешния миръ на младото момче — бѫдещъ държавникъ! Въ този редъ, дисциплина, сговоръ, любовь, той виждаше зародиша и на държавното благоустройство.

Теодоровъ обичаше бащината си кѫща, почиташе родителитѣ си до най-висока степень, бѣше привързанъ къмъ братята и сестритѣ си, съ които го свързваха неразривни връзки презъ цѣлъ животъ. Неговитѣ братя и сестри при знаваха голѣмитѣ дарби, съ които Богъ бѣше надарилъ тѣхния „батю", и го убожаваха. Бѣхъ свидетель цѣли десетки години, какъ тѣзи братя и сестри благоговѣеха предъ лицето, думитѣ, поученията на брата си и въ никакви обстоятелства не измѣниха чувствата си къмъ него.

И сега тѣ оплакватъ безутешно незабравимия си братъ!*)

*

Изъ бащината си кѫща Теодоровъ изнесе богатъ запасъ отъ полезни практически знания и поучителни за презъ цѣлъ животъ примѣри. Той не забравяше нито еднитѣ, нито другитѣ. И всѣки пѫть, колчимъ се представяше случай, той се отзоваваше съ благоговение къмъ своитѣ родители и роднини и привеждаше постоянно примѣри изъ живота и работата на тѣхната голѣма челядь, за да докаже красотата на старитѣ български отношения, обичаи и предания.

Заговорѣше ли за своето детинство, за своя прощѫпалникъ въ Еленското училище, за дѣда си х. Теодора, за родителитѣ си, въобще за домашната си стрѣха, той сякашъ извикваше едни следъ други видения, образи и картини на преживѣното. Личеше, че въ душата на тоя строгъ, на пръвъ погледъ, голѣмъ държавенъ мѫжъ е запазенъ не единъ кѫтъ отъ онѣзи мили спомени, когато „галеното внуче" се радваше на особната любовь на дѣдо х. Теодора, когато родителитѣ му се възхищаваха отъ неговитѣ първи стѫпки къмъ учение, когато четенето на „Святий Боже" и „Отче нашъ" въ чер-

*) Братята на покойния Теодоровъ сѫ: г. г. Петко Ив. Теодоровъ, миненъ инжинеръ, Д-ръ Дим. Теодоровъ, лѣкарь; сестри: Екатерина С. Бобчева, Станка Г. Губидѣлникова, недавно починала, Мария М. Маджарова и Иваничка Огнянова. Най-малката сестра Роза, омѫжена за Никола Буровъ, се е поминала доста отдавна.

кова докарваше до умиление близкитѣ му, когато той възприемаше първитѣ практически уроци отъ селското стопанство, което ценѣше високо, когато, най-после, бѣше се сраснталъ съ тая кжща, на която той бѣше първенеца — синъ и по-късно ржководитель — съветникъ, презъ цѣлъ животъ.

Неговата любовь къмъ родния му градецъ бѣше голѣма. И когато той си спомняше и разказваше за изгарянето и съсипването на Елена отъ Сюлейманъ-пашовитѣ орди, на което изгаряне и съсипване бѣше непосрѣденъ свидетель, сълзи задавяха гласа му.

Внукътъ на х. Теодора и синътъ на Ивана х. Теодоровъ, остана презъ цѣлъ животъ вѣренъ синъ на Елена, както въ обществената си и държавнишка деятелность бѣше неизмѣнно преданъ и достоенъ синъ на майка България.

С. С. Бобчевъ

Теодоръ Теодоровъ като политически деецъ и народенъ водачъ

Да се даде и най-бледата характеристика на Теодоръ Теодорова е една извънредно мѫчна работа. Неговитѣ лични качества и държавнически достоинства сѫ толкова много, а разнообразната му и крупна четиридесеть-годишна обществена дейность е толкова обширна и съ такива дълбоки следи въ нашата нова история, че действително се намираме предъ затруднението, отъ кѫде да започнемъ и коя негова чърта или заслуга по-напредъ да изтъкнемъ.

Да се проследи неговата обществена дейность въ нѣколко въспоминателни бележки е невъзможно, защото бележитиятъ магистратъ, голѣмиятъ адвокатъ, парламентарниятъ борецъ и крупниятъ държавникъ, който въ най-сѫдбоноснитѣ времена е понасялъ отговорноститѣ на управникъ, не така лесно може да се обрисува. Въ дейностьта на Т. Теодорова е отразена цѣлата наша нова история. Неговиятъ животъ не е друго освенъ непрекѫсната служба на своя народъ.

Като магистратъ, пръвъ българинъ прокуроръ при Софийския Окрѫженъ Сѫдъ, а по-после апелативенъ сѫдия въ Русе, той остави следи, макаръ за кѫсо да се подвизава на това поприще. Младиятъ юристъ отъ Одеския Университетъ влага всичкитѣ си солидни юридически познания и неизчерпаемата си енергия, за да се издигне младото българско правосѫдие на една завидна висота. По своята работоспособность той действително е ненадминатъ до сега, защото да ликвидира съ единъ отрупанъ съ дѣла паркетъ, наследенъ отъ неговия предшественикъ руснакъ, като само въ 6 месеци лично е свършилъ 640 следствени дѣла и стотици преписки, е действително единъ рѣдъкъ примѣръ на сѫдийска експедитивность. Въ Русе той се проявява като единъ рѣдъкъ магистратъ въ всѣко отношение, като, заедно съ своитѣ достойни другари, създаде ония добри сѫдийски традиции, които издигнаха реномето на Русенския Апелативенъ сѫдъ.

Борческиятъ му темпераментъ, обаче, не можа да се свърже съ тихия сѫдийски столъ и настѫпилитѣ следъ 1886 год. събития извикаха неговитѣ вродени качества на общественъ борецъ къмъ служба народна. Като адвокатъ той е въ своята стихия, — тукъ той не е само на своя професионаленъ постъ, но и на своя голѣмъ общественъ постъ

— борецъ за възстановяване на Конституцията, бранитель на народнитѣ свободи, на реда и законността.

Адвокатската му кариера му създаде много скоро и единъ голѣмъ обществен авторитетъ, и Теодоръ Теодоровъ въ скоро време обръща вниманието на по-старитѣ държавници: Драганъ Цанковъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Ив. Ев. Гешовъ и др., които виждатъ въ неговото лице една голѣма сила съ рѣдки държавнически дарби, единъ човѣкъ, предопредѣленъ да играе важна роля въ нашия обществен животъ. (За неговата смѣла борба той бѣше вече преследванъ, арестуванъ и интерниранъ въ гр. Котелъ). И действително, когато Д-ръ К. Стоиловъ пое управлението на страната, ние виждаме, че той му повѣрява най-важни и отговорни постове и най-деликатни мисии

Отъ тогава начева неговата блестяща парламентарна и държавническа кариера, свързана съ най-епохалнитѣ събития въ нашата нова история. Като министъръ на Правосъдието, на Финанситѣ и на Външнитѣ Работи, неговото име е свързано съ всички мѣроприятия, закони и събития, които съставляватъ не само материалния и мораленъ прогресъ на нашата страна, но и славата на нашия народъ. Историята ще каже, какво Теодоръ Теодоровъ е направилъ презъ 1896—99; 1913—1918 и презъ страховититѣ 1918—1919 години за своя народъ.

Който иска да узнае дѣлото на Т. Теодорова, не въ повърхностнитѣ бележки за него ще научи това, а трѣбва да отвори дневницитѣ на Народното Събрание отъ 30 години насамъ и тамъ ще види проявитѣ на единъ всеобемащъ умъ, на една честна и здрава мисъль, на едно рѣдко родолюбие, на една пламенна натура, на единъ блестящъ парламентаренъ ораторъ. По-яръкъ и фанатиченъ защитникъ отъ него нашата конституция не е имала въ Парламента. За него законостьта, свободата, редътъ бѣха действително свещени принципи, които той най-ревностно пазѣше и най-страстно защищаваше.

Докато ние можемъ да се учимъ отъ неговитѣ парламентарни речи, за жалость, ние нѣмаме запазени неговитѣ многобройни речи, произнесени въ разнитѣ кжтища на България по разни случаи, за да имаме пълна представа за неговото цѣло обществено дѣло. Кой другъ би могълъ да се сравни съ него въ това отношение? Кжде не е гърмѣло неговото могжщо слово? Кой не го знае? Той бѣше действително единъ народенъ трибунъ, единъ народенъ водачъ! Има ли паланка или село непосетено отъ него? И имаше ли политически приятель, голѣмъ или малъкъ, когото той да не познава и помни? Той еднакво знаеше и членоветѣ на Централното бюро и партизанитѣ отъ Гайтанево или Голѣма Раковица. Той много добре знаеше, че да станешъ народенъ

водачъ, не е лесна работа, че не сж достатъчни способноститѣ, а трѣбватъ продължителни и тежки жертви, въ услуги и безпокойствия, за да се създадатъ живитѣ връзки между народа и водача, та и доброволно той да се наложи за такъвъ.

Кой по-много отъ него се е подвизавалъ на обществения форумъ презъ най-чернитѣ лични и тиранически режими, които сме преживѣвали? Ако трѣбва да се посочи на единъ борецъ, който да синтезира въ себе си борбата срещу личнитѣ режими, безсъмнено това е Теодоръ Теодоровъ.

Кой другъ може да му съперничи въ приложение на енергия и сили за добро и честно управление? Съ стотици пжти той слизаше отъ парламентарната и партийна трибуна прималѣлъ и съ огорчение, че не е могълъ да изчерпи своитѣ теми и аргументи. Когато защищаваше нѣкоя голѣма идея, въ която вѣрваше, той я защищаваше всѣкога и предъ всѣкиго съ увлѣчение и сила. Въ такива случаи неговитѣ речи бѣха цѣли откровения. Тѣ не въздействуваха на слушателитѣ, а поразяваха. Въ такива случаи той действително се преобразяваше, биваше неузнаваемъ, цѣлото му сжщество ставаше пророческо.

И днесъ азъ преживѣвамъ нѣкои такива негови откровения и го виждамъ въ неговата стихия. Такава една речь, най-силната, която съмъ слушалъ, е тая произнесена предъ Върховния Партиенъ Съветъ на бившата Народна партия на 3 януарий 1915 година, следъ подписване на единъ манифестъ къмъ българския народъ, въ който му се сочеха съ една рѣдка предвидливость всичкитѣ гибелни последствия на Радославовата политика. Речьта му бѣ едно страшно обвинение срещу политиката, която десеть месеци по-късно погуби България. Тя съдържаше една неподлежаща на описание аргументация за другата политика, която събитията впоследствие доказаха, че е била правата.

Никога неговото благородно сърдце не е тжгувало така за Родината, никога неговото витийство не е достигало повъзвишени акценти, никога ноговата аргументация не е била по-съкрушителна, отколкото въ тая негова историческа речь. Всѣки бѣ замръзналъ на мѣстото си, неговото мълниеносно слово въ зимния сумракъ бѣше вцепенило първитѣ му идейни другари,— и когато свърши, изуменитѣ фигури продължаваха да бждатъ неподвижни, за да се опомнятъ и сепнатъ нѣколко минути по-късно, когато той бѣше вече слѣзълъ отъ трибуната. Вмѣсто аплодисменти, всички се погледнаха само съ насълзени очи. И, когато, дълго време следъ това, ние искрено се радвахме на тази негова речь, той казваше: „Така, мисля азъ, трѣбва да се защищава нашето политическо „вѣрую“ и преди всичко вие, първитѣ наши хора, трѣбва да бждете ентузиазирани, за да бждете долу между народа убедителни“.

Народенъ водачъ, той не бѣ надутъ и високомѣренъ, а приветливъ и всѣкиму достѫпенъ, а кѫщата му бѣ действително единъ народенъ домъ — тамъ всѣки въ всѣко време намираше утеха, подкрепа и искрени мѫдри съвети.

У никого политическитѣ приятели не сѫ намирали поголѣма закрила и помощь, когато сѫ били невинни жертви на партизански гонения. Никой повече отъ него не се е разправялъ съ прокурори, сѫдебни следователи и полицейски участъци за освобождаване на незаконно задържани. И това го вършеше не отъ демагогия, а защото личната неприкосновеность и свобода за него бѣха най-свѣтлитѣ неотемлени човѣшки правдини. Когато се научеше за нѣкое незаконно арестуване, това страшно го ядосваше, кипѣше отъ негодувание и въ критикитѣ си отиваше до невъздържаность Неговото вродено правно чувство, не можеше да се помири съ мисъльта, че невиненъ човѣкъ може да бѫде задържанъ.

Помня, че за единъ нашъ приятель отъ Луковитъ, презъ време на дружбашкия режимъ незаконно задържанъ, той цѣла недѣля се разправя и лично ходи по прокурори и сѫдебни следователи за освобождаването му. Той бързаше, защото идѣха Великденскитѣ праздници, но недобросъвестния следователь протакаше следствието и, за да се отърве отъ Теодоръ Теодорова, нарочно избѣга въ Горна-Баня, но той и тукъ го намѣри. „Намѣрихъ го чакъ въ Горна-Баня, казваше съ ядъ и задоволство незабравимиятъ покойникъ, и го заставихъ да свърши и пустне чиляка на свобода", — както той се изразяваше по говора на родното си мѣсто. И задоволството му бѣше голѣмо, че е освободилъ единъ невинно задържанъ.

Такъвъ народенъ водачъ бѣ Т. Теодсровъ и затова бѣ голѣмо обаянието му всрѣдъ партизанитѣ му. Зная партизани, които съ благоговение произнасятъ името му, защото той знаеше да покорява сърдцата.

Но, колкото той да бѣше фанатиченъ партизанинъ на своитѣ идеи и покровитель на своитѣ добри партизани, толкова малко бѣ партизанинъ, когато управляваше. Неговото партизанство като управникъ отиваше дотолкова, доколкото се покриваше съ държавния интересъ Като министъръ, той всѣкога ни заявяваше: „Сега азъ съмъ преди всичко държавенъ служитель, а после партизанинъ — ще ви слушамъ до толкова, до колкото държавнитѣ интереси нѣма да пострадатъ". И ние не му се сърдѣхме, когато съ часове чакахме да си свърши държавната работа, та следъ това да ни приеме и изслуша. И днесъ старитѣ добри чиновници отъ Министерството на финанситѣ ще ви кажатъ, какъвъ стабилитетъ на добрия и честенъ персоналъ презъ неговото управление е имало. „Азъ нѣма за партизански искания да разстройвамъ службитѣ, за които се иска компетентность и

практика", казваше на нѣкои настойчиви и вироглави партизани, и такива той никога не слушаше. „Азъ не съмъ дошелъ министъръ, да назначавамъ и уволнявамъ бирници и акцизни, а да приложа нашата програма за доброто на народа", като последна дума казваше на тия, които не се разбираха отъ една дума и свършваше съ тѣхъ.

А неговата безкористна служба на Родината! Предъ нея се прекланятъ и най-голѣмитѣ му противници. Той трепереше надъ народната пара и всѣкога и всѣкиму казваше: „Въ разцвѣта на нашето народно производство и въ строгитѣ икономии е нашето спасение". Другаде и да не отиваше, въ Бюджетната комисия той бѣше всѣкога на саоя постъ, защото искаше да знае предназначението на всѣка държавна стотинка. „Бюджета — това е всичкото, аслж и тамъ е цѣлия парламентаренъ контролъ", казваше той.

Презъ дружбашкия режимъ, той бѣ на своя пость Той виждаше цѣлата негова гибелность за страната и бѣше, както всѣкога, въ първитѣ редове на борцитѣ за тази Конституция, която бѣше цѣлиягъ смисълъ на неговия общественъ животъ. Той отиде съ други борци въ Шуменския затворъ. Тукъ неговата борческа натура бѣ сломена — неговия силенъ духъ мжчно се помиряваше съ килийната обстановка и съ насилието, което се извърши надъ него и другаритѣ му. И неговото сърдце, родено за борба и чезнещи за справедливость и законность, тукъ се разби. Излѣзълъ отъ затвора, той безрезервно подкрепи дѣлото на 9 юний и до последния си часъ остана неговъ лояленъ и преданъ служитель. „Пазете Сговора и Конституцията", бѣха последнитѣ му слова, казани отъ оная трибуна, отъ която въ продължение на 30 години е бранилъ народнитѣ интереси, правдини и свободи.

Поклонъ предъ скжпата му пamеть!

Цвѣтко П. Бобошевски

Моятъ учитель Никифоръ попъ Константиновъ

(род. въ Елена 1824 — поч. въ Търново 1881).

Смомени и бележки

Не малко е писано и печатано за учителя Никифоръ попъ Константиновъ по разни случаи, следъ неговата смърть. Особено подробно се писа за него въ Еленски сборникъ кн. I (г. 1931) стр. 195—213. Тукъ азъ желая да кажа нѣщо изъ моитѣ спомени за него, като мой учитель.

Преди всичко, нека напомня, че учитель Никифоръ п. Константиновъ е получилъ срѣдно образование въ Одеската семинария (1842—45) Синъ, внукъ и правнукъ на свещеници, той е жадувалъ да продължи образованието си, но несполучилъ. Учителтъ Иванъ Момчиловъ въ Елена го препоржчалъ за учитель въ Татаръ-Пазарджикъ, кждето даскалъ Никифоръ отишелъ, основалъ първо Българско училище тамъ, борилъ се срещу гръцизма, билъ за това подлаганъ на турски полицейски сждъ и разпитъ, — въ всѣки случай той сполучилъ да унищожи гръцкото тамъ училище и влияние. Връща се следъ това въ Елена, гдето учителствува отъ 1851 до 1856 и по-сетне отъ 1859 до 1875, продължавайки дѣлото на „даскалоливницата". — отъ 1856 до 1859 той е билъ учитель въ Габрово. Освобождението го заварва като ревизоръ на селскитѣ училища въ Търновското Окржжие на Епархията и членъ на Търновския епархияленъ съветъ. Окупационното управление го назначава за председатель на разни съвети, между друго—за председатель на Еленския Окржженъ съветъ, служба, която му дава право да участвува въ Учредителното Народно събрание въ Търново (1879). Следъ това той заема службата директоръ на Девическата гимназия и девическия пансионъ въ Търново. Даскалъ Никифоръ почина въ Търново (1881), гдето и биде погребанъ заради признатитѣ му заслуги къмъ училищното и въобще народопросвѣтното ни дѣло, въ двора на черковата „Св. 40 мжченици".

Азъ бѣхъ ученикъ при даскалъ Никифора презъ годинитѣ 1864—67. Той преподаваше въ класоветѣ (отъ I до IV), въ помѣщение, което наричахме „собичката". Преподаваше ни: Отечествена история — Добри Войниковъ, Земеописание — издание Дановъ, Числителница — сжщо, Пространенъ катихизисъ — сжщо, Физика — Гано, преводъ на Иоакимъ Груевъ,

Всеобща история — отъ Н Берте, прев. отъ руски Георги Йошевъ и по ржкописъ (споредъ Народнитѣ сказания), Космография.

Отъ езицитѣ даскалъ Никифоръ ни преподаваше гръцки и френски, сжщо и руски, редомъ съ старобългарски, за който той бѣше съставилъ свой учебникъ — „Цвѣтосъбрание". Ученицитѣ отъ нашия класъ — втори, въ единъ прекрасенъ день решихме да не учимъ гръцки. Когато дойде даскалъ Никифоръ въ „собичката" и повика единъ, двама, трима ученици, да отговарятъ урока по гръцки, тѣ всички по сговоръ казваха, че не сж учили, което потвърдихме и ние остана-

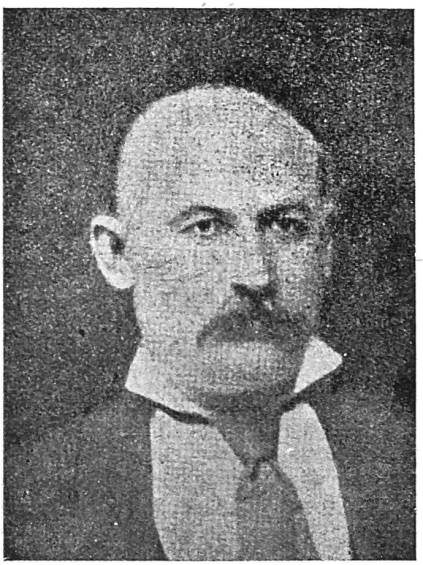

Моятъ учитель Никифоръ попъ Константиновъ

литѣ. Сетнината отъ туй наше съзаклятие бѣше едно чудесно тѣлесно наказание по задницата съ жилави пржчки отъ глога, въ двора на училището.

Ние, ученицитѣ, следъ тази дисциплинарка се смѣтахме за напълно удовлетворени, защото се отървахме отъ единъ предметъ, и то отъ ненавиждания гръцки езикъ, ненавиждань главно заради това, че вече бѣше почнала борбата противъ гръцкитѣ владици въ България и изобщо противъ фенерското духовно владичество. Турски езикъ учехме при кятипина (секретаря) на субаша (окол. началникъ).

Вънъ отъ тѣзи предмети, даскалъ Никифоръ всѣка сжбота ни учеше на черковно пѣние, което той знаеше превъзходно. Гласътъ му бѣше много приятенъ Той пѣеше въ

черкова, като държеше редъ отъ дѣсната страна въ „Голѣмата черкова“ — Успение Пресветыя Богородицы.

Презъ учебната 1867—68 год. даскалъ Никифоръ ме предложи за помощникъ-учитель въ първоначалното училище. Училищното настоятелство прие предложението му и цѣла година азъ обучавахъ около 150—200 ученика по взаимната (ланкастерската) метода. Нека тука кажа, пѫтьомъ, че азъ използувахъ преданието на чича Илия, даскалъ Илия х. Стефановъ Бобчевъ. Въведохъ сѫщия редъ, който той бѣше въвелъ, преди нѣколко години, съ сѫщитѣ награди и наказания, и пр.

Въ сѫщото това време, когато азъ бѣхъ п. учитель, даскалъ Никифоръ бѣше добъръ всѣки день, по единъ-два часа, да се занимава съ мене, като ме упѫтваше въ изучаването на руски и френски езици. За четиво по руски той бѣше избралъ Галаховата христоматия, нравствената философия на Франческо Соабия, а за френски — „Телемахъ“ отъ Фенелона.

Почти всѣка вечерь, следъ завършване на училищнитѣ ни занятия, даскалъ Никифоръ ме поканваше да отидемъ на разходка. Тази разходка ставаше обикновено къмъ „Калето“ и понѣкога отминавахме и по-нататъкъ къмъ „Самуилецъ“, гдето е гроба на традиционния Еленинъ годеникъ, който отъ Твърдица ходилъ въ Кѫпиново да взема Елена — тука трагически загинали отъ хайдушко нападение. Тѣзи разходки за мене бѣха извънредно ценни и полезни. Даскалъ Никифоръ, сладкодуменъ разказвачъ, по единъ най-внушителенъ начинъ, ми обясняваше целъ редъ събития въ нашия неотколешенъ животъ въ областьта на черковнитѣ борби, политическитѣ движения и въобще въ областьта на българското възраждане. Особено се оживѣваха неговитѣ разкази, когато засѣгаше своето първо учителство въ Татаръ-Пазарджикъ. Голѣми сѫ били неговитѣ усилия и неговата борба противъ гръцизма и гръцкото тамъ училище, догдето успѣе съ привличането лека-полека почти на всички българчета-ученици. Така той е сполучилъ да направи излишно гръцкото училище — това котило на елинизация, покровителствувано отъ Пловдивския гръцки владика. По едно време въ Татаръ-Пазарджикъ той е ималъ за помощници еленчанитѣ Йорданъ Неновъ, Мих. П. Кумановъ и Стефана Загорски. При това даскалъ Никифоръ, съ дълбока горчевина въ душата си разправяше, че Йорданъ Неновъ, при второто учителствуване на Дасккла Никифора въ Т.-Пазарджикъ, като желаялъ да заеме мѣстото му на главенъ учитель, допустналъ си непристойни не само за единъ съгражданинъ сплетни (интриги), но изобщо за единъ човѣкъ. Даскалъ Никифоръ ми казваше, че той би могълъ лесно да разсѣе тѣзи сплетни,

но е трѣбвало да се залови за борба съ свой помощникъ и съотечественикъ, което му било крайно неприятно. Неговиятъ моралъ, неговото възпитание, неговото човѣшко достоинство не му допустнали да прави това, и той трѣбвало да напустне Т.-Пазарджикъ, за който далъ значителни жертви, бивалъ арестуванъ, каранъ въ Пловдивъ подъ стража, бивалъ заплашванъ и пр. и пр.

Характерни сж обвиненията, които Пловдивскиятъ митрополитъ сполучилъ, чрезъ посрѣдничеството на Патрияршията въ Цариградъ, да прокара даже предъ Великия везиръ, за да се компрометира даскалъ Никифоръ. И когато даскалъ Никифоръ съ Йорданъ Ненова и Т.-Пазарджишкия първенецъ Михалаки Чешмеджиолу се явили, докарани подъ стража, въ съвета на Пловдивския мютесарифинъ, въ който участвувалъ и българскиятъ чорбаджия, голѣмиятъ Стоянъ Чалжка, мютесарифинътъ преди всичко, искалъ да му посочатъ учителитѣ и да види онзи попъ, който 30 години попувалъ въ Русия, а сега даскалувалъ въ Т.-Пазарджикъ. Посочили му двамата млади учители — даскалъ Никифора и даскалъ Йорданъ Ненова. А попъ нѣмало никакъвъ. Михалаки Чешмеджиолу, сжщо докаранъ съ учителитѣ, далъ таквизъ обяснения, предъ които клеветницитѣ трѣбвало да се засрамятъ. Чорбаджи Стоянъ взелъ думата, обяснилъ тѣзи клевети и молилъ мютесарифина да отпустне на свобода и учителитѣ и Михалакя. Тъй и станало; обаче, мютесарифина задържалъ у себе си печата съ надписъ „Татаръ-Пазарджишко българско училище“ съ пѣтель на срѣдата,— печатъ, който билъ нѣщо като corpus delicti. Този печатъ билъ тълкуванъ като символъ, че когато възстанницитѣ — етеристи (такъвъ билъ и даскалъ Никифоръ), чуятъ споредъ взаимно съгласие, пѣнието на пѣтела, да скочатъ и да колятъ турци и гърци.

Освенъ обвинението за попъ, за печата, имало и друго, че даскалъ Никифоръ носѣлъ тѣсни (френски) дрехи, поради което го наричали „московеца“. Запретили му да носи тѣзи дрехи и той трѣбвало да облѣче широки. Най-после между обвиненията било и това, че ученицитѣ се учили на „талимъ“ и излазяли строени като войници отъ училището, за да си отидатъ у дома. И това не трѣбвало занапредъ да става.

Ако се спрѣхъ за малко върху учителствуването на даскалъ Никифора въ Т.-Пазарджикъ и за неговото разправяне съ гърци и полицейска власть въ Пловдивъ, това сторихъ, защото преголѣма е заслугата, принесена на Т.-Пазарджикъ отъ този първи учитель и основатель на първото училище въ Татаръ Пазарджикъ. И туй училище, както Еленското, е станало разсадникъ на просвѣта не само вжтре въ града, но и въ околнитѣ градовце и села, за които отъ тукъ били

подготвени и изпратени учители и апостоли на началното образование. Това обстоятелство сж го признавали всички просвѣтени Т.-Пазарджичани, които въ онова време сж били свидетели на енергичната, смѣла и доблестна културна деятелность на даскалъ Никифора.

Както въ време на учителствуването на Иванъ Момчилова и Никола Михайловски, тъй и въ време на учителствуването на даскалъ Никифора, голѣмъ брой ученици, много пжти възрастни, идваха въ Елена да учатъ по-висша наука. Тѣзи ученици, при това, изучаваха и черковния редъ въ дветѣ черкови — „горната“ — Успение Пресвятыя Богородицы, и „долната“, Рождество Пресвятыя Богородицы, — изучваха и източното пѣние, тъй майсторски изпълнявано въ Елена. Съ една речь, и при даскалъ Никифора Елена продължаваше да бжде културенъ разсадникъ, който излжчваше изъ своитѣ срѣди полезни и добре подготвени учителски сили за много мѣста въ северна и южна България.

За моя приснопаметенъ учитель Никифоръ п. Константиновъ съмъ запазилъ скжпъ споменъ, като за една свѣтла личность, човѣкъ съ високъ моралъ, строгъ въ обноскитѣ си, строгъ къмъ себе си и къмъ другитѣ. А пъкъ, както се знае, въ възпитанието и обучението на юношеството образътъ и характерътъ, т. е. нравствената личность на учителя сж най-главниятъ, съ нищо не замѣнимия факторъ.

С. С; Бобчевъ

Чичо Илия (даскалъ Илия х. Стефановъ Бобчевъ)

Учитель, общественикъ и нар. представитель
(Изъ моитѣ спомени)

Има обществени даятели у насъ, на които скромностьта не е дала възможность да бждатъ известни въ по-широки размѣри. Къмъ тази редица скромни деятели принадлежи и Илия хаджи Стефановъ Бобчевъ — народенъ учитель, общественикъ, народенъ представитель и познатъ много добре не само въ родното си мѣсто Елена, но и извънъ нейнитѣ предѣли.

Чичо Илия (даскалъ Илия х. Стефановъ Бобчевъ)

Илия хаджи Стефановъ Бобчевъ е роденъ въ Елена на 1831 г., декемврий 11. Той е добилъ първоначално и второстепенно образование въ родното си мѣсто. Негови учители сж били, между други, известнитѣ Никола Михайловски, Иванъ Момчиловъ и Никифоръ попъ Константиновъ

Сѫщитѣ тѣзи учители, на които учиницитѣ Петко Рачовъ Славейковъ и Драганъ Цанковъ прославиха имената и единъ отъ тѣхъ (Славейковъ), нарече за онова време училището въ Елена „Еленска даскалоливница". Младиятъ Илия Бобчевъ бѣше се запозналъ съ езицитѣ: руски, турски, малко гръцки и френски, както всички негови връстници въ онова време.

Той, бидейки извънредно любознателенъ, самообразуваше се неспирно, четѣше усърдно, дирѣше въ книгата онова, което му трѣбваше за живота, като наука и поука. Въ библиотеката на Еленското училище, още въ онова време, преди Кримската война, имаше подарени отъ Русия и отъ българи — руски възпитанници, доста много книги и списания. Нека помена: Христоматията на Галахова (два тома), списанието „Библіотека для чтенія", Всеобщата история на Ламе Фльори (руски преводъ), Илиядата на Омира въ преводъ отъ Гнѣдича, Венелиновитѣ „Критически издиряния" по българ. история на руски ез. и въ българ. преводъ отъ Ботю Петковъ, Царственика на Христаки Павловичъ Дупничанина, Землеописанието на Неофита Хилендарски (Бозвели), Смѣсна китка отъ Славейкова, Горски Пѫтникъ и Предвестникъ Горскаго Пѫтника отъ Раковски, драмата Стоянъ Войвода и пр. Имаше и нѣкои сръбски книги, между които съчиненията на Доситей Обрадовича, Езопови басни по сръбски и т. н. Тѣзи последнитѣ сѫ били превеждани отъ младия любознателенъ младежъ и се намѣрваха въ неговия архивъ до скоро време. Отъ българскитѣ списания, отъ които се е ползувалъ даскалъ Илия, нека поменемъ „Български книжици" (1858—61) и пр.

Живиятъ и любознателенъ момъкъ обърналъ внимание на главнитѣ учители и на гражданитѣ въ Елена съ своитѣ способности и интилигентность и тѣ му предложили да го условятъ за учитель въ първоначалното училище, което е било тогава, и дълго време по-после, въ двора на старата черквица Св. Никола и голѣмата и хубава черкова Успение Пресвѣтыя Богородицы.

Младиятъ първоначаленъ учитель се залавя за своята работа съ голѣмо присърдце, трудолюбие и енергия. Той се запознава предварително съ взаимноучителната (Белланкастерска) метода на преподаване, която въвежда въ училището съ всичкитѣ ѝ подробности: съ чинове, полукрѫжия, чинъ съ пѣсъкъ за писане, главенъ надзиратель, дверникъ— съ награди, подпечатани съ печата пѣтелъ, съ наказателни черни дъски и пр. и пр. Тѣзи учебни и възпитателни срѣдства на даскалъ Илия му спечелиха много скоро съчувствията на еленското гражданство и на цѣлото селство отъ многобройнитѣ околни села (колиби). И даскалъ Илия става едно име, което се носѣше по всички уста и се възхваляваше за заслуги, припознавани и отъ всички, които идваха отъ чуж-

бина. Това име „даскалъ Илия“ остана да се носи презъ цѣлия животъ на учителя († 1893, декември 11).

Знанието на турски езикъ е послужило на даскалъ Илия, за да се препоржча предъ мѣстната турска управа, най-напредъ субашъ, по-после мюдюринъ. И той, ако и отъ най-младитѣ, е билъ каненъ да вземе участие въ съвета на субаща и много пжти му е било възлагано да замѣстя кятипина (секретаря), било при издаване на йолтескереси (пжтни билети), било само за давање визи (каитъ). Следъ Митхадъ-пашовата вилаетска реформа, Илия Бобчевъ е билъ избранъ за членъ на беледието (градския съветъ), на която служба го завари Освободителната война.

Като учитель, даскалъ Илия е станалъ познатъ още и съ това, че много възрастни отъ други градове учители сж идвали въ Елена да изучатъ на практика взаимоучителната (Белланкастерската) метода, та и много отъ неговитѣ ученици сж я разнесли не само въ Търновско, но и далечъ задъ предѣлитѣ му.

Книжаритѣ Хр. Г. Дановъ и Иванъ Момчиловъ, знаейки популярностьта и услужливостьта на Даскалъ Илия, при идването си въ Елена, сж оставяли на складъ у него своитѣ първи учебници и други книги за четмо. Тѣзи книги сж били продавани по опредѣлена отъ издатели и книжари цена. Известно време, когато Ив. Момчиловъ и Петъръ Джамджиевъ откриха книгопродавница въ Търново, даскалъ Илия бѣше поканенъ да вземе участие въ тѣхното книгоиздателско и книгопродавско съдружие. И той влѣзе въ това съдружие, което обаче, за жалость, му донесе само загуби и неприятности.

Даскалъ Илия е напустналъ учителството, за да се посвети на търговия, тъй като това го изисквали, между друго, и интереситѣ на неговиятъ бабалъкъ хаджи Петко хаджи Тодоровъ, който еималъ два магазина съ колониялъ и др. стоки, и е билъ въ търговски земания-давания съ Виена, панаритѣ въ България, както и съ Стамбулъ. Даскалъ Илия, обаче, не само не скжсалъ своитѣ връзки съ училището въ Елена, но и засилилъ своята преданость къмъ дѣлото въ качеството си на членъ отъ училищното настоятелство, членъ на еснафскитѣ каси, отъ които между друго се е поддържало училището и пр. и пр. Въ туй отношение той не се е отдѣлялъ отъ връстника си, близъкъ приятель, и станалъ му роднина Иванъ хаджи Тодоровъ, баща на Тодоръ Тодоровъ и отъ Юрдана Тодоровъ, неговъ шурей и баща на П. Ю. Тодоровъ.

Като търговецъ, даскалъ Илия се сближава съ италианцитѣ, дошли въ Елена да купуватъ пашкули (по еленски— „мамули“), бубено семе и сами да контролиратъ отхранването на буби и производството на пашкулитѣ. Въ известно време

презъ годината — пролѣтьта, Елена се превръща въ една фабрика за пашкули. Въ всѣка кѫща има нѣкои стаи, въ които се настаняватъ лѣси за хранене на бубитѣ и производството на пашкули. Обикновено пашкулитѣ се продавали на италиянцитѣ, които ги обработвали още въ Елена, като ги приготвяли за износъ, както и приготвяли за износъ бубено семе.

Даскалъ Илия, наедно съ други енергични и предприемчиви млади съграждани, се решава да се снабди съ достатъчно стока (бубено семе и пашкули) и да иде въ Италия, каквото е било, впрочемъ, желанието на неговия надаренъ съ практически умъ бабалъкъ—х. Петко х. Тодоровъ. Това обстоятелство го е изтъкнало предъ търговския свѣтъ въ цѣло Търновско. На връщането си отъ Италия той донесе портретитѣ на Гарибалди и на Викторъ Емануила, които посочваше на младитѣ, като разказваше за тѣхния животъ и освободителни подвизи. Тѣзи портрети бѣха окачени у дома на стената—на тъй наречения „сайванъ", редомъ съ портрета на царь Иванъ Шишмана. Любопитнитѣ идваха да ги гледатъ въ празднични дни, подиръ черковенъ отпускъ.

Презъ всичкото време на моето студентство въ Цариградъ—7 години, чичо ми пишеше по разни въпроси на деня, = и като знаеше, че азъ съмъ вече сътрудникъ на „Право" „Напредъкъ", „Читалище", и че съмъ приготвилъ да се печататъ и вече се печататъ нѣкои мои кни.и отъ печатарското дружество „Промишление", че и азъ вземамъ скромно участие въ Читалището, въ Македонската дружина и въобще въ общенароднитѣ движения, — той искаше отъ мене да му съобщавамъ за всички по изпъкнали моменти отъ културния животъ на Цариградска България, за всичко, което ставаше около „Въпроса", до и следъ издаването на фермана (28 февруарий 1870). Впрочемъ таквазъ преписка съ чича Илия азъ водихъ и когато вече бѣхъ настаненъ въ Пловдивъ, следъ завършване курса на учението си въ Москва.

Азъ си спомнямъ доста много моменти изъ живота на чичо Илия. Нека кажа, на първо мѣсто, че той ме заведе първи пѫть, 6—7 годишенъ, въ училището, когато той бѣше взаименъ учитель. Спомнямъ си онова, което тогава видѣхъ и което ми остави силно впечатление въ уредбата на взаимното обучение. Училището бѣше пълно съ ученици, не само отъ града Елена, но и отъ околнитѣ колиби — села. Това посещение на ученици отъ селата, особено отъ по-близкитѣ до Елена, трая дълги години, защото когато и азъ, 16—годишенъ, станахъ помощникъ учитель, подъ надзора на даскалъ Никифора попъ Константиновъ, при когото завършихъ, така да се каже, прогимназиялното си образование, — азъ възобновихъ неговитѣ срѣдства за взаимно обучение (алилодидактическата метода) За тази

метода имаше особено едно ржководство, което азъ използувахъ, за да допълня онова, което не бѣхъ забележилъ достатъчно ясно, за да го приложа въ училищнитѣ си занятия.

Интересно е тукъ да се забележи, че чичо Илия не бѣше дълго време даскалъ. Той бѣше напустналъ даскаллъка следъ оженването си за Гана хаджи Петкова (1860), дъщеря на хаджи Петка хаджи Тодоровъ. При все това, названието му „даскалъ Илия" бѣше разпространено не само въ Елена и въ околията, но и въ цѣло Търновско. Субашитѣ, които идваха въ Елена и които имаха особено уважение къмъ чича— заради неговитѣ мждри съвети и заради познанието му на турския езикъ, така го и наричаха—„даскалъ Илия". Особено го тачеше субашътъ (вече нареченъ мюдюринъ) Саджкъ-ефенди, чини ми се арнаутинъ, който дирѣше популярность между населението: на голѣми праздници идваше въ черкова, на 12-тѣ евангелия и той държеше свѣщь въ ржцетѣ си. Той посещаваше чича въ магазина на горния мейданъ и обичаше да се разговаря съ него както за ходенето му въ Италия, тъй и за новини, които идваха отъ Цариградъ.

Въ време на Саджкъ-ефенди, Митхадъ паша дойде въ Елена, доколкото помня, въ 1866, и отседна въ кжщата на Юрданчо-Ефенди Бакаловъ. Митхадъ-паша не искаше да приеме чича ми, защото билъ чувалъ, че той е отъ младитѣ съзаклятници противъ държавата. За това били му донесли нѣкои дедективи отъ Търново; но Саджкъ-ефенди настоялъ твърде много предъ Митхада, и между еленската депутация, която му се представи, бѣше и чича ми. Впоследствие той обичаше да разправя, какъ го е изгледалъ кръвнишки голѣмиятъ реформаторъ на Турция, по-късния съставитель на турската конституция отъ 1876 година.

Когато се върна отъ Италия (1861), гдето бѣше около три месеца, чичо ми, снабденъ и съ нѣкои учебници, вече можеше да говори малко-много по италиянски — това, което му даваше възможность да се срѣща съ италиянцитѣ, които идваха въ Елена за пашкули и за семе. Названието „даскалъ" бѣше употрѣбявано и у дома въ кжщи отъ всички, като казваха за него, безъ други прибавки—„Даскала". Чичо Илия и следъ оженването си (1860), живѣеше въ нашата кжща, останала отъ хаджи Стефана, наследие на двамата братя — баща ми Сава и чичо Илия. Той заемаше въ нашата кжща източната половина на горния катъ и имаше отдѣлно домакинство, но патриархалниятъ животъ продължаваше да бжде постоянната връзка между нашата челядь и чичо Илиевата. Баща ми, който завеждаше имотитѣ, макаръ и много малки, останали въ наследие отъ хаджи Стефана (ниви и ливади въ Руховци, — лозя въ Миндьовския топракъ — землище, — воденица — пакъ тамъ), неуморно тичаше по

общото, нераздѣлно домакинство и много пѫти, при найлошаво време, той оставаше било въ колибата на Миндьовскитѣ лозя, било на воденицата,—и като се връщаше отъ тамъ донасяше нѣкои отъ произведенията (овощия, грозде, брашно, кокошки или яйца отъ воденицата и пр.) за общото домакинство. Като псалтъ въ черквата „Рождество Пресвятыя Богородицы", баща ми, обаче, гледаше срещу всѣки праздникъ да се намѣри въ Елена, тъй като той, ако и да не бѣше платенъ пѣвецъ, сматряше своето пѣние и воденето редътъ отъ дѣсната страна, като една задължителна обществена служба, съ която самъ драговолно бѣше се натоварилъ. Общината отъ благодарность къмъ баща ми бѣше му предоставила да приготовлява у дома восъчни свѣщи отъ разни голѣмини, които се продаваха въ нашия дюгенъ и другаде. Чичо Илия участвуваше понѣкогажъ въ черковнитѣ пѣснопѣния, обаче, както той, тъй сѫщо и Иванъ хаджи Тодоровъ, обикновено четѣха громко, отчетливо „Вѣрую во единаго Бога" и „Отче Нашъ".

Между моитѣ спомени за чича Илия, струва да помена и за това, че той въ Цариградъ, преди и следъ издаването на фермана (1870), се срѣщаше постоянно съ Илариона Макариополски, Григория Нѣмцовъ, тогазъ архимандритъ, отсетне митрополитъ Русенски, Петка Рачовъ Славейковъ, редакторъ на „Македония", Ивана Найденовъ, редакторъ на „Напредъкъ", Никола Михайловски, членъ въ Съвета на Министерството на народното просвѣщение, Драгана Цанковъ и пр. и пр., на които съобщаваше своитѣ сведения изъ Търновско и Елена, а събираше цариградскитѣ новини по движението на „Въпроса", за да ги предаде въ Елена, на общо събрание на мѣстнитѣ първенци, когато се връщаше отъ Цариградъ. На тѣзи свои съобщения чичо Илия гледаше като на доклади, които непремѣнно трѣбваше да направи за насърдчение на еленскитѣ предни хора въ тѣхното участие въ „въпроса". Въ докладитѣ си, той имъ разправяше особено, какво му е поръчалъ Иларионъ Макариополски и архимандритъ Григорий. Чичо Илия още въ първата година на моето настанаване въ Цариградъ въ Медицинското училище (1868) презъ месецъ октомврий, ме заведе въ театъръ, за да чуя оперната пиеса „Еврейката" отъ Халеви. Пиесата се представляваше въ Пера, въ театъра „Наумъ" отъ една италианска трупа, въ която — спомнямъ си—примадоната бѣше Катерина ди Матия, както това се означаваше въ афишитѣ.

Даскалъ Илия нѣколко години наредъ, преди Освобождението, като заведующъ дюгенитѣ на бабалъка си хаджи Петко, ходѣше почти всѣка есень въ Цариградъ за колониялни и други стоки (памучни прежди, басми, язми и пр.). Една-две години наредъ азъ, вече студентъ въ Медицинското училище въ Цариградъ, посрѣщахъ и изпращахъ чича си, който

отсѣдваше въ Шеихдаут — ханъ. Тамъ въ една стая, постлана съ рогозки и домашни възглавници, се настаняваха, наедно съ чича Илия: Кирчо Петковъ отъ Елена, Димитъръ Буровъ отъ Горна-Орѣховица и други нѣколко души.

Освободителната война завари даскалъ Илия въ Елена. Като виденъ гражданинъ и образованъ човѣкъ, той бѣше избиранъ, презъ време на войната, за членъ въ мѣстнитѣ административно-съдебни съвети. Даскалъ Илия бѣше депутатъ въ Великото учредително Народно събрание, което приготви Търновската конституция. Въ следующитѣ първи обикновени Народни събрания, той сѫщо така бѣше избиранъ за депутатъ. Безъ да принадлежи формално на нѣкоя отъ оформилитѣ се две партии, консервативна и либерална, чичо Илия съчувствуваше на водачитѣ на първата д-ръ К. Стоиловъ, Г. Д. Начовичъ, Тодоръ Бурмовъ, Тодоръ Икономовъ Марко Балабановъ, Димитъръ Грековъ и др. Отъ протоколитѣ на Народното Събрание се вижда, че Илия Бобчевъ е настоявалъ за една спестовность въ разходитѣ на държавата, че той се е интересувалъ много отъ просвѣтното дѣло и е залѣгалъ да се запази Учебниятъ съветъ, за унищожението на който (1883) е имало известна агитация. Депутатътъ Илия Бобчевъ особено се е борилъ противъ разточителството на държавнитѣ. срѣдства. Особено се помни неговата кавга съ м-ра на финанситѣ Гр. Начевичъ, за огромната сума, похарчена за направата на шосото: София — Ломпаланка, строено отъ предприемача Хаджиеновъ. Въ негодуванието си, нар. представитель Ил. Бобчевъ попиталъ финансовия м-ръ, съ жълтици ли се е постилало това шосе, че е излѣзло тъй скъпо? Той бѣше и противъ лекомисленото товарене на народа съ държавни заеми.

Популярностьта на Ил. Бобчева, живото му участие въ разнитѣ комисии на Народното събрание и особено по дѣлата на Народното просвѣщение, обърнало внимание на народното представителство и то го е избралъ между членоветѣ на онази депутация, която Народното събрание изпрати въ Петроградъ, начело съ митрополита Варненски и Преславски Симеонъ за да присѫтствува на коронацията на Александра III—Москва, 15. V. 1883.

До края на живота си даскалъ Илия не престана да се интересува отъ българското просвѣтно дѣло и правѣше възможното, за да му служи безкористно и всецѣло, като вземаше участие въ всички културни прояви на своето родно мѣсто, въ училищното настоятелство и въ читалището. Чичо Илия бѣше истински общественикъ, който проявяваше въ всички моменти на жизнения си пѫть живо, бодро и разумно участие въ общитѣ работи. Безъ да дири популярность, той бѣше я спечелилъ, и не само въ родното си мѣсто: въ Търново и София, когато се явяваше, следъ Освобождението,

нему се отдаваше заслужена почить и голѣмо внимание. Той бѣше жизнерадостенъ, винаги приказливъ, духовитъ и шеговитъ. Обичаше да разказва своитѣ впечатления, изнесени отъ Италия (Венеция, Милано, Флоренция и Торино), както и за своитѣ срещи съ разни деятели по Черковния въпросъ въ Цариградъ—и отъ депутатството си въ София. Въ своитѣ спомени, той обичаше да изтъква не само сериозното, но и веселото, като се стараеше всѣкакъ това весело да бѫде характеристика на лицата или събитията, около които се въртѣха неговитѣ хумористични.

Нещастията на Елена, ограбването ѝ и опожаряването отъ Сюлейманъ-пашовитѣ орди въ време на Руско-турската война, не сломиха ни най-малко неговия духъ, въпрѣки значителнитѣ му материални загуби. Той продължи презъ останалия си животъ да взема живо участие въ общественитѣ работи, както се каза по-горе, и остави прекрасни спомени всрѣдъ еленското гражданство, по селата, въ околията и по цѣлата Търновска епархия. Той се помина на 11 декември 1893 г. Съчувствието на цѣлото население отъ града и отъ селството къмъ даскалъ Илия се прояви въ многолюдно тържествено присѫтствие на неговото погребение. (Чт. дописката отъ Елена въ в. „Пловдивъ“ отъ дек. 1893 г.).

Проф. *С. С. Бобчевъ*

Майоръ Константинъ Никифоровъ

Първиятъ българинъ — воененъ министъръ *)

Въ нашата политическа история малцина сж ония, които съзнателно жертвуваха живота си за благото на родината. Единъ отъ тѣхъ е и майоръ Константинъ Никифоровъ, първиятъ българинъ воененъ министъръ, заелъ той постъ презъ време на сждбоносната ни война съ сърбитѣ въ 1885 год. Той е роденъ на 19 октомврий 1856 год. —случайно не въ родния си градъ Елена, гдето е отрасълъ, а въ Габрово, гдето баща му, известниятъ училищенъ деецъ Никифоръ Попъ-Константиновъ отъ Елена, учителствувалъ понего време.

Наскоро родителитѣ му се прибрали въ Елена, гдето Константинъ прекарва детинството си и получава първоначално образование. Следъ като завършва учението си въ тогавашното Еленско класно училище, на 15-годишна възрасть той заминава за Русия и постжпва като степендиянтъ въ иззвестниятъ Южно-славянски пансионъ на Т. Н. Минкова въ гр. Николаевъ (ю. Русия). Като пансионеръ той се учи въ Николаевското реално училище, курса на което завършва успѣшно въ 1876 г. Още като ученикъ Конст. Никифоровъ се е отличавалъ между другаритѣ си съ своята сериозность, прилежание и отлично поведение. Той бѣше незамѣнимъ другарь за връстницитѣ си и великодушенъ покровитель и наставникъ на маловъзрастнитѣ съпансионери. Пишещиятъ тия редове, самъ питомецъ на сжщия пансионъ, помни още симпатичната и жизнерадостна фигура на Никифорова, който съ характера и познанията си импонираше на насъ, не толкова усърдни поклонници на науката, и бѣ винаги готовъ да ни помогне съ своитѣ съвети и познания. Следъ като завършва реалното училище въ Николаевъ увлѣченъ отъ общия устремъ да се помогне на братята сърби въ борбата имъ срещу турцитѣ, той се упжтва за Сърбия. До тамъ, обаче, той не стигналъ, а билъ задържанъ въ Влашко отъ председателя на Българския революционенъ комитетъ, да помага по разпредѣление на изпратенитѣ отъ Русия пожертвувания за пострадалитѣ отъ Априлското възстание и да посрѣща и изпраща българскитѣ доброволци отъ Влашко въ Сърбия.

*) Писано за Еленски Сборникъ отъ пок. Р.чо Славейковъ

Следъ сръбско-турската война Никифоровъ, заедно съ други свои другари, се завръща въ Русия и постжпва въ Константиновското военно училище въ Петербургъ, курса на което завършва въ 1878 год. Споредъ показания успѣхъ, макаръ това училище да е пехотинско, той билъ произведенъ подпоручикъ и назначенъ на служба въ 26-а артилерийска бригада, която по него време се намирала въ окупационната руска армия подъ стенитѣ на Цариградъ. Има указания, че Никифоровъ и преди това е прекаралъ, намѣсто училищенъ лагеренъ сборъ, — въ една отъ частитѣ на действуващата армия.

При сформирувaнето на българската земска войска следъ освобождението ни, К. Никифоровъ билъ назначенъ въ 1-ва пеша видинска батерия. При единъ прегледъ на батерията отъ князъ Дондуковъ-Корсакова той билъ избранъ и наскоро, заедно съ други следвали въ руски военно-учебни заведения, изпратенъ да следва въ Артилерийската академия въ Петербургъ, курса на която и завършва съ отличие въ 1883 год. Завърналъ се въ България съ отлична атестация, вече п о р у ч и к ъ, Никифоровъ билъ назначенъ направо за помощникъ на началника на артилерията, а сжщевременно и преподаватель по артилерия въ Военното училище. И отъ тогава започна неговата ползотворна дейность за родната ни армия.

При организирането на артилерията ни, руситѣ я бѣха въорижили съ стари разнофунтови орждия, отнали отъ войната, които си бѣха вече изиграли ролята и се замѣняваха въ самата Русия съ по-модеренъ типъ. Но въ складоветѣ ни бѣха изоставени да ръждясватъ взетитѣ отъ турцитѣ далекобойни круповски орждия, които по него време се считаха за най-модерни. Къмъ тѣхъ имало и достатъчно снаряди. Тия орждия извадилъ Никифоровъ изъ складоветѣ, накаралъ да ги почистятъ и стъкмятъ и съ тѣхъ замѣнилъ четирифунтоветѣ руски батереи. Той направилъ и описание на тия орждия на руски и български и по тоя начинъ турилъ основа на българската артилерийска техническа терминология.

Тия орждия изиграха голѣма роля презъ време на Сръбско-българската война и тѣмъ въ значителна степень се дължатъ нашитѣ победи надъ сърбитѣ.

Войната презъ 1885 г. даде възможность на к а п и т а н ъ Никифорова да прояви въ пълна мѣра своя организационенъ талантъ и да окаже неоценими услуги на отечеството си. Когато рускитѣ офицери, на чело съ военния министъръ генералъ князъ Кантакузинъ, напущаха командването преди почването на войната, по препоржка на кн. Кантакузина и съ съгласието на министъръ-председателя, кап. Никифоровъ бѣ назначенъ „управляющий военното министерство.“ Това му назначение датира отъ 8 септемврий 1885 год.

Майоръ Константинъ Нчкифоровъ

Едва повдигналъ се отъ легло следъ сериозно боледуване, Никифоровъ се колебаелъ, да приеме ли тоя толкова отговоренъ постъ, и то въ едно време, когато армията ни не бѣше още добре организирана, когато рускитѣ офицери я напущаха, а българскитѣ бѣха още млади и неопитни, а насреща бѣше единъ сериозенъ противникъ—турцитѣ. Освенъ това предстоеше да се превъзмогватъ интриги и съперничества, обикновено явление при всѣко едно бързо повишение. Първата сериозна неприятность, която имаше Никифоровъ, поелъ вече министерството, бѣше отъ князъ Александра, който се надѣваше, че военнитѣ министри — българи ще бждатъ по-отстжпчиви отъ руситѣ спрямо обичая му да борави безконтролно въ армията. Безъ да се допита до нѣкого, бидейки въ Пловдивъ, той произвежда участвувалитѣ въ румелийския превратъ старши офицери въ следующия чинъ, съ което тѣ ставаха старши надъ всички офицери въ Княжеството. Схващайки всичката несъобразность на това положение, кап. Никифоровъ отказва да издаде заповѣдь за това, поради което румелийскитѣ офицери постоянно интригуваха предъ княза срещу него и се домогваха да го измѣстятъ отъ поста му. Както и да било, обстоятелствата така се стекоха, че кап. Никифоровъ на 29-годишна възрасть застава на чело на военното управление, безъ да го е очаквалъ и безъ да се е подготвилъ за това. Положението, което завари, бѣше доста критическо, но благодарение на проявената отъ него енергия, вещина и тактъ той можа да импровизира и да снабди една млада армия съ най-необходимото, за да изкара една победоносна война, обявена отъ тамъ, отгдето тя не бѣ никакъ очаквана. Какво е направилъ кап. Никифоровъ въ това отношение, това е за изследване отъ военната история. Ние тукъ можемъ само да констатираме, че той направи много повече отколкото можеше да се иска и очаква отъ него. И като имаме предъ видъ неговото болезнено състояние и преждевременна смърть, ще видимъ, че извършеното е станало съ цената на неговия животъ.

Вънъ отъ грижитѣ за организирането и снабдяването на армията, кап Никифоровъ единъ отъ първитѣ долавя, че опасностьта заплашва повече не отъ вѣковнитѣ ни врагове, турцитѣ, а отъ братската намъ Сърбия, за освобождението на която е била пролѣна и изобилна българска кръвь, поради което той почна да организира отбраната на западната ни граница. И благодарение на неговитѣ грижи, Видинъ не бѣ изненаданъ и издържа блѣскава обсада.

Нему сжщо принадлежи инициативата за първоначалното рекогнисциране на западния пограниченъ съ Сърбия районъ и изборътъ на позиции за отбраната му. Той взема така сжщо мѣрки за изкарване на опълчението за защитата

на този край, както и да осигури безопасността на Петроханския проходъ, който свързваше съобщението на северна съ юго-западна България. Изобщо, може да се каже, че дейността на кап. Никифорова презъ време на Сръбско-Българската война не е проучена още достатъчно: сега се събиратъ още материялитѣ за нея и на бѫдещитѣ военни историци предлежи да й дадатъ вѣрна преценка. Отъ сега, обаче, може да се каже, че тя е била огромна и плодоносна. Тукъ му е мѣстото да отбележимъ, че въпрѣки огромната канцеларска работа презъ време на военнитѣ действия, когато конетѣ на изоставенитѣ орѫдия и ракли въ долината на Луковица пристигнали на 5-о число (ноември 1885), за да запрегнатъ други орѫдия, поради липса на стъкмени такива орѫдия и по нѣмане на технически персоналъ да поправи намиращитѣ се въ складоветѣ разнебитени орѫдия, за тая работа се залавя лично самъ Никифоровъ и следъ 24-часовъ непрекѫснатъ трудъ, стъкмява четири орѫдия заедно съ раклитѣ и подъ командата на поручикъ Шишкова ги изпраша въ помощь на Кисовия отрядъ къмъ Радомиръ.

Кипящата деятелность съ нейнитѣ тревоги и опасения, презъ време на Сръбско-Българската война, се отразява твърде зле върху и безъ това разклатеното здраве на кап. Никифорова, и неговата гръдна болесть добива застрашителни размѣри. Той вече рѣдко излиза изъ стаята си и то въ закрито купе. И въпрѣки това, дългътъ не му позволява да напусне поста си. Нему предстои още да демобилизира армията и да тури редъ въ оня хаосъ, който сѫпѫтствува всѣка война, а особено Сръбско-Българската, къмъ която нашата армия не бѣше подготвена.

Дейтелността на кап. Никифорова бѣше оценена още тогаза отъ княза и правителството. Едва войната завърши, и князътъ бърза да му телеграфира отъ Пиротъ: Тъй като голѣма часть отъ успѣхани въ войната се дължи вамъ, произвеждамъ ви въ чинъ майоръ и ви утвърдявамъ въ занимаемия постъ, т. е. майоръ Никифоровъ става вмѣсто „управляющий“ титуляренъ „воененъ министъръ“. По-късно орденския съветъ присѫди Никифорову най-високата награда дадена за тая война — орденъ „За храбрость“ II степень. По такъвъ начинъ, за своята деятелность той получава едновременно три награди, както никой другъ офицеръ отъ армията.

Следъ свършване на войната, благодарение на цѣлосъобразнитѣ мѣрки взети отъ майоръ Никифорова, демобилизацията на армията и особено на войскитѣ отъ Южна-България, се извършва благополучно и безъ всѣкакви инциденти, съпровождаващи подобенъ родъ операции. Следъ това той се залавя енергично, съ свойствената му вещина, за

реорганизирането на армията. За съжаление, въ това отношение той се натъква на своеобразнитѣ разбирания на князъ Александра. Въобще отношенията на княза спрямо майоръ Никифорова, които презъ време на войната не бѣха нормални, следъ нея ставатъ обтегнати. Отъ една страна князътъ, който се надѣвалъ, че при единъ българинъ военененъ министъръ той ще може да влияе върху сждбата на армията повече отколкото при руситѣ, се натъкналъ на единъ самостоятеленъ характеръ, който се противопоставялъ на всѣко странично влияние, когато то не е било съвмѣстимо съ интереситѣ на армията и народа, поради което помежду тѣхъ възниквали често конфликти. А отъ друга страна, срещу майоръ Никифорова интригували не само старшитѣ офицери отъ бившата румелийска милиция заради отказа му да санкционира тѣхното незаконно повишение отъ княза, но около последния се бѣ вече образувалъ единъ кржжокъ, съставенъ повечето отъ отличили се презъ време на войната северно-български офицери, чиито амбиции не се задоволяваха съ заеманитѣ отъ тѣхъ постове и които се домогваха да играятъ по-значителни роли. Така че положението на Никифорова ставаше отъ день на день по-трудно. Следъ всѣки докладъ у княза майоръ Никифоровъ се завръщалъ разтроенъ и често молилъ министъръ-председателя Каравелова да го освободи отъ поста му. Но Каравеловъ, високо ценейки характера и способноститѣ му, се заемалъ и уреждалъ конфликтитѣ винаги въ негова полза.

Събитията отъ 9 августъ прекжсватъ дейността на майоръ Никифорова. Лично участие въ детронирането на князъ Александра той не е взималъ, макаръ близостьта на нѣкои отъ лицата, които взеха участие въ тоя актъ и да даваха поводъ да се подозира такова участие. Последвалитѣ събития напълно потвърдиха неговата непричастность, и воденото още тогава следствие по тоя актъ отъ противницитѣ на превратa не само че не го засегна, но благодарение на всеобщото уважение, съ което той се ползуваше, и на неговия авторитетъ, както и на усилията на неизмѣнния му другарь майоръ Пановъ, избѣгнати сж били неминуемитѣ кървопролитни междуусобици. Презъ време на смутовстѣ, безъ да поиска съгласието му, той билъ назначенъ за членъ на временното правителство на митрополитъ Климента, което назначение той отказалъ да приеме.

На 31 августъ той си подава оставката, която била приета едва на 22 септемврий 1886 год. Следъ като си поотпочиналъ, Никифоровъ се залѣвя да изкарва прехраната си съ литературенъ трудъ. Той почва да изучава по различни източници Македония и излиза съ единъ трудъ по нея, изпъстренъ съ множество ценни бележки. Подиръ това той написва две студии по артилерията, много ценни за онова

време. Сѫщевременно той почналъ да сътрудничи въ появилия се тогава „Военен журналъ". Нему било възложено да напише учебникъ по артилерията за Военното училище, което той извършва съ рѣдно умение и добросъвестность.

Заслужва да се отбележи, че при всичката умраза, която се подхраняше тогава спрямо дейцитѣ отъ 9 августъ и спрямо всички ония, които не съчувствуваха на новата власть и които се преследваха жестоко, Никифоровъ остана не само незасегнатъ, но обаянието отъ заслугитѣ и характера му бѣха такива, че властодръжцитѣ се отнасяха съ голѣмо уважение къмъ него и се грижеха дори да му помагатъ въ лошото му материално положение. Напредналата му гръдна болесть, обаче, попрѣчи на понататъшната му книжовна дейность. Той не успѣ да завърши третата часть отъ учебника по артилерия, ала издаденитѣ две части дълго време служеха за учебници по артилерийското дѣло въ нашето Военно училище и популяризираха създадената отъ него артилерийска терминология и номенклатура, която още тогава замѣсти руската. Вънъ отъ това той бѣше единъ отъ основателитѣ на подновения вестникъ „Търновска Конституция" и постояненъ неинъ сътрудникъ.

Последнитѣ години отъ своето болезнено състояние Никифоровъ прекарва въ оскѫдность, поддържанъ отъ близки и вѣрни приятели. Когато болестьта му напредна, стана нужно той да замине въ странство, за което приятелитѣ му, сами въ оскѫдность, събраха нуждната сума по подписка. Първоначално Никифоровъ заминава за Одеса съ намѣрение да се лѣкува съ морски въздухъ.

Консилиума отъ лѣкари тамъ обаче му посъветвали да иде въ Герберсдорфъ, за кѫдето той заминава и престоява тамъ 3—4 месеца. Но тъй като здравето му се влошавало, той отива въ Виена при известния специалистъ по гръднитѣ болести Шрепиръ, който не скрилъ отъ него всичката сериозность на болестьта му, запусната и застарѣла, и го посъветвалъ да иде въ Меранъ, за кѫдето и заминава. За всичко това той не съобщава нищо на близкитѣ си, и тѣ случайно се научаватъ за отчаяното му положение. Единъ отъ найдобритѣ му приятели, Илия Георговъ, заминава за Меранъ, съ цель да го доведе да умре поне въ България. Но той го намира въ безнадеждно състояние,—и на 20 януарий 1891 г. къмъ $6\frac{1}{2}$ ч. сутриньта Никифоровъ предалъ Богу духъ и билъ погребанъ сѫщия день въ Меранскитѣ гробища.

Когато въ София се научаватъ за неговата смъртъ, роднинитѣ и близкитѣ му приятели поискали да направятъ панихида. Но презъ време на Стамболовия режимъ враждата къмъ Никифоровитѣ приятели била такава, че свещеницитѣ се побояли да извършатъ панихидата. Като се научилъ за това Григорий, митрополитъ Доростоло-Червенски, устройва тържествена панахида за покойния, въ съслу-

жение съ всички енорийски свещеници. И Стамболовъ, нѣкогашенъ приятель и почитатель на Никифорова, дълго време следъ това натяквалъ на владиката за доблестното изпълнение на архипастирския му дългъ.

По случай смъртьта на Никифорова, най-голѣмиятъ му приятель, Петко Каравеловъ, написалъ статия за него, която следъ като обиколила нѣкои отъ софийскитѣ вестници, едва намѣрила мѣсто въ излизащия тогава въ Русе в. „Славянинъ"; но и редакторътъ му отпослеималъ голѣми главоболия за това. Това било презъ 1891 г. Доста години следъ това, по случай 25-годишнината отъ Сръбско-Българската война, на 15 ноември 1909 г., въ деня на Победитѣ, Народното събрание гласува кредитъ за пренасяне коститѣ на Никифорова въ България. И тѣ бѣха пренесени съ отдаване на подобающи почести както отъ австрийскитѣ военни власти въ Меранъ, така и отъ нашитѣ при пристигането на ковчега въ България. Най-сетне съ голѣма тържественость той бѣше погребанъ въ софийскитѣ гробища на 15 септември 1910 г.

Като човѣкъ изобщо, Никифоровъ олицетворяваше най-свѣтлитѣ черти на българския народенъ характеръ: трудолюбие, постоянство, упоритость, трезвено отнасяне къмъ всѣка работа, която предприемаше, и отсѫтствие на самохвалство — черти присѫщи на нащитѣ дейци отъ предосводителната епоха, които, за жалость, изчезватъ постепенно въ новитѣ поколѣния.

По убеждения, Никифоровъ бѣше човѣкъ съ свободолюбиви идеи не само поради сучайното му сътрудничене съ тогавашнитѣ либерали, а и по сѫщество на характера и възпитанието си. То бѣ плодъ на неговата собствена мисъль. Той обладаваше и рѣдкото качество—никога за нищо да не лъже, което е доста важна и характерна черта, особено като си има предъ видъ, че мнозина наши държавници сѫ считали и считатъ още лъжата като елементъ на висша политическа премѫдрость. Заслужва да се отбележи още, че добритѣ му качества бѣха не отрицателни — да не нанася врѣда на другитѣ, което не е Богъ знае каква нравствена добродетель, а положителни— съзнателно вършане на добро, гдето е нужно и възможно. При такива умствени и нравствени качества, не е никакъ за очудване, че Никифоровъ не еималъ лични врагове, освенъ разбира се, ония, за които самото сѫществуване на честни хора е укоръ за нечисти съвести. Той никога не казваше лоши думи за човѣкъ, когото смѣташа за честенъ, но не снемаше шапка предъ ония, които считаше безчестни.

Такъвъ бѣ първиятъ български министъръ на войната, който днесъ е почти забравенъ подъ хладния покровъ на Орландовскитѣ гробища, макаръ и на почетно мѣсто. Не намъ надлежи, разбира се, да напомняме на еленчани тѣхния дългъ за увѣковѣчаване паметьта на тѣхния многозаслужилъ на отечеството ни съгражданинъ. † *Р. Славейковъ*

Петъръ В. Горбановъ

(* 1852—† 1932)

Започналъ своята обществена служба още преди освобождението на България, той следъ освобождението е единъ отъ първитѣ наши окржжни управители, устроители и уредници на нова България.

Петъръ Горбановъ произхожда отъ еленския родъ на Хаджи Петка Недевъ, известенъ по-сетне (този родъ) подъ името Фарашови. Баща му, Иванъ Недевъ

Петъръ В. Горбановъ

Ферашевъ, се задомилъ за дъшерята на известния общественъ и черковенъ деятель даскалъ Дечо, отсетне свещеникъ Андрея Робовски, отъ който бракъ му се добили двама синове, Андрей и Петъръ. Андрей се поминалъ 5-годишно дете. Петъръ е роденъ въ 1852 г. Първоначално и часть отъ класното си образование той получилъ при

даскалъ Никифора — въ „собичката"*). Твърде рано той остава сиракъ: когато билъ 2-годишенъ, баща му се поминалъ. Майка му, Рада Иванъ Рашева, следъ смъртьта на мжжа си встжпила въ втори бракъ съ съгражданина си Василъ Горбановъ, и малкиятъ Петъръ възприелъ собственото и фамилно име на пастрока си Василъ Горбановъ. Въ 1869 година завареният му братъ Петко Василевъ. Горбановъ билъ назначенъ за учитель по български езикъ въ американския Робертъ-Колежъ въ Цариградъ и наскоро си дошелъ да посети родния си градъ. Петъръ излѣзълъ да посрещне брата си Петка при Кжпиновския мънастирь Св. Никола и изъ пжтя отъ мънастиря до Елена решаватъ и двамата братя да заминатъ за Цариградъ, та Петъръ, тогава 17-годишенъ юноша, да постжпи ученикъ въ Робертъ-Колежъ. Това тѣхно решенне още повече улеснилъ съгражданинътъ имъ Илия Хаджи Стефановъ Бобчевъ, който обещалъ на Петра да наеме бащина му имотъ, като му внася ежегодно по 70 наполеона. Зарадвани и двамата братя, тѣ заминаватъ за Цариградъ, и Петъръ постжпва ученикъ въ Робертъ-Колежъ, курсътъ на който завършва съ отличенъ успѣхъ въ 1874 г., като добре усвоилъ английски и френски езици. Завръща се въ Елена и скоро бива извиканъ за главенъ учителъ въ гр. Шуменъ на мѣстото на революционера Панайотъ Воловъ; но поради разстроеното си здраве той билъ посъветванъ отъ тамошния лѣкарь Д-ръ Парушевъ да напусне Шуменъ и замине на поправка въ родния си градъ, което и сторилъ. Презъ размирната 1876 г. Петъръ билъ поканенъ отъ английския кореспондентъ Макензи, да му бжде преводачъ. Този кореспондентъ сжщевременно е билъ и официяленъ делегатъ на нѣкакъвъ английски комитетъ, който раздавалъ помощи въ пари, храна и облѣкло на пострадалото презъ време на сръбско-турската война българско население отъ западнитѣ покрайнини. Съ този делегатъ-кореспондентъ Макензи той обиколилъ западната часть на България, тогавашнитѣ окржзи Софийски, Пиротски и Нишки, гдето се запознава съ лощото и непоносимо политическо и икономическо положение на населението въ тия окржзи. Предъ турската власть той минавалъ за англичанинъ. По този начинъ е можалъ да даде най-ценни сведения за окаяното положение на раята. Английскиятъ кореспондентъ и преводачътъ му българинъ се раздѣлятъ въ Нишъ; отъ тукъ първиятъ си заминалъ за отечеството — Англия, а Горбановъ презъ Бѣлградъ се отзовалъ въ Букурещъ, гдето се срещналъ съ дейцитѣ отъ тайния Б.

*) „Собичка"—тъй се е наричала класната стая, въ която преподавалъ именитиятъ учитель Никифоръ Попъ-Костантиновъ. (Чт. по-горе споменигѣ за него на С. С. Бобчевъ).

Р. Комитетъ, отъ който узнава готвящата се освободителна война. Очаквайки въ Букурещъ руситѣ освободителни войски, той се поставя на тѣхно разположение и получава назначение като чиновникъ за особени поржчки при щаба на генералъ Радецки. Следъ преминаването на Дунава отъ освободителнитѣ войски, той бива извиканъ въ щаба на Царь-Освободителя въ с. Павелъ (Свищовско), гдето получава мисия да бжде преводачъ при чуждитѣ кореспонденти — Шевелокъ на в. Танъ и Бейкъръ на „Таймсъ". Съ тѣхъ той следва щаба на генералъ Гурко презъ Шипка за Стара-Загора и с. Джуранлий, като ги снабдява съ ценни сведения. Следъ свършване на войната и сключването на Санстефанския договоръ, Горбановъ се завръща въ Елена и остава за учитель въ мѣстното класно училище; обаче учителството не задоволява дейната природа на буйния и пъргавъ младежъ, и той ламти за обществено-политическа дейность и за творческа работа въ областьта на материялната и стопанска култура. Отечеството има нужда отъ будни, честни и енергични работници найвече въ тая область. Веднага следъ образуването на първия български кабинетъ Петъръ Горбановъ бива назначенъ за началникъ на политическия отдѣлъ при Министерството на външнитѣ дѣла и и. д. главенъ секретарь въ сжщото министерство и остава на тая длъжность до 3. мартъ 1882 година. Въ това време (1881 година) той встжпва въ бракъ съ съгражданката си Тота Кънчева Хаджи Тодорова, отъ която му се добиватъ две деца — Роза и Неда. Въ началото на 1885 първата му съпруга се поминала и на 18. VIII с. г. той встжпва въ втори бракъ съ Василка Спирдонова отъ Шуменъ и отъ нея му се добиватъ 4 сина и 2 дъщери — Иванъ, Георги, Андрей, Василъ, Ана и Мара.

Отъ 1882 г.—съ по-голѣми или по-малки прекжсвания — ние виждаме Горбанова на служба все по ведомството на Министерството на вжтрешнитѣ работи, а именно като управитель на първостепенни окржзи: Търновски, Русенски, Шуменски, Варненски, Видински и Пловдивски. Следъ такова едно прекжсване на държавната служба, а именно презъ време на Стамболовия режимъ (1887—1894), Петъръ Горбановъ се прибира въ родния си градъ, който скоро го избира за свой кметъ. Въ качеството си на кметъ въ Елена, къмъ общината на която се числятъ и нѣкои околни близки колибарски селища, той за пръвъ пжть въвежда въ Елена обшинска трудова повинность, като построилъ съ помощьта на градското и съ труда на колибарското население каменния мостъ, който съединява двете главни части на града—„Кметската" и „Кисйовската" махала. Въ битността си Търновски окржженъ управитель отъ 26 V. 1894 год. до 25. V. 1897 год., единъ периодъ, който може да

се нарече „периодъ на неспирно строителсво", той проявилъ особенна енергия и съ умение и настойчивость се застжпвалъ предъ тогавашната Дирекция на обществените сгради, пжтищата и съобщенията предъ и Търновския окржженъ съветъ за постройката въ окржга на шосета, мостове, училища и др. Тогава се започва и постройката на шосето Търново — Елена презъ Долния боазъ. Като окржженъ управителъ въ Търново, той е инициаторъ за постройка на паметника на Бача Кира въ Дрѣновския мънастирь. Съ негово залѣгане паметникътъ е билъ скоро готовъ и осветенъ въ 1897 г отъ митр. Климента. Презъ това сжщо време се отнася и ролята му на помиритель между князъ Фердинанда и Търновския митрополитъ Климента. По заповѣдь на министъръ-председателя Д-ръ К. Стоилова, той молилъ и увещавалъ дѣда Климента да да се съгласи да възглавява депутацията, която ще бжде изпратена въ Петербургъ да моли Императора и руското правителство за помирение и признаване князъ Фердинанда за законенъ владѣтель на България. Благодарение на увещанията на Горбанова, дѣдо Климентъ се съгласилъ да бжде водачъ на депутацията, при всичко че е билъ кръвно оскърбенъ и обиденъ отъ Княза, съ чието съгласие правителството на Стамболовъ го заточи въ Гложенския мънастирь и тамъ подложи на истезания и душевни мжки

Петъръ Гарбановъ се отличаваше съ своя твърдъ, непоколебимъ и справедливъ характеръ и заслужено се ползуваше съ името на добъръ администраторъ. Въ неговия характеръ се забелѣзваха черти, наследени отъ дѣда му попъ Андрея Робовски — твърдъ, енергиченъ и неуморимъ труженикъ.

Като Търновски окржженъ управителъ, той виждаше, какъ неумѣло се управлява Търновската община, зле стопанисватъ обшинскитѣ имоти и пилѣятъ обшинскитѣ средства, та често казваше: „Ако кметоветѣ не се избираха отъ населението, а се назначаваха отъ властьта, азъ, като окржженъ управитель, бихъ си подалъ оставката и бихъ поискалъ да бжда назначенъ кметъ на Търново, за да оправя и туря редъ въ общинскитѣ работи на тоя градъ".

Презъ 1814 г., вече доста старъ, 66-годишенъ, Горбановъ се оттегля отъ обществени и политически борби и се предава на мирни стопански занятия дори до самата си смърть въ имението си Кара-Орманъ, между селата — Мерданя, Златарица и Миндя (Еленска околия). Този имотъ отъ 250 декара е на части откупуванъ отъ наследницитѣ на покойнитѣ еленски граждани — Петъръ Фарашевъ, Михалъ х. Стояновъ Михайловски, Иванъ Минчевъ и др. Тукъ той бѣше завелъ модерно стопанство — построилъ хамбари, обори за едъръ добитъкъ, курници, кочени и др. Цѣлото производство отъ храни на мѣстото си продаваше на бал-

канското селско население — колибаритѣ отъ Еленска околия. Въ последнитѣ години, когато хранитѣ се обезцениха и купувачи рѣдко се явяваха, той много изгуби, защото продаденитѣ храни не можеха да покриятъ нито половината отъ разходитѣ по обработване на земята.

За 18-годишна окржжна и държавна служба той бѣше награденъ съ Народния орденъ за гражданска заслуга III ст. (на шия), пенсиониранъ съ 4000 лв. месечна пенсия. Презъ 1932 година, вече 80-годишенъ, Горбановъ заболѣ отъ диабетъ, имайки вече старческа болесть „артерио-склероза" — и на 18 октомврий 1932 г., заобиколенъ отъ своитѣ близки —съпруга, синове и дъщери, склопи за винаги очи. Съ смъртьта му градътъ Елена изгуби единъ отъ смѣлитѣ си, дейни и интелегентни граждани, а Отечеството — единъ достоенъ, честенъ и безкористенъ служитель. Петъръ Горбановъ до последния день на живота си бѣше изпълненъ отъ желание да види родния си край повдигнатъ въ културно и стопанско отношение. Той изпълни своя дългъ на добъръ баша, честенъ, трудолювивъ и справедливъ служитель на родината си и отличанъ гражданинъ, като остави вдовица съ 4 сина и толкова дъщери, всички задомени, съ изключение на наймалкия, Василъ.

*

Въ заключение две думи, отъ где и какъ родътъ на хаджи Петка Недевъ отъ Елена е получилъ фамилното име — прѣкоръ „Фарашеви".

За родоначалникъ на фамилията „Фарашеви" въ градъ Елена се счита Хаджи Петко Недевъ, който се преселилъ отъ с. Горни Марянъ въ Елена и билъ женененъ за горномарянчанка, отъ която ималъ двама синове хаджи Цончо и Недю и една дъщеря Донка, женена за Минча Михалевъ — Михаиловски. Следъ смъртьта на първата си съпруга, встжпилъ въ втори бракъ съ Станка Тарханджиева отъ с. Разпоповци, която се славѣла съ своята хубость и отличавала съ благочестие, християнско смирение и набожность. Отъ нея му се добиватъ 5 сина: Петъръ, Стойко, Иванъ (бзща на Петра В. Горбановъ), Христо и Минчо. Христо служилъ въ Търновската митрополия при владиката—фанариотъ, Неофитъ Византийски, когото придружавалъ навсѣкжде, дори и въ Цариградъ. Когато Христо хаджи Петковъ Недевъ за пръвъ пжть посетилъ султанската столица, между другото, което видѣлъ тукъ, обърнала вниманието му покжщнината, наречена фарашъ, въ който събиратъ сметьта (боклука). Взелъ си моделъ отъ тая покжщнина — фарашъ и отнесълъ въ Елена, гдето си направилъ нѣколко парчета, които раздалъ по роднини и приятели, като подаръкъ отъ Цариградъ, — по този начинъ цѣлиятъ родъ добилъ прѣкора — „фарашъ", защото тѣ първи въ Елена си послужили съ тази покжщнина.

† *Морко Дичевъ*

Инженеръ Петко Николовъ

(*юлий, 1860 г. — † 4 окт. 1929 г.)

Инж. Петко Николовъ се е родилъ въ м. юлий 1860 г. въ нашия роденъ гр. Елена, като синъ на именития попъ Никола п. Стояновъ. Майка му е дъщеря на чутовния Куру-Никола, сестра на многозаслужилия учитель и просвѣтенъ деецъ Ив. Н. Момчиловъ. Попъ Никола п. Стояновъ е ималъ и други синъ, по-голѣмъ отъ Петка—Стоянъ, и шесть дъщери. За ученолюбивитѣ и културни традиции на Попъ-Николовия родъ свидетелствува, между друго, и този фактъ, че попъ Никола и двамата си синове, и то още до Освобождението, изпраща на учение въ странство — на свои срѣдства. Стоянъ, единъ прекрасенъ и даровитъ момъкъ, се е училъ въ английския колежъ на о. Малта, гдето презъ 60-тѣ години на мин. столѣтие сж се учили и други наши съотечественици, между които и г. Петъръ Маттеевъ отъ Котелъ. Стоянъ п. Николовъ свършилъ колежа на о. Малта като пръвъ ученикъ, следъ което билъ желѣзопжтенъ чиновникъ по линията Гюргево—Букурещъ, Русе—Варна, а следъ това извиканъ въ Цариградъ за инспекторъ по Източнитѣ желѣзници; наскоро той напустналъ тая длъж-ность и станалъ предприемачъ по направа на шосета. Скоро, обаче, той заболѣлъ тежко, завръща се въ родния си градъ и тукъ почива на 1874 или 1875 г.

Първоначално и часть отъ срѣдно образование Петко Николовъ получилъ въ родното си мѣсто при известнитѣ тогава учители Никифоръ п. Константиновъ и Стоянъ п. Андреевъ Робовски, отпосле той е училъ и една година въ търговско училище. Но ученето въ България не го задоволило Презъ м. май 1873 год. Петко попъ-Николовъ, както го наричаха и сега наричатъ съгражданитѣ му еленчани, заминава за Швейцария въ града Куръ (кантонъ Граубюнденъ), гдето до 1876 год. е продължилъ и завършилъ своето срѣдно образование. Въ сжщата година той постжпилъ въ висшето техническо училище въ гр. Цюрихъ, но поради настжпилата презъ 1977 год. освободителна Руско-турска война, прекжсналъ ученето си и се завърналъ въ България, като придружавалъ известния Макъ-Гаханъ, прочутия дописникъ на „Дейли нюсъ", въ дейностьта му като военененъ кореспондентъ.

Следъ свършване на войната П. Николовъ се върналъ въ Швейцария, гдето продължилъ образованието си въ Цюрих-

ската политехника, въ която завършилъ учението си въ 1881 г. Първата длъжность, която заелъ, когато се върналъ въ България, е била помощникъ на Главния инженеръ въ Дирекцията на Общитѣ сгради въ гр. Пловдивъ, на която длъжность е е стоялъ до есеньта на 1882 г., понеже билъ назначенъ за окржженъ инженеръ въ гр. Т. Пазарджикъ, която длъжность изпълнявалъ до началото на 1884 г. Тука той, за пръвъ пжть на по-самостоятелна длъжность, вложилъ всичкото

Инж. Петко Николовъ

си знание и енергия за възстановяване разрушенитѣ отъ войната пжтища и мостоветѣ по тѣхъ. Много отъ тия мостове, които стоятъ здрави и до сега, сж дѣло на пок. Николовъ.

Презъ 1884 г. П. Николовъ заема поста окржженъ инжинеръ въ гр. Русе, но веднага на следнята година е билъ привлѣченъ въ Централното управление, като инжинеръ ин-

спекторъ въ Дирекцията на Общитѣ Сгради въ София. Директоръ тогава е билъ князъ Хилковъ. Инжинеръ Петко Николовъ е проектиралъ първитѣ желѣзни мостове на р Витъ при Осоговица, на р. Ломъ при гр. Русе и на р. Янтра при Търново.

Презъ 1888 г. П. Николовъ поема единъ новъ пѫть — той става първия директоръ на експлоатацията на Българскитѣ Държавни Желѣзници, като е билъ сѫщевременно и членъ въ техническата комисия на първата българска ж. п. постройка Царибродъ-София-Вакарелъ. Той е, който е поставилъ основитѣ на експлоатацията на нашитѣ желѣзници, тия здрави основи, на които младитѣ техници сега продължаватъ да зидатъ.

Следъ като презъ 1891 год е заемалъ поста Началникъ на техническия отдѣлъ при Пловдивското градско общинско управление, и следъ като отъ 1891 до 1902 год. е билъ на частна работа, презъ тази последна година той билъ повиканъ отъ тогавашния министъръ на Обществените Сгради, Пѫтищата и Съобщенията, Иванъ Бѣлиновъ, да заеме отново поста Главенъ Директоръ на Б. Д. Желѣзници, за да го напустне презъ 1904 година, когато билъ избранъ за кметъ на ст. София (отъ 2. III 1904 год. до 7. VII 1905 год.). Като такъвъ Петко Николовъ има голѣми заслуги по водоснабдяването на Столицата. Сѫщо въ негово време се обявява втори международенъ конкурсъ за постройка на модерни минерални бани въ Столицата.

Презъ 1906 г. ние виждаме инж. П Николова технически директоръ на предприятието за постройката на ж. п. линии Борущица Тулово-Ст. Загора и Царева Ливада-Габрово. По първата линия, една отъ най-труднитѣ, сѫ построени нѣколко тунела и мостове съ чудноватия тунелъ по-долу отъ ст. Борущица, нареченъ осморката — шедьоврь на българската техника.

Петко Николовъ е и единъ отъ основателитѣ на Българското Инжинерно-Архитектно Дружество (Б. И. А. Д.), което е изразитель на техническата мисъль въ България. На подготвителното събрание на 2-и май 1892 г. Петко Николовъ е билъ избранъ за председатель на комисията, на която е било възложено да подготви учредяването на дружеството. Презъ м. юний 1894 год. започва да се излиза органътъ на дружеството — Списанието на Б И. А. Д. Първи редакторъ на това списание става Петко Николовъ. П. Николовъ винаги е стоялъ близко до живота на инжинера и архитекта и до Дружеството, което изразява идеитѣ имъ и представлява техническата култура на България

Инж. П. Николовъ, покрай служебната си работа, е можалъ да работи още и за развитието на техническата мисъль у насъ. Той е написалъ много статии въ дружественото

списание, съ което се проявява не само като най-добръ практикъ, но и начетенъ теоретикъ, добре запознатъ съ ж. п. дѣло, особено съ експлоатацията на желѣзницитѣ.

Тукъ е мѣстото да споменемъ първата печатана работа на младия, започващъ кариерата си, инженеръ: Водата, нейното значение, снабдяване на градоветѣ съ вода и Пловдивския водопроводъ, обнародвана въ пловдивското спис. „Наука", год. I, декемврий 1881 г.

Отъ другитѣ му трудове отбелязваме следнитѣ:

Нѣколко думи върху нашитѣ желѣзници отъ 1892 г. и брушурата: I. Du Danube à L'Adriatique et de la mer Noire à l'Adriatique.

II. Le pont sur le Danube (entre la Bulgarie et la Roumanie) et le reseau des chemins de fer Bulgares. Sofia 1909. (I. Отъ Дунава до Адриатическо море II. Мостъ на Дунава (между България и Румъния) и българската желѣзопжтна мрежа. София 1909)

Последната работа на Петко Николовъ е Дунавския мостъ и нашитѣ желѣзници, напечатана въ в. „Миръ" следъ смъртьта му въ 1930 г. броеве 8857-8860. — Вече отъ заглавията на отбелязанитѣ Николови трудове се вижда, какви капитални въпроси сж занимавали нашия съгражданинъ—инженеръ, въпроси, които той възбужда преди десетки години, докато тѣ и сега сж актуални и още неразрешени. Въ статията си за „Дунавския мостъ и нашитѣ желѣзници" той засѣга и толкова жизнения за родния ни градъ въпросъ за желѣзницата Горна Орѣховица — Елена Балкана и нататъкъ Сливенъ — Ямболъ. И инж. П. Николовъ разглежда този въпросъ не отъ мѣстно патриотическо гледище, а отъ гледище на обшодържавнитѣ интереси, горещо пледирайки за тая линия

За неговитѣ голѣми заслуги къмъ родната техника колегията единодушно го провъзгласила въ 1924 г. за почетенъ членъ на Б. И. А. Д-во.

Увлѣченъ въ своята професионална дейность, Петко Николовъ не забравяше и дълга къмъ ближния и бѣше деятеленъ членъ на нѣколко благотворителни дружества. Характерно за неговия животъ е още и това, че до последния си часъ той, като членъ на управителния съветъ на минното дружество „Родопски металъ", полага грижи отъ голѣмо значение за стопанското повдигане на Родопския край.

Петко Николовъ почина на 4-и октомврий 1929 г. Неговата смърть не бѣше загуба само за родната техника и за техническото съсловие, но и за държавата; защото той не бѣше само единъ добръ и деенъ техникъ до последния часъ на на живота си, но и единъ общественикъ отъ

значителна величина, игралъ важна роля въ нашия общественъ животъ

Инженеръ Петко Николовъ, гдето и да е билъ—на държавна служба, или на частна работа, не се е задоволвалъ само съ чисто професионалната си работа: той се е издигалъ по-високо, поставялъ е проблеми отъ важно значение за стопанския и културенъ животъ на България и се е проявилъ като ржководитель въ много полезни начинания. И до последния часъ на живота си той се е интересувалъ и отъ всички проявления и инициятиви изъ областьта на техниката и стопанството, като никога не е жалилъ труда си да изкаже мнението си, когато е смѣталъ, че това му се е налагало отъ дълга, или отъ обществения интересъ.

Хр. Добревъ.

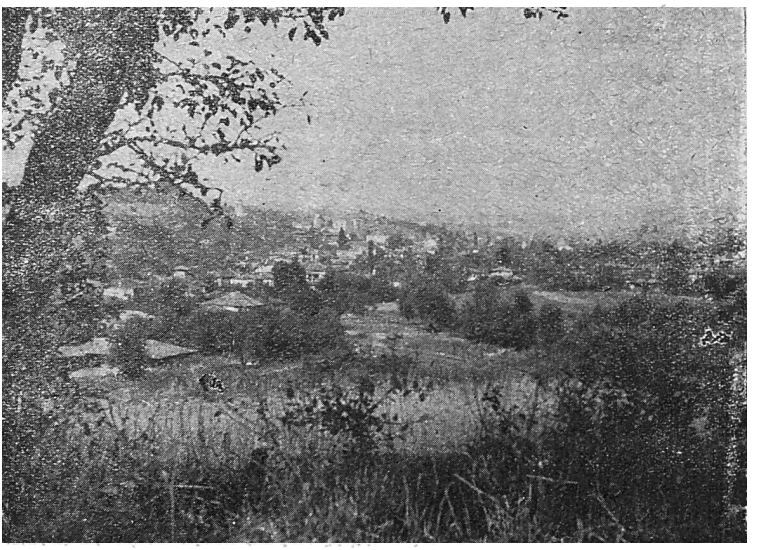

Изгледъ отъ гр. Елена

Архитектъ Юрданъ Милановъ*)

Животописни чърти и кратка характеристика

На 8 февр. мин г., членоветѣ на Еленското просвѣтително-благотворително дружество и цѣлата Еленска колония въ София, бѣхме много опечалени отъскръбната весть за смъртьта на нашия съгражданинъ, именития столичния архитектъ Юрданъ Милановъ. Тази наша скръбь се сподѣляше и отъ цѣлото столично общество, а най-вече отъ многобройнитѣ му колеги, архитекти и инженери. Всѣки, който е присѫтствувалъ на опѣлото на Юрданъ Миланова въ църквата „Св. Седмочисленици", преустроена подъ негово ржководство въ сътрудничество съ отдавна починалия му другарь, арх. Петко Момчиловъ, сѫщо по родъ еленчанинъ, е могълъ да се увѣри, съ каква непринудена и искрена почить се е ползувалъ покойниятъ както всрѣдъ съгражданитѣ си, тъй и всрѣдъ образованото ни общество. Въ църквата, Негово Високопреосвещенство митрополитъ Стефанъ. който заяви, че самъ е пожелалъ да извърши опѣлото на скѫпия покойникъ, и архитектитѣ Ничевъ, Трендафиловъ и Парашкевановъ, а на гробищата — архитектъ Юрдановъ — съ дълбоко прочувствувани думи и съ изрази на висока оценка, очертаха покойния ни именитъ съгражданинъ, като човѣкъ и архитектъ. Не е ли това, наистина, достойно за отбелязване и не е ли високо поучително? — Предъ насъ е единъ техникъ на държавна служба, изпърченъ въ Дирекцията на общественитѣ сгради, а по-сетне въ новоучреденото М-во на благоустройството, — той заема, наистина, важни и отговорни постове като архитектъ; но той по естество е олицетворена скромность, живѣе затворенъ въ себе си, чужди се отъ всѣкакви външни прояви и отъ шума на улицата; той не е никакъвъ борецъ и не само не обича борбитѣ и съперничествата, но просто бѣга отъ тѣхъ, — той не се надига и натрапва; напротивъ, съ цѣлото си сѫщество той е отрицание на всѣкакъвъ кариеризъмъ, — и при всичко това Юрданъ Милановъ

---

* Четено на събранието, устроено отъ Еленското просвѣтит. — благотворително дружество въ София, на 1933 г, за поменъ на починалитѣ му членове, — архитектъ Юрданъ Милановъ, Петъръ В. Горбановъ и Христо М. Михайловски.

бърже се качи по лѣстницата на службитѣ въ съответното М-во: него го ценятъ, него търсятъ и отъ другитѣ М-ва и държавни учреждения да се допитватъ за работи отъ компетентностьта му, — съ него се съветватъ, него търсятъ и за частни постройки, нему безусловно довѣряватъ и нему вѣрватъ. Когато възникна и повдигна шумни и страстни спорове въпросътъ, дали да се възстанови разрушената отъ светотатствена ржка софийска катедрала на старото мѣсто, или да се построи на друго, митроп. Стефанъ както самъ изповѣда въ надгробното си слово за покойния, повикалъ го да се посъветва съ него и го попиталъ, иматъ ли наистина основание и право онѣзи архитекти и общественици, които бѣха възстанали противъ възобновяването на църквата „Св. Недѣля" на старото ѝ мѣсто. Характеренъ е билъ отговорътъ на Юрдана: „Азъ, Ваше Високопросвещенство, не съмъ борецъ и не излѣзохъ да взема страна по този нашумѣлъ въпросъ, но нали ме питате, ще Ви обадя: нѣматъ основание, нищо не прѣчи да се възобнови катедралата на старото си мѣсто." Това е било достатъчно за Митрополита да застане твърдо на своето искане, да се издигне разрушениятъ храмъ на старото му мѣсто.

Прочее, не е ли поучително, да се попитаме, заради какви свои качества архит. Юрд. Милановъ печелѣше довѣрието, признанието и зачитането както на привилегственния свѣтъ, тъй и на обществото, та така високо се ценѣше той и като архитектъ, и като човѣкъ? Може би това, което ще ви предамъ тукъ въ това наше събрание, посветено на първо мѣсто на скжпия поменъ за него, ще ви даде ако не пъленъ, то поне единъ приблизителенъ отговоръ на поставеното питане.

Юрданъ Милановъ е роденъ на 26 дек. 1867 г. въ нашия роденъ градъ Елена. Отъ своитѣ родители той е могълъ да наследи само богати умствени и нравствени заложби. Баща му, Миланъ п. Стойковъ, известенъ и почитанъ еленски гражданинъ, се е отличавалъ съ своята интелигентность, природенъ умъ и висока почтеность. По потекло—отъ близкитѣ еленски колиби Киллъжовци, по рождение и по семейна традиция—свещенически синъ, сетнешниятъ скроменъ бакалинъ и земледѣлецъ Миланъ п. Стойковъ въ юношески години е изпиталъ силна жажда за просвѣта и постжпва да се учи въ известната еленска „даскалоливница" при Ивана Момчилова и Никола Михайловски, следъ излизането отъ която става учитель въ с. Кортенъ и въ Дрѣнта. Сетне той се посвещава на търговия, като взема, обаче, живо участие въ общественитѣ работи на родния си града, почитанъ и уважаванъ и отъ чорбаджии и отъ еснафа. Единъ нашъ съгражданинъ, като малко впечатлително момче, си спомня за него, че сутринь, когато се събирали

чорбаджиитѣ въ бащиното му кафене, съ най-голѣмо внимание сж слушали умнитѣ приказки на Милана Стойковъ Майката на Юрд. Милановa, както е известно, произхождаше отъ известния родъ на Жупунови, членоветѣ на който се отличаваха съ своята интелигентность и съ по-особената си дарба по математика и съ склонность къмъ специални технически знания.

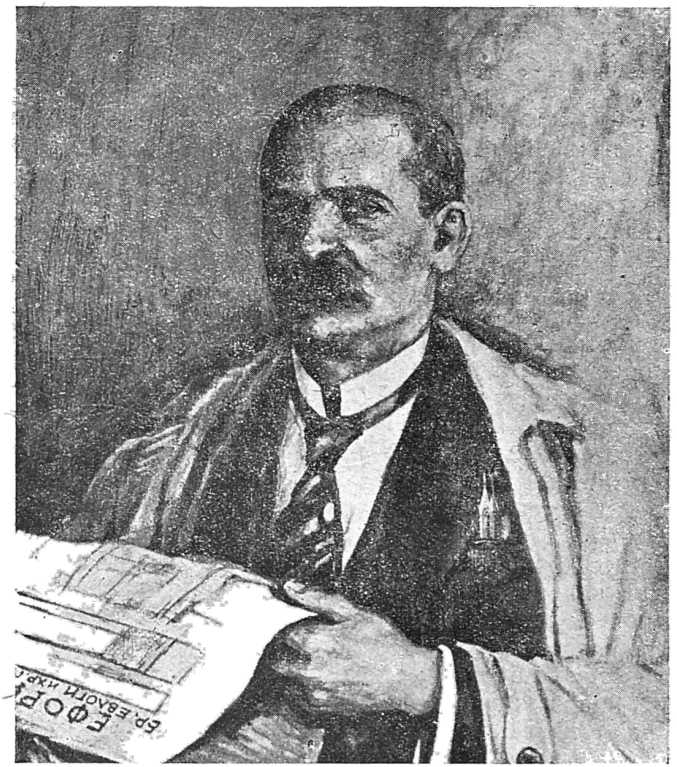

Юрданъ Милановъ

Първоначално образование Юрданъ получава въ родното си мѣсто, а срѣдно въ Габровската гимназия, която завършилъ презъ учебната 1884—1885 г. съ отличенъ успѣхъ. На зрѣлостния изпитъ той е показалъ такива блѣскави успѣхи по всички предмети, а особено по математическитѣ, че министерскиятъ пратеникъ на изпита самъ лично и въ рапорта си за произведения изпитъ ходатайствувалъ да се отпусне на отличния абитурентъ Юрд. Милановъ стипендия, за да получи и висше образование, каквато и му се отпуска за

следване въ Виенската политехника. Мобилизацията на българската войска презъ септемврий 1885 г. го заварва въ родното му мѣсто, гдето той остава. На първо време завършилиятъ гимназистъ изпълнява доброволно длъжностьта секретарь на Еленската община, като се отказва отъ всѣкаква заплата. Тогава гр. Елена бѣше „базисенъ складъ" на хранителни припаси, и общината е имала твърде много работа и отговорности, наложени отъ военното време. Милановъ въ случая работи неуморно. Следъ коледната ваканция той бива условенъ за учитель въ Еленското трикласно училище, гдето завършва и учебната година. Презъ есеньта 1886 г. Милановъ заминава за Виена и постжпва въ тамошната политехника. Макаръ и да отишелъ вече доста късно въ Виена и да не е билъ запознатъ никакъ съ нѣмския езикъ, той билъ веднага приетъ за редовенъ студентъ и успѣлъ въ края на втората учебна година, заедно съ другитѣ студенти, да получи редовно свидетелство за първия държавенъ изпитъ, държанъ по френски езикъ. Милановъ завършва съ отличенъ успѣхъ курса на учението си въ политехниката въ 1892 год. Следъ като престоява известно време на работа въ частното бюро на професора си Карлъ Кьонигъ, той се завръща въ България презъ пролѣтьта на 1893 г. и веднага бива назначенъ за помощникъ-архитектъ по благоустройството на градоветѣ, а само следъ 8 месеца ние го виждаме помощникъ на Главния архитектъ. Въ това начално време на своята служебна кариера, той работи съ своя колега Г. Неновъ върху грамадната тогава новооткрита работа по планирането на градоветѣ и селата въ България. Скоро Милановъ достига до най-високитѣ постове: началникъ на архит. отдѣление, Главенъ инспекторъ при М-вото на благоустройството, въ което той служи до 1821 г.

Презъ време на своята неуморна и непрекжсната 28-годишна служба той е проектиралъ много болници, гимназии и е създалъ редица законоположения по техническитѣ служби, отъ които най-главната му работа се смѣта законътъ за населенитѣ мѣста въ България. Като държавенъ архитектъ, неговата най-крупна и отлична архитектурна работа се смѣта отъ специялиститѣ — Централната поща, която той проектира и ржководи до окончателното ѝ свършване. Той е проектиралъ и изпълнилъ редица монументални обществени и частни сгради: българската болница въ Цариградъ, дома на Юрданъ П. Тодоровъ (на пл. Славейковъ), на Г. Серафимовъ, Т. Тодоровъ, ген. о. з. Петевъ, М. Маджаровъ и др. Милановъ сътрудничилъ при изграждането на Соф. минерална баня, Синодалната палата, мжжката гимназия въ Русе и дѣвическата въ Варна, — въ преустройството на църквата Св. Седмочисленици, което извърши заедно съ покойния си другарь Петко Ив. Момчиловъ. Той взе живо участие при изграждането на

храма-паметникъ Св. Ал. Невски. Като членъ, а после и председатель на строителната комисия по построяване на този храмъ-паметникъ, Ю. М. е внесълъ голѣми подобрения въ прорктирнитѣ начини на строежъ, като често рѣзко се е противопоставялъ на ржководящитѣ руски архитекти.

Следъ напущане на държавната служба, Ю. М. става за кратко време директоръ на Акц. керам. д-во „Струма", а следъ това бива поканенъ отъ Ефорията Евлогий и Христо Георгиеви, за да преработи, приспособи и пригоди за сегашнитѣ нужди и срѣдства проекта на знаменития френски архитектъ Бреансонъ за сграда на ректората при Университета, и въ качеството му на архитектъ на Ефорията го и намѣри смъртьта.

Единъ отъ членоветѣ на Ефорията — маститиятъ председатель на нашето дружество, проф. С. С. Бобчевъ казва за това негово дѣло следното: „Той се залови за дѣлото съ голѣма любовь и приспособи плана за ректората по начинъ такъвъ, че да се използува не само за канцеларии, ректоратъ и деканати, но и за аудитории на юридическия и историко-филологическия факултети„. Милановъ изкара до край това грамадно дѣло, съ което е свързанъ голѣмъ дѣлъ отъ неговата дейность, като архитектъ Негови колеги го характеризиратъ, като архитектъ и специялистъ-техникъ, съ такива думи: „Така този неуморимъ, скроменъ, тихъ, отъ всички обичанъ и уважаванъ колега, работи въ полето на родната архитектура, като остави неизлѣчими следи помежду ни. Милановъ не бѣ само архитектъ — той съ своята всеобща култура и широки познания бѣше строителенъ инжинеръ, машиненъ инжинеръ, електро-инжинеръ и химикъ; той бѣше финансистъ и юристъ, той бѣше цѣла енциклопедия на науки и знания, и затова всички негови познати и представители отъ всѣкакви дружества и съсловия го викаха за разни съвети.

Той вземаше участие въ безбройни комисии, гдето неговото мнение бѣ съ внимание изслушвано и уважавано". (сп. „Архитектъ", органъ на Д-вото на Бълг. архитекти, бр. 10 г. 1931).

„Безпредѣлена работливость, безподобна съвестность и скромность, при извънредно голѣмо дарование и знания, съгрѣвани отъ дълбоко творческо чувство и рѣдка човѣшка доброта, го издигаха високо всрѣдъ обществото и колегията му и го очертаваха като една отъ голѣмитѣ фигури отъ поколѣнията следъ освободителната война, които положиха основитѣ на днешната наша култура" (в. „Знаме" отъ 10. II. 1932).

Туку-що приведенитѣ отзиви за поменувания днесъ нашъ именитъ съгражданинъ, вече го характеризиратъ и като човѣкъ. Но нека, за пълнота на свѣтлия образъ на

Юрданъ Миланова, сключимъ нашия споменъ за него съ нѣколко думи, очертаващи го като човѣкъ.

Неговъ другарь по студентство дава такива отзиви за него: „Като студентъ, Милановъ водѣше примѣрно нравственъ, скроменъ и цѣломждренъ животъ Другаритѣ му го обичаха още и за това, че имъ помагаше всѣкакъ съ своитѣ познания. Особени дарби той имаше по матиматическитѣ предмети и по езицитѣ. Свободното си време той употрѣбяваше за изучаване на езицитѣ". И наистина, при постжпването си на служба като архитектъ, той е владѣелъ освенъ нѣмски, още френски, руски, чешки и английски езици. Впоследствие той изучи и латински езикъ, на който можеше и да говори. А неговъ колега сключва свой поменъ за него съ следнитѣ думи: „Отиде си този милъ и отъ всички ни уважаванъ колега, който съ никого не бѣ се скаралъ, никого не бѣше обидилъ, или съ нѣщо накърнилъ професионалната етика. Той странѣше отъ мѣстото, гдето имаше раздори или съперничества; той веднага се отказваше отъ възложената му работа, ако доловѣше, че има замѣсенъ какъвто и да е интересъ на другъ колега. За всички тѣзи рѣдки качества архит Ю. Милановъ единодушно бѣше провъзгласенъ за почетенъ членъ на Д-вото на Бълг. архитекти". Проф. С. С. Бобчевъ въ своята кратка жалейна бележка за покойния свой съгражданинъ писа: „Главни черти на Миланова (като човѣкъ) бѣха: честность, почтеность и точность до най-голѣма степень, до каквато могатъ да се проявятъ тѣзи добродетели".

На менъ, неговъ скроменъ съгражданинъ, но голѣмъ неговъ почитатель, не остава да прибавя нищо повече къмъ тѣзи красноречиви отзиви за незабравимия Юрданъ Милановъ, като човѣкъ, а ще обърна внимание върху поуката, която се заключава въ отзивитѣ за него. Въ живота успѣватъ, твърдятъ скептицитѣ и изобщо тия, които не вѣрватъ въ ценностьта на високитѣ качества на човѣшката душа, успѣватъ, казватъ ни тѣ, само кариериститѣ, дебелокитѣ, дръзкитѣ и самохвалцитѣ; ето ви единъ яръкъ примѣръ, отъ който виждаме, че успѣватъ и скромнитѣ и тихи даровити и честни работници, какъвто бѣше и Юрданъ Милановъ. Троянскиятъ герой Еней, следъ разрушението на Троя, на пжть презъ моря и суша да търси мѣсто, гдето да основе новъ градъ, попада въ новостроящия се градъ Картагенъ и, придруженъ отъ своя любимъ другарь Ахатъ, влиза въ току-що доизкаранъ храмъ, и тукъ—въ изображенията по стенитѣ вижда и сцени отъ Троянската война, вижда и своя образъ и, просълзенъ, казва на Ахата: „Виждашъ ли, драгий? И тукъ, и навредъ се ценятъ добродетелитѣ и доблеститѣ!" И въ нашето отечество слава Богу, както ни показватъ оценкитѣ и признанията отъ всички страни за покойния Юрданъ Милановъ се ценятъ не само богатство

не само външенъ блѣсъкъ, не само власть, сила и влияние, а се цени и честниятъ, скромниятъ и даровитиятъ труженикъ.

Покойниятъ Ю. Милановъ бѣ извънредно любознате ленъ: той четѣше много на всички езици и получаваше много научни и литературни списания. Той отлично знаеше като математикъ, и теорията на статистиката. Нему се дължи въвеждането на смѣтачнитѣ машини въ Дирекцията на статистиката. Него високо го ценѣше въ тая область и покойниятъ нашъ статистикъ Кирилъ Г. Поповъ който при разболяването си бѣше посочилъ за свой замѣстникъ като директоръ на статистиката именно своя приятель Юрдана Милановъ.

Вѣчна паметь на нашия съгражданинъ Юрданъ Милановъ, който съ своето име и дѣло сжщо е допринесълъ да се въздигне въ очитѣ на нашитѣ съотечественици още повече името родния ни градъ Елена! . . .

Милановото творчество

Юрданъ Милановъ е оставилъ дълбоки бразди въ културното изграждане на отечеството ни и на нова София.

1. Въ най-ранни години той работи по планиране на села и градове и създава законоположения за нова техническа България. Днешниятъ законъ за населенитѣ мѣста е негово дѣло.

2 Пръвъ въ България се замисля за електрическо освѣтление и построи първата електрическа централа за Двореца.

3. Пръвъ се загрижи и въведе въ София „новото централно отопление". Първитѣ и най-голѣми ферихайцунги (въ Александровската болница, Двореца и въ много други крупни постройки) сж планирани отъ него. Пръвъ се опита да използува вжглищнитѣ останки и построи брикетна фабрика.

4 За да подобри строителнитѣ материяли за „нова София", той пръвъ постави най-голѣмитѣ машини за рингове въ България.

5. Нашата статистика нему дължи известни машини за преброяване. Затова другаритѣ му архитекти сж го именували „строитель-инженеръ", „машиненъ инженеръ", архитектъ-„химикъ", архитектъ-„юристъ" и пр. Поради широката му култура и знанието на много езици, (нѣмски, френски, английски, италиянски и пр.*) той е билъ най-търсения съветникъ-архитектъ отъ разни дружества и съсловия.

о. Участвувалъ е въ издигането на най-крупнитѣ постройки въ София.

а. Църкви (въ София). Известна е 14-годишната му непрнкжсната упорита работа за изграждането на църкаата св. Ал. Невски, — преустройството, въ сътрудничество съ другаря му архт. Петко Ив. Момчиловъ, на „Черната Джамия" въ храмъ Св. Седмочисленици -- и грижитѣ му за Св. Недѣля.

*) На 60-год. възрасть той изучи и латински езикъ.

б. Палати. Строилъ е царскитѣ кжщи въ Ексиноградъ. Планира Синодалната палата, готви и планове за Сждебната. Строилъ е и малкото здание на журналиститѣ.

в. Банки (София) – Земледѣлската банка, Бълг. Търговска банка, Чиновническото Застрахователно дружество, зданието на дружество „Орелъ", „Феникъсъ". И то все като председатель на строителната комисия.

г. Болници. Болницата въ Цариградъ, на Червенъ Кръстъ, Отдѣленията на Александровската болница въ София, и др.

д. Гимназии. — Девическата въ Варна и мжжкатата въ Русе, въ София—Духовната академия, Търговската гимназия, Художественото училище (сетнешната Худож. академия), гдето е билъ лекторъ, е започнато отъ него.

е. Бани. Минералнитѣ бани въ София, въ сътрудничество съ Петка Момчиловъ — и други изъ България.

ж. Централната поща въ София.

з, Завърши живота си съ университетската сграда — Ректората, „за да облѣче въ архитектонически линии могжщата мисъль на дарителитѣ Евлогий и Христо Георгиеви";

и. Билъ е постояненъ членъ въ комисиитѣ по благоустройството на София, билъ е речи постояненъ председатель — жури на всички конкурси за повечето монументални сгради въ България.

Заради неговата всестранна 40-годишна дейность, Инженерно-архитектното дружество въ своя книженъ органъ го назова „най-крупната техническа фигура въ последния полувѣкъ", каквато крупна фигура въ българската литература презъ тая епоха бѣше Ив. Вазовъ.

Като рѣдка състрадателна душа, той е провъзгласенъ за почтенъ членъ на Червенъ Кръстъ на Д-во Евдокия и др. Почетенъ членъ е и на Архитектното дружество.

Д-ръ Никола Бобчевъ.

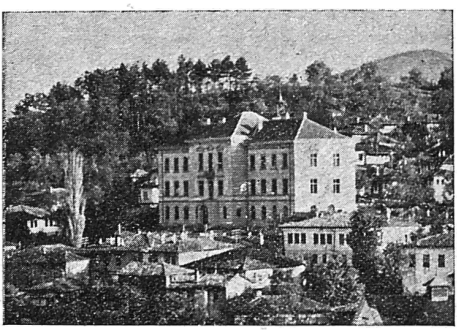

Училище-паметникъ „Ил. Макариополски"

Петко Ю. Тодоровъ —

„Пѣвецъ на воля и младость“

I. Животописна бележка

Петко Ю. Тодоровъ е роденъ въ Елена на 9-и октомврий 1879 г. Баща му е билъ виденъ общественикъ, високо почитанъ отъ съгражданитѣ си, а майка му — отъ рода на Михайловски, братова дъщеря на Илариона Макароплски. Бабата на Петко по баща, Стефана (Цона) Момчилова, (хаджи-Петковица, сжщо—хаджи-Цона) е сестра на извест-

Петко Ю. Тодоровъ

ния многозаслужилъ учитель и просвѣтенъ деецъ, Иванъ Момчиловъ. Тя бѣше извънредно паметлива старица и отлична сказителка на народни пѣсни и приказки, каквито безброй е пѣла и приказвала на любимиятъ си внукъ, първа рожба на родителитѣ си, Петко. Детинството си той е прекаралъ въ родния си градъ, гдето, при добри учители, е свършилъ третия класъ на мѣстното класно училище. Следъ една година, прекарана въ Търновската гимназия, той заедно съ по-мал-

кия си братъ Христо (проф. д-ръ Хр. Тодоровъ) постжпва въ Националния лицей въ Тулуза (Франция). По-късно Петко е следвалъ въ Бернъ и Берлинъ — право и славянска литература. Завърналъ се въ България, той постжпва чиновникъ въ Народната библиотека, гдето и остана до края на живота си.

Петко Тодоровъ се помина младъ, едва на 36-годишна възрасть (14 февруарий, 1916 год.) въ малкия швейцарски градецъ Шато д'Ексъ. Тленнитѣ му останки бѣха пренесени въ София — едновременно съ тия на неговия другарь и учитель Пенчо Славейковъ — презъ 1921 г. — Литературно Петко Тодоровъ е почти всецѣло свързанъ съ кръжеца „Мисъль". Въ сп. „Мисъль" и „Демократически прегледъ" е печаталъ и повечето отъ своитѣ „Идилии" и драми Ценéнъ високо отъ д-ръ К. Кръстева и Панча Славейковъ, той напоследъкъ намира особено признание въ чужбина: на чешки, френски и италиански се появиха презъ последнитѣ години твърде сполучливи оценки за него (вижъ работата по история на новата българска литература отъ младия италиянски славистъ Салвини, книгата на Бърненския професоръ Вилински „Петко Тодоровъ, личность и творчество" и печатаната сега работа отъ добре избестния на обществото ни Жоржъ Ато).

II. Творчество

Петко Тодоровъ е израсълъ и се е утвърдилъ съ всички особености, като писатель, подъ благосклоннитѣ насоки на Пенча Славейковъ. Нему сж били показани пжтищата, а той изпосле самъ се е справялъ съ прѣчкитѣ и задачитѣ въ тѣхъ.

Петко Тодоровъ умрѣ младъ, нестигналъ още четиридесетъ години, затова литературното негово наследство по обемъ е доста скромно. По-голѣмата часть отъ разказитѣ и очертитѣ му, както и драмитѣ му, сж излѣзли въ два тома: Идилии 1908) и Драми (1910 г).*

Неговото значение почива отчасти върху „Идилиитѣ" му и предимно върху редицата драми на мотиви изъ народния битъ и народнитѣ вѣрвания, между които особено трѣбва да се изтъкнатъ Зидари, Самодива и Змейова свадба.

Дълбоки влияния на народния битъ и народното творчество, както Петко Тодоровъ ги е позналъ въ своя роденъ градъ, въ пзвитѣ на Балкана, сж ориентирали изцѣло неговата чувствителность и вкусъ въ кржга на форми и идеи, които намира у тѣхъ. Идилиитѣ му сж или разкази изъ народния битъ (Овчари, Мечкарь, Нехранимайко, Неговиятъ синъ, Гусларова майка, Несрѣтникъ, Ржка и др.), или очерти и картинки на теми

* Отъ Идилиитѣ въ 1918 г. излѣзе второ издание, поправено и допълнено, ч. I.

изъ историята, легендитѣ, митоветѣ (Царь Симеонъ, Сѣнки, Касандра, Пленникътъ на Калипсо), или пъкъ съ особена любовь разработени алегорични картинки върху сюжети изъ природата, народната поезия и народнитѣ вѣрвания (Орисници, Радость, Надъ черкова, Една, Райскиятъ ключарь, Борба, Слънчова женидба и др.). Между тѣхъ Овчари, Несрѣтникъ, Ржка, Царь Симеонъ, Надъ черкова и Слънчова женидба се отличаватъ съ оная завършеность, пълнота и богатство на идеитѣ и формата, които наредъ съ изтъкнатитѣ по-горе драми най-ярко характеризиратъ Петко Тодорова, като писатель.

Творчеството на Петко Тодорова е облъхнато отъ мистичния духъ, който вѣе изъ народната легенда, народнитѣ вѣрвания и природа. Влиянието на народното творчество се чувствува най-осезателно както въ всички елементи на формата, така и въ идеитѣ. Разказътъ, както и диалогътъ, се развиватъ въ ритъма на народната епическа пѣсень и приказка, и стилътъ му получава своя особенъ характеръ отъ широкото и съ особена любовь използуване на народния рѣчкикъ и обратитѣ на народната рѣчь, чиято хубость и живописенъ смисълъ Петко Тодоровъ особено живо чувствува и разбира.

Отчасти подъ влияние на народнитѣ вѣрвания, отчасти въ силата на особеноститѣ на своя мечталенъ духъ и чувствителенъ темпераменъ, той възприелъ помирението като етичкески принципъ и най-често чрезъ него разрѣшава трагичнитѣ необходимости и конфликти въ живота. Неговитѣ герои не се движатъ отъ силни страсти: тѣ се топятъ само въ купнежи, чийто пароксизъмъ никога не достига до трагична острота, а се завръшва съ примирения (Несрѣтникъ, Страхилъ страшенъ хайдутинъ, Самовила и др.)

Съ този, макаръ скроменъ багажъ, Петко Тодоровъ влиза въ културната история на своя народъ. Неговитѣ творения ще пазятъ въ вѣковетѣ искритѣ на този животъ, който той е живѣлъ, за да внасятъ свѣтлина и топлина въ живота на всички, които вникватъ въ тѣхъ....

Б. Ангеловъ

III. Езикътъ на Петка Тодорова

Езикътъ на Тодоровитѣ идилии и драми е близъкъ до езика на народното творчество. Нѣма писатель у насъ, който толкова много да се е влиялъ отъ народната поезия, да е почерпилъ отъ нея, освенъ мотиви и образи, толкова силни срѣдства и думи, като Тодоровъ. Изобразявайки селския битъ съ типичнитѣ му прояви, той подбира подходни изрази и думи и така ги групира, че придава напълно народенъ духъ и характеръ на образитѣ и картинитѣ. Оригиналнитѣ

комбинации на думитѣ и изразитѣ придаватъ индивидуаленъ отпечатъкъ на стила му. Живостьта, колоритностьта и емоционалностьта се засилватъ отъ ритмичното развитие на речьта. Цѣлото внимание на Тодорова е съсрѣдоточено върху подбора на думитѣ и нареждането имъ въ връзка съ преживяваното настроение. Вѫтрешната и външна хармония на речьта говорятъ за развитъ усѣтъ къмъ художественъ стилъ и езикъ. Въ творенията му много рѣдко ще срещнемъ чуждици: употрѣбени сѫ най-вече думи и изрази отъ родния му говоръ—Еленския. Тодоровъ освежи и обогати поетичната ни речъ съ много хубави народни думи и изрази.

Поетичното дѣло на Тодорова се отличава и по съдържание и по форма отъ това на предходницитѣ и съвременницитѣ му. Тодоровъ разширява кржга на българската литература и я обогатява съ нови теми, мотиви и поетични форми. Той е създатель на особенъ видъ идилии, въ които покрай изображението на самия животъ и природа, е изразилъ и индивидуалнитѣ си схващания и възгледи. Той е създатель и на новъ видъ драма — битоворомантичната. Твоочеството му е ценно не само съ интереснитѣ и богати картини изъ селския животъ и природа, но и съ общочовѣшкитѣ чувства които възбужда, съ засегнатитѣ социални и нравствени въпроси, съ лиризма и най-после съ художествения си стилъ.

IV. Ив. Кирилови „Бѣгли спомени“ за П. Тодоровъ

1.

Бѣше лѣтна вечерь. Разхождайки се къмъ Синджирлийската чешма*, дето често презъ лѣтни ваканции обичахме да си почиваме съ Петка той ми разказваше сюжета на Самодива.

Когато свърши разказа си — азъ му стиснахъ ржката, Душата ми бѣ окжпана въ трепети и красота: бѣхъ обгаленъ отъ духа на незнайната самодива. Опияненъ отъ дивнитѣ образи на старинни повѣрия, азъ не му пущахъ ржката, та и не идѣха думи на уста, да му изкажа съ слова възторга си.

Той бѣ свършилъ дивната приказка, а въ помамено въображение вълшебнитѣ сцени отъ Самодива се редѣха като на сънь.

По едно време азъ продумахъ: колко е красивъ момента, когато Бойко минава подъ прозореца на Гюрга Самодива съ раззелененъ клонъ, донесълъ й го чакъ отъ Балкана, за да си окичи порти и поозорци срещу Гергйовдень!

— Защо ти се харесва това? — ме запита Петко.

---

* Чешма на пжтя между гр. Елена и с. Марянъ.

Азъ долавяхъ символа, но липсваше ми разбиране да мотивирамъ възторга си.

— Защото е хубаво, хубаво, хубаво! — отговорихъ.

Тогава Петко ме изгледа и, радостенъ и тъженъ, въ сѫщо време додаде:

— Докато не насмогнемъ, не само да чувствуваме красотата, но и да я осмисляме — отъ насъ нѣма да стане истински писатель.

2.

Пѫтувахме съ Петка отъ София. Той се връщаше въ Елена; азъ отивахъ въ Разградъ. На Мездра, въ нашето купе влѣзе младъ човѣкъ. Той ме познавалъ. Заговори ми. Азъ не запознахъ младежа съ Петка, защото писателтъ не обичаше пѫтнишки познанства. Съпѫтникътъ заговори за литература. Не остави български писатель незасегнатъ. Не пощади ни едно творение отъ нея година. Отричаше всичко родно. Хвалѣше Пшибишевски, Арцибашева, Шницлера и западнитѣ декаденти.

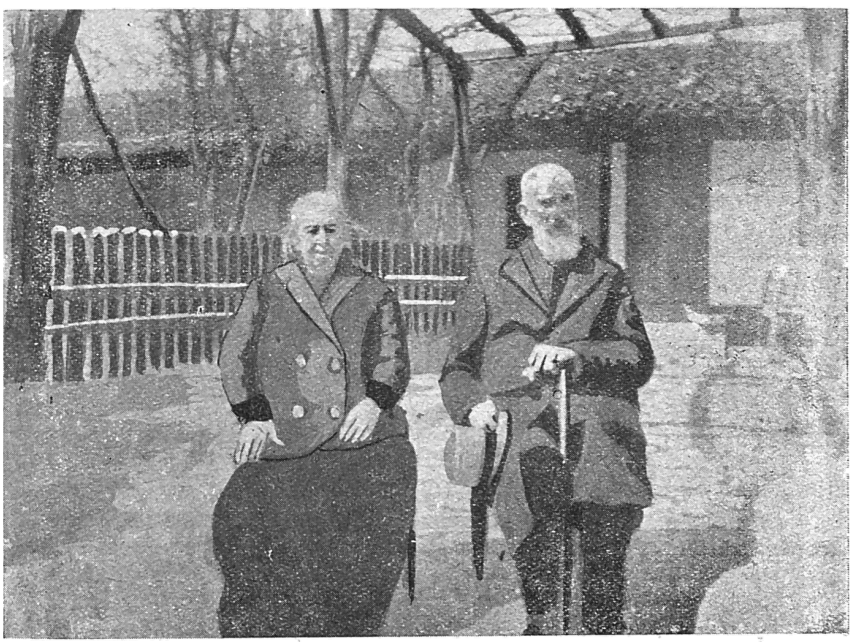

Родителитѣ на Петка Ю. Тодоровъ

Петко слушаше, оборилъ погледъ о пода.

И когато словоборецътъ се умори, Петко се намѣси:

— Тамъ е недоразумението, jeune homme, че безъ да имате нужда отъ очила, — защото очитѣ ви сѫ тъй хубави

и здрави, — вие сте метнали златно пенсне, и то ви е направило кжсогледъ. Ето вие идете отъ Врачанско. Минали сте презъ такива красиви мѣста; видѣли сте „Волътъ", „Веслецъ"; погледътъ ви се е кжпалъ въ синьото небе, което като блѣнъ се ведрѣе отъ Балкана чакъ до бѣлия Дунавъ—и вмѣсто да ви радва родното, мислили сте за Алпитѣ, за далечното... Да! и тамъ е хубаво, но мигаръ нашето нѣма своята прелесть?

Младиятъ човѣкъ взе да възразява
Петко пакъ млъкна.

Може би той щѣше да му отговори, но кондукторътъ извика: гара Горня Орѣховица!

Петко слѣзе, за да се отправи за родното мѣсто . . .
— Кой бѣше този господинъ? — Запита словоборецътъ.
Азъ му казахъ.

Младиятъ човѣкъ скокна като жилнатъ. Той си спомни, че въ словоборството бѣ закачилъ и Идилиитѣ на писателя. Искаше да извика, но Петко се бѣ потулилъ срѣдъ пжтницитѣ.

3.

Следъ преставянето на „Невѣста Боряна" въ Народния театъръ, неможахъ да срещна веднага автора и да го поздравя. Следъ нѣколко дни го намѣрихъ у дома му. Той бѣше боленъ.

Когато му стиснахъ ржката, за да го здрависамъ съ успѣха на пиесата, той ми заговори огорченъ:

— Какво ми честитишъ! Чете ли „Българанъ"?

— Та какво? Една шега! — отвърнахъ, спомнилъ си карикатурата, представляващи автора на „Боряна невѣста" въ една бъчева, голъ, представенъ като скелетъ.

Шега! Да си гледамъ голитѣ джонголи! Не ми стига че и тъй ме измжчва моята мършавость, че и да ме карикатурятъ съ нея!

Разбрахъ, че мжката отъ тая карикатура го е хвърлила на легло.

Много пжти съмъ сварялъ Петка, грохналъ отъ мжка, кога критиката посрѣщаше творението на писателя съ лекоразбиране,

4

Често авторътъ на нежнитѣ идилии обичаше да отиваме привечерь въ Курубагларъ (Лозенецъ), или пъкъ къмъ Военното училище на отдихъ и приказка. Тамъ можеше да се почива съ часове, безъ да се мерне човѣкъ наблизу. И всѣкога спирахме погледъ на Витоша — въ очитѣ му изгрѣваше ненаситно желание.

— Какъ ме плени Витоша! въздъхваше той. Ако ми държаха краката, всѣка недѣля бихъ се изкачвалъ на Черни връхъ!

И пакъ млъкваше.

Само веднъжъ той се качи на Чумерна*). То бѣше въ ранни години. Оттамъ донесе сюжета „Твърде късно".

Ив. Кириловъ.

Изгледъ отъ гр. Елена

* Връхъ на Балкана надъ гр. Елена.

Иванъ Кириловъ —

Поетъ съ златно сърдце

(Спомени)

Въ годинитѣ на юношеството, предимно презъ 1898 и 1899, между имената на наши поети и писатели изъ литературнитѣ списания, които получавахъ като гимназистъ въ Сливенъ, обърна ми внимание едно ново тогава за мене име —Иванъ Кириловъ. На страницитѣ на „Мисъль", „Български прегледъ", „Българска сбирка", „Ново време", „Прагъ", „Животъ" се появяваха стихотворения и разкази отъ него. Топлота и затрогващи струни имаше въ тѣхъ.

Най-напредъ ми направиха впечатление стихотворенията подъ заглавие „Les désirs du coeur", подписвани отъ Иванъ Кириловъ, безъ да е казано, че е преводачъ, а пъкъ приписвани на Jean Castel. Та тоя Jean Castel е наистина поетъ казахъ си азъ, —

И всѣкой пѫть, щомъ хвърлишь върху мене
Ти погледи — сковавашъ ме за мигъ;
Отпадамъ цѣлъ въвъ трепетъ и вълнене —
Обхваща ме топликъ.

И въ бликналъ пламъ умътъ ми се смутява,
Въ гърдитѣ ми вулканъ сѫщъ забучи.
Въ душата ми дълбокъ провалъ настава
Предъ твоитѣ очи.

Азъ искамъ да ти кажа, що сърдцето
Желае горко, въ този сладъкъ мигъ,
Но сепвамъ се: забравя се то клето
Предъ твоя девственъ ликъ.

Б. Сб. VI г. кн. 3 1899 г. стр. 128.

За онова време — преди тридесеть и осемь години — който познава добре тогавашната стихотворна техника, би намѣрилъ, че авторътъ е талантливъ като лирикъ. Така бѣше започналъ малко по-рано Кирилъ Христовъ, а едновременно и Пѣйо Яворовъ. Иванъ Кириловъ имаше една прилика по лекотата на стиха съ Кирилъ Христова („Пѣсни и въздишки" и „Трепети"). Но колкото първиятъ е нѣженъ и меланхоленъ, толкова другиятъ е буренъ и дързъкъ.

Особено силно впечатление ми остави тогава стихотворението „Житейскиятъ въпросъ“ отъ Jean Castel.

Понесоха въ кипежа си вълнитѣ
Коравия ми члунъ въ пространний ширъ,
И съ скръстени ржце върху гърдитѣ
Менъ влачеха безъ спиръ . . .

Б. Сб. VI г. кн. 6.

Струва ми се, ако нѣкой по-авторитетенъ литераторъ би обърналъ по-голѣмо внимание на тия първи работи и би му изразилъ своето съчувствие, както градинарьтъ отглежда нѣжното цвѣте, отъ Ивана Кириловъ би излѣзълъ голѣмъ

Иванъ Кириловъ

лирически талантъ. Толкова той е сърдеченъ, безискустенъ и задушевенъ. Въ него имаше елементитѣ на нова поетична форма и техника, а най-главното — вѣчниятъ залогъ за поетично творчество—искреность и трогателность на чувството. Но мнозина, може би, като мене тогава не знаеха, че подъ Jean Castel се криеше самия Кириловъ. Това узнахъ отъ самия него, когато много години по-късно се запознахме лично.

Следъ стихотворенията, все по това време, прочетохъ и първитѣ му разкази: „Душевни преломи", „Младиятъ славогонецъ", „Яко" и др. „Мжтна Янтра тече — древо каменъ влѣче", спомнѣхъ си пѣсеньта на злочестия Яко.

Като разказвачъ Кириловъ правѣше още по-силно впечатление. Презъ това време изъ литературнитѣ ни списания се печатаха редовно малки разкази отъ Алфонсъ Доде, Мопасанъ, Андре Тьорие и др. Тия негови разкази не падаха подолу отъ тѣхъ. Той обработваше ту психологически, ту социялни сюжети.

Стихотворецъ и разказвачъ Кириловъ започна и си остана социяленъ романтикъ. Той не виждаше много радость въ живота, запленень отъ състрадание къмъ злочеститѣ — отеднажъ ми допадна и стана мой „непознатъ приятель", по израза на Сюлли Прюдомъ — „des amis inconus".

Съ едно особено чисто, свѣтло, възвишено чувство си спомнямъ и редакторството на списание „Звѣзда", издавано тогава въ Търново, 1900 г. Сякашъ наистина нѣкаква звезда грѣеше тамъ на небето. Поетичнитѣ блѣнове бѣха като халюцинации. Бѣше събралъ много поети около себе си.

По-късно, като студентъ, нищо не пропущахъ да прочета отъ него, което се явяваше изъ нашитѣ списания.

Въ моята представа Кириловъ започна да заема опредѣлено мѣсто въ групата на писателитѣ народници: ония, на които социялната романтика съставяше основа на творчеството. Той бѣше въ редицата на Т. Г. Влайковъ (Веселинъ), Христо Максимовъ (Мирчо), Антонъ Страшимировъ, Цанко Церковски, Иванъ Андрейчинъ, Петко Тодоровъ, Ана Карима, Д. Ив. Поляновъ и токущо започващия Пѣйо Яворовъ (Пѣйо Крачоловъ). Малко настрани отъ тѣхъ бѣха Кирилъ Христовъ и Г. П. Стаматовъ. Елинъ Пелинъ, гимназистъ тогава въ Сливенъ, бѣше написалъ и печаталъ първото си стихотворение („Тѣ спятъ") и тръгваше по заветитѣ на Вазова. Тия писатели, почти всички родени презъ 70 години на миналия вѣкъ, започватъ да работятъ презъ 90-тѣ години Тѣ сж второто поколѣние писатели следосвобожденци. Докато Вазовъ образува моста на двѣ епохи — преди и следъ Освобождението — Константинъ Величковъ, Стоянъ Михайловски, Михалаки Георгиевъ, Алеко Константиновъ и Пенчо Славейковъ сж първото поколѣние следосвобожденци.

Социялни чувства, близость съ народния битъ, природа, животъ и идеали — това е характеристиката на писателитѣ народници. Но, както у повечето отъ тѣхъ, така Иванъ Кириловъ, подъ влияние на западния културенъ животъ (той се учи въ Щвейцария, живѣе и въ Франция известно време) започва едно колебание, дирене и налучкване на новъ творчески пжть. Скоро той се опитва въ драмата и попада

подъ силното влияние на Ибсена. Неговата драма „Слѣпецъ“ (1904 г.) се яви на първитѣ страници на списание „Мисъль“, което започна все повече и повече да прокарва новитѣ литературни идеи и форми. Съ нея той израстна въ съзнанието на всички млади като голѣмъ талантъ. Но какво се случи пакъ съ него? Като че сѫщо както при стихотворенията на Jean Castel. Имаше нѣща, отъ които не разбирахъ въ онова време, а и дълго следъ това, докато не станаха за насъ очевидность: литературна политика и интереси! Много по-после узнахъ отъ самия Иванъ Кириловъ, какъвъ смисъль сѫ имали думитѣ на докторъ Кръстевъ, редакторъ на „Мисъль“, когато последния му билъ въ Плѣвенъ на гости: „Кириловъ, азъ имамъ къмъ тебе голѣмъ грѣхъ“. У по-старото поколѣние имаше едно ценно качество: да си признава искрено грѣховетѣ. Сега и това нѣма вече.

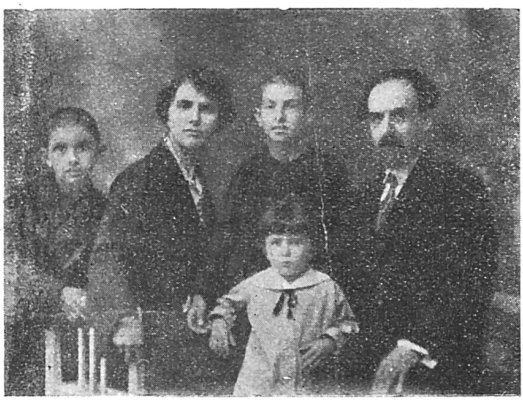

Семеенъ портретъ — Ив. Кириловъ

Въ 1908 г., презъ есеньта, отъ Женева, гдето следвахъ въ университета, заминахъ за последна година, като студентъ, въ Фрибургъ. Въ тоя градъ узнахъ, че нѣкога е следвалъ и свършилъ юридически науки и Иванъ Кириловъ и следъ това сѫдийствувалъ изъ разни градове въ България. Много нѣщо ми стана ясно отъ неговото поетично творчество: у тоя писатель имаше не само поетично, но и религиозно чувство. Той бѣше толкова искренъ, сърдеченъ и задушевенъ като писатель, колкото добъръ и човѣченъ като личность, което видѣхъ, когато се запознахъ съ него. Фрибургскиятъ университетъ даде образование на нѣколцина български писатели: Иванъ Кириловъ, Христо Борина, моя милость, Драганъ Зографовъ, Емануилъ п. Димитровъ и други — и всѣки отъ васъ би могълъ да узнае, какви блѣнове е събудилъ въ душитѣ ни вториятъ по голѣмината си въ Европа бо-

жественъ органъ на готическата катедрала „Сенъ-Никола“ въ тоя градъ

Въ 1910 година г. Ячо Хлѣбаровъ, видниятъ общественикъ, читалищенъ деецъ, адвокатъ и приятель на българскта литература, ми писа отъ Плѣвенъ, че е готовъ да издаде сбирка мои нови стихотворения: поздравяваше ме отъ събралитѣ се около него Кириловъ, Ракитинъ, Домусчиевъ. Предприели бѣха библиотека и. струва ми се, и списание. Започнахме да се диримъ, безъ да се познаваме: връзкитѣ на „непознатитѣ приятели“ се заячаваха самоволно.

Нашето приятелство съ Кирилова имаше отначало чисто духовенъ характеръ. Запознахъ се съ него лично нѣколко години по-късно, при необикновени обстоятелства. Презъ общоевропейската война 1916 г, зимата, февруарий, 11 пехотенъ сливенски полкъ, въ който служехъ, мина, на връщане отъ Дяково и Призренъ, презъ Скопие. Тамъ нашата часть престоя две седмици. Една привечерь, при залѣзъ слънце, приятелтъ ми Константинъ Домусчиевъ, виденъ педагогъ, братъ на писателя Георги П. Домусчиевъ, отъ плѣвенска войскова часть, ме покани да отидемъ въ „Преспанския сѫдъ“ да се видимъ съ Кирилова. Предъ мене застана въ ново войнишко облѣкло, съ хубава черна брада, открито голѣмо чело подъ военна фуражка и съ хубави черни очи обичаниятъ писатель и човѣкъ. Не знамъ, защо мене ми се стори че тъкмо такъвъ си го представяхъ: замисленъ и опечаленъ войникъ, на когото бѣха възложили една жестока задача — да сѫди ония, които нѣмаха сила и воля да убиватъ и да мратъ.

— Отдавна искахъ да се запозная съ васъ, — рече.

— Ето случаятъ помогна. Свободенъ ли сте?

— Сега, ето сега: чакайте да се обадя въ канцеларията.

„Преспанскиятъ военененъ сѫдъ“ се помѣщаваше въ една напусната двуетажна кѫща на брѣга на Вардаръ.

Когато се върна Кириловъ, бѣше колкото разговорливъ, толкозъ и угриженъ. Чакъ сега забелязахъ меланхолията на неговитѣ скрѣбни очи

Хвана ме подъ рѫка и заговори:

— Ами че това е хубаво. Ще се срѣщаме по-често, докато сте тукъ. Научихъ се, че и Неволинъ е тукъ, въ нѣкаква артилерийска часть. Ще образуваме една фронтова литературна група.

Помня веднага заговори на ти.

Закачихъ го:

— Слушай, не говори за литературни групи! Гледай да те не чуе д-ръ Кръстевъ!

Това казахъ съвсемъ случайно, безъ да знаехъ какво той преживѣва и безъ да му давахъ особено значение. Замисли се и бързо рече:

— Много има да се говори за тия работи. Сега,..

Загледа се въ рѣката, пълноводна и буйна, озарена отъ златото и руменината на последнитѣ слънчеви блѣсъци. Вървѣхме по брѣга въ посока къмъ „Душановъ мостъ". Следъ мълчание, Кириловъ заговори:

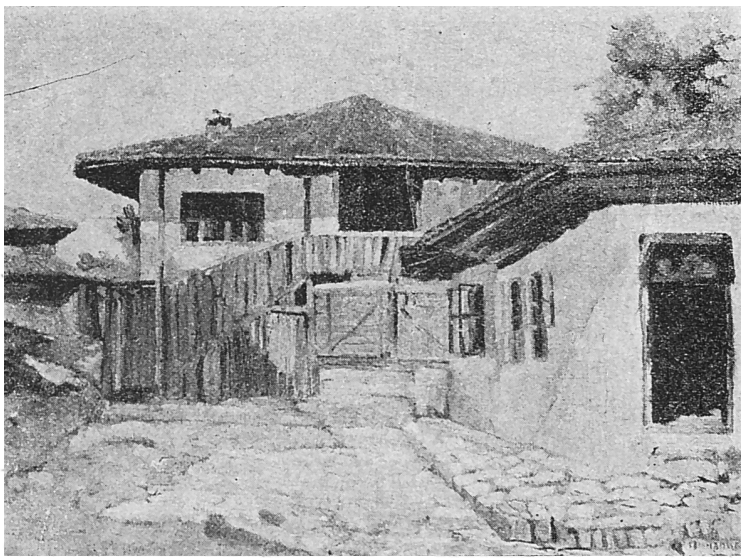

Родна кжща на Ив. Кириловъ

— Да знаете какви страшни тайни криятъ тия води!...

Той не се доизказа. Разбрахъ добре, бѣше сждия отъ военения сждъ. Минахме и се любувахме отъ голѣмия стариненъ мостъ на величествената гледка на рѣката.

Отбихме се въ голѣмо и хубаво кафене, името на което сега не помня Наблизо на завоя имаше уличка съ много магазини за изящни сребърни и златни издѣлия и накити. Отъ единъ магазинъ купихъ си пръстенъ съ сждбоносна мистична сила, съ камъкъ „Орлово-око", за който написахъ разказъ отъ войната съ сжщото заглавие. Водихме разговоръ повече върху войната, за свѣткавичното настжпление на нашитѣ и за голѣмитѣ успѣхи.

Отъ тоя день, почти всѣка вечерь бѣхме въ сжщото кафене. Нашето душевно състояние тогава можеше да се сравни съ онова на пжтници, които пжтуватъ съ могжщъ, силенъ влакъ, но не знаятъ на коя гара ще се спратъ: чув-

ството на неизвестность е най-обикновеното състояние на всѣки мобилизиранъ въ война.

Тогава въ Скопие дойде новината за смъртьта на Петко Тодоровъ. Кириловъ бѣше съкрушенъ. Написа и напечати трогателно стихотворение за него въ мѣстния вѣстникъ „Родина", редактиранъ отъ Баждаровъ. Не знамъ по-милъ и по-трогателенъ изразъ на чувство по изгубенъ другарь. То е шедьовръ:

Долнякътъ лекокрилъ изъ далнини повѣва,
Усѣща се дъхътъ на златний минзухаръ.
Синчецътъ модроликъ челцето си подава —
И питатъ ме за тебъ — за своя милъ другарь,
Какво да кажа азъ?... Задъхватъ се гърдитѣ,
И видѣха ме тѣ съсъ сълзи на очитѣ.

Въ Скопие се раздѣлихме, безъ да се видимъ: нѣмаше време. Тръгнахме за Прилѣпъ—Битоля. Заповѣдитѣ за тръгване въ военно време идватъ съвсемъ неочаквано.

Той разказваше за дружбата си съ Петка Тодоровъ, като нѣщо въ висша степень възхитително. Отъ най-ранни детски години въ родния имъ градъ Елена започнало между тѣхъ другарство, което само смъртьта прекжснала. Живѣятъ, растатъ, учатъ се все заедно като ученици, прекарватъ наедно като студенти въ Тулуза, срѣщатъ се въ други западноевропейски градове и сж въ постоянна преписка презъ цѣлъ животъ. Кириловъ говори за голѣмъ брой писма, които получавалъ отъ него. Едно голѣмо сродство въ творчеството на двамата писатели има, между тѣхъ се чувствува взаимно влияние на сюжети и стилъ, но все пакъ разликата помежду имъ е очевидна. Докато идилиитѣ на Петка Тодоровъ по стилъ и композиция приличатъ на изящни шевици отъ Етнографския музей, разказитѣ на Кириловъ напомнятъ топли пейзажи на родната природа отъ нѣкоя изложба въ галерия „Аксаковъ". Иванъ Кириловъ е единъ отъ най-голѣмитѣ и най-възторженитѣ пейзажисти на художественото слово у насъ. Би могло съ смѣлость да се твърди, че българскиятъ пейзажъ въ художествената живопись се яви по-късно отъ художествения пейзажъ въ поезията ни.

Кириловъ е редактиралъ съвмѣстно или самъ нѣколко списания и литературни сборници. Следъ войнитѣ въ Плѣвенъ редакира „Родна мисъль". Презъ пролѣтьта на 1921 г. получихъ писмо за сътрудникъ. На следната година въ Етнографския музей получихъ надписанъ романа му „Габъритѣ" съ молба да му напиша впечатленията си. Прочетохъ съ наслада тоя романъ. Въ него има хубави картини отъ Добруджанската природа. Коситба, първиятъ снопъ, жетва, возитба, вършитба и пр Въ него еднакво се виждаха достоинствата и недостатъцитѣ на писателя.

Презъ 1924 г. той се премѣстя съ семейството си въ София: на служба въ Апелативния сѫдъ. Оттогава започва нашето нераздѣлно и близко приятелство, което не се прекѫсна и не се затъмни съ нищо и до смъртьта му: той стана мой душеприказчикъ. „Парнасъ", списанието което редактирахъ презъ 1921 г., следъ 6-а книга спрѣ „Родна мисъль", която Кириловъ редактираше въ Плѣвенъ, сѫщо спрѣ. Ние бѣхме свободни отъ редакторски задължения и често разговаряхме за литература и главно за българската. Тогава започваше най-лощото време за културата и обществения ни животъ: непосрѣдствено следъ злополучнитѣ войни. Какви разочарования, какви противоречия, раздвоения, каква безпѫтица въ душитѣ! Опититѣ за едно литературно обединение пропадаха: самъ изпитахъ това. Траяновъ и Людмилъ Стояновъ тукъ ме упрекваха, защо давамъ мѣсто въ „Парнасъ" на Ракитина, Минка Неволинъ, П. В. Геновъ, а Ракитинъ отъ Плѣвенъ ми пишеше доста остро, защо давамъ пѫть на модернизъма и манячеството. А задачата бѣше ясна — да се обедини съвършената форма на поезията, до която бѣха стигнали известни поети, съ значителното съдържание, о което се придържаха други: изящна форма и ценно съдържание—две сѫществени начала на всѣко истинско поетично творение. Мнозина не искаха да разбератъ, че поезията е градина съ много и различни цвѣтя, отъ които всѣко има своя хубость и дъхъ: че всички поети не могатъ и не бива да пишатъ по единъ и сѫщъ начинъ. Върху тия въпроси Кириловъ се замисляше и казваше:

— Тукъ нѣма разбирания, говорятъ интереси: кой да бѫде пръвъ, а това е най-лошото у насъ. Ако нѣкой е създалъ нѣшо хубаво, то ще се види. Нима съ оспорване правото на другия и съ подценяване на таланта му ще искашъ да обърнешъ внимание на хората?

Преди това бѣше направенъ опитъ и съ списание „Яснина", редакторъ на който поставихме покойния Д-ръ Михайлъ Тиховъ, но и то спрѣ: издателството, нахълтало съ издаване на голѣмъ брой учебници, пропадна.

Настанаха вече годинитѣ на най-острitѣ политически, партийни, литерарурни и лични вражди: Двадесеттѣхъ години отъ тоя вѣкъ въ България трѣбва да се означатъ като най-тежкото време за нашия животъ. Воюватъ по всички фронтове: войната отъ бойното пале се прехвърли въ самия български обществен животъ. Преровете страницитѣ на литературни вестници и списания и вижте, колко нападки, колко язвителни критики, лъжи, интрйги и клевети се печатаха! Онова отвратително, отровно и смъртоносно насѣкомо, въ образа на което великиятъ Тургеневъ представяше злобната критика, сякашъ бѣше се наплодило на цѣли облаци у насъ и ядовито хапѣше, когото случеше . . .

Тогава се яви идеята да създадемъ списание, въ което да не се пише нито една горчива, нито една неприятна дума за когото и да било. Нека радостьта и свѣтлината отъ чистото поетично творчество остане далече отъ вражди и отрицание: да откриваме хубавото. Онова, което е негодно, само носи своята провала. Започнахме на 1925 г. списание „Кржгозоръ" — Кириловъ, азъ и Драганъ Зографовъ, като редактори, безъ да знаемъ на какво сме попаднали. Кириловъ бѣше неочаквано и неизвестно защо премѣстенъ отъ София въ Русенския апелативенъ сждъ, азъ бѣхъ жестоко огорчаванъ и оскърбяванъ въ литературни вестници и списания, а Зографовъ не можеше да вземе мѣсто като преподаватель по френски езикъ и литература. Кой извърши това — и до сега остана тайна. Първата книга на списанието се отпечати съ разказъ отъ Кирилова, лирика отъ мене, литературно-критична студия отъ Зографова, писма отъ Петка Тодоровъ и Димчо Дебеляновъ и други материяли, но тя остана въ печатницата на Военно-издателския фондъ: издателството не я освободи Види се, защото настояваше да сложимъ въ списанието и политика, а ние му дадохме чисто литературенъ характеръ: много добре помня: ние, като литератори, бѣхме поканени да вземемъ ржководството, а техниката бѣше възложена на мене. Кириловъ ми пишеше отъ Русе. Той преживяваше голѣма мжка — раздѣлиха го отъ семейството му. Въ едно писмо ме моли да отида въ печатницата, да се погрижа да се пустне книгата, въ друго да видя, какъ е семейството му. „Тукъ (въ Русе) азъ тжгувамъ и чакамъ. Докога ще бжде, зависи отъ ония . . . (следва тежка дума). Намини къмъ дома да ги видишъ, какъ сж и ми се обади". Писмото е отъ 7. X. 1925 г. Списанието остана неосвободено отъ печатницата и никой почти, освенъ Народната библиотека (а може би и „Халитѣ") не можа да ги види. Дойде новъ министъръ на правосждието, и Кириловъ презъ ноември, сжщата година, бѣше върнатъ на служба въ София. Тогавъ ясно разбрахме, че сме жертва на партизани. Но случва се друго: печатницата на Военно-издателския фондъ, въпрѣки подписания договоръ съ нашия издатель, завежда искъ за стойността на печата на I кн. срещу насъ, тримата редактори. Разбира се, че и въ тритѣ инстанции — Окржженъ, Апелативенъ и Касационенъ сждъ, искътъ бѣше отхвърленъ. Защитникъ на редакционната колегия бѣше самия Иванъ Кириловъ, като добъръ сждия. Оттогава ни остана само шегата:

Съ тоя наший „Кржгазоръ"
Видѣхме голѣмъ зоръ!

Не разбраха нашата културна и литературна независимость

Следъ тоя случай никой не помисли вече за списание. Очевидно, българската обществена действителность бѣше станала много тъмна, много страшна, и ние, хора съ по-други разбирания и нрави, не можахме да се нагодимъ къмъ новия курсъ: да воювашъ дори съ приятеля си. Останахме чужди на демонизъма на новата епоха.

Отъ „Московичъ-Паласъ", гдето живѣеше, семейство Кирилови се премѣсти къмъ нашия кварталъ. Най-напредъ на „Царь-Борисъ", до църквата „Свети-Георги", а после въ собственъ апартаментъ на ул. „Бѣлчевъ", № 42. Срещитѣ на семействата ни сж много чести, а лично съ Иванъ Кири-

Последенъ портретъ на Ив. Кириловъ

лова едвали се минаваше день да не се видимъ. Или азъ отивахъ вкжщи да го видя или той идваше у дома да ме вземе. И въ тия дълги години на приятелство можахъ напълно да разбера и оценя благородния, сърдечния и високо честния човѣкъ и другарь. Колко случаи, колко разговори, колко идеи, отъ които би могло да се състави образа на една даровита и възвишена творческа личность. Тѣснитѣ рамки на едни литературни спомени, които трѣбваше да ви прочета за случай като настоящия*), не позволяватъ пространно и изчерпателно предаване.

*) Тия спомени сж четени на траурното утро, уредено въ София по случай 40 дни отъ смъртьта на писателя.

Почти презъ цѣлия животъ усилията на Кириловъ бѣха насочени къмъ творческа работа Стихотворения, разкази, повести, романи, драми, литературни бележки, рецензии, спомени, статии и пр. — всичко говори за писателски нагонъ отъ широкъ мащабъ. Отъ това голѣмо литературно богатство ще останатъ безсмъртни страници.

Кириловъ имаше въ дущата си вѣрата въ приятелството: той оставяше свои работи да преглеждамъ и поправя въ стилъ. „Две сили", голѣмъ неговъ разказъ, и драмата „Призори" („Предъ възхода на зората") двама четохме и попоправяхме, преди да се печататъ.

Въ белетристиката той си остана самобитенъ съ всички свои достоинства и недостатъци. Въ драмата се чувствуваше едно външно влияние. Но обстойно разгледанъ и оцененъ, ще заеме видно мѣсто като драматически писатель.

Невниманието на Народния театъръ го огорчаваше много. Негови драми биха могли да бѫдатъ представени на сцена. Сѫщо така и нѣкои отъ комедиитѣ му. Нима всички ония драми, които досега сѫ представени на сцената на Народния театъръ, бѣха по-съвършенни отъ неговитѣ? „Маяци", „Призори" и др. иматъ голѣми достоинства.

— Политика, братко, политика! Нейната пакостна форма, партизанството, се попремахна отъ обществения ни животъ, но отъ културния не е още: нѣма кой...

Въ последнитѣ години на своя животъ Кириловъ преживѣ и огорчение въ службата си: считаше се пренебрегнатъ въ повишение (очакваше да влѣзе въ Касационния сѫдъ) и бѣше пенсионаранъ не по желание.

Бѣше изпадналъ напоследъкъ въ нѣкаква скрита загриженость. Яви му се и високо кръвно налягане. Стана мълчаливъ и като че равнодушенъ къмъ всички.

Много често, случваше се, връщаме се заедно въ кѫщи по ул. „Царица-Иоана". На много въпроси, които го тревожеха, махваше съ ржка.

— Остави! Непоправимъ свѣтъ...

Но нѣщо свѣтло пакъ трепваше въ очитѣ му:

— Бързамъ да видя моитѣ птичета...

Така наричаше своитѣ трима синове, Той бѣше отличенъ и нѣженъ баща.

Единъ день ми казва:

— Отивамъ въ провинцията за десетина дни. Нѣколко сказки имамъ да изнеса.

Ходи въ Пловдивъ, Стара-Загора, Казанлъкъ Върна се ободренъ.

Следъ известно време пакъ замина, но тоя пѫть безъ да се обади. Билъ въ Сливенъ, Ямболъ, Бургасъ. Връща се, но съ отпаднаналъ духъ.

— Не биваше да ходишъ, много стана, — думамъ му.

— Трѣбваше да излѣза.

Дойде ми на умъ сега, че нѣкога Толстой така побѣгна отъ кѫщи и умрѣ на малката гара Астапово: това е нагонътъ на смъртьта.

На 24 декемврий, фаталниятъ день, вървя по улица „Солунъ". Насрещу ми Кириловъ. Гледа ме право, втренчено и съ толкова умора въ погледа.

— Искахъ да те видя непремѣнно.

— Телепатия! Тъкмо на „Царица-Иоана", безъ да те видя, мислѣхъ за тебе.

— Кѫде да отидемъ?

— Върви съ мене сега, после ще видимъ!

Тръгнахме за Министерството на просвѣщението, гдето имахъ работа. Заговори ми, че издателството се съгласявало да почне библиотека „Звъника", която гласѣхме съ него. Предъ министерството единъ господинъ, неговъ приятель, юристъ, пенсионеръ отъ провинцията, съ когото ме запозна, но не чухъ името му, почти извика:

— Абе какво ти е? Какво си пожълтѣлъ?

Кириловъ като че се смути.

— Я дай огледалото си да се видя! — рече ми той. — днесъ нѣколко души все това ми казватъ.

Разбрахъ, че нѣщо ставаше съ него, но кой предполагаше, че ще е сѫдбоносно! Бѣше наистина бледенъ, съ хлътнали очи и отпадналъ. Успокоихъ го:

— Какво ти огледало! Нищо не ти е. Цвѣтътъ ти е такъвъ. Господине, — обърнахъ се къмъ неговия приятель — не бива така да го плашите!

Находчивъ и ловъкъ човѣкъ, приятелтъ веднага рече:

— Шегувамъ се: има колай за тия работи, и заговори за младостьта, за сърдцето.

Разсмѣхме се и се раздѣлихме.

Като никога Кириловъ, другъ пѫть лекъ и подвиженъ, едва изкачи стѫпалата на първия етажъ. Помолихъ го да седне и си почине на скамейката въ коридора, докато се върна отъ счетоводството. Слѣзохме и тръгнахме пакъ по ул. „Солунъ". Разговаряхме, но забелязахъ, че той все нѣщо е замисленъ. Поиска да се отбиемъ нѣкѫде, но бързахъ за друга работа и се раздѣлихме, като си обещахме да се видимъ вечерьта. Бѣше 12 ч. и 20 м.

Къмъ 4 часа и половина се случилъ фаталния ударъ на ул. „Аксаковъ". Узнахъ едва часъ следъ това. Побързахъ за Александровската-болница, първо вѫтрешно отдѣление. Напразни бѣха усилията на лѣкари, сестри и близки. Кириловъ бѣше въ безсъзнание: спокойно легналъ съ затворени очи, тежко равномѣрно дишаше, като че заспалъ дълбокъ сънь. Дѣсната му рѫка, свободно сложена на бедрото, леко потреперваше и се издигаше нагоре.

Една лека, свѣтла птица полека, бавно отиваше къмъ небесата.

Въ деня на погребението приятель поетъ ми каза:

— Изгубва се не само единъ талантъ въ литературата ни, но и едно неповторимо сърдце отъ поколѣнието, което си отива вече.

Наистина, съ смъртьта на Иванъ Кириловъ изгубихме единъ поетъ съ златно сърдце.

Ив. Карановски

Членоветѣ на Еленското Просв. д-во въ София полагатъ вѣнецъ възъ паметника на Царь-Освободителя по случай годишнината на историческитѣ боеве при гр. Елена презъ време на освоб. война 1877 г.

Двама благодетели на родния си градъ

1. Д-ръ Христо Момчиловъ

1. Животописни черти

Покойниятъ Д-ръ Хр. Момчиловъ е роденъ въ гр. Елена на 24. XII. 1873 г. отъ почтени и заможни родители — баща Юрданъ П. Момчиловъ, майка — Сийка Кънчева. Той бѣ единственъ синъ на родителитѣ си. Първоначялно и прогим-

Д-ръ Хр. Момчиловъ

назиало образование е получилъ въ градоветѣ: Елена, Трѣвна, Дрѣново и Гор.-Орѣховица, къ които градове баща му служилъ като чиновникъ — мирови сѫдия. Следъ това постѫпилъ въ В. Търновската гимназия, въ която завършилъ срѣдньото си образувание презъ 1892 година съ отличенъ успѣхъ.

По негово желание, родителитѣ му, като заможни хора, го изпратиха въ Парижъ да учи медицина. Въ 1899 г. той завършва тукъ курса на учението си съ много добъръ успѣхъ. Завърналъ се отъ Парижъ, следъ отбиване военната си повинность, като лѣкарь се установи на частна практика въ родния си градъ.

Въ 1901 г. Д-ръ Момчиловъ постжпи на държавна служба и, като околийски лѣкарь, служи около две години въ градоветѣ Бѣла и Трѣвна, отъ гдето го премѣстиха въ гр, Елена, гдето служи непрекжснато отъ 1. I. 1904 до 1. I. 1908 г.

Презъ времето отъ 1. I. 1909 г. до 18. XI. 1911 Д-ръ М. бѣше лѣкарь въ Софийската „Климентинска" болница. Като напустна доброволно службата си въ тая болница, той замина въ Парижъ да се специализира по хирургия и очни болести. Следъ завръшането си въ 1912 г. той взе участие въ войната, като полкови лѣкарь въ 46 п. полкъ. Като се свърши войната, зае службата си окол. лѣкарь въ гр. Елена. Въ 1914 г. отъ 11 до 20. II. — презъ време на станалитѣ тогава избори за народни представители, „либералното" правителство на Радославова го премѣсти въ с. Брѣзово, Пловдивско, гдето бѣ задържанъ само 9 дена. Следъ изборитѣ върнаха го пакъ въ Елена на сжшата длъжность.

Въ Свѣтовната война участвува отъ началото до края ѝ — 1918 г., като началникъ на втора полска болница при Дунавската дилизия. Като се свърши войната, пакъ зае гражданската си служба — Еленски околийски лѣкаръ, която изпълнява непрекжснато отъ 1918 г. до 20. VIII 1928 г. — дата фатална за него, за любимия му роденъ гр. Елена и цѣлата Еленска околия, защото него день злодейска ржка тури край на живота му.

На фаталната дата четирма нехранимайковци отъ Търновскитѣ села, организирани въ разбойническа шайка за обиръ и грабежъ, подъ предлогъ, че дирятъ медицинска помощь, къмъ 8—9 часа сл. пл. нахълтаха въ домътъ му, и докторътъ, безъ да подозре цельта, за която сж дошли, извикалъ ги въ кабинета си и почналъ да ги разпитва за нуждитѣ имъ.

Тѣзи изчадия, вмѣсто отговори на задаванитѣ имъ въпроси, извадили и насочили револвери надъ главата му, съ предупреждение, че ще го убиятъ, ако не имъ даде 50,000 лв. На първо време той обещалъ да имъ даде исканата сума. Въ този мигъ влиза въ кжщи прислужницата му и, като вижда окржжилитѣ го злодейци съ револвери въ ржка, почнала да плаче и, слисана отъ опасностьта, на която е билъ изложенъ господарьтъ ѝ, почнала да чупи стъклата на прозорцитѣ откъмъ пжтя съ викове за помощь. Злодейцитѣ, уплашени отъ настаналата суматоха, при изгасени ламп търтили да бѣгатъ. И покойниятъ, за да спаси живота с

опиталъ се да побѣгне и тичешкомъ се отправилъ къмъ дворната порта на кжщата. Тамъ го настига единъ отъ злодейцитѣ, дава два вистрела въ него, отъ които той пада на земята. Единиятъ отъ куршумитѣ попадналъ въ корема му, другия въ дѣсното бедро подъ слабинитѣ. Така тежко раненъ, неможейки да се движи, негови близки и съседи го вдигнали и на ржце го внесли въ кжщи и настанили въ легло. Лѣкарска помощь му се даде на време, до колкото бѣ възможно. Презъ нощьта чакъ отъ Търново и с. Константинъ дойдоха негови колеги да му помогнатъ — да спасятъ живота му, ала въпрѣки голѣмитѣ грижи и старания, не можа да му се помогне. На следния день къмъ 3 часа сутриньта той смирено и при пълно съзнание предаде Богу духъ. Така трагично загина човѣкътъ-лѣкарь Д-ръ Христо Момчиловъ, когото днесъ оплакватъ неговитѣ близки и всички, които го познаватъ.

Погребението на Д-ръ Хр. Момчиловъ

Покойниятъ, преди да настжпи краятъ на земния му животъ, съ нотариаленъ актъ завеща всичкото си състояние, възлизащо на около 4 милиона лева, на разни мѣста и лица все за културни и благотворителни цели. Най-голѣмъ дѣлъ даде на Еленската община, която отъ завещанитѣ ѝ суми построи градска баня и електрическа централа, която ползува съ свѣтлина цѣлия градъ.

Покойниятъ неизмѣримо обичаше родния си градъ. Той бѣше човѣкъ съ бистъръ умъ, живо и всестранно се интересуваше за всичко въ живота на града. Числѣше се въ всички културни и благотворителни дружества. Особено

много се грижеше за човѣколюбивото дружество „Здравецъ“ — за лѣтни ученически колонии, което се сдоби съ собствено двуетажно здание въ махала Горни Чукани, построено презъ 1930—1931 г. на мѣсто — отъ него избрано и съ негови срѣдства. За увѣковѣчаване името и паметьта на покойния, Дружеството съ голѣми желѣзни букви сложи на видно мѣсто на зданието следния надписъ: „Домъ Д-ръ Момчиловъ“.

Името на покойния, като лѣкарь, бѣ твърде популярно въ Елена и въ Търновския окржгъ и въ съседнитѣ окржзи. При него идваха за помощь хора и отъ далечни градове и села дори и отъ Румъния особено за очнитѣ болести. Къмъ тия които идѣха при него за медицинска помощь, той бѣше отзивчивъ, внимателенъ и еднакво се грижеше за всички, били тѣ богати, или бедни. Той бѣше човѣкъ отдалъ цѣлия си животъ на човѣколюбивата си професия, винаги на поста си, на който загина тъй трагично и тъй неочаквано.

Опѣлото и погребението на покойния стана много тържествено. Присжтствува цѣлото гражданство, представители на всичкитѣ мѣстни власти и такива отъ близкитѣ общини. Тленнитѣ му останки се погребаха въ двора на църквата „Успение Пр. Богородици“ въ гроба, гдето почиватъ коститѣ на неговитѣ родители. По негово желание, изразено въ завещанието му, изпълнителитѣ на последното издигнаха на гроба мраморенъ паметникъ съ надписъ: „На покойнитѣ Юрданъ П. Момчиловъ и Сийка Юрд. Момчилова—отъ признателния имъ синъ, убитъ отъ злодейска ржка, — Д-ръ Христо Момчиловъ“.

Съ тия кратки животописни бележки правя скроменъ поменъ за свѣтлия ликъ на незабравимия покойникъ и голѣмъ благодетель на „Хубава Елена“, който градъ синовно почита мжченическитѣ му кости за вѣченъ споменъ и назидание на потомството,

Нека всички благоговейно кажемъ за него: Богъ да го прости, вѣчна му паметь!

Д. С.

2. Човѣкътъ и лѣкарьтъ

Когато вчера въ църквата Св. Седмочисленици се отслужи заупокойна молитва за д-ръ Христо Момчилова, всички съ свито сърдце си спомниха за покойния. Ужасната смъртъ, която съкрати живота му, накара мнозина да си спомнятъ, кой бѣше той?

Наистина, д-ръ Христо Момчиловъ нѣмаше прочуто и славно име. Той бѣше чуждъ на славата. Но за еленчани той бѣше най-чутовния тѣхенъ съгражданинъ. Не ще се намѣри човѣкъ отъ Елена и околията, който да не познава покойния. Него—човѣка и лѣкаря — познаваше мало и голѣмо.

И ако въ наше време можемъ да посочимъ хора, които да се ползуватъ съ всеобщо уважение въ срѣдата на единъ градъ, на една околия, д-ръ Христо Момчиловъ ще е между тѣзи хора. Той не бѣше само познаванъ, той бѣ уважаванъ и обичанъ. Това общо уважение, тази обща обичь, съ които се огражда личността на покойния, не бѣха спечелени съ шумна обществена дейность, но дойдоха като ржкоплѣскания на нѣкой политически трибунъ. Тѣ бѣха единствената и най-ценна благодарность, съ която еленчани можаха да се отплащатъ на своя примѣренъ съгражданинъ и лѣкарь.

Възпитаванъ въ издигнатъ семеенъ кржгъ, съ твърдъ и непоколебимъ моралъ, съ здравъ и широкъ общественъ погледъ, покойниятъ д-ръ Христо Момчиловъ бѣ напълно подготвенъ да върши своето обществено дѣло. Въоржженъ при това съ солидна научна подготовка и съ рѣдка преданость къмъ труда, той се отдава още отъ млади години на вѣрна служба на своя роденъ градъ. У него качествата на човѣка и на лѣкаря се допълняха въ една идеална хармония и така улесняваха изпълнението на обществения му дългъ. Тамъ, гдето лѣкарьтъ бѣше безпомощенъ, помагаше човѣкътъ; гдето човѣкътъ бѣше слабъ, идваше на помощъ лѣкарьтъ. Никога, обаче, той не отдѣли човѣка отъ лѣкаря. Затова скръбьта на онѣзи, които го познаватъ, е двойна: скръбь по човѣка и по лѣкаря.

Мнозина ще кажатъ: д-ръ Хр. Момчиловъ не бѣше общественикъ. Така мислятъ онѣзи, за които обществената дейностъ се изразява въ шумни площадни речи, въ много започнати и недовършени инициятиви, въ много надпреварвания за първенство и пр. Истина е, д-ръ Христо Момчиловъ не бѣше такъвъ общественикъ. Но неговото обществено дѣло е много по-голѣмо и по-неотразимо, отколкото се знае. Като лѣкарь покойниятъ бѣ най-известниятъ и най-почитанъ лѣкарь въ цѣлата Еленска околия. Неговата лѣкарска работа го направи известенъ въ цѣлия Търновски окржгъ; неговата държавна служба, като околийски лѣкарь, му бѣше спечелила име на най-ревностенъ служитель на народното здравно дѣло. Въ своята работа той не познаваше умора, отъ своя дългъ той не отстжпи нито за часъ. Той бѣше винаги въ услуга на своитѣ съграждани; той не познаваше неприятни нощни часове, когато трѣбваше да даде помощь на боленъ. Съ еднаква готовность, съ еднакво желание да помогне, д-ръ Христо Момчиловъ влизаше въ дома на бедни и богати и това го издигаше високо въ очитѣ на всички.

Призванъ да бжде лѣкаръ, покойниятъ никога не отстжпи отъ своя дългъ. Това преданно служене на народното здраве го отдалечаваше отъ ржководнитѣ и видни обществени мѣста.

То, може би, бѣше и най-главната причина, покойниятъ да остане самъ до края на живота си.

Д-ръ Момчиловъ стоеше на страна отъ непосрѣдственитѣ партийни борби и никога не манифестираше шумно своитѣ политически убеждения. Но въ кржга на онѣзи, съ които той чувствуваше близость и еднаквость въ политическитѣ си схващания — като народнякъ, а после сговористъ, — той биваше твърде много ценѐнъ. Спокоенъ по природа, безпристрастенъ и съ здравъ политически мирогледъ, д-ръ Хр. Момчиловъ, безъ да бжде водачъ, винаги е билъ слушанъ отъ своитѣ политически съидейници и неговитѣ съвети сж довеждали работитѣ до добъръ край. Много пжти сж правени опити да се привлѣче въ активна политическа дейность;—да се направи отъ неговото име знаме за борба;—да се използува голѣмото му влияние и всеобщото уважение. Но той, вѣренъ на своето призвание, всѣкога и съ тактъ е успѣвалъ да отклони подобни предложения. Него не го блазнѣше славата, шума: той не се стремѣше къмъ високитѣ мѣста на обществената стълба. Той искаше и си остана вѣренъ на лѣкарския дългъ. За него нѣмаше по-високо обществено мѣсто отъ лѣкарския кабинетъ, гдето той изпълняваше този дългъ. Че измамната смърть не го ли свари на поста му? Каква горчива сждба: той умрѣ, следъ като бѣ подмаменъ да стори това, което всѣкога вършеше съ готовность!?

Безъ да бжде центъръ, д-ръ Христо Момчиловъ се интересуваше отъ всички културни, стопански и обществени инициятиви и никога не отказваше своята морална и материяльна помощь. Съ своя животъ д-ръ Хр. Момчиловъ показа много човѣшки добродетели и бѣше станалъ примѣръ за съгражданитѣ си. Неговата пестеливость, изразявана въ разумно ценене на труда, паритѣ и материялнитѣ блага, му осигури завидно материяльно положение. Той бѣ чуждъ на користния кариеризъмъ. Съ тѣзи качества той се издигна надъ съгражданитѣ си и извикваше общо уважение.

Въ последнитѣ часове на своя животъ, презъ мжкитѣ на смъртно ранения, той прояви цѣлото любвеобилие на своето сърдце, показа всичкото свое скрито обществено чувство и хуманность, като съ завещанието си остави на родния си градъ, на културнитѣ инициятиви, на църквитѣ, болницата, на Университета, Академията на наукитѣ и пр., всичкото свое състояние.

Неговата смърть бѣ оплакана отъ цѣлото население на града и околията, защото въ негово лице бѣ загубенъ единъ ценененъ човѣкъ и преданъ служитель на професионалния дългъ.

Поклонъ предъ паметьта на д-ръ Христо Момчиловъ!*

Мих. Георгиевъ

* Вж. животописна бележка за покойния и въ Книга за дарителитѣ на Бълг. Академия на наукитѣ. Т. I, София, 1937 г. стр. 213—217 — съ лика му.

2. Стоянъ Стойковъ Гуневъ

Той е роденъ въ 1868 год. въ гр. Елена отъ баща Стойко Гуневъ и майка Цона Стойкова Гунева, а се помина въ ст. София на 22 ноемврѝий 1932 год.

Баща му Стойко Гуневъ е билъ търговецъ съ пашкули и агентъ на италиянски търговци, преди Освобождението, за покупка на пашкули — производство много развито и следъ Освобождението, въ Еленския край. Отъ тази търговия той

Ст. Гуневъ

спечелилъ доста добро състояние. Презъ време на Руско-турската война 1877 г., при превземането и опустошението на града Елена отъ турцитѣ, той загубва всичкото си състояние. Останала имъ само една гола кжща, случайно не изгорена отъ турцитѣ. Наскоро следъ Освобождението, баща му се поминалъ, а майка му — въ 1900 година.

Първоначално и трикласно образувание Стоянъ Гуневъ получи въ родния си градъ. Следъ това той завършва фелдшерското училище, като се е готвилъ да се учи за лѣкарь

Като не му се удало това, той завършилъ въ 1895 г. курсъ по фармация въ Букурещъ. Като се завръща въ България, постжпва аптекарь въ държавната болница въ гр. Варна. На следната година е извиканъ за Главенъ аптекаръ при Дирекцията на Народното здраве въ София, която служба изпълнява до края на 1908 год., когато взема аптечна концесия въ гр. Плѣвенъ.

Съ трудъ, постоянство и пестеливость, Стоянъ Гуневъ спечелва завидно материално положение. Обичащъ синовно родния си градъ и желаещъ съ нѣщо да помогне за неговото привдигане, преди смъртьта си още, съ нотариално

Ст. Гуневъ съ другаря си Д-ръ Ив. Фарашевъ

завещание, оставя по-голѣмата часть отъ състоянието си на нашия градъ. Тъй, 1,000,000 лв. Стоянъ Гуневъ завеща на Еленската община, съ задължение лихвитѣ отъ тая сума да се иждивяватъ за бл оустройствени цели; отдѣлно 100,000 лв. покойниятъ остави на ученическитѣ трапезарии въ гр. Елена; други крупни суми за туристическитѣ дружества въ гр. Елена и въ Плѣвенъ и пр. На съсловието, на което принадлежеше и на което правѣше честь, аптекарьтъ Стоянъ Гуневъ остави 500,000 лв. за прстройка на Аптекарски домъ.

Всички, които познаваха този добръръ, кротъкъ, тихъ и благороденъ еленчанинъ, сж запазили за него най-мили и скжпи спомени. — Вѣчна му паметъ.

Х У.

Вестникъ „Еленска Защита“

Бждещиятъ историкъ на гр. Елена не ще може да отмине и да не отдѣли нѣколко страници за едно важно културно придобитие на града, каквото е в. „Еленска защита“.

Безспорно, вестникътъ е една належаща културна нужда на днешното общество и всѣко населено мѣсто особено всѣки градъ гдето има по-развити културни нужди, не може да остане безъ такъвъ.

П. Кършовски

Градътъ Елена, като старо културно огнище съ будно, природно интелигентно население, наследило традициитѣ на своитѣ любознателни и просвѣтени бащи, дѣди и прадѣди, които въ тъмнитѣ зори преди Освобождението, издигнаха единъ високъ фаръ на просвѣщението, какъвто бѣ прочутата на времето еленска „даскалоливница“, отдавна е чувствувалъ нуждата да има свой мѣстенъ градски или околийски вестникъ. За нейно удовлетворение първи направили опитъ покойниятъ Сава П. Хр. Кършовски и синъ му П. С. Кършовски презъ 1895 год. съ в. „Татковина“, отъ

който е излѣзълъ само единъ брой съ дата 3 юлий. Следъ шесть години, въ 1901 г., втори опитъ е направилъ покойниятъ книжарь и печатарь П. А. Калчевъ съ в. „Истина", отъ който въ продължение на 4 години (отъ 1 юлий 1901 до 24 май 1905 г.) сж излѣзли всичко 97 броя. Третиятъ опитъ е направенъ тъкмо следъ 20 години, въ 1925 г. отъ Ив. Велевъ, родомъ отъ с. Блъсковци, Еленско, съ в. „Елински гласъ", отъ който отъ 25 октомврий 1925 до 25 януарий 1926 г сж излѣзли всичко 8 броя. Четвърти опитъ е направенъ отъ временениъ комитетъ съ вестникъ „Елински балканъ" отъ който е излѣзълъ само единъ брой съ дата 1 януарий 1929 год. Тия вестници не сж могли да се закрепятъ и продължаватъ своето сжществувание поради технически и финансови затруднения, които редакторитѣ имъ не сж могли да преодолѣятъ.

Пети по редъ сериозенъ опитъ за редовенъ седмиченъ обществено-политически и книжовенъ вестникъ въ гр. Елена, е опитътъ на г. Панайотъ С. Кършовски съ неговата „Еленска защита", която отъ 10 априлъ 1926 г. непрекжснато най-редовно излиза всѣка сжбота и презъ идната 1938 г. ще отбележи своята 12-та годишнина. Едновременно съ него сж излизали съ по единъ или нѣколко броя отъ името на разни организации следнитѣ вестници: „Еленска трибуна", нац.-либераленъ вестникъ, редакт. П.С Кършовски, излѣзълъ на 10. II. 1926 г. само 1 брой; „Кооперативенъ листъ", издание на Еленската Популярна банка, започналъ да излиза отъ м. мартъ 1926 г. и излиза периодично съ публикации на годишнитѣ отчети, баланси и бюджети на банката,—до сега сж излѣзли 13 броя; „Здравецъ", издание на Еленското д-во „Здравецъ", --излѣзълъ 1 брой на 7 май 1926; „Читалищно дѣло", издание на Еленския окол. Читалищенъ съюзъ, — излѣзли сж само 2 броя: първиятъ на 1. I. 1930 г.; „Елински зовъ", издание на Д-вото за културно-икономично повдигане на гр. Елена и околията, редактира комитетъ, излѣзли сж два броя — на 10. VI. и 10 VIII. 1910 г.; „Вестникъ на Малка етична библиотека", спжтникъ на редицата книжки подъ сжщото име, редакт. Ст. Йорд Островърховъ,—излиза периодично,— начало м. октомврий 1930 г. и до сега сж излѣзли 4 броя; „Еленска трибуна", седмичникъ за политика, култура и стопанство. редакт. комитетътъ на чело съ П. Д. Кършевъ,— излѣзли сж 5 броя отъ 15. XII. 1932 до 14 януарий 1933 г. и спрѣлъ поради технически и финансови затруднения; „Юбилеенъ листъ" на Ю. Т. С., клонъ „Чумерна", редактира комитетъ,—единственъ брой съ дата 8 априлъ 1934 г.

Отъ всички изброени 13 вестника, родени въ гр. Елена, повечето сж заглъхнали още първия день като недоносчета, други сж проживѣли нѣколко дни или месеци, единъ

е достигналъ 4-годишна възрасть, нѣкои живѣятъ, като се явяватъ на бѣлъ свѣтъ презъ година или две, и само единъ единственъ „Еленска защита" успѣ да уцѣлѣе, да закрепне и днесъ, като младъ, енергиченъ и жизнеспособенъ 12-годишенъ гласникъ, продължава да живѣе. Това си сѫществуване и настояще положение този вестникъ дължи главно на своя работливъ, упоритъ енергиченъ и родолюбивъ редакторъ-стопанинъ П. С. Кършовски.

Панайотъ С. Кършовски е роденъ на 4 ноември 1870 год. Той е синъ на Сава попъ Христовъ Кършовски, единъ отъ революционнитѣ дейци въ Елена, въ кѫщата на когото апостолътъ Левски е устройвалъ събрания. Следъ като завършилъ гимназия въ Русе и правнитѣ науки въ Женева, завръща се въ България и служи по ведомството на правосѫдието, просвѣтата и финанситѣ, като сѫдия, гимназияленъ учитель и финансовъ инспекторъ, повече отъ 26 години. Уволненъ по време на земледѣлското управление въ 1923 год., заедно съ 32 колеги—инспектори, той се установява въ родния си градъ Елена, набавя си печатница и се предава на културно-книжовна и обществена работа Презъ живота си като ученикъ, студентъ, учитель и чиновникъ е написалъ и издалъ следнитѣ книги: Нещастна жертва на любовьта, драма въ 3 действия, Русе 1885 г.; Етюдъ за Раковски отъ професоръ П. Сирку — преводъ отъ руски, Свищовъ 1891 г., и Ржководство за произношението на френския езикъ, Стара-Загора 1897 г. Сетне редактиралъ е в. „Татковина", в. „Ловченски новини", 1907 г. и сп. „Българка" год. I — VI въ гр. Чирпанъ и Ловечъ отъ 1896 до 1902 г. Сътрудничилъ е и въ много други вестници и списания. Следъ установяването си въ Елена е написалъ и отпечаталъ въ собствената си печатница следнитѣ книги: Кърджалийското нашествие въ Елена, 1925 г.; Историята на Панайотъ Хитовата книга, Елена, 1928; „Протоиерей Петко Т. Франговъ, кратка биография; Изъ Миналото Документи по политическото ни възраждане, кн. I и II, 1927 — 1929 г.; Изъ миналото на града Елена, кн. I—X 1928—1933; Календарче „Самуилецъ", год I—VII, 1925—1931; Архимандритъ Галактионъ Хилендарецъ, животъ и дейность 1932 г и Велчовата завѣра (организация). заедно съ Б. Ст. Йорданова и Ст. Йорд. Островърховъ, 1935, и др Презъ сѫщото това време Панайотъ Кършовски се е занимавалъ и съ събиране ценни исторически материяли и документи за написване историята на градъ Елена и историята на възстанията въ Търновския санджакъ и редактиране на в. „Еленска защита".

Да служи на своя роденъ градъ съ перо, като редакторъ и издатель на мѣстенъ вестникъ, е било отдавнашна галена мечта на Пан. Кършовски. Затуй следъ уволнението и пенсионирането му въ 1923 г., той промѣня професия, оставя голѣ-

мата шумна столица и идва въ тихата и скромна Елена, за да осѫществи мечтата си. За тази цель главно се снабдява и съ собствена печатница.

Началото на в. „Еленска защита" датира отъ 10 апр. 1926 год., когато е излѣзълъ първиятъ брой. Това име на вестника си г. Пан. Кършовски е избралъ, като най-подходяще на преднезначението му: да служи на града като защищава всестраннитѣ му духовни, стопански и културни интереси. Една отъ главнитѣ му задачи е да защити града ни, като отхвърли обвинението и опровергае разпространената ле генда, че той е билъ туркофилски чорбаджийски и едва ли не предателски градъ. Друга, не по-малко важна задача, е да ратува за задоволяване на належащитѣ стопанско-икономически нужди на града и околията. Трета задача е да способствува за духовното сближение и обединение на всички еленчани, останали въ града или пръснати изъ разнитѣ краища на България, та съ общи усилия да спомогнатъ за подигане на западналия ни роденъ край. И четвърта задача — да освѣтлява общественото мнение по редъ въпроси, свързани съ миналото, настоящето и бѫдещето на гр. Елена. Освенъ тия по-специялни, нему е възложена и общата за всѣки мѣстенъ вестникъ, задача: да отразява обществения и културенъ животъ въ Еленския край.

Къмъ изпълнение на тия задачи е насочена цѣлата му дейность. Така: въ изпълнение на първата си задача той е обнародвалъ редица автентични документи изъ Миналото (броеве 2-174), издирилъ и изнесълъ маса исторически сведения (Архимандритъ Галактионъ Хилендарецъ, бр. 179-258, 341-348 и др. Една свѣтла личность, бр. 356-423; Попъ Сава Кетрифиловъ, бр. 124-126 и много други), които, по най-неоспоримъ начинъ доказватъ, че гр Елена е билъ родолюбиво просвѣтно срѣдище, огнище на духовна култура, като е далъ редица дейци (учители, свещеници, книжовници) и плеада народни борци — еволюционисти и революционери. Мнозина известни еленчани въ София сѫ заявявали: „Преди да почне да излиза „Еленска защита", ние не можахме нищо да възразимъ на тѣзи, които ни наричаха съ презрение: елески чорбаджии, или елески цигани и предатели". Сега, обаче, всѣки еленчанинъ съ гордость може да каже: Градъ Елена чрезъ свои представители е участвувалъ въ всички народни движения и възстания за освобождението ни, а въ самия него въ 1876 и по-рано е имало революционенъ комитетъ, въ който сѫ влизали десетки млади еленчани.

Освенъ статии съ сведения за гр. Елена, въ колонитѣ на вестника сѫ намирали и намиратъ мѣсто статии, които хвърлятъ свѣтлина по разни други исторически въпроси, като тия, напримѣръ: Где и кога е убитъ Ботевъ (бр. 49-59 и 83; Левски въ Трѣвна, бр. 60-82; Възстаникътъ Петъръ Кън-

чевъ предаденъ ли е? бр. 89-97 и 174; Где е умрѣлъ Хаджи Димитъръ? (бр. 204—206); Произходъ и история на селищата въ Илаковъ-ртска община бр. 243—295 и редъ други). Той пръвъ повдигна въпроса за честуване 100-годишнината на Велчовата завѣра (1835 г.), като въ редъ статии, начевайки отъ брой 452, очърта целитѣ, задачитѣ, организацията и характера на това епохално дѣло. Той сѫщо повдигна и въпроса за празднуване 100-годишнината на голѣмата ни църква „Успение на Пресв. Богородица", за значението и заслугитѣ на която е далъ и продължава да дава редъ статии. Отъ 413-я брой въ подлистникъ се печата ценната историческа книга M sca jos (Долу маската), превеждана отъ румънски.

Въ изпълнение на втората си задача вестникътъ не пропуща брой да не даде мѣсто на статия или изложение по най-разнообразни стопански въпроси, свързани съ настоящето и бѫдещето на града По-важни отъ тия статии сѫ: Богатствата на Еленския край бр. 77-79; Въздигане на града Елена въ курортъ, бр. 96-100 и 103; Икономическо повдигане на града Елена и околията, бр. 101-139; Стопанско и общокултурно повдигане на Еленска околия бр. 295-305; и Стопанскиятъ проблемъ, бр. 413-460. Въ изпълнение пъкъ на останалитѣ си задачи Ел. защита" печата статии по общи и специални научно-просвѣтни, обществено-политически въпроси и дава мѣсто на дописки и съобщения, хроникира проявления и събития изъ мѣстния животъ и поддържа връзки съ еленскитѣ колонии въ София, Варна, Русе и другитѣ градове. Следъ исторически и стопански най-много и най-често се разглеждатъ въпроси по народната просвѣта (Реформи въ учебното ни дѣло, бр. 182-163; Училищна реформа , бр. 262-373, Ролята на училището въ услуга на мира, бр. 175-185; Читалищно дѣло, бр. 95-96 и много други),—по религия (Великото спасително дѣло на Христа, бр. 15 -157 и други),—по благоустройство и пр.

Макаръ и частно дѣло, вестникътъ е напълно въ услуга на града и гражданството. Вѣренъ на своитѣ обществени задачи и на принципа да служи на истината и на добре разбранитѣ частно градски и общонародни интереси, той не преследва никакви лични или групови цели и не прокарва никакви политически тенденции. Той представлява свободна и народна трибуна, отъ която всѣки еленчанинъ и всѣки българинъ може да се изкаже по интересуващитѣ обществото въпроси.

Вестникътъ се издава съ лични срѣдства на редактора му, който отъ нигде никаква парична помощь не получава. Тиражътъ му не надминава 1000 броя, отъ които 100—150 се пращатъ въ замѣна или даромъ. Годишниятъ му абонаментъ е 50 лв. за 52-53 броя. Излиза най-редовно всѣка сѫ-

бота. Отъ абонатитѣ му повече отъ половината сѫ нередовни, затова всѣка година приключва съ дефицити, които се компенсиратъ отчасти отъ печалбитѣ на печатницата. Има абонати, които не сѫ платили за 2, 3, 4, 5 и повече години. При такова положение, удивително е упорството на г. Кършовски да продължава започнатото дѣло. Затуй прави сѫ всички, които твърдятъ, че въ Елена никой, освенъ г. П. С. Кършовски, не може да издава вестникъ. Отъ негова страна това е цѣлъ подвигъ.

„Еленска Защита" следва неотклонно своята програма и по съдържанието си е издържанъ. Нищо излишно, ненавременно или нецелесъобразно не е помѣстено въ неговитѣ колони. Отзвукъ и отражение въ него сѫ намирали и намиратъ всички обществени проявления.

Въпрѣки ежегоднитѣ загуби редакторътъ му се е старалъ всѣка година да вмъква известни подобрения. Отъ брой 115 е поставено въ началото, като емблема, клишето съ най-хубавия изгледъ на гр. Елена: църквата „Успение на Пресвета Богородица", камбанарията, часовникътъ и училището. И отъ по-рано, но особено отъ началото на третата година, редовно въ всѣки брой се поставятъ по едно или по нѣколко клишета съ изгледи отъ гр. Елена, портрети на бележити еленчани и заслужили българи изображения на старини и пр. Отъ 2—3 години насамъ се печататъ и стихове, повечето отъ които представляватъ епитафии и химни за прославяне дѣлото на заслужилитѣ народни дейци. Отъ началото на тази година пъкъ почнаха да се поставятъ клишета-рѣзби съ сцени отъ народния животъ. Тия нововъведения, макаръ и малки, въ всѣки случай сѫ оригинални и все ползуватъ нѣщо.

Форматътъ на вестника е малъкъ, наистина, но поголѣмъ не може да бѫде, защото се печата на американка. Увеличаване на размѣра му въ 4 страници може да стане само при условие, ако се увеличатъ абонатитѣ и тиража му поне надъ 1000. При малкото редовни абонати никакво увеличение на размѣра и никакви други сѫществени подобрения е немислимо да се направятъ.

Едно голѣмо морално удовлетворение и насърдчение за г. Кършовски е похвалната инициятива на Еленското просвѣтно д-во въ София да редактира и издава съ свои срѣдства четири броя годишно въ увеличенъ размѣръ (8 страници) отъ вестника. До сега това дружество е издало 3 бр. (Димитровденски, Коледенъ и Великденски). Тия броеве, печатани на по-хубава хартия, съ по-хубавъ шрифтъ и пр., внасятъ едно сѫществено нововъведение и разнообразие въ живота на еленския седмичникъ.

Ако еленчени отъ гр. Елена и другитѣ градове дадатъ на вестника такава подкрепа, каквато му дадоха еленчани

отъ София, много естествено е, че той ще може да направи голѣмъ напредъкъ. За голѣмо съжаление, принудени сме да кажемъ, че еленчанитѣ въ Елена много слабо ценятъ и слабо се интересуватъ отъ вестника, който служи на тѣхнитѣ интереси и задоволява тѣхнитѣ нужди. Печалното е, че тази слаба заинтересованость се констатира и всрѣдъ еленската интелигенция, която скжпи своята морална и материална подкрепа за едно културно дѣло отъ голѣмо значение и полза за настоящето и бждещето на цѣлия Еленски край. Всички подкани и позиви на редакцията къмъ гражданство и интелигенция за подкрепа сж оставали и остават „гласъ въпиющъ въ пустиня". Като еленчанинъ, чувствувамъ стѣснение, като пиша това, но длъженъ съмъ да кажа истината, колкото и горчива да е тя.

Като пишемъ за в. „Еленска защита" и за редактора му, длъжни сме да кажемъ нѣщо и за сътрудницитѣ му. Редовенъ и постояненъ неговъ сътрудникъ отъ втората му годишнина насамъ е г. Стоянъ Йордановъ Островърховъ, бивши прогимназияленъ учитель, сега пенсионеръ, редакторъ-издатель на „Малка етична библиотека", родомъ отъ м. Танчовци, подъ Острецъ. живущъ въ града. Други сътрудници въ миналото сж били: Михаилъ Моловъ, Звѣздолинъ Цоневъ, издирвачъ на църковни и монастирски старини; Иванъ Ганчевъ, Маринъ Драгановъ, Петъръ Кирчевъ, Алекс. Кондаковъ, Добри п. Златевъ, и др. Нѣкои отъ тия и сега, отъ време на време, помѣстватъ приноси въ Еленска защита. Случайни сътрудници сж били и сж нѣкои длъжностни лица, агрономътъ, ветер. лѣкарь, инспекторътъ по скотовъдството, лесничеятъ, лѣкарь, градскиятъ кметъ и др.

Десеть години непрекжснато—отъ брой 1 до юбилейния брой, 508 по случай десетгодишнината, администраторка на вестника е била г-ца Анка Георгиева отъ гр. Елена, а следъ нея г-ца Марийка Ст. Фурнаджиева.

Въпрѣки скромностьта му, вестникътъ си е спечелилъ име не само между еленчани въ разнитѣ мѣста на страната, но и всрѣдъ цѣлото българско интелигентно общество и, главно, всрѣдъ нашитѣ историци, които зарадъ ценнитѣ исторически материяли и документи го дирятъ, използуватъ и цитиратъ въ своитѣ научни трудове. Безспорно, такъвъ вестникъ е ценна културна придобивка и гордость за гр. Елена. Дванадесетгодишното му редовно излизане при тежкитѣ условия на печата въ провинцията е цѣлъ подвигъ. Еленчани би трѣбвало да ценятъ този подвигъ и бждатъ признателни на редактора му.

В. „Еленска защита" задоволява една насжщна нужда на родния ни градъ и околията и трѣбва да сжществува.

Пожелаваме на редактора му животъ, здраве, бодрость и куражъ, за да работи и занапредъ съ сѫщия ентусиязъмъ, като си позволяваме да призовемъ нашитѣ съграждани да дадатъ щедро своята морална и материяла подкрепа, за преуспѣване на тѣхния вѣренъ служитель и застѫпникъ, както на материялнитѣ имъ, тъй и на духовнитѣ имъ интереси.

Ст. Ю. Николовъ

Еленски накити — губери и еленска носия

Около вишнята и край огъня

(Изъ детскитѣ ми спомени)

... Та вий не обичате ли вишнята, нейнитѣ листа, нейнитѣ цвѣтовце, нейнитѣ плодове?

Азъ ги много обичамъ...

Ами не обичате ли огъня, огъня кога тихо свѣтлѣе на огнището и огъня въ пещьта, кога излека запѣе или забумти буйно, затрѣщи шумно и нѣщо зарасправя живо .. живо?

Азъ го обожавамъ.

— За цвѣтовцетѣ на вишнята, какъ и да е; но ние не разбираме твоето обожавание на огъня... Непонятна страсть... А, азъ ви се моля да ме чуете и, подирь, пакъ си викайте: „непоятна страсть!"

*

Бѣхъ още дете.

У дома, на двора, до самитѣ пѫтни порти, срещу кѫщнитѣ врата, се бѣше изправила тя...

Кичеста, листната, дошла-не дошла пролѣть тя напѫпила..

А цъвтѣше тя!... Само да видѣхте вие оня прѣсенъ, ароматенъ, бисеренъ цвѣтъ на нашата вишня...

Че и нейнитѣ вейки!.. Колко гъвкави бѣха тѣ; какъ се увиваха и какъ се милваха, особно вечерь, съ вечерника, неженъ, срамежливъ, предпазливъ, като се срѣщаха — или мълчишката или съ нѣкое тихо-тихо тананикание...

И азъ идѣхъ подъ вишнята, откѫснѣхъ грижливо нѣкой цвѣтецъ... или откършехъ нѣкое листо... само листо, та си го гледахъ...

По-късно вишнята узрѣваше. Какъ бавно узрѣваше тя и колко много я чакахме ние за да узрѣе! .

Цъвтѣше, много цъвтѣше, сякашъ все цъвтѣше, а узрѣваше полека, стуваше ми се много.. много късно..

Но, узрѣваше.

Да видѣхте тогава зрѣлитѣ вишни...

Че то какви вишни?...

Сега нѣма таквизъ.

Онѣзи бѣха тъмно-румяни, лъскави, а пъкъ сочни, сякашъ ще закапи отъ тѣхъ онзи червенъ и вкусенъ сокъ тѣ бѣха.. и прозрачни.. Знаете ли какъ прозрачни? Сякашъ огледало.

И колко пѫти сме се огледвали въ вишнитѣ!

*

Нима́ вие не сте се огледвали въ нѣкоя вишня?...

Ходѣхъ въ училището...

Сричаме бе-а = ба, бе-а = ба = баба, а не забравямъ, че вишната зрѣе.

Върна се, стжпвамъ презъ прага на портата, а вишнята стои мирно, погледва ме съ хилядитѣ си очета или понавела вейки... шумоли...

Вслушвамъ се. Нѣщо си приказватъ листата, цвѣтенцата...

Азъ ида подъ тѣхъ, подслушвамъ ги какъ си шепнатъ.

И, сякашъ, че имъ разбирахъ отъ приказката, все така тихичка, приятна, сладка...

Тѣ си приказваха за хубавото време, за росата, която ги пъстрѣше и подпрѣсняваше, за топлото и свѣтло слънце, което любезничеше съ тѣхъ по цѣлъ день и за вечерника, който се вестяваше при тѣхъ надвечерь..

Когато вече узрѣваха хубаво, азъ си откжсвахъ самъ две три вишни...

Ей-тъй на: гудя единъ столъ, качвамъ се на него, приведа съ пржчка нѣкое клонче и си откжсна.. Тя не бѣше и много висока, нашата вишня.

Мама ми позволяваше да направя това. Тя знаеше колко съмъ приятель на вишнята; тя ме виждаше постоянно, като се зазѣпвахъ и радвахъ и на листенцата, и на цвѣтенцата, и на плодовцетѣ.

„Откжсни си, синко, ми речеше; — салтъ гледай нѣщо да не скжршишъ, клонче да не падне. "

Мама трепрѣше надъ вейкитѣ. Що глъчки съмъ ялъ за нѣкое неволно откжршено клонче...

Та и азъ гледахъ да не кжсамъ клончета. Защо да ги кжсамъ? Вишнята щѣше да плаче... За листата и вишнитѣ не вредѣше; листата сами ще си паднатъ, а вишнитѣ... нали бѣха за ядене..

Не знаехъ ли азъ това? Не бѣха ли ми го казвали толкова пжти?

*

Пролѣть съ цвѣтъ, лѣте съ плодъ, есень—макаръ съ побледнѣлитѣ си листа, а вишнята все бѣше весела, все бѣше засмѣна, все бѣше доволна...

Пъкъ зиме?...

Мислитѣ, че зиме тя не бѣше хубавелка!... Мамите се.

Вие да погледнѣхте само нейнитѣ вѣнци — истински гирлянди отъ бисери всевъзможна голѣмина, — които се увиваха около нейната богата коса.

А обицитѣ ѝ?... Всички унизани съ брилянти и свѣтятъ свѣтятъ, свѣтятъ, ви казвамъ, като слънце...

Да можехте отъ нѣкжде само да зърнете забрадката, която си станѣше по нѣкога на глава.

Че где въ днешно време таквазъ чудно разкошна забрадка и у най-хубавелката... вишня?..

Онази бѣше истинска царичина корона.

Освѣти я слънцето... То идваше и зиме да навѣсти понѣкога своята приятелка, да я помилва, да я облѣе съ своя макаръ хладенъ свѣтликъ...

То не я забравяше.

А мама, не знамъ защо, не ме пущаше да се зазѣпвамъ толкозъ въ зимния и чудно разкошенъ костюмъ на вишнята.

— Въ кжщи! — речеше тя.

— Хайде, въ кжщи! — извикваше по-нависоко. Ще истинешъ, че после..

Менъ не бѣше студено, но трѣбваше да послушамъ мама.

Колко пжти бѣха ми казвали, че добритѣ деца слушатъ майкитѣ си и че за туй Господь ще ги благослови!...

*

И азъ отивахъ въ кжщи.

Какво да правя? Още не можехъ да чета... само сричахъ.

Пещьта бѣше запалена . . . На огнището тлѣеше малко огънь..

Сжчкитѣ и цепеничкитѣ бѣха пламнали; въ пещьта се чуваше нѣщо... изтинска глъчка...

Сякашъ се караха, коя свѣти повече, коя топли повече, коя пѣе повече..

А тѣ всички и свѣтѣха, и топлѣха, и пѣяха... Ама нали е за препирня?... и тѣ се препираха...

Езичетата на огъня изкачаха навънъ, вънъ отъ пещьта, на-цвѣтове на-цвѣтове: жълти тъмно-жълти, та възчерни, или пъкъ червени, вишняни, та дори тъмно-кафяви..

Повечето се дигаха нагоре, по-гордитѣ; други се наввждаха надолу.. по скромнитѣ; сякашъ искаха да се сприкажатъ и съ огнището, съ огъня, който бѣше въ него...

И азъ впия очи въ пещьта, гледамъ, гледамъ и не мога да се нагледамъ на хубавата картинка..

О, този огънь въ нашата пещь... Колко, ама колко хубавъ, колко милъ, колко привлекателенъ бѣше!..

Въ собата е по-топло, а азъ не влазямъ вжтре, ами стоя вкжщи и го гледамъ... и му се радвамъ.

*

А знаете ли, че той не само приказваше, ами и пѣеше...

Може да ми вѣрвате, може — не, а огъньтъ въ нашата пещь пѣеше.. Ама не сега... о, не!.. тогазъ пѣеше

Той пѣеше ту излека, ту засилено, но повечето пѣеше излека, съ единъ младъ, остъръ, живъ гласъ...

И пѣсеньта му бѣше сладка таквазъ... И азъ не знамъ, какъ да ви я опиша..

Не мога. Искамъ, много искамъ, а не мога... Кáмо да можехъ... Каква чудна бѣше тя тогазъ.

Сега недейте, моля ви се, иска туй отъ мене. Не дейте...

А огъньтъ пѣеше ви казвамъ; понѣкога той се обърнѣше на истински хоръ... Обикновено туй ставаше, когато вѣтърътъ се озовѣше отвънъ, около коминя, и вземѣше да приглася...

И азъ гледахъ огъня и слушахъ неговитѣ мотиви—ту тихи и сладки, ту буйни и остри.

*

На огнището сѫщо имаше огънь. Азъ ви казахъ. Но той бѣше обикновено по-сдържанъ, по-кротъкъ по-спокоенъ...

Чинѣше ми се, че бѣше по-старъ. Даже понѣкога ми се представляваше, че не струва толкозъ хасъ отъ буйния и веселъ хоръ въ нощьта...

И гледашъ, току заспалъ... загасналъ.

Но и той понѣкога доста се съживяваше, зашумяваше, разпѣваше и дори разиграваше. Особено срещу голѣмъ праздникъ..

Тогазъ искри, хиляди искри изкачаха и хвърчаха навънъ... изъ куминя.

На Бъдни вечерь тѣзи искри ставаха милиони.

Понѣкога се опитвахъ да броя тѣзи искри... Кѫде ще ги преброишъ!.. Засмѣятъ ми се нашитѣ И азъ млъкна. Хващаше ме ядъ, че съмъ се заловилъ за невъзможна работа... Нимà никой не може да преброи искритѣ?...

Затуй пъкъ ги гледахъ и имъ се радвахъ, защото... може, защото ми бѣше хубаво край огнището; може, защото нѣмаше цвѣтовце на вишнитѣ; а може.. защото ако влѣзѣхъ въ собата (стаята), гдето е много топло, не щѣхъ да бѫда тъй свободенъ; татю турилъ цъкла на очи и чете „Книжицитѣ", или прегледва голѣмото херувикó за утре; най-после може, защото и мама често седне до кѫта, край огнището, и запѣе нѣкоя отъ нейнитѣ си тѫжовни пѣсни: „Оста лѣсичка вдовичка" или „Вълко, Вълко, Вълко башъ байрактарь!", или пъкъ заприказва ми нѣкоя приказка за това, „какъ имало едно време единъ царь, какъ царьтъ ималъ единъ синъ, какъ царския синъ тръгналъ да търси неродена мома, за да се ожени за нея.. Пъкъ баба въ това време нѣщо си мърмори... и бърза да плете: „Булка! — повиси баба гласъ — булка! отмъкни тенджерата; не видишъ ли че взе да кипи..."

Знаете ли вие приказката за неродената мома? Тя е една отъ бисеритѣ на народнитѣ умотворения...

И слушахъ азъ, слушахъ и за „неродената мома", и за „песоглавцитѣ", и за „сабуръ камъче", а огнището ми ставаше по-мило и огъньтъ ми се струваше, че запѣва все по-приятни мелодии.

И станахъ момче. Бѣхъ вече ученикъ въ класоветѣ. Книгата ме отвлѣче.

А азъ не забравяхъ вишнята...

Тя пакъ така си цъвтѣше: съ бѣли цвѣтове въ зеленки чашички, пакъ даваше прозрачни плодове, пакъ висѣха около нея зелени вейки... зелени та зумрудени.

И пролѣть, и лѣте, и есень вишнята бѣше весела, засмѣна и доволна, и зиме... тя се обличаше въ особната си премѣна... въ бисерни вѣнци, елмазени обици и пръстени. налагаше си онази чудна диадема..

И азъ не преставахъ да ѝ се радвамъ.

Но... зиме.. този огънь, този огънь въ пещьта и на камината .. Тѣзи негови глъчки и пѣсни. и тази приказка на мама за „неродената мома. ."

*

Порастнахъ. Напустнахъ бащинъ домъ, отидохъ по свѣта. заскитахъ се по близка и далечна чужбина, да се уча, умъ-разумъ да събирамъ... книги и науки да прекарвамъ...

Тамъ — въ първия периодъ на моята чужбина — нѣмаше вече нашата вишня, имаше други дървета, всѣкакви дървета, които гледахъ винаги... имаше и кипариси шумнати, и салкъми благоуханни, и сливи, и дюли, и смоковници, и нарове...

Нѣмаше, обаче, нашата вишня, нѣмаше я ни пролѣть, ни лѣте, ни есень...

А зиме? Все въ първия периодъ... единъ мангалъ... Жалко човѣшко създание, за да държи огъня.

Мангалъ!

Огъньтъ въ мангала е най-малко една ужасна подигравка; той е въ окови... Нѣщо повече, той е бездиханенъ като въ гробъ .. Още незаровенъ, но въ гробъ...

При все това и въ този огнецъ азъ впивахъ очи, наострѣхъ уши... Дали не ще видя онѣзи искрици, нашенскитѣ, на нашия огънь, дали не ще чуя онѣзи пѣсни на нашата пещь ..

Обичахъ мангала заради нашето огнище.

Вслушвахъ се въ огъня на мангала... Ехтѣше въ ушитѣ ми нѣщо: „Оста лѣсичка вдовичка"...

Но що слушамъ?

На една страна:

Гелъ каикчи гетиръ бени Галатая...

На друга:

Ахъ, Бей-олу, вахъ Бей-олу!
Яндж да, яндж, кюлъ олду...

На третя:

Ис то ревма тис зоис му
Диати на с'апантисо. .

Другаритѣ отъ разни народности пѣеха. Живѣехме въ общежитие. Нашитѣ българчета не искаха да останатъ подолу отъ другитѣ. И тѣ подхващатъ съ Голоса на чело:

„День тържественъ, праздникъ всенароденъ,
Весели се, български народъ.
Ти духовно вече си свободенъ,
Свободенъ си на царский животъ".

Този Голосъ... ей-сега, сякашъ, слушамъ гърланястия му гласъ. Добъръ пѣвецъ бѣше!

Това се случваше вечерь или въ свободнитѣ часове презъ деня...

Дене — въ класъ. Имаме усилена работа. Всички години постоянно уроци и занятия .. Взискателностьта на Балтазаря въ френската граматика; добродушието на Халилъ-Ходжа — по арабската, кадифения гласъ на Кантона въ разказитѣ му за римскитѣ доблести; присторената сърдитость на Муника въ всеобщата география; сухата и сърдита, като физиономията му, математика и физика на Валасидисъ; по-късно — истинския ученъ Абдуллахъ-бей, въ своя минералогически и геологически кабинетъ; Калея съ ботаниката си; Калига — съ химията си и Калиа съ анатомията си, — азъ и до сега смѣсвамъ имената имъ; — Д-ръ Стамболски съ практическитѣ занятия въ анатомическия кабинетъ; всички тѣзи, а по-късно и физиологическитѣ, фармакологическитѣ, патологическитѣ лекции на Делласуда-паша, Фердинандъ-бей и пр., наедно съ всевъзможнитѣ хубости на Босфора не изкараха изъ главата ми нашата вишня... нашето огнище...

И когато излизахъ изъ класа, изъ анотомическия кабинетъ, изъ химическата лаборатория... и когато ходѣхъ по двора... когато се разхождахъ край Сарай-бурну .. азъ дирѣхъ нѣщо .. сякашъ за да видя нашата вишня.

Азъ не я забравяхъ, както не забравяхъ огнището съ пещьта и съ „неродената мома." Бѣхъ вече се сетилъ, каква е тази „нероденa мома," която дирилъ царския синь, която намѣрилъ съ толкозъ мжки, усилия и жертви; виждахъ, че всѣки дири „нероденa мома", че я дирятъ и частнитѣ лица, и народитѣ... Но за неродената мома — по-после...

Следъ седемь години учение, азъ напустнахъ Сарай-Бурну съ неговитѣ кипариси, смоковици и нарове, съ неговия мангалъ и възхитителния изгледъ къмъ Босфора и Скутари, съ неговитѣ медицински лаборатории...

И следъ малки скитания... заминахъ за Северъ.

И тамъ, на Северъ нѣмаше вишнята...

И зиме огънътъ... огънътъ на нашето огнище, сжщо го нѣмаше...

Но пакъ, запалѣха ли „печката", бумнѣха ли дървата, азъ сѣдахъ като влюбенъ край нея. .

Връщахъ се у дома, т. е. не се връщахъ азъ, вие ме разбирате...

Та, връщахъ се...

Ето ги нà, нашето огнище, нашата пещь; ето вънъ и вишнята...

Нищо не можеше да ги изглади изъ паметьта ми: нито мжчнитѣ лекции по римското право на Боголѣпова и Муромцева, нито увлѣкателното конституционно право на Ковалевски, нито солиднитѣ сведения на Янжула и Чупрова по финансовата наука, нито обществено-правнитѣ лекции на знаменития старецъ — Лешкова... нито, най-сетне .. всепоглъщающитѣ съ споменитѣ си Кремлевски дворци и храмове на Бѣлокаменната...

Чуждата печка ми бѣше дотолкова мила, доколкото ми напомняше нашата—пещьта на моето детство.

*

И когато се върнахъ отъ този далеченъ край...

Но за този моментъ не мога ви каза много нѣщо, не ми дава сърдце да ви го разправямъ ..

Азъ мислѣхъ да пригърна... татя, мама... вишнята, всички наши... весели, засмѣни, радостни... Пъкъ азъ заварихъ всички въ черно. Буквално бѣха въ черно...

Вишнята я нѣмаше и... татя нѣмаше...

Недейте иска повече разправяне...

Татю бѣше на носилото... ний го оплакахме .. светия татко... погребахме го сжщия день... Цѣло Еленско бѣше се стекло да каже: Богъ да го прости!

И вишнята не видѣхъ. Бѣха я отсѣкли турскитѣ башибозуци и низами на Сюлейманъ-паша, които разорили хубавото ни градчѐ.

И азъ плакахъ като... дете.

Татю не ме видѣ... А азъ не видѣхъ вишнята... на моето детство. .

Следъ туй напустнахъ бащината си кжща и вече не ми се щѣше да се връщамъ въ нея... А кога се върна, нѣщо ми кжса сърдцето...

Вишни много отъ тогазъ израстнаха—и тамъ, и тукъ... И самъ садихъ и пресаждахъ. . Ала нашата вишня, вишнята на моето детство я нѣмаше.

Онази ми пѣеше и приказваше и азъ ѝ разбирахъ; онази бѣше все весела, все засмѣна, все радостна, а тѣзи... сякашъ, нѣщо имъ съмъ кривъ мълчатъ не пѣятъ, не приказватъ.

И днешнитѣ азъ обичамъ по стара паметь... А може нѣкога пакъ да ми заприказватъ, пакъ да ми запѣятъ

Не се смѣйте!... Може... И защо да не може?

Нимà вече татю нѣма да ме види?... Нимà азъ вече никога нѣма да видя вишнята... на моето детство.

*

А огъньтъ?

Видите... Отъ огъня азъ не съмъ се до сега лишавалъ.

Азъ не го видѣхъ да угасва у дома... Пещьта намѣрихъ, огнището намѣрихъ, камината намѣрихъ, кжтоветѣ намѣрихъ.

Гюллето на Сюлейманъ-паша паднало, пробило покрива на кжщата къмъ северъ... Пробило чардака и паднало долу... но то било безсилно да унищожи нашата кжща, нашето огнище...

Азъ видѣхъ огъньтъ да си гори на огнището... и да бумти въ пещьта... Разницата бѣ въ това, че тогазъ...

И сега азъ обичамъ огъня. Седя до него и искамъ... и се вслушвамъ...

Искамъ да чуя едновремешнитѣ му пѣсни... онѣзи пѣсни на моето детство.

Все ми се чини, че той ще подкачи нѣкога да ми попѣе, да ми изприкиже нѣкоя славна приказка за „неродената мома", която дирилъ царскиятъ синь и, най-сетне, я намѣрилъ.

Ето защо, като видя огнецъ, азъ се приближавамъ до него, гледамъ го, любувамъ му се...

Видя ли запалена пещь... За мене тя е истинска поезия!

Щѐ ми се да съмъ до него, до огъня, до пламъцитѣ, до искритѣ, които не можахъ и никога не ще мога да преброя... Кжде!...

Тѣ ми напомнятъ моето детство, моята момчешка възрасть; тѣ ми напомнятъ... и „нероденатa мома", която дирихме ние неотдавна още младитѣ... която...

*

Сега... не се чудете на тази ми страсть... да се зазѣпвамъ и заслушвамъ... въ огъня...

Недейте поне я нарича непонятна.

Вие, младитѣ, недейте мисли, че всичко, всичко сте научили отъ вашитѣ даскали и даскалици...

Колко има още да учите... Тепърва, деца, тепърва е науката...

Сега недейте пита:

Защо обичамъ вишнята, нейнитѣ листа, цвѣтовце, плодове?

Защо обичамъ, огъня, огъня на огнището и въ пещьта, когато той на огнището тихо си тлѣе, а въ пещьта бумти и живо-живо пѣе и нѣщо буйно разправя?

— А „нероденатa мома?"

Тя е друга пѣсень.

Двама лични еленски занаятчии

1. Дѣдо Стефанъ Стояновъ Попъ-Андроневъ

Единъ отъ известнитѣ търговци и занаятчии на гр. Елена е Стефанъ Стояновъ Попъ-Андроневъ. Въ Еленско и Търновско нѣма човѣкъ отъ последнитѣ поко-

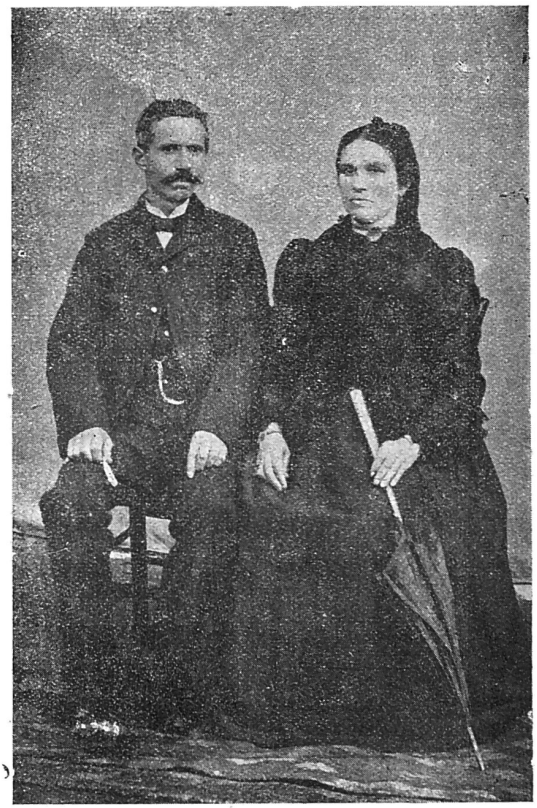

Дѣдо Стефанъ Стояновъ попъ-Андроневъ

лѣния, на когото той да не е познатъ по дѣловнитѣ връзки, които еималъ съ него, или поне по име.

Дѣдо Стефанъ е роденъ на 1850 г. и почина въ 1934 год. на 84-годишна възрасть. Той произхожда отъ рода на нѣкогашния преселенецъ въ гр Елена, Андроникъ, по предание дошелъ отъ Мала-Азия. Отъ сжщия този Андроникъ водятъ рода си Михайловски и др Дѣдото на Стефана Стояновъ е известниятъ попъ Андронъ, братовчедъ на знаменития иерархъ Иларионъ Макариополски. Следъ завършване на учението си въ Еленското училище, дѣдо Стефанъ отъ ранни години до преклонна възрасть се бѣ посветилъ главно на занаята кожухарство, който занаятъ той бѣ развилъ и довелъ по начинъ на работа и до размѣри, наподобяващи условията въ другитѣ по-културни страни, съ които, между другото, той бѣше въ живи търговски сношения, благодарение на които развиваше работата си и приспособяваше по-нови методи на производството.

Преди да се предаде на кожухарлъка той, като младъ, бѣ посетилъ Бѣлградъ, Маджарско и Влашко, за да опита тамъ щастието си

Въ работилницата и магазина на дѣдо Стефана лѣте и зиме работата кипѣше непрекжснато, извършвана отъ 15—20 майстори и работници, и отъ членове на семейството му, като, освенъ това, даваше работа въ града и селата. До войнитѣ за нашитѣ условия едно производство отъ този мащабъ можеше вече да се счита за значително предприятие. И действително, почти всички наши многобройни градинари отъ Еленско и Търновско, разпръсващи се за припечелване по необятна Русия, по Хърватско, Маджарско, Австрия, Влашко и другаде, най-вече се снабдяваха съ изработени отъ дѣдо Стефана бахчевански кожуси, съ калпаци и пр. както това правѣха и селата изъ цѣлата Търновска область. Освенъ това, сжщиятъ приготовляваше разни кожи и „дивечъ“ за по-финно преработване, които изпращаше въ Русе и въ др. градове на страната, както и въ странство, като бѣ установилъ за това търговски връзки, главно съ Липиска (Лайпцигъ) въ Германия. Производството на дѣда Стефана презъ деветдесетитѣ години и до Войнитѣ бѣ вече твърде напреднало и имаше всичкитѣ изгледи да може да задоволи нуждитѣ и вкуса на страната и да го разшири по пазаритѣ въ чужбина.

Войнитѣ, обаче, спънаха по-нататъшното развитие и ширене на така щастливо създаденото отъ него въ горния видъ и мащабъ кожухарство, съ пръвъ магазинъ въ Елена. Прѣсѣка въ по-нататъшния му възходъ дойде, отъ друга страна, и поради безвременната кончина на съпругата му, Рада Велчева Петкова, сжщо отъ еленски родъ, и на най-голѣмия му синъ Стоянъ, трагично загиналъ въ Америка отъ отмъстителенъ италиянски куршумъ по причина на застжпничеството му за българи работници въ една фабрика, гдето

той е билъ като управитель. Покойната Рада Велчева бѣ най-главната помощница на дѣда Стефана: тя бѣше душата на цѣлия домъ и на предприятието, понеже се отличаваше съ необикновено трудолюбие и домакински способности, обладаваше единъ проницателенъ и практиченъ умъ, бѣ навременна и разпоредителна, съ рѣдка похватность, съ умение да ржководи хората и да ги предразполага съ своето човѣшко и отзивчиво отнасяне. Безвременно пъкъ загиналиятъ имъ синъ Стоянъ бѣше единъ твърде дѣловенъ човѣкъ, талантливъ, — всичко му идѣше отржки, бѣше човѣкъ съ замахъ изобщо, съ завидна енергия, съ предприемчивъ и решителенъ характеръ; той, именно, бѣше оня, който най-вече поевропейчваше занаята и производството на баща си дѣда Стефана.

Дѣдо Стефанъ покрай кожухарството, успѣваше още да се занимава съ земледѣлие, както и съ друга разнообразна търговия, като сжщевременно улесняваше многобройнитѣ си клиенти и съ нуждниятъ имъ кредитъ за работа, безъ, обаче, много често, да срѣща нужното въ случая търговско и съзнателно човѣшко отношение.

Стефанъ Стояновъ попъ-Андроневъ, освенъ своето пословично трудолюбие, работещъ отъ тъмни зори до късна вечерь, имаше още ценното качество да постоянствува въ работата си, обладаваше дѣловенъ усетъ къмъ практичното, къмъ напредничавото и бѣше съ единъ схватливъ и съобразителенъ умъ Съ тѣзи, именно, качества може да се обясни, че той безъ срѣдства, на свой гръбъ, 12 годишно момче, безъ да иматъ възможность да му дадатъ подкрепа тия, които бѣха останали отъ семейството му, смогва да се издигне до стжпалото на виденъ търговецъ, личенъ занаятчия и заможенъ човѣкъ. И ако не бѣха войнитѣ и постигналата го загуба, въ лицето на жена му и синътъ му, щѣше да издигне производството си на кожи и изготовяването на разни предмети отъ тѣхъ на една завидна за нашитѣ условия висота и да заякчи и разшири този клонъ отъ производството въ страната съ все повече и повече закрепнали връзки съ странство. Сжщиятъ, вѣренъ на своята дѣловитость и напредничавость, бѣше единъ отъ първитѣ труженици на възникналата въ Елена Популярна банка. Редомъ съ всички посочени по-горе качества, дѣдо Стефанъ имаше и отзивчиво сърдце, подпомагаше беднитѣ. улесняваше ги съ работа и съ срѣдства. Нѣма случай да е похлопалъ нѣкой на вратата му, че да не е срещналъ гостоприемство, да не е билъ съгрѣтъ и подкрепенъ.

Ето защо въ Еленския край и Търновско рѣдко ще се срещне младъ или старъ, да не знае и помни дѣдо Стефана и да не се отзовава за него съ почтителность и уважение, като за единъ издигналъ се, благодарение на своя трудъ, по-

стоянство и честность, търговецъ и занаятчия. Такива дѣловни хора като него могатъ съ гордость да се сочатъ на другитѣ за примѣръ и назидание.

2. Костадинъ Петковъ Палиевъ

Първиятъ майсторъ на модерната обувка въ Елена е Костадинъ Петковъ Палиевъ. До завръщането му отъ Румъния, еленчани носѣли „калеври", цървули и габровски еминии.

Роденъ е въ 1854 година. Училъ се въ взаимното училище въ Елена и още отъ малъкъ отишелъ въ Румъния, въ градоветѣ Мачинъ, Браила и др., гдето изучилъ модерното обущарство и добилъ майсторство. Още преди Освобождението донесълъ първитѣ обущарски машини, калъпи, материяли и др. отъ Букурещъ и започналъ да работи. Той имаше единствената въ града машина за обръщане на ботуши, преси за едро и дребно набрани „роганени" чехли и галоши. При него идваха другитѣ обущари, много отъ които бѣха негови ученици, да си услужватъ съ машинитѣ му. Той работѣше хубави парчелии чепици съ копчета, роганени чехли и галоши, хубави пантофи съ фльонги и катарами. Най-хубаво обути бѣха ония, които той обуваше.

Следъ Освобождението квартируващитѣ въ Елена руски офицери си правѣха ботуши при него. Доволството имъ отъ работата личи отъ надписитѣ на подаренитѣ му портрети отъ Рудановски, Уржумцевъ и др. За свадбитѣ въ Елена и околията презъ цѣлия зименъ сезонъ, Палиевъ заедно съ 5—6 души калфи и чираци, непрекъснато работѣха дълго следъ полунощь, за да задоволятъ голѣмия брой клиенти, тъй като, особено по селата, имаше обичай ергеня да дари близкитѣ на невѣстата — баща, братя, майка и сестри—съ обувки. По-богатитѣ купуваха ботуши и чепици, а по-беднитѣ — кондури и чехли. За една свадба се купуваха по нѣкой пѫть цѣлъ човалъ обуща.

Костадинъ Палиевъ даде занаятъ на много добри обущари. Единъ отъ тѣхъ е братъ му Стоянъ Петковъ Палиевъ, който отъ своя страна подготви сѫщо много майстори. Обаче голѣмата финансова криза около 1893 година, която удари най-чувствително занаятитѣ, застави много отъ неговитѣ калфи да напустнатъ обущарството. Тъй, напримѣръ, Димитъръ Цанковъ стана банковъ чиновникъ, Йорданъ Годрито стана чиновникъ по желѣзницитѣ, — едни станаха градинари, търговци и пр. Той остана вѣренъ на своя чукъ до края на живота си.

Костадинъ Палиевъ се оженилъ въ 1879 година за Роза Тодоръ Михайловска, дъщеря на най-младия братъ на Илариона Макариополски. Оставилъ следъ себе си 2-ма синове, Михаилъ и Петко, и дъщеря Мария, по мѫжъ Ц. Златинова.

Като човѣкъ бѣше природно интелигентенъ, твърде честенъ и добросъвестенъ, скроменъ и много духовитъ и приятенъ събеседникъ. Голѣмата му паметь му даваше възможность при всѣки случай да разкаже подходящи случки и анекдоти Всички го знаеха подъ името „Костадинчето". Въ Румъния бѣше живѣлъ 6—7 години, по време на революционното освободително движение, и познаваше много отъ нашитѣ герои на освободителната борба Посещавалъ театрални представления, въ които участвували Ботевъ, Войниковъ и др. и бѣше цѣла жива ходеща история

2. Костадинъ Петковъ Палиевъ

Въ обущарското дружество, което по едно време се образува въ Елена, заемаше видно мѣсто. Когато трѣбваше да се доставя стока, като най-компетентенъ, него изпращаха.

К. Палиевъ бѣше по време на лѣянето на камбаната и строежа на камбанарията на църквата Успение Пресв. Богородици епитропъ на тая църква и, понеже владѣеше добре румънски езикъ — самъ се разправяше съ доведения отъ Румъния майсторъ лѣяръ Константинъ Спирияновъ

Интересуваше се отъ обществения животъ въ страната. Имаше здрави чувства за народность и обществена справедливость. Умрѣ вѣренъ на тия чувства и на занаята си. Миръ на праха му! *М. З-ва*

Кратка история на църквата Успение на Пресвета Богородица —

въ връзка съ миналото и особено съ църковното и училищно минало на гр. Елена.
По случай 100-годишнината на храма 1837 — 1937 год.

София, Печатница „Художникъ" 1937 год., стр. 111.

Еленчани, които въ 1835 г. сж имали вече два църковни параклиса и една каменна църква, почватъ строежа на нова голѣма църква, която завършватъ и осветяватъ въ 1837 г.

Тази църква е една отъ най-голѣмитѣ църкви на времето си до Освобождението (заема площадъ отъ около 700 кв. м), втора по размѣри следъ Т.-Пазарджишката църква, посветена сжщо на Успение Богородично, строена едновременно, но много по-висока отъ нея. Тя е играла огромна роля въ духовното ни възраждане.

Мѣстниятъ вестникъ „Еленска защита" преди година време повдигна въпроса за празднуване столѣтието на църквата—вследствие на това църковното настоятелство на храма „Успение на Пресвета Богородица" въ гр. Елена, въ едно събрание, станало на 30. XI. 1936 г., решило столѣтието на храма, който е осветенъ на 28. VIII. 1937, да се чествува на 28 августъ 1937 г. За тая цель бива избранъ единъ 19-членъ комитетъ, който да устрои тържеството. Събранието решило още: „По случай 100-годишнината да се напише и издаде една кратка история на църквата въ връзка съ историята на града и учебното дѣло въ Елена. Юбилейниятъ комитетъ излжчилъ отъ себе си редакционенъ комитетъ въ съставъ: свещеницитѣ Юрд. Поповъ и Ив. Кондаковъ и гражданитѣ: Хр. Разсукановъ, П. С Кършовски, Юрд. Брѣшковъ и Ст. Юрд. Островърховъ. Редакционниятъ комитетъ отъ своя страна възложилъ на Юрд. Брѣшковъ, П. С. Кършовски и Ст. Островърховъ да събератъ, подредятъ нужднитѣ данни и напишатъ историята". Накрай комитетътъ казва въ своя предговоръ: „Така съ общи усилия се приготви този скроменъ трудъ... Изложенитѣ данни сж провѣрени и исторически достовѣрни Което не е могло да се издири, остава за въ бждеще да се изследва".

Работа на редакторитѣ не е била лека; защото гр. Елена на два пжти (въ 1800 и 1877 г.) е билъ опожаренъ и резграбенъ и поради това не сж останали почти свидетелства и паметници.

„Бележкитѣ и даннитѣ, приведени въ настоящата книга сж много оскждни. .тѣ сж безъ особена обработка... и се основаватъ повече на предания, разкази, легенди, отколкото на точни исторически данни", завършва уводътъ. Ето при какви трудни условия се появи тази малка история. И трѣбва да благодаримъ за нея. Редакцията на Еленски Сборникъ кн. I. и II. знае това тегло, тя цени и възхвалява тия, които го носятъ. Сторено е всичко, което може да се направи, за да се събератъ материяли Ще повторимъ думитѣ на единъ старъ нашъ книжовникъ.„... и толкова не се надѣвахъ"... Хвала на всички, които сж работили.

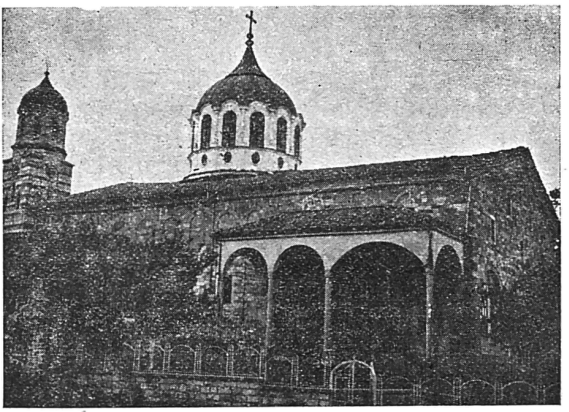

Църквата Успение на Пресвета Богородица

Подобно на издадения вече Еленски сборникъ, кн. I. и тая история е „сборникъ на сурови материяли" и само отъ тая страна книгата може и трѣбва да се разглежда. Събрано е доста. Обаче трѣбва да продължаваме всички, съ общи усилия, да събираме материяли, на които източницитѣ сж само разкази, предания и пр., които ние, за съжаление, не ценимъ и своевременно не записваме. Сега вече съзнававаме, че много разкази, съ известна историческа стойность, пропаднаха, защото ние, младитѣ, на времето си, не разбирахме тѣхното значение и не ги записвахме. Днесъ ние сме старитѣ и трѣбва всичко, което знаемъ, да го кажемъ, да го разкажемъ, или да го запишемъ, Това е нашъ дългъ. Пиша отъ тая подбуда. Пиша да допълня, съ което мога, издадената история.

Следъ предговора и увода книгата е раздѣлена на XIV глави. Глава I.— „Исторически бележки за селището", говори се за мѣстоположение, основание, наименование, легенди и пр, споредъ известнитѣ мнения на Иречекъ, Ат. Иширковъ, Юрд. П. Георгиевъ и пр.

На стр. 10 се даватъ размѣритѣ на камъка, който е на „Самуилецъ". Обаче, до колкото помня, на камъка имаше и сдеднитѣ букви:

Е (лена)	О (брете)
Д (рево)	Ч (есное)
К (рѣстъ)	Х (ристовъ)
М (ѣсто)	Л (обное)
Г (лава)	А (дамова)
Р (ай)	Б (ожий),

които липсватъ въ книгата. Дешифровката е направена отъ учителя Карамихаиловъ презъ 1884 год., споредъ моята записни книжка отъ него време.

На стр. 16 отъ тая глава е предадено „Опожаряването на храма „Св. Никола". Този храмъ е билъ дървенъ (а не „солиденъ", както се казва на стр 15.), иначе кърджалитѣ не биха могли да го опожарятъ... „Свещеницитѣ Марко и Дойно съ антиминса и чашата (путиря), заедно съ женитѣ, децата и старцитѣ, избѣгали въ горитѣ." Тоя фактъ малко по-подробно е предаденъ отъ Марко Дичева въ Ел. Сб. кн. I. стр. 48. Въ рода на попъ Марко* се знае, че въ дисагитѣ, съ които е бѣгалъ попътъ, освенъ антиминса и чашата, е било и попъ Иоановото, или Банишко, четвороевангелие, както това евангелие сега е известно въ науката. Четвороевангелието е ржкописъ, на пергаментъ, отъ XIII вѣкъ.

Писано отъ попъ Иоана отъ село Баница, вѣковно притежание на рода, който е „попски", евангелието е предавано отъ незапомнени времена отъ баща на синъ, все попове. По това евангелие четѣлъ и служилъ попъ Марко, като произнасялъ носово голѣмиятъ и малкиятъ юсъ (носовкитѣ). Той не знаелъ да чете по новитѣ печатни богослужебни книги, руска редакция (Гл. Годишникъ на Соф. Университетъ, т.) XIX. 7. Б. Цоневъ. Книжовни старини отъ Елена, София, 1923) Попъ Марко е избѣгалъ презъ гората, която захващала отъ самата църква, въ родното си село Багальовци, гдето живѣелъ постоянно. Той не носѣлъ расо, а обикновени селски дрехи-еленска носия. За различие отъ мирянитѣ носѣлъ бѣла кърпичка, запъхната на лѣвата страна на пояса, която малко висѣла.

За попъ Марко пръвъ пише Ив. Н. Момчиловъ въ „Сборникъ отъ образци за изучаването на старо-българския езикъ по всичкото му развитие, преведенъ и събранъ отъ Ив. Н. Момчиловъ. Първо издание, Виена, въ типографията на Л Соммероза, 1865, страница 13, и въ „Граматика за старобългарския езикъ" отъ сжщия авторъ, стр. 4—5",

* Пишущиятъ е правнукъ на попъ Марка и е кръстонъ на него

— Марко Дичевъ въ Ел. Сб. кн. I. стр. 124 — 125 и Търновския протоиерей Хаджи попъ Димитрий Самоковский въ своитѣ мемоари.

Освенъ това, попъ Марко е единственіятъ хронистъ, който е оставилъ лѣтописъ отъ гр. Елена Тоя лѣтописъ на попъ Марка е предаденъ по преписа, направенъ отъ пок. Миланъ Радивоевъ, отъ М. Д. Гочевъ въ Ел. Сб. кн. I, стр. 150—151, много неточно и съ много грѣшки. Сжщиятъ лѣтописъ е описанъ и анализиранъ научно отъ С. С. Бобчевъ въ „Българска сбирка" година VI, септемврий 1899, кн. 13 и 14 подъ насловъ „Единъ Еленски лѣтописъ за размирното турско време". Изглежда, че г. Бобчевъ е разполагалъ съ самия оригиналъ, който е билъ притежание на внука на попъ Марка, Никифоровъ п. Константиновъ.

Попъ-Иоановото, или Банишко, четвероевангелие е е описано най-напредъ отъ Ив Н. Момчиловъ въ неговата „Старобългарска граматика" (стр. 4—5) и въ Сборникъ отъ образци, стр. стр. 13, 14, 15, 43, 44, 45, 46, 47 и 48; у Марка Дичевъ — Ел. Сб кн. I. стр. 147; подробно и научно е разгледано отъ проф. Б. Цоневъ въ Годишника на Соф. Университетъ — Историко-филологически факултетъ, книга XIX—7, стр. 1—34 подъ насловъ „Книжовни старини отъ Елена" И въпрѣки толкова много сведения за попъ Марка, той не фигурира въ подробния списъкъ на еленскитѣ свещеници, печатанъ на стр. 28 отъ „Историята"

Разбира се, че тоя списъкъ не е могълъ да бжде пъленъ, толкова е могло да се събере за свещеницитѣ. Сега, колкото се може, списъкътъ трѣбва да се попълни. Твърде е желателно и полезно ще бжде въ списъка на поповетѣ, печатанъ на стр 28, да се обозначатъ и семействата на поповетѣ, кой отъ кой родъ произхожда. Това, мисля, не ще бжде мжчно, понеже, както се знае, и както пишатъ историцитѣ, въ Елена е имало нѣколко „попски родове", а тия родове още се помнятъ и знаятъ.

На стр. 18 отъ Историята въ отдѣла „Възобновяване опожарената църква Св. Никола" е предаденъ печалниятъ фактъ, че мазилката, заедно съ стенописа на Св Климентъ Охридски, който е билъ на свода, що е надъ олтаря въ църквата Св. Никола, е падналъ въ 1930 год. и заедно съ нея и образътъ на светията пропадналъ. По тоя начинъ „пропаднала е една отъ най-голѣмитѣ ценности на гр. Елена". Както е известно, образи на Св. Климентъ Охридски има много малко — само три, отъ които единиятъ (Еленскиятъ) е пропадналъ Той на времето си послужи за образецъ на художника Митовъ при изработване иконата за Университета, който е избралъ за свой патронъ Охридския светитель и светия. Късно е да натякваме, защо навреме не е била припокрита църквата. Слава Богу, сега

тя е препокрита, и то пакъ съ плочи, както е била при изкарването ѝ. Краятъ на покрива (стрѣхата) отъ южната страна, на 22 ноември 1877 г. е билъ ударенъ отъ турски артилерийски снарядъ и съборенъ. Разрушеното на времето си бѣше поправено — (покрито) съ обикновени нашенски керамиди и повредата добре личеше. Сега новитѣ плочи сж заличили и тоя споменъ. Съ старинитѣ трѣбва да се свещенодействува. Новаторството, невежеството и небрежностьта сж направили голѣми опустошения навсѣкжде изъ България, а доста и въ Елена. Стига! Което е останало, трѣбва фанатично да се запази. Една отъ най-голѣмитѣ ценности, които има днесъ градътъ, е църквата Св. Никола. Тя трѣбва да се пази и охранява тъй, както си е днесъ, безъ никаква промѣна. Тя е интересна старина. Самата постройка—архитектурата ѝ, съ нейнитѣ врати и ключелници и прозорци, сж твърде интересни, а полумракътъ въ църквата и стенитѣ ѝ придаватъ таинственость. Посетителтъ изпада въ мистицизъмъ и размишления за миналото и за неговитѣ деятели. Така става ясно, че постройката на тая църква тогава, на времето си, е било подвигъ и трѣбва благоговейно да се поклонимъ предъ паметьта на тогавашнитѣ деятели. Църквата има ценен писменъ паметникъ за нейната постройка и освещаването ѝ,—това е каменната плоча, тесана и работена собственоржчно и на края по старинния обичай добавено „Дойно иерѣ писалх".

Въ нея сж изброени „титоритѣ" по тогавашния обичай, само съ името си, обаче фамилиитѣ (презимената) не сж писани. Днесъ още нѣкои фамилии, на нѣкои отъ тѣзи „титори", могатъ да се възстановятъ и трѣбва да се запишатъ, защото следъ години и това ще бжде невъзможно. Така, Іоанх Поклоникх е Хаджи Иванъ Кисьовъ, Михаилъ (?), Стоянх поклоникх е Хаджи Стоянъ Михайловски (бащата на Иларионъ Макариополски), Тодоръ (?), Петко Миховъ (?)—Стефанъ Поклоникъ е Хаджи Стефанъ Бобчевъ, Стоянъ Михалевъ (?), Петко Недювъ (?), Цоню Стойковичъ (?) и прочие. Въ тоя ценен паметникъ ние срѣщаме тритѣхъ стари фамилии на гр. Елена: Кисьови, Михайловски и Бобчеви; фамилиитѣ на другитѣ ктитори оставатъ, за съжаление, за сега неизвестни. Време е да записваме всичко, защото времето заличава писменитѣ паметници, а хората забравятъ и не помнятъ стари работи. Азъ все още вѣрвамъ, че фамилиитѣ на всички титори ще могатъ да се възстановятъ, ако се направи едно грижливо разследване.

Глава III, описва „Построяване на сегашния храмъ „Успение на Пресвета Богородица". Така на стр. 23 е казано: „По иницията на енергичния и влиятеленъ за времето си Хаджи Иванъ Кисьовъ, изпратена била въ Цариградъ депутация, която издействувала и получила разрешение (ферманъ) отъ турското правителство

за построяване на храма". Споредъ „Историята", х. Иванъ Кисьовъ , като чорбаджия на града, е поискалъ разрешение за постройка на параклиса „Успение на Пресвета Богородица" презъ 1801-1802 – и го построилъ (стр. 18). Презъ 1804 год. сѫщиятъ х. Иванъ Кисьовъ, безъ разрешение, построилъ каменната църква Св Никола (стр. 18). Пакъ споредъ „Историята" (стр. 23), съборили „Калето" и почнали въ 1835 г. да строятъ днешната църква „Успение Пр. Богородицы", при което инициаторътъ е билъ пакъ Хаджи Иванъ, — тя е била осветена въ 1837 година. Възможно ли е всичко това? Презъ 1801-1802 г. х. Иванъ е билъ вече „хаджия" (баща му не е хаджия) и чорбаджия на града. За това положение тогава, къмъ 1800 г., трѣбва да е билъ поне на 40 години; излиза, че при почването на църквата „Успение Пр. Богородицы" трѣбва да е билъ къмъ 75 години, нѣщо което е малко вѣроятно. По него време (1835 г.), когато се е строила църквата Успение на Пр. Богородица, неговиятъ синъ х. Юрданъ е билъ точно на 45 години, защото споредъ надгробната плоча на х. Юрдана, която се пази сега въ църквата Св. Никола, той (х. Юрданъ) е роденъ въ 1790 година. Ясно е, че въ 1835 година чорбаджия и строитель не е билъ вече хаджи Иванъ, а неговиятъ синъ хаджи Юрданъ.

Но вънъ отъ това, ние имаме установени точно датитѣ на известни исторически събития. Така, знае се, че х. Иванъ е билъ на чело на първата Завѣра (1821 г.) въ г. Елена (М. Дичевъ Ел. Сб. кн I, стр. 52-54) и отровенъ отъ Търновския войвода презъ сѫщата 1821 г., като завѣраджия По предание въ фамилията му, знае се, че х. Иванъ, когато е билъ отровенъ, билъ вече старъ човѣкъ — трѣбва да е билъ около 60-годишенъ. Исторически фактъ е, че въ втората (Велчовата Завѣра (1835 г.) е вземалъ участие х. Юрданъ Кисьовъ, синъ на х. Ивана, който е билъ и „чорбаджия" на града (М. Дичевъ, Ел. Сб. стр 57). Като такъвъ човѣкъ (чорбаджия) е съборилъ Калето и строилъ църквата Успение на Пресвета Богородица, следователно всичко казано въ „Историята", гл. III, за х. Ивана, се отнася за неговия синъ х. Юрданъ, който е действително строилъ храма Успение на Пр. Богородица. Живо е преданието: камънитѣ отъ Калето сѫ пренасяни съ кола „ангария"; вспомагателни работи сѫ вършени доброволно отъ населението — мѫже и жени; Хаджи Юрданица, за да подаде примѣръ, сама носила съ престилката си камъни и се качвала на най-високото мѣсто по Калето да ги предава на зидаритѣ; казанитѣ съ храната за майсторитѣ сѫ били въ двора на х. Юрдана, и тая храна той давалъ безвъзмездно, отъ себе си, за душата си. И въпрѣки всички тия исторически данни, х. Юрданъ е замѣстенъ въ „Историята" съ баща си х. Ивана. И най-голѣмата небрежность не може да допусне тая грѣшка, и най-голѣмото снизхождение не може

да я извини. Тукъ е явенъ умисълътъ, защото и въ голѣмия списъкъ-поменикъ на благодетелитѣ и заслужилитѣ на гр. Елена, х. Юрданъ не фигурира. По тоя поменикъ, изработенъ отдавна, всѣка година въ деня на храма на църквата „Успение Пресв. Богородицы" се поменуватъ всички благодетели, ктитори и заслужили еленчани на своя градъ, родъ и Отечество, — х. Юрданъ, обаче, не се поменува, както не се помена и при празднуването столѣтието на храма. И веднага иде въпросътъ: защо х. Юрданъ умишлено не се поменува? Отговоръть може да бѫде само единъ: защо той се обвинява като предатель по Велчовата Завѣра презъ 1835 год. Това обвинение не се приема и признава отъ никого отъ нашитѣ сериозни и безпристрастни историографи. Марко Дичевъ (Ел. Сб. кн I. стр, 57), обяснява, въ що се състои грѣшката на х. Юрдана. Историцитѣ Н. Станевъ и проф. В. Златарски не поддържатъ никакво обвинение срещу х. Юрдана. По празднуването столѣтието на Завѣрата (1935 год). се писа много, но никой не обвини х. Юрдана, никой не изнесе нови данни по обвинението, а, напротивъ пролича, умисълъ по това обвинение, както въ старо, така и въ ново време. Историята кога да е ще каже своята окончателна дума; но на еленчани най-малко подобава сега косвено да поддържатъ едно обвинение противъ единъ свой заслужилъ съгражданинъ. Пишемъ, за да възстановимъ историческата истина, че хаджи Юрданъ Ивановъ Кисьовъ е инициаторътъ, главниятъ деятель и голѣмъ жертвуватель за постройката на храма „Успение на Пресвета Богородица". Затова той трѣбва да се впише въ Еленскиия поменикъ и да се поменува всѣка година, споредъ обичая, въ деня на храма — 28 августъ. Невписването му до сега въ поменика и непоменуването му всѣка година, както и непоменуването му дори и тази година при честуването стогодишнината на храма, който той е строилъ, е сторено съ умисълъ и е голѣма грѣшка. Най-сетне, ако приемемъ подозрението за истина, всѣки трѣбва да получи споредъ дѣлата си. Който е направилъ добро, поменува се за това добро; направилъ ли е зло, ако не искаме, по християнския обичай, да му простимъ грѣха, *ниже*, то нека молимъ Бога да му прости грѣха Той! Историята изисква да се пише и казва самата истина. За това, що е направилъ добро х. Юрданъ, историята на родния ни градъ не биза да го замълчава, — за лошото пъкъ нека го порицае. Лошото не би трѣбвало да заличава сторенитѣ добри дѣла. Историята е безпристрастенъ сждия. Еленската история се отклонява отъ това правило на историческата наука

Въ „Историята" самитѣ църкви не сѫ описани подробно, не е описана архитектурата, строежътъ, размѣритѣ и пр. Дадена е само историята на строежа имъ. Така, това,

което е характерно и особено, напримѣръ, размѣритѣ на Св. Никола не сж дадени, не е показана и височината на църквата У. П. Б., която височина и за днесъ е значителна.

Въ глава IV—„Свещеннослужители"— въ списъка на архиереитѣ (стр. 27) свѣтското име на митрополитъ Йосифъ Бакърджиевъ не е показано, както и митрополититѣ Филипъ и Софроний не сж упоменати.

На стр. 34—36 сж предадени сведения за управлението на Търновската епархия отъ Русенския митрополитъ Григория, следъ смъртьта на митрополитъ Илариона Макариополски. Много отъ сведенията за живота на епископъ Климента Браницки—митрополитъ Търновски, сж неточни. Причината е, че комитетътъ е нѣмалъ подъ ржка научния трудъ на нашия историкъ Юрд. Трифоновъ, издание на Академията на наукитѣ, 1926 г. „В. Друмевъ—Климентъ Браницки и Търновски, животъ и дейность и характеръ" (гл. стр. 98 отъ неизползувани източници) — затова нѣма да правимъ никакви поправки. Книгата на г. Юрд. Трифоновъ е пълна и подробна, обаче и въ нея нѣма изнесенъ единъ фактъ, който заемаме отъ книгата на ген. П. Паренсовъ „Изъ прошлаго", т. I стр. . . . Понеже този фактъ досега не е изнесенъ въ нашата публицистика, ползуваме се отъ случая да го съобщимъ. Въ началото на 1877 год. митрополитъ Григорий е билъ въ Цариградъ, гдето остава и до самия край на войната. Митрополията управлявалъ въ гр. Русчукъ епископъ Климентъ. Руското правителство, боейки се за живота на епископъ Климента, поржчва на агента на военното министерство полк. Паренсовъ, който е въ Букурещъ, да изтегли епископъ Климента отъ Турция. Полк. Паренсовъ успѣлъ да предаде на епископъ Климента желанието на своето правителство, но получилъ отговоръ: „Оставамъ тукъ при паството си да сподѣлямъ неговата сждба". Достоенъ отговоръ на достоенъ пастирь.

На стр. 45 се описва, че попъ Петко Шайтана (Кисьовъ) успѣлъ да се яви на Валиде-султанъ (майката на султана). Тоя достжпъ до султана ще остане необяснимъ и невѣроятенъ, ако не се упомене, че по него време, па и после, дори и презъ царуването на султанъ Хамида цѣлата прислуга, вжтрешна и външна, на султанския сарай сж били българи.

На стр. 51. отъ сжщата глава се казва, че свещеницитѣ въ Елена не носѣли расо, а обикновена селска носия. Това е вѣрно. Калпакътъ имъ, ако и обикновенъ, билъ издигнатъ и приличалъ на владишка корона Така е ходѣлъ и попъ Марко, но не е билъ „бѣлодрешко".

Глава IX. Културно-просвѣтна и националнобудителска роля на църквата У. Пр. Б.—Тукъ на стр. 78 т. 7 не е изтъкнато, че възобновяването и снабдяването

на Еленскитѣ църкви съ всичко необходимо, следъ разграбването имъ презъ 1877 год. отъ турцитѣ, е станало съ подаръци отъ Русия, отъ които едни е донесълъ свещ. Тодоръ Калинкинъ, за която цель е ходилъ въ Русия, а другитѣ испросилъ административниятъ началникъ Конст. Адриановичъ Рудановски, чрезъ свои познати въ Русия.

На стр. 79. е казано, че на 19. VIII. 1886 год. князъ Александъръ е присѫтствувалъ на молебенъ въ църквата. Такъвъ молебенъ не е имало. Князътъ само е преспалъ въ града и рано сутриньта заминалъ за Твърдица.

Въ гл. X се съобщаватъ Кратки историч. бележки за уч. дѣло въ гр. Елена до 1892 г. Тукъ на стр. 84 и сл. е подаденъ „списъкъ на учителитѣ" и пр., — обаче заглавието не отговаря точно на самия списъкъ, понеже той обхваща не само учителитѣ, които сѫ учителствували до Освобождението и следъ него — до 1892 г., както е казано въ наслова на гл. X (стр. 80). Бидейки така, помената списъкъ трѣбва да се попълни още съ следнитѣ известни менъ лица: Кънчо Симидовъ, Кънчо Садаковъ, Димитъръ Ив. Берберовъ, Христо М. Михайловски — и четирмата еленчани; Башмаковъ, Н. Ганчевъ, Караминковъ — лѣсковчани; Стефана Сарафова, Станка Калчева, Ана П. Гунева, Ана Н. Кисьова — все отъ Елена.

Въ отдѣлъ 9 — „Контролъ надъ училищата, къмъ стр. 94 нуждно е да се прибави следното: „Търновскиятъ епархияленъ съборъ въ последнитѣ си заседания, опредѣля Никифоръ попъ Константинова за инспекторъ подъ име ревизоръ на селскитѣ училища въ Търновския окржгъ и действителенъ членъ на Търновския епархияленъ съветъ. Тази длъжность изпълнявалъ отъ 1 януарий, 1875 год. до 1 септемврий, 1875 год, когато обстоятелствата изисквали да се назначи за учитель при Петро-Павловското училище, гдето учителствувалъ до идването на руситѣ въ Търново — юний 1877 год. („Изъ кратки автобиографически бележки" на Н. п. К. вж. Ив Батаклиевъ, градъ Татаръ Пазарджикъ, София 1923 г., стр. 206).* Тъй като архивата на Търновската митрополия е цѣла запазена, то отъ голѣмъ интересъ днесъ ще бѫдатъ рапортитѣ на училищния инспекторъ Н. п. К. презъ 1875 год. Заслужва нѣкой любознателенъ да разрови тая архива и да публикува тия рапорти.

Едно поясневие. До 1888 г. въ Елена квартируваше 21 пеша Еленскт дружина, която по-сетне стана „3-та дружина отъ 6-и пехотенъ Търновски полкъ". Презъ 1885 год., следъ мобилизацията, съ заповѣдь на военното ведомство, въ гр. Елена се учреждаваше „базисенъ складъ". До мобилизацията, църквата „Св. Никола" бѣ оржжеенъ складъ на дружината и въ нея се пазѣха запаснитѣ пушки (бердана № 2) и патронитѣ къмъ тѣхъ и, следователно, въ църквата не се

* Вж. по-долу печатания документъ. — Ред.

служеше. Следъ учредяването на базисния складъ, за главно складище на брашно и фуражъ била избрана църквата У. Пр. Б. Тогава окончателно се опразва църквата Св. Никола и почва да се служи въ нея. Съ обявяване на войната отъ Сърбия, базисниятъ складъ се рефирмирова и всички запаси отъ него се пренасятъ бързо на западъ къмъ сръбската граница, Часть отъ брашното се преработило отъ еленскитѣ фурнаджии въ сухарь и като сухарь пренесено. Следъ като се освободила по тоя начинъ църквата У. Пр. Богородица, почнало да се служи въ нея, а Св. Никола остана праздна, както е и днесъ.

Съ това малко що зная, мога да допълня издадената „История". Нека всѣки, колкото помни и знае, да го напише и го каже. Тогава ще имаме една по-пълна, по точна и по-ясна представа за много събития и за много нѣща досежно родния ни градъ, които сега оставатъ неизвестни.

Деятелитѣ по празднеството и авторитѣ на Историята, при тия обстоятелства, това сж могли да сторятъ, това сж дали, и ние трѣбва да имъ благодаримъ.

Нека тукъ помена, че празднуването бѣше много добре замислено, сполучливо устроено и отлично изпълнено. Много други общини, по сжщия поводъ, съ много по-голѣми възможности, не така сполучливо и и смислено празднуватъ, а други, подъ разни предлози, дори избѣгватъ да празднуватъ. Еленчани и тоя пжть, и въ тоя случай, взеха преднина. Нека сърдечно ги поздравимъ и имъ благодаримъ. Нека отъ сърдце искрено пожалаемъ успѣхъ и развой на родния градъ Елена, който нѣкога е игралъ голѣма роля, като огнище на благочестие, просвѣта и образованость. Днесъ, при неблагоприятно измѣнилитѣ се за града ни условия, макаръ и останалъ малъкъ, той все пакъ може да даде нѣщо, защото и малката вощеница свѣти въ тъмното.

Марко Никифоровъ

Никифоръ п. Константиновъ — ревизоръ на селскитѣ училища и църкви въ Търновска епархия

№ 62

Благоговейніи Свещенницы, Почитаеміи Старѣйшины и прочіи Благочестивы Християне, живущіи въ Богохранимытѣ села отъ Търновското окржжіе на Богоспасаемата Наша Епархія, благодать Божія да бжде съ сички васъ.

Въ тъсьгодишното Епархіялно Събраніе, като са зе предъ видъ недоброто положеніе на училищата ви и безредицытѣ, които е възможно да има въ Цьрквытѣ ви поради невниманіето на свещенницытѣ, подирихж са срѣдства за вжтрешнёто подобреніе на първытѣ, и за премахванѣто на безредицытѣ въ вторитѣ. По слѣдствіе на това опредѣли са носителя на настоящето наше Архіерейско писмо, Г-нъ Никыфоръ п. Костадиновъ за ревизоръ (пригледователь) на училищата и Цьрквытѣ ви съ слѣдующитѣ задлъженія: да обикаля редовно селата ви и въ посѣщеніето си на училищата ви да освѣтлява учителитѣ въ длъжноститѣ имъ; да бѣлѣжи недостаткытѣ, които бы съгледалъ въ поведеніето или въ преподаваніето на уроцытѣ имъ; да насьрчава ученицытѣ въ науката; да приглѣдва' още и какъвъ редъ има въ Цьрквытѣ ви и да бѣлѣжи нуждытѣ имъ та да гы съобщава на Епархіялния Нашъ См. Съветъ, който ще земе приличнытѣ мѣрки за поправленіето имъ

Като ви евимъ това, съвѣтовамъ ви да олесняѣате преглѣдователя Г-нъ Никыфора п. Костадинова, въ миссіята му като го придружавате въ посѣщеніето му на училищата ви и като му провождате по единъ человѣкъ да го придружи до ближното вамъ село за пьрвій пжть, за да може тъй даса постигне тъзи свята цѣль, подобреніето на училищата и цьрквытѣ, отъ които само трѣбва да очаквате своето просвѣщеніе и образованіе

Слѣдъ това като призоватемы Божіята благодать вьрху васъ и чадата ви оставамъ,

Вашъ во Христѣ Молитствователь

20-й Марта 1875.
Търново.

Заб. Печатъ кржгълъ съ надписъ Иларіонъ — митрополитъ Търновски.*)

---

*) Оригиналътъ отъ този „открытъ листъ" се предоставя на редакцията на Ел. Сборникъ отъ г. Хр. Ив. Разсукановъ, бившъ еленски кмѣтъ. — Правоглисътъ е сжщиятъ.

Еленско просвѣтително-благотворително дружество въ София

Учредителенъ протоколъ

На 28 декември 1924 год. живущитѣ въ гр София еленчани и еленчанки отъ гр. Елена и околията, които се виждатъ отъ тукъ приложениятъ списъкъ, се събраха въ салона на Славянското д-во и образуваха „Еленско Просвѣтително-благотворително дружество — София".

За временен председатель на дружеството се избра най-стария отъ присжтствуващитѣ Иванъ Момчиловъ, учитель въ III м.-гимназия, „В. Гладстонъ" и за секретарь Антонъ Расукановъ.

Следъ разглеждането и приемането на по-рано приготвения уставъ за гореречената дружество избра се постоянно настоятелство въ следния съставъ; Прееседатель Ив. Момчиловъ, учитель, подпредседатель: Петко Златевъ, подполковникъ, секретарь: Ст. Геновъ, капитанъ, касиеръ: Ив. Недевъ, учитель. Съветници: Петъръ Ивановъ, чиновникъ, Христо Кожухаровъ, чиновникъ, Иванъ Хрѣлопановъ, адвокатъ.

Контролна комисия: Д-ръ Н. Николаевъ, журналисть, Хр. Добревъ, чиновникъ, Петко Фиковъ адвокатъ.

Настоящия учредителенъ протоколъ, заедно съ приложениятъ уставъ и списъка на членоветѣ присжтствующи, се изпрати за удобрение и утвърждение.

Вр. председатель: (п.) *Ив Момчиловъ*
Вр. секретарь: (п.) *Ант. Расукановъ*

СПИСЪКЪ

На живущитѣ въ София еленчани, еленчанки, еленски снахи, еленски зетьове, лица отъ еленско потекло, отъ Еленска околия, които сж присжтствували на учредителното събрание 28. XII. 1924 год.

1. Димитъръ Стояновъ, ул. Алабинска 3; 2. Христо Ив. Хвърлевъ, Ц Борисъ 39; 3 Крумъ Радивоевъ, Дунавъ 8; 4. Юрданъ Марковъ. Шипка 10; 5. Полков. Кисьовъ, Черно Море ; 6 Илия С. Бобчевъ, Денкоглу 26; 7. Мих. П. Милановъ Кула 27; 8. Стефанъ Халваджиевъ, Мин. В. Работи; .9 Петко Я. Кисьовъ, Ц.-Борисъ 77; 10. Петъръ Ивановъ

Ц.-Борисъ 77; 11. Янаки Кисьовъ, Ц. Борисъ 77; 12. Савина Кисьова, Ц. Борисъ 77; 13. Ив. Момчиловъ, Гургулятъ 18; 14. Никола Андроновъ, Перникъ 19; 15. Стефана К. Дончева, III извън. гр. у-частъкъ ; 16. Георги Кисьовъ, Ц.-Борисъ 34; 17. Юр. Сантурджиевъ, до Клим болница ; 18. Хр. Белберовъ, Черковна 32; 19. Иванъ Недевъ, Красносело при София ; 20. Стоянъ П. Малешковъ, Ек.-Йосифъ 36; 21. Игнатъ Папазовъ, Бул. Сливница 196; 22. Дим Григоровъ. Паренсовъ 1; 23 Дим. Пашевъ, Дол. Лозенецъ 148; 24. Райна Станева, Дунавъ 58; 25. Йор. Геновъ, Хилендаръ 8; 26. Йор. Марковъ, Гробарска 5; 27. Стоянъ Расукановъ, кв. Ив. Вазовъ ; 28. Петъръ Геновъ, Хилендаръ 8; 29. Петко Фиковъ, Клементина 20; 30. Тодоръ Константиновъ, Ели сейна: 31. Стефанъ Даниевъ, Раковска 144; 32. Ив. Хрѣлопановъ, Парчевичъ 47; 33. Кап. Геновъ, бул. Ботевъ 28; 34. Марко Дичевъ, Ивайло 21; 35. Атанасъ Ив Кожухаровъ, кв. Кюлюцитѣ: 36. Георги Яневъ. пл.-Славейковъ 12; 37. Богомилъ Радославовъ, дир. мина Перникъ; 38. Никола Григоровъ, Паренсовъ 1; 39 Александъръ П. Ахчиевъ, Паренсовъ ; 40. Димитъръ Канъковъ, Паренсовъ ; 41 Д-ръ Н. Николаевъ, Славянска 21; 42. Д-ръ Д. Михайловски, Славянска ; 43. Ив. Костовъ, Бр Миладинови 110; 44. Илия И. Бѣлиновъ М. Дриновъ 18; 45. Петко Златевъ, Врабча 16; 46. Петко Маноиловъ, Драгоманъ 40; 47. Стоянъ Банговъ, Веслецъ 30; 48. Иванъ Милановъ, Чаталджа 56; 49 Ст Михайловски. Лозенецъ 29; 50. Хр Михайловски. Веслецъ 2; 51. Бр. Бъклови, Витошка 26; 52. Христо Ст Кожухаровъ, Веслецъ 26; 53. Мара Ст. Кожухароза, Веслецъ 26; 54. Йорданъ Мавловъ, Гор. Баня ; 55 Петко Станевъ, Чепино 12; 56. Иванъ Станевъ, чинов, гарата! 57. Тодоръ Бояджиевъ, Ек. Йосифъ 56; 58. Ив. К. Малчевъ, Дол. Лозенъ 14; 59. Ив. Икономовъ, Дол. Лозенъ; 60. Стоянъ Милковъ, Дол. Лозенъ; 61 Станчо Д. Станчевъ, Своб. Универ; 62. Бисера Иванова, Худ Академия; 63 Никока Пендиковъ, Худ. Академия; 64 Свещ Еню Петковъ, Раковска; 65. Свещ. Ст. Ив. Радевъ, Подуене; 66. Георги Горбановъ, Подпол. 4 ар. отд. 67. Минчо Бакаловъ, Регенска 12; 68. Марко Никифоровъ, Д-во Султание; 69. Антонъ Расукановъ, Фр. Бел. банка; 70 Донка Ив. Райкова, Своб Университетъ.

УСТАВЪ
На Еленското Просвѣтително Благотворително дружество въ София.

Удобренъ и утвърденъ отъ Минист. на Вътр. работи и Мин. Просв. съ заповѣдь № 512 отъ 20. II. 1925 год.

I. УСТРОЙСТВО:

Чл. 1. Столичнитѣ граждани отъ гр. Елена и околията му, еленски зетьозе и снахи и лица отъ еленско потекло, основаватъ въ София „Еленско Просвѣтително Благотворително дружество".

II. ЦѢЛИ:

Чл. 2. Цельта на дружеството е:

а) Да развива и закрепва между членоветѣ си сближение и гражданска добродетель;

б) Да се грижи и подпомага изучаването на гр. Елена и околията му въ историческо, етнографическо, икономическо и културно отношение. —

в) Да подържа връзки съ гр Елена и околията му —

г) Да подпомага нуждающитѣ се учащи и други отъ Елена и околията му.

III СРЕДСТВА:

Чл. 3. Средствата си дружеството получава.

1) Отъ членски вноски и доброволни дарения.

2) Отъ концерти, забави, сказки и др.

3) Отъ дружествени издания.

IV. СЪСТАВЪ:

Чл. 4. Дружеството се състои отъ редовни, дарителни и почетни членове.

Чл. 5. Членъ на дружеството може да бѫде всѣки еленчанинъ, еленчанка, еленски зетъ или снаха и лица по потекло отъ гр. Елена и околията му.

Чл. 6) Редовенъ членъ е всѣки, които внася членски вносъ най малко 5 лева месечно, като при записването внася основна вноска:

а) Глава на семейството внася най-малко 20 лева.

б) Учащи се 5 лела.

Чл. 7. За дарителни членове се провъзгласяватъ онія лица, които сѫ внесли на веднажъ хиляда и повече лева въ касата на дружеството.

Чл. 8. За почетни членове се провъзгласяватъ ония лица, които иматъ особени заслуги къмъ гр. Елена и околията му, или пъкъ къмъ самото дружество

Забележка: Почетнитѣ членове се провъзгласяватъ отъ общото годищно събрание.

Чл. 9 При записването си всѣки членъ получава, следъ заплащане, членска книжка, уставъ и разнитѣ дружествени издания,

Чл. 10. Акн нѣкой отъ членоветѣ на дружеството не си заплати членскитѣ вноски за шесть месеца, престава да бѫде такъвъ.

V. НАСТОЯТЕЛСТВО

Чл. 11. Дружеството се ржководи отъ настоятелство отъ седмь души, избрани въ общото годишно събрание. Настоятелството се състои отъ: председатель, подпредседатель, трима съветнии, касиеръ и секретарь. Всички тия длъжности сѫ почетни.

Ако нѣкой отъ членоветѣ на настоятелството бѫде натоваренъ съ специална задача, която ще му отнеме трудъ и време, или е съпроводена съ разноски, споредъ решението на настоятелството, трудътъ или разноскитѣ му се заплащатъ.

Чл. 12. За провѣрка на смѣткитѣ се избира отъ сѫщото сѫбрание контролна комисия отъ трима души, която представлява своя докладъ и въ общото годишно събрание. Въ случай, че подозира злоупотреба на суми, тя, комисията, може да направи ревизия въ всѣко време и да предизвика свикване на общо годишно събрание.

Чл 13. Настоятелството е длъжно всѣка година презъ м. ноември да свиква общо годишно събрание, предъ което дава отчетъ за дейностьта си. За свикване на общото годишно събрание се обявява въ столичнитѣ ежедневници (поне въ три) и съ отдѣлни покани до членоветѣ.

Събранието се смѣта за редовно, ако присѫтствуватъ повече отъ половината членове и то единъ часъ следъ опредѣленото за започването му време.

VI. УПРАВЛЕНИЕ

Чл. 14. Настоятелство взима решения въ заседания свиквани винаги отъ председателя или замѣстника му.

Чл 15. Всички решения на настоятелството се приематъ чрезъ вишегласие, а ако гласоветѣ дойдатъ по равно тогава, гласътъ на председателя е решающъ Заседанията на настоятелството сѫ законни, ако присѫтствуватъ повече отъ половината му членове —

Чл 16. За всѣко заседание се държи протоколъ, който се вписва въ протоколната книга заедно съ имената на присѫтствуващитѣ членове. —

Чл. 17. Всички книжа и документи издавани отъ дружеството трѣбва да носятъ печата на дружеството и подписитѣ на председателя и секретаря. Паричнитѣ писма носятъ подписитѣ на председателя и касиера. —

Чл. 18. Подпредседателя замества председателя, когато последния отсжтствува, и се ползва отъ неговитѣ права. —

Чл. 19. Всички събрани суми се внасятъ на касиера, който не може да държи у себе си повече отъ 2000 лева въ наличность, а останалитѣ суми е длъженъ да внася на името на дружеството въ солидно учреждение, опредѣлено отъ настоятелството. Той води всички книжа по паричната отчетность. —

Чл. 20 Печата на дружеството е обълъ съ надписъ на около „Еленско Просвѣтително Благотворително Дружество София".

Чл. 21. Настоящиятъ уставъ се изработи и прие въ общото събрание на учредителитѣ. —

28. 12. 1924 год.

София.

НАСТОЯТЕЛСТВО:

Председатель: *Ив. Момчиловъ*
Подпредседатель: Полков. *Златевъ*
Секретарь: Капитанъ *Геновъ*
Касиеръ: *Ив. Недевъ*

Съветници: *П. Ивановъ*, *Хр. Кожухаровъ*, *Ив. Хрѣлспановъ*, *Д-ръ Николаевъ*

Контролна комисия: *Хр. Добревъ*, *П. Фиковъ*.

Съ протоколно решение отъ 20 декемврий 1925 год. преизбра се ново настоятелство на Еленското дружество, като на мѣстото на покойния председатель Ив. Момчиловъ се избра по желание на всички членове за председатель нашия именитъ съгражданинъ, проф С. С. Бобчевъ.

Въ това събрание се посочиха въ помощь на настоятелството дамски комитетъ отъ следнитѣ членки: Г-жа Елена Бъклова, Стефана Дончева (Расуканова), Радка Симидова, Пенка Грозева (Радивоева), Анка Гечева, Бакалова, Мара Стефанова, Роза Х. Тодорова и В. Огнянова.

Презъ 1927 год. при сжщия съставъ на настоятелството съ съдействието на дамския комитетъ и съ сътрудничеството на двамата наши художници: Христо Берберовъ и П. Пендиковъ, се уреди изложба на родната еленска кжща въ София.

Отъ приходитѣ на тая изложба, отъ вечеринкитѣ и дарения̀та, отъ редъ срещи съ чай и сказки се подготви издаването книгата Еленски сборникъ, кн. I.

Дружеството въ годишното си събрание на 23 февруарий 1930 год. измѣни чл. чл. 11 и 13 отъ устааа на дружеството както следва.

Чл. 11. Дружеството се ржководи отъ настоятелство отъ деветь души, избрани въ общото годишно събрание. Настоятелството се състои отъ председатель, двама под. председатели, секретарь, касиеръ и четирма съветници. Всички тия длъжности сж почетни.

Ако нѣкой отъ членоветѣ на настоятелството бжди натоваренъ съ специална задача, която му отнема трудъ и време, или съпроводена съ разноски, споредъ решението на настеятелството, трудътъ или разноскитѣ му се плащатъ.

Чл. 13. Настоятелство е длъжно всѣка година презъ м. май да свиква общо годишно събрание предъ което дава отчетъ за дейностьта си. За свикване на общото годишно събрание се обявава въ столичнитѣ ежедневници (поне въ три) и съ отдѣлни покани до членоветѣ.

Събранието се смѣта за редовно и се открива единъ часъ следъ опредѣленото време, колкото и членове да присжтствуватъ.

Презъ 1930 година за членове на настоятелството на дружеството сж избрани: Ст. С. Бобчевъ, Ив. Хрѣлопановъ, Марко Никифоровъ, Марко Дичевъ, Миланъ Златевъ, Ив. Недевъ, Богомилъ Радославовъ, Ив Кириловъ, М. Георгиевъ и Ст. Канъковъ.

Провѣрителенъ съветъ: Хр. Берберовъ, Кирчо Кирчевъ и П. Фиковъ.

Съ протоколъ отъ 8 октомзрий 1930 год. настоятелството, за да ускори издаването Еленския Сборникь, възложи на редакциония комитетъ, състоящъ се отъ г-нъ Д-ръ Никола Бобчевъ, Марко Никифоровъ и Иванъ Кириловъ, да прегледатъ събрания материалъ и приготвятъ Еленски Сборникъ кн. II.

Презъ 1936 година съставътъ на настоятелството е билъ: Първи председатель — Проф. С. С. Бобчевъ и първи подпредседатель — зап. ген. Марко Никифоровъ съ председатель: Ив. Хрѣлопановъ, поопредседатели: Д-ръ Хр. Тодоровъ и зап. ген. Петко Златевъ; секретарь Хр. Добревъ, Касиерь — Ив. Недевъ и съветници: Ив. Кириловъ, майоръ Вл. Велчевъ, Ст. Канъковъ и Коста Юрдановъ.

Контроленъ съветъ: Ст. Дарлевъ, Д-ръ Хр. Фарашевъ и Ал. Кондаковъ.

Дамски комитетъ: Ст. Дончева, Хрѣлопанова, Герова, Кючукова, Тодорова, Дарлева, Стоянова, Попози и Златинова.

Къмъ дружеството ни се сформирова младежка група, която се ржководи отъ Иванъ Генчевъ, П. Чемшировъ. Т. Брѣшковъ, Кючукова, Тодорова, Панайотова и др.

Членътъ отъ редакционния комитетъ по издаване Еленски Сборникъ, кн. II г., Марко Никифоровъ, по болезнени причини си даде оставката, а втория членъ Ив. Кириковъ — покойникъ. За редактирането на сборника остана г. д-ръ Н. Бобчевъ, който до край продължи работата си.

Въ периодъ близо 15 години, отъ 28 декемврий 1924 г. до днесъ, нашето дружество е дало редъ срещи съ чай, вечеринки, вечери, паметни утра, панахиди, сказки, художествена изложба и се е проявило въ редъ просвѣтни начинания.

Презъ миналата 1936 и тази година дружеството ни, издава тукъ въ София периодично в. „Еленска Защита" голѣмъ форматъ отъ 8 страници.

Съ изданието си „Еленски Сборникъ" кн, I и II дружеството ни изпълни едно патриотично и културно дѣло.

Презъ 1937 год. настоятелството на дружеството има следния съставъ: Ив. Хрѣлопановъ, П. Златевъ, Ст. Халваджиевъ, Ив. Недевъ, Янаки Гуневъ, Ст. Тевекелиевъ, Хр. Добревъ, Ст. Канъковъ и Коста Юрдановъ.

Кон. съветъ: Ст. Дарлевъ, Ал. Кондаковъ и Хр. Хвърлевъ. Дамския комитетъ сж преизбрани сжщитѣ, както и младежката група.

Съобщава: *Ив. Недевъ.*

Бележки и добавки къмъ помѣстенитѣ въ сборника статии

I. Статията за църквата „Преображение Господне" въ с. Горни Морянъ отъ г-нъ Дим Цончевъ, директоръ на Народната библиотека и Музей въ Пловдивъ е взета отъ в-къ „Миръ", брой 10861 отъ 2 окт. 1936, съ разрешение на автора. — На стр. 131, трети редъ отгоре, годината 1887 е печатна грѣшка, — следва да бжде 1877.

II. Въ свръзка съ статията за градинарството въ Елена и въ Еленската община (стр. 133 и сл.) отъ Иорд, Т. Брѣшковъ, не е излишно да се отбележи, че за градинарството и градинарскитѣ тойфи е писалъ покойниятъ български държавникъ Ив. Евстр. Гешевъ въ Период. Сп. на Бълг. Книж. дружество, г. 1888.

III. Мѣстото на статията „Градската кула—часовникъ въ гр. Елена" отъ г. П. С. Кършовски е въ отдѣла Еленски старини — и ако тя не е помѣстена въ този отдѣлъ, причината е че се получи и въ редакцията когато този отдѣлъ беше вече отпечатанъ.

IV. Статиитѣ, които образуватъ отдѣла "Нееленчени за Елена", сж препечатани отъ вестницитѣ, а именно първата статия — отъ Петко Росенъ, е препечатнна отъ в. „Слово", бр. 1866 отъ 30 VIII. 1830; статиитѣ отъ Сава Доневъ (Добрияновъ) сж взети отъ в. „Демокр. Сговоръ", г. 1928, юлий и августъ, а третата — *Гр.Елена*, е преведена отъ в. La Bulgarie, г. 1935. Преводътъ дължимъ на г. Хр. Ю. Тодоровъ.

V. Въ встжпителната бележка къмъ приноса „Градъ Елена следъ влизането въ него на Сюлейманъ-пашовата орда — 22. XI. 1877", стр. 1291 следва да се каже, че военниятъ кореспондентъ на „Таймсъ" е изпратилъ не две, а три дописки за събитията около и въ Елена, отъ които третата е датувана отъ с. Марянъ 5 декемврий (новъ стилъ). Сега редакцията на Еленски сборникъ разполага и съсъ другитѣ две дописки.

VI. Статията „Теодоръ Теодоровъ като политически деецъ и народенъ водачъ" е взета отъ Сборникъ въ паметъ на Теодоръ Ив. Теодоровъ, издание на фонда „Т. Ив. Теодоровъ". София 1925 г.

VII. Сведенията за творческото дѣло на архит. Юрд. Милановъ (стр. 249–25) ни се дадоха отъ брата му Ив. Милановъ, а поменътъ за него, написанъ отъ д-ръ Н. Бобчевъ, биде прегледанъ и въ нѣкои дати поправенъ и съ нѣкои сведения допълненъ — отъ ген. М. Никифоровъ, който близко познаваше този незабравимъ синъ на гр. Елена.

VIII. Къмъ лика „Майоръ Конст. Никифоровъ, първиятъ българинъ — воененъ министъръ", следва да се забележи, че статиитѣ на майоръ Никифоровъ по артилерията, за които се споменува на стр. 200 (първи и втори редъ отдолу), (сж печатани въ Сп. на Бълг. Кн. Д-во год. 1888—89.

IX. Биографската бележка за П. Ю. Тодоровъ, стр. 251—52 дължимъ на братъ му, г. проф. Хр. Тодоровъ, — статийката за творчеството му отъ Б. Ангеловъ, е взета отъ в. „Прѣпорецъ", г. 1921, юний 22, — бележката за езика на П. Тодоровъ е отъ Т. Атанасовъ и е взета отъ илюстрованата историко-литературна библиотека „Български писатели", изд. на Факелъ, (томъ VI). Кириловитѣ спомени за П. Тодоровъ сж взети отъ сборничето, издадено въ София 1926, по случай 10-годишнината отъ смъртьта на П. Ю. Тодоровъ.

X. Животописнитѣ черти за благодетеля на гр. Елена, Д-ръ Хр. Момчиловъ, ни се изпратиха отъ наскоро следъ това починалия нашъ съгражданинъ Дим. Станчевъ, — неговата характеристика „като човѣкъ и лѣкарь" (стр. 290—92) принадлежи на г. Мих. Георгиевъ, — тя е взета отъ в. „Демократ. Сговоръ" 25. VIII. 1928 г.

Животоп. бележка за другия благод на гр. Елена, Стоянъ Ст. Гуневъ е дадена на редакцията отъ сродника му Янаки Гуневъ.

XI. Детскитѣ спомени на г. С. С. Бобчевъ „Около вишнята и край огъня" препечатана съ негово разрешение отъ сп „Българска Сбирка", г. VI. (1899), кн 5.

Членове на Еленското Просв. д-во въ София, фотографирани на 28 VI 1936 год.

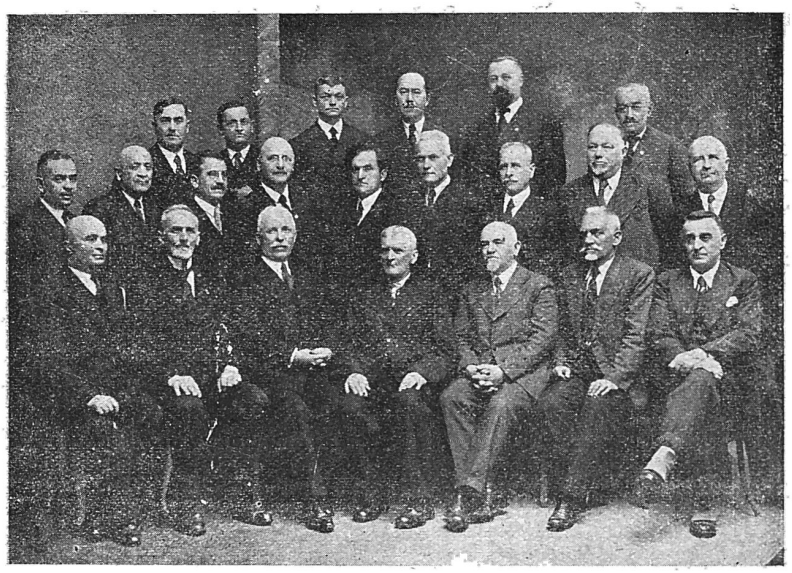

Група еленчани съ своя старъ учитель Петко Я. Кисьовъ, фотографирани въ София 1936 г.

I редъ (отгоре) Крумъ Радивоевъ, Юр. Сантурджиевъ, Ант. Расукановъ, Кост. Радивоевъ, Ст. Халваджиевъ, Ник. Андроновъ,

II редъ. Хр. Хвърлевъ, Ил. Симидовъ, Ив. Валачевъ, Юр. Марковъ, Ив. Недевъ, Из. Урумовъ, Ал. Камбуровъ, П. Чукановъ, Б Марковъ,

III редъ. Руси Йордановъ, Хр. Добревъ, П. Златевъ, П. Кисьовъ, Ил. Бобчевъ, Ст. Робоьъ и П. Марковъ.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Каталогизация в публикацията

Еленски сборник. Кн. 2, Обществено-исторически, културно-просветни и живописни очерки. – Фототип. изд. – София : Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2016.
ISBN 978-954-523-151-3

908(497.21-21)(08)

1. Елена (град) – история – сборници

ЕЛЕНСКИ СБОРНИК
Обществено-исторически, културно-просветни
и живописни очерки
Книга втора

Фототипно издание

Формат 70x100/16
Печатни коли 22,25
Тираж 500

Печатница на Националната библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“